

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

PENTRU DEZVOLTAREA SPIRITULUI MILITANT ÎN DOMENIUL
ȘTIINȚEI ISTORICE

VASILE ALECSANDRI — CITITOR DE SEAMĂ AL ROMÂNIEI
MODERNE

CORNELIA BODEA

DIN TRECUTUL COMUN ROMÂNNO-IRANIAN

AUREL DECEI

BĂTĂLIA DE LA MALĂZGIRT, MOMENT CRUCIAL ÎN ISTO-
RIA COMUNĂ A OCCIDENTULUI ȘI A ORIENTULUI

MONICA MARIA GĂTEIU

NOI CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA LUPTA SOCIALĂ ȘI
NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI LA SFÎR-
ȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

L. DEMÉNY

CONTACTE ȘI RELAȚII COMERCIALE ÎNTRE SPANIA ȘI
ROMÂNIA PÎNĂ LA SEMNAREA „MODUS-ULUI VIVENDI”
COMERCIAL DIN 1923

JOSEFINA LÓPEZ SANMARTIN

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STU-
DII DOCUMENTARE)

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

ÎNSEMNĂRI

TOMUL 24 — 1971

6

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA; ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI, MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, IȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament este de 180 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea de comerț exterior — „LIBRI”. Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

PENTRU DEZVOLTAREA SPIRITULUI MILITANT AL ȘTIINȚEI ISTORICE

Influențată încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea de concepția materialist-dialectică a istoriei, istoriografia românească și-a însușit metoda de cercetare marxist-leninistă după ce puterea în stat a fost cucerită de clasa muncitoare în anii 1945—1947, realizând lucrări valoroase atât sub raportul documentării, cât și sub acela al interpretării. Aceste lucrări, între care menționăm în primul rând volumele I—IV din tratatul *Istoria României*, au contribuit la însușirea gândirii marxist-leniniste de către masa cercetătorilor și profesorilor din domeniul istoriei, precum și de toți cîți se interesează de trecutul patriei noastre și al umanității. O contribuție importantă la dezvoltarea științei istorice marxist-leniniste a adus și revista „Studii”, care a ajuns la al 24-lea an al existenței sale, prin studiile de metodă a istoriei, de istorie medie, modernă și contemporană publicate, prin comentariile privind viața științifică, recenziile și însemnările despre lucrările apărute în volume sau despre studiile și articolele tipărite în alte publicații. Revista noastră a consacrat un număr mare de pagini pentru cercetarea mișcării revoluționare din trecutul poporului român, în special a mișcării muncitorești. Cu toate acestea, ea nu s-a ținut totdeauna în ritmul creșterii societății noastre socialiste, n-a căutat să găsească totdeauna noul în cercetarea istorică, n-a antrenat decît în mică măsură pe tinerii istorici și n-a pus în discuție probleme de istorie care puteau să contribuie la o mai profundă orientare ideologică marxist-leninistă a istoriografiei românești. Ajunsă într-un stadiu de dezvoltare ce poate fi apreciat ca pozitiv, aceasta se află astăzi în pragul unui nou salt pe calea afirmării și sporirii eficienței ei sociale.

Documentele de partid din iulie și noiembrie 1971 privind îmbunătățirea activității politico-educative și, în special, referirile concrete la sarcinile istoriografiei din țara noastră, cuprinse în expunerea secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative, ținută în zilele următoare adoptării de către Comitetul Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român a măsurilor propuse de tovarășul Nicolae Ceaușescu au constituit obiectul unei ample dezbateri și al unui studiu aprofundat

din partea cercetătorilor din domeniul istoriei, făcînd să se contureze cu deplină claritate orientarea politică și morală a muncii noastre științifice, înfățișarea spiritului ei militant.

Traîndu-se amplu rosturile lucrătorilor din domeniul istoriei pe frontul ideologic sub toate aspectele principale, s-a pus, în aceste dezbateri, cum era de altfel și firesc, accentul nu atît pe bilanțul înfăptuirilor și al succeselor incontestabile obținute de istoriografia marxistă, cît pe ceea ce s-a făcut greșit sau insuficient și va trebui făcut mai bine și cu mai multă fermitate în viitor.

S-a precizat de la bun început că documentele de partid din iulie și noiembrie 1971 subliniază în mod deosebit probleme și sarcini cu caracter permanent stabilite la congresele al IX-lea și al X-lea al Partidului Comunist Român. Nu este deci vorba de o „campanie”, nu e vorba de un episod, ci de o suită de măsuri și obiective cu caracter permanent. Ele impun o tratare și o aplicare principială, în spirit critic și mai ales autocritic, o aprofundare permanentă, stăruitoare, la un nivel corespunzător stadiului actual al dezvoltării societății noastre socialiste și nivelului gîndirii sociale a tuturor problemelor cercetării din domeniul istoriei. Evident, nu se pune nici un moment problema de a minimaliza — dintr-un conformism autocritic deplasat și formal — rezultatele de pînă acum ale muncii și strădaniilor istoricilor noștri. Nu vom nega rezultatele bune și prestigiul cîștigat în țară și peste hotare de cercetarea istorică în anii socialismului și nici nu ne stă în intenție de a umbri în mod artificial eforturile acelor cercetători care au onorat — prin scrierile și cuvîntul lor — înaltele tribune științifice din țară și de peste hotare. Nu se pune nici problema de a se reveni — atît în domeniul istoriei, ca și în alte domenii — la o așa-numită „întoarcere la trecut”. În expunerea sa ținută la plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 3—5 noiembrie 1971 cu privire la programul Partidului Comunist Român pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educației socialiste a maselor, pentru așezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii și echității socialiste și comuniste, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea :

„Trebuie arătat, cu toată claritatea, că nu poate fi vorba de nici un fel de întoarcere la trecutul perioadei dominației burghezo-moșierești ; noi ne propunem tocmai să combatem cu mai multă hotărîre moravurile și rămășițele influenței vechii orînduiri. Este limpede că nu există cale de întoarcere spre acest trecut întunecat care a apus, în țara noastră, o dată pentru totdeauna. Dacă prin întoarcere la trecut se înțelege perioada de ilegalități și abuzuri, atunci trebuie să reamintesc încă o dată că partidul nostru nu numai că a combătut aceste stări de lucruri, dar a luat și măsurile necesare ca asemenea denaturări să nu se mai poată manifesta în societatea noastră socialistă, pentru a asigura respectarea legalității socialiste în toate domeniile de activitate. Deci, în nici un fel nu poate fi vorba de întoarcere la un asemenea trecut ! Dar, în afară de aceste trecuturi — ca să spun așa — de tristă amintire, mai există și un alt trecut : este vorba în primul rînd de trecutul cu care ne mîndrim, de lupta pentru eliberare națională și socială, de tradițiile progresiste ale învățămîntului, științei și culturii poporului nostru — și vrem ca în activitatea noastră să ținem

seama de acest trecut. Este vorba, de asemenea, de trecutul glorios al mișcării revoluționare și comuniste, de trecutul anilor construcției socialiste care a ridicat patria noastră la un înalt grad de dezvoltare în toate domeniile activității economico-sociale. Acest trecut glorios stă la baza dezvoltării viitoare a poporului nostru, în centrul politicii educative !”.

O asemenea viziune marxistă asupra trecutului constituie un element important, definitoriu, orientativ și programatic pentru școala istorică românească, pentru caracterul ei militant în prezent și în viitor. Dar și asupra metodei de cercetare, cuvântarea secretarului general aduce valoroase precizări și indicații : „Din păcate, unii mai consideră că a-ți însuși și aplica marxism-leninismul înseamnă a repeta pur și simplu anumite teze și idei generale, enunțate la timpul lor de clasicii marxism-leninismului, anumite formulări de principiu privitoare la revoluția și construcția socialistă sau diferite documente de partid. Cît de străină este o asemenea viziune de spiritul autentic al gândirii materialist-dialectice a proletariatului demonstrează cu deosebită convingere și ascuțime V.I. Lenin încă imediat după victoria Revoluției din Octombrie, afirmînd :

« Dacă studiarea comunismului ar consta numai în însușirea a ceea ce este expus în lucrările, cărțile și broșurile comuniste, atunci foarte ușor am obține niște fanfaroni, sau bucheri comuniști, ceea ce ne-ar aduce numai prejudicii și neajunsuri, pentru că acești oameni, după ce vor fi învățat și citit ceea ce este expus în cărțile și în broșurile comuniste, s-ar dovedi neputincioși să lege laolaltă toate aceste cunoștințe și n-ar ști să acționeze așa cum într-adevăr o cere comunismul »”.

Așadar, prioritate studierii trecutului glorios, tradițiilor progresiste, gândirii înaintate cu o metodă de cercetare într-adevăr științifică, marxist-leninistă, însuflețită de spirit militant.

Problema cardinală este de fapt răspunsul ce trebuie dat la cîteva chestiuni de bază ce se pun cu deosebită ascuțime oricărui cercetător al istoriei după o consultare a conștiinței sale de luptător revoluționar pe frontul ideologic : slujește el pe deplin, cu toate forțele și cu toată eficiența, cauza pe care i-au încredințat-o partidul și statul nostru ? Au fost oare căutate și găsite cele mai eficiente căi necesare apărării intereselor fundamentale ale societății noastre socialiste, ale existenței poporului nostru pe pămîntul său străbun, ale viitorului științei istorice românești ? Avem sentimentul datoriei împlinite pînă la capăt ? S-a făcut totul ca știința istorică să devină militantă, o armă ascuțită, demnă de calitatea de revoluționar ce a fost conferită de partidul nostru fiecărui cercetător ?

Nimeni dintre noi, cercetătorii în domeniul istoriei, nu poate da un răspuns deplin afirmativ acestor întrebări. Ne dăm perfect seama, acum după studiarea recentelor documente de partid, că avem de făcut eforturi mai mari pentru a putea împlini sarcinile ce le pun ele activității istoriografice din țara noastră.

S-au făcut eforturi mari — organizatorice și financiare — spre a se pune în mișcare elaborarea și publicarea tratatului de istorie a României. A rezultat o operă colectivă deosebit de valoroasă, păstrînd încă și astăzi o cantitate impresionantă de fapte și interpretări juste. Trebuie subliniat de asemenea că alcătuirea acestei vaste lucrări a prilejuit dezbateri ample, profunde, multilaterale asupra principalelor probleme, mai puțin studiate anterior sau controversate ale istoriei naționale. Prelungirea

procesului dezbaterilor, îmbunătățirii și editării — cu mult mai îndelungat chiar decât procesul de elaborare — a păgubit dezvoltarea științei noastre istorice, lipsind-o astfel de o vedere de ansamblu, în special prin neapariția volumelor V și VI (perioada 1878 — 1944), asupra unei mari părți a istoriei patriei noastre, și a impus refacerea volumului V (perioada 1878—1918), cum impune și pe aceea a volumului VI (perioada 1918—1944):

Pe de altă parte, cerințele imperioase ale dezvoltării ideologice și politice n-au fost armonizate decât în parte cu planurile de cercetare, ceea ce a știrbit într-o măsură eficiența lor social-politică. Firește, nu se pune problema de a se aborda teme de cercetare chiar și prioritare lipsite însă de documentare și de a se suplini lipsa izvoarelor prin formule declarative, și nu e vorba, desigur, de a se reveni la soluții științifice preconceptuate.

Dar pentru temele prioritare, impuse de cerințele stringente ale actualității, care au o anumită bază documentară, planurile trebuie reorientate în spiritul promptitudinii, al răspunsului eficient, militant, bine ținut la problemele pe care le ridică politica actuală internă și internațională a Partidului Comunist Român.

Trebuie să se înțeleagă bine orientarea ideologică și politică și care este reala necesitate cerută de societatea noastră socialistă istoricilor noștri. Istoricii noștri trebuie să-și însușească deplin capacitatea de a răspunde problemelor pe care le ridică timpurile noastre, fie prin lucrări de amploare, fie prin broșuri, prin conferințe și articole — adevărate grenade care să-și atingă ținta.

Sub acest aspect au fost înregistrate mai ales în anul care a trecut, realizări remarcabile îndeosebi pe linia marilor dezbateri generate fie de importanța temei în sine (de exemplu analiza critică a fascismului în România sau problemele mileniului I al erei noastre), fie prilejuite de mari aniversări — unde însemnătății temei i se adăuga și cadrul solemn sărbătoresc : multiplele manifestări, sesiuni, simpozioane consacrate semicentenarului P.C.R., sesiunile consacrate aniversării Comunei din Paris, mișcării revoluționare populare conduse de Tudor Vladimirescu, centenarului nașterii lui Nicolae Iorga etc. *Nu este însă mai puțin adevărat că dezbaterile trebuie să fie însoțite și urmate și de lucrări*, fie reproducând direct aceste dezbateri sub forma unor culegeri de comunicări și intervenții, fie generând lucrări, studii sau articole pe teme abordate în dezbateri. În același sens al conceptului de dezbateri se impun abordate și temele prioritare indicate în cuvântarea secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, ținută în iulie 1971 la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative. Între acestea se pot cita : istoricul revoluției și construcției socialiste în țara noastră, revoluția și istoricul construcției socialiste din alte țări, desfășurarea și însemnătatea revoluției chineze, influența sistemului socialist mondial asupra dezvoltării sociale contemporane, istoricul mișcării de eliberare națională și socială din fostele țări coloniale, prăbușirea sistemului colonial. Dacă se ține seama că în puține cazuri, istoricii noștri au depășit cu investigațiile lor de istorie a României perioada 30 decembrie

1947 — 11 iunie 1948, și că unele din problemele citate de istorie universală reprezintă în genere tot atâtea goluri tematice în activitatea de până acum a istoriografiei noastre marxiste, se impune cu hotărâre luarea de măsuri pentru tratarea istorică a acestei problematice importante și actuale, și în primul rând măsuri pentru procurarea materialului documentar necesar. În cadrul dezbaterilor pentru care au urmat apariției documentelor de partid din luna iulie 1971 s-au evidențiat, între altele, câteva aspecte care ar putea constitui obiect de studiu pentru istoricii perioadei contemporane a României, ca : istorica schimbare a raportului între industrie și agricultură, politica externă a Republicii Socialiste România, ajutorul tehnic pentru țările în curs de dezvoltare, dezvoltarea industriei în orașe și în regiunile românești rămase în urmă din punct de vedere economic.

Fiindcă o bună parte din preocupările cercetătorilor români abordează sau vor aborda probleme ale perioadei capitaliste și imperialiste, inclusiv istoria mișcării muncitorești și comuniste, secretarul general al Partidului Comunist Român a atras atenția asupra diferenței care există între capitalismul de acum 100 de ani și imperialismul de acum câteva decenii și capitalismul și imperialismul din zilele noastre. Aceasta deoarece lipsa de înțelegere a evoluției acestor orînduiri și epoci din istoria modernă și contemporană poate genera confuzii și, în ultimă analiză, chiar greșeli serioase.

Una din problemele de primă urgență pe care le ridică dezvoltarea învățămîntului superior și studiul amplificat al științelor sociale este necesitatea de a se pune la îndemîna masei studenților și în general a unui larg public iubitor al istoriei lucrări originale românești de istorie universală, manuale universitare de istorie universală, elaborate pe baza materialismului istoric, lipsite de unele teze depășite și chiar denaturări ale adevărului istoric care se mai întîlnesc astăzi în unele manuale.

În aceeași ordine de idei se poate spune că distribuția forțelor de creație pentru difuzarea rezultatelor științei noastre istorice în străinătate are încă nevoie de serioase îmbunătățiri. Prezența activă a istoricilor români la manifestări internaționale nu rezolvă decît parțial problemele pe care le ridică necesitatea propagandei științifice peste hotare în domeniul istoriei. Se conturează concluzia că cea mai eficientă formă de propagandă scrisă peste hotare este aceea prin articole de presă, prin articole, studii și recenzii în publicațiile de specialitate, prin cărți, conferințe, broșuri, expoziții, adică acea formă care depășește cadrul restrîns și ritualurile congreselor.

Evident, adoptarea și implantarea unei atitudini militante, revoluționare nu depind numai de orientarea muncii științifice, nu depind numai de discutarea democratică a sarcinilor și realizărilor de plan în institute, catedre, universități și de măsurile de orientare și organizare luate de Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, ci și de munca ideologică a istoricilor din redacții, catedre și unități de cercetare, de munca educativ-politică, colectivă și cea de la om la om.

Împletind sarcinile științifice cu munca amplă de popularizare a istoriei patriei prin conferințe, emisiuni, articole, în masele largi populare și mai ales în rîndurile tineretului, istoricii patriei noastre socialiste își vor aduce și pe această cale — alături de creația adresată publicului de specialitate — contribuția lor prețioasă la educarea comunistă, patriotică a poporului.

În acest spirit și cu astfel de convingeri și orientări vor păși istoricii marxisti români la îndeplinirea vastului plan elaborat de Partidul Comunist Român în domeniul muncii ideologice !

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 24, 1971, Nr. 6

S U M A R

	<u>Pag.</u>
PENTRU DEZVOLTAREA SPIRITULUI MILITANT ÎN DOMENIUL ȘTIINȚEI ISTORICE	I
150 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI VASILE ALECSANDRI	
CORNELIA BODEA, Vasile Alecsandri — cititor de seamă al României moderne	1097
2 500 DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA STATULUI IRANIAN	
AUREL DECEI, Din trecutul comun româno-iranian	1109
ANDREI PIPPIDI, Moldova și Persia într-un document italian din 1621	1123
MARIA MUȚIU, Un nou comentariu la studiul lui Aurel Decei intitulat „Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050)”	1127
MONICA MARIA GĂȚEIU, Bătălia de la Malâzgirt, moment crucial în istoria comună a Occidentului și a Orientului	1133
★	
C. REZACHEVICI, Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei	1143
L. DEMÉNY, Noi contribuții cu privire la lupta socială și națională a românilor transilvăneni la sfârșitul secolului al XVIII-lea	1159
★	
JOSEFINA LÓPEZ SANMARTIN, Contacte și relații comerciale între Spania și România până la semnarea „Modus-ului vivendi” comercial din 1923	1187
Col. VICTOR ATANASIU, Unele considerații asupra angajării României în primul război mondial. Ipoteza „Z”	1211
★	
ECATERINA CIMPONERIU, 1935. An de luptă îndrăjită a muncitorilor din fabricile metalurgice și de la Atelierele C.F.R., în frunte cu P.C.R., împotriva ofensivei patronale și a pericolului fascist	1231
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)	
Din publicațiile bibliotecii „ASTRA” din Sibiu (1969—1971) (<i>Alexandru Porșeanu</i>)	1245
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine (<i>S. Columbeanu</i>); Lucrările celui de-al IV-lea Congres internațional de logică, metodologie și filozofie a științei (<i>Traian Udrea</i>); Teze de doctorat	1251

REGENZII

* * *	<i>Marea conflagrație a secolului al XX-lea</i> , București, Edit. politică, 1971, 735 p. (<i>Eliza Campus</i>)	1259
GH. ZANE,	<i>Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i> , București, Edit. Academiei, 1970, 235 p. (<i>Mircea Iosa</i>)	1265
* * *	<i>Căldători străini despre țările române</i> , vol. II, București, Edit. științifică, 1970. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovpdeanu, 688 p. (<i>Pavel Binder</i>)	1268
GUY FOURQUIN,	<i>Histoire économique de l'Occident médiéval</i> , Paris, 1969, 446 p. (Collection U, série „Histoire médiévale”, dirigée par Georges Duby) (<i>Constantin Șerban</i>)	1276

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — GH. I. IONIȚĂ, <i>P.C.R. și masele populare</i> , București, Edit. științifică, 1971, 374 p. (<i>I. Babici</i>); NICOLAE STOICESCU, <i>Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România</i> , I, <i>Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)</i> , București, 1970, 2 vol., 800 p. (<i>Grigore Ionescu</i>); <i>Istoria Universală.</i> — MILAN KRAJČOVIČ, <i>Slovencká politika v strednej Európe. 1890—1901. Spolupráca Slovákov, Rumunov a Srbov</i> (Politica slovacă în Europa centrală. 1890—1901. Colaborarea slovacilor, românii și sârbilor), Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1971, 302 p. (<i>Lucian Boia</i>); GEORGE BARANY, <i>Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791—1841</i> , Princeton University Press, 1968, XVIII + 487 p. (<i>Dan Berindei</i>); LUKATOS SPIROS, <i>Σχέσεις ἑλλήνων μετὰ σέρβων καὶ μαυροβουνίων κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν 1823—1826</i> (Relațiile grecilor cu sârbii și muntenegrenii în timpul revoluției grecești din 1823—1826), Salonic, 1970, 183 p. + 4 f. pl. (<i>Venera O. Tulliu</i>); * * *, <i>Pour une histoire de l'alimentation</i> , Recueil de Travaux présentés par Jean-Jacques Hémardinquer, Paris, A. Colin, 315—317 p. („Cahiers des Annales”, nr. 28) (<i>S. Columbeanu</i>); * * *, <i>Tierras Nuevas. Expansión territorial y ocupación del suelo en América (siglos XVI—XIX)</i> . México, „El Colegio de México”, Álvaro Jara (editor), (1969), IX + 138 p. (<i>Ioan I. Neacșu</i>)	1281
<u>VICTOR CHERESTESIU</u> (<i>Dan Berindei</i>)	1291
<u>N. A. CONSTANTINESCU</u> (<i>I. D. Suci</i>)	1293
INDEX ALFABETIC (<i>Magdalena Rusu</i>)	1295

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 24, 1971, N° 6

S O M M A I R E

Page

POUR LE DÉVELOPPEMENT DE L'ESPRIT MILITANT DANS LE
DOMAINE DE LA SCIENCE HISTORIQUE I

150e ANNIVERSAIRE DE LA NAISSANCE DE VASILE ALECSANDRI

CORNELIA BODEA, Vasile Alecsandri — l'un des fondateurs marquants de la
Roumanie moderne 1097

2500e ANNIVERSAIRE DE L'ÉTAT IRANIEN

AUREL DECEI, Moments du passé commun roumano-iranien 1109

ANDREI PIPPIDI, La Moldavie et la Perse dans un document italien de 1621 1123

MARIA MUȚIU, Un nouveau commentaire sur l'étude d'Aurel Decei intitulée
« Considérations sur un extrait du géographe persan Gardizi (1050) » 1127

MONICA MARIA GĂȚEIU, La bataille de Malâzgirt, moment crucial de l'histoire
commune de l'Occident et de l'Orient. 1133

CONSTANTIN REZACHEVICI, Le combat de Gura Nișcovului (août 1601).
Contributions à l'histoire de la Valachie à l'époque de Michel le Brave et
l'activité militaire de Radu Șerban avant son avènement au trône 1143

L. DEMÉNY, Nouvelles contributions au sujet de la lutte sociale et nationale
des Roumains de Transylvanie à la fin du XVIIIe siècle 1159

IOSEFINA LÓPEZ SANMARTIN, Contacts et relations commerciales entre
l'Espagne et la Roumanie jusqu'à la signature du « Modus Vivendi » com-
mercial de 1923. 1187

Colonel VICTOR ATANASIU, Certaines considérations sur l'engagement de la
Roumanie dans la première guerre mondiale. Hypothèse « Z » 1211

ECATERINA CIMPONERIU, 1935. Année de lutte acharnée des ouvriers des
fabriques métallurgiques et des ateliers de Chemins de Fer de Roumanie,
ayant en tête le P.C.R., contre l'offensive patronale et le danger fasciste 1231

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

Publications de la bibliothèque «ASTRA» Sibiu (1969—1971) (*Alexandru Por-
jeanu*) 1245

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le XIVe Congrès d'Etudes byzantines (S. Columbeanu) ; Le IVe Congrès international de logique, méthodologie et philosophie de la science (Traian Udrea) ; Thèses de doctorat 1251

COMPTES RENDUS

* * *	<i>Marea conflagrație a secolului al XX-lea</i> (La grande conflagration du XX ^e siècle), Ed. politiques, Bucarest, 1971, 735 p. (<i>Eliza Campus</i>)	1259
GHEORGHE ZANE,	<i>Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i> (L'industrie de la Roumanie pendant la seconde moitié du XIX ^e siècle), Editions de l'Académie, Bucarest, 1970, 235 p. (<i>Mircea Iosa</i>)	1265
* * *	<i>Călători străini despre Țările române</i> (Impressions de voyageurs étrangers sur les pays roumains), vol. II, Editions scientifiques, Bucarest, 1970. Volume paru par les soins de Maria Holban (rédacteur responsable), M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru et Paul Cernovodeanu, 688 p. (<i>Pavel Binder</i>)	1268
GUY FOURQUIN,	<i>Histoire économique de l'Occident médiéval</i> , Paris, 1969, 446 p., Collection U. Série « Histoire médiévale », dirigée par Georges Duby (<i>Constantin Șerban</i>)	1276

NOTES

Istoria României (Histoire de Roumanie). — Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare* (Le P.C.R. et les masses populaires), Editions scientifiques, Bucarest, 1971, 374 p. (*I. Babici*) ; Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)* (Bibliographie des localités et monuments féodaux de Roumanie. I. Valachie (Grande Valachie, Petite Valachie et Dobroudja)), Bucarest, 1970, 2 vol. 800 p. (*Grigore Ionescu*) ; *Istoria Universală* (Histoire universelle). — Milan Krajčovič, *Slovenská politika v strednej Európe. 1890—1901. Spolupráca Slovákov, Rumunov a Srbov* (La politique slovaque dans l'Europe centrale. 1890—1901. Collaboration des Slovaques, Roumains et Serbes), Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1971, 302 p. (*Lucian Boia*) ; George Barany, *Stephen Szechenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791—1841*, Princeton University Press, 1968, XVIII+487 p. (*Dan Berindei*) ; Lucatos Spiros, *Σχέσεις ελλήνων μετά σέρβων και μαυροβουνίων κατά την ελληνικήν επανάστασιν 1823—1826* (Les relations des Grecs avec les Serbes et les Monténégrins durant la révolution grecque de 1823—1826), Salonique, 1970, 183 p. + 4 f. pl. (*Venera C. Tulliu*) ; * * * *Pour une histoire de l'alimentation*. Recueil de travaux présentés par Jean Jacques Hémardinquer, Paris, A. Colin, 315—317 p. (Cahiers des Annales, 28) (S. Columbeanu) ; Guy Fourquin, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Paris, 1969, 446 p., Collection U. Série « Histoire médiévale », dirigée par Georges Duby (*Constantin Șerban*) ; * * * *Tierras Nuevas, Expansion territorial y ocupación del suelo en América (siglos XVI—XIX)*, Alvaro Jara (éditeur), Mexico « El Colegio de México », (1969), IX+138 p. (*Ioan I. Neacșu*) 1281

VICTOR CHERESTEȘIU (*Dan Berindei*) 1291

N.A. CONSTANTINESCU (*I.D. Suciu*) 1293

INDEX ALPHABÉTIQUE (*Magdalena Rusu*) 1295

VASILE ALECSANDRI — CTITOR DE SEAMĂ AL
ROMÂNIEI MODERNE

DE

CORNELIA BODEA

La cumpăna unui secol și jumătate de la nașterea lui Vasile Alecsandri, evocarea complexei sale personalități a prilejuit un iureș de gânduri și fapte închinare poetului, dramaturgului, folcloristului, patriotului, omului politic și diplomatului, culminând într-o apoteoză pornită din condeie cărturare și din prețuirea și participarea entuziastă a poporului întreg. Căci pe fresca bogată în evenimente a celor peste șapte decenii din viața și activitatea poetului, ctitoria pusă de el la temelie statului apare masivă, multilaterală, prestigioasă și neîntreruptă.

Stegar al generației pașoptiste și unificatoare, Vasile Alecsandri s-a afirmat de la primele pașiri în luptă ale generației sale. Startul activității lui patriotice se situează la confluența de eforturi ale generației luate unitar din toate provinciile românești și la întâlnirea cu precursorii din mîinile cărora avea să preia apoi făclia, purtînd-o neabătut peste decenii. Obîrșiile obiectivelor sale se conturează și ele de departe din trecutul istoric, pe care a învățat a-l cunoaște o dată cu cititul și scrisul.

Afirmările autobiografice au urmărit deopotrivă a încetățeni trăsătura de unire pusă între anul nașterii sale — 1821 — și începuturile luptei pentru regenerarea țării pe drumul independenței sociale și politice, al unității statale. De aceea noile mărturii documentare, autentificînd o dată cu trei ani mai mare decît aceea indicată în repetate împrejurări de către poet — 14 iunie 1818 în loc de 1 iulie 1821¹ —, nu i-au modificat sorocul aniversar îndătinat încă din timpul vieții.

Vasile Alecsandri și-a cules primul rod bogat spiritual și patriotic de acasă, din Bacăul moldovean, din învățătura dascălului maramureșan

¹ Cf. Gh. Ungureanu, *Vasile Alecsandri*, în *Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 45—63.

Gherman Vida și din anii de studii contemporani cu ai celor mai străluciți protagoniști ai luptei de a doua zi. Orizonturile sale se deslușesc mari și conștient conturate într-o scrisoare trimisă lui de Mihail Kogălniceanu, în 1835, la Paris. Ea sună ca o adevărată profesiune de credință nu numai pentru începuturile activității celor doi care-și scriau, dar și pentru întreaga pleiadă de luptători ce se ridica atunci în amîndouă Principatele. „Care a fost scopul părinților noștri trimițindu-ne în aceste țări streine, atît de departe de căminele noastre? — i se adresa Kogălniceanu, el însuși aflat atunci la școală la Lunéville. — Au făcut-o pentru a ne consacra studiului, pentru a ne îmbogăți cunoștințele pe care le posedă Franța, aducîndu-le apoi în locurile unde ne-am născut. Fă-ți dar prietene datorita pe care ți-o impune patria...”. Și tot acolo: „Moldova este mică, săracă; nu este celebră decît prin trecutul său, necunoscută încă națiunilor streine; de-abia începem să ne ridicăm capul...”². Aplicarea, replica și întregirea programatică a gîndurilor din scrisoare se cristalizează curînd — la doi ani distanță. În 1837 M. Kogălniceanu devenea istoric consacrat prin *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, publicată la Berlin. Pe de altă parte, la Paris se elabora în scris primul plan de constituire a patriei mari, a statului român unitar în contururile vechii Dacii. La elaborarea proiectului au lucrat cu osîrdie muntenii. Dar „aceia idee atît de scumpă inimilor noastre, pe care de atîtea ori am circulat-o în mințile noastre, dar care pentru prima oară se prezenta cu oarecare sorți de reușită”, în 1837 se născuse din deliberare comună. Și tot din cugetare comună se conturase clar și convingător că, pentru a pregăti toate provinciile la o mișcare generală, trebuia înainte de toate t i m p. „Aceasta cu atît mai mult cu cît aceste țări aparțin <eau> diferitelelor state și că nu a <veau> un adversar comun...”³.

Iată orientarea și dimensiunile adevăratelor aspirații ale generației care își făcea impetuos intrarea pe scena istoriei țării în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea și care va ieși din scenă treptat, lăsînd în urmă ctitorii mari puse la temelie României moderne. La început ea a pășit în sprijinul partidei bătrînilor patrioți concentrați în jurul colonelului Ioan Cîmpineanu. S-a regrupat în forțe și s-a ramificat ca sferă socială în 1840; și pentru acțiunea ei — condusă atunci de Dimitrie Filipescu și bănățeanul Eftimie Murgu — a înregistrat primele detențiuni. Dar „prison oblige, comme noblesse”, va spune strălucitul ei corifeu N. Bălcescu. După ieșirea din închisoare și după moartea Filipescului, N. Bălcescu a preluat unul din rolurile conducătoare, și mișcarea românească a pornit în acțiunea largă, dirijată prin organizații politice secrete și prin asociații și societăți culturale fățișe, cuprînzînd în cîmpul ei toate provinciile românești. Ea s-a desfășurat unitar, cu intensități și forme variate, politice, sociale și culturale proeminente cînd într-o provincie, cînd în alta; cînd în întregul perimetru daco-romănesc, cînd în afara granițelor etnice; aceasta după impulsul împrejurărilor din fiecare țară sau provincie în parte sau în totalitatea lor.

² Scrisoare publicată de M.D. Ciucă, *Kogălniceanu către Alecsandri*, în „Magazin istoric”, IV, 1970, nr. 6, p. 8—9.

³ Kracovia, Biblioteca Czartoryski, ms. 5323 (Pisma polityczne), f. 61, 63—68; cf. și Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor*, în „Buletinul Comisiei istorice”, 1935, p. 39—45. Pentru date, vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1840*, București, 1967, p. 113—116.

Vasile Alecsandri s-a întors în țară la sfârșitul anului 1839, îmbrățișînd de-a dreptul și cu tot elanul acțiunile întreprinse aici de M. Kogălniceanu, sosit cu un an mai devreme și cu merite cîștigate în „arta de a iubi și a servi patria”. Poetul colaborează la primul număr al „Daciei literare”, ce apărea în ianuarie 1840; atunci preia, cu Kogălniceanu și C. Negruzzi, conducerea teatrului ieșean, pe care-l va înzestra începînd din acel an și pînă la sfârșitul vieții sale cu creații dramaturgice originale, menite a contribui în mod direct la educarea culturală și patriotică a poporului românesc. Din această perioadă datează și contactul său cu creația populară, cu izvoarele culturii naționale, fapt care avea să-i prilejuiască afirmarea prestigioasă a identității folcloristice românești pe întregul spațiu etnic ca argument suveran în dovedirea necesității unității politice a aceleiași arii.

Militantismul artei sale poetice și scriitoricești se va releva la marea întîlnire conspirativă moldo-munteană de la Minjina, lângă Galați, în mai 1845. Importanța acelei consfătuiri pe planul unității politice — confundată multă vreme cu petrecerea îndătinată în casa lui Negri de ziua numelui său și al surorii sale — este astăzi pe deplin dovedită. Tot așa și rolul esențial deținut de Alecsandri în pregătirea și desfășurarea ei. Ecoul întrunirii din mai 1845 a răsunat, în toată semnificația sa, la București, la ședința Societății literare a României, cînd, potrivit hotărîrii de a se angrena „toată românimea” în sfera de activitate a societății, cei invitați a constitui filiala ei moldoveană au fost: C. Negruzzi, C. Negri și V. Alecsandri. Tot astfel, cîteva luni mai tîrziu, manifestația entuziastă făcută poetului de către membrii Asociației și ceilalți fruntași ai mișcării la București însemna, evident, mai mult decît o sărbătoare a poetului și dramaturgului. Era o consacrare politică. Satira îndreptată de Vasile Alecsandri și Alecu Russo prin teatru împotriva abuzurilor cîrmuirii, în toiul agitațiilor țărănești din iarna 1845—1846, măriseră reputația lor revoluționară. Dar și vigilența represivă a reacțiunii s-a întărit. Alecu Russo a fost arestat încă din februarie. Înspre vară, deconspirarea mișcării a pus sub urmărire pe alți revoluționari cu rol agitatoric. Unii din ei au fost arestați, alții siliți să ia drumul pribegiei.

Ieșirea fraților Alecsandri din țară în vara lui 1846 se situează așa-dar, în acest context, deși pentru poet aparențele acuzau și motive subiective. Plecarea neprevăzută din București a lui Nicolae Bălcescu și Costăchiță Filipescu confirmă, la rîndul ei, o parte din explicații legate direct de evenimentele moldovene.

Pierderea mării iubiri, prin moartea Elenei Negri în mai 1847, va coborî pe poet un timp în inacțiune. Evenimentele și curentul revoluționar care străbăteau Europa în ajunul marilor declanșări din 1848, ca și pregătirile febrile ale propriilor săi compatrioți îl vor însufleți însă din nou pentru cauza revoluției, pentru ideea dacică, pentru România viitoare. Și, așa precum la început îndemnurile lui Mihail Kogălniceanu dăduseră roadele intrării sale în luptă, tot așa în 1847, reîntors înaintea altora în țară, un alt apel la luptă cu anunțul apariției programului tineretului revoluționar — de data aceasta din inima de foc a marelui Bălcescu — îl readuce între combatanți. Exemplul altor popoare și imperatiivele momentului ce trebuia prins pentru emanciparea social-politică a propriului popor reapînd în poetul vizionar idealurile patriotice.

Cînd un nou mesaj din 24 februarie 1848 sosea de la Nicolae Bălcescu, anunțîndu-l — și pe el, și pe toți bunii români — „că nația cea mare s-a ridicat și că libertatea lumii s-a mîntuit”, hotărîrea poetului devenise faptă. „Cu speranța într-o revoluție ce trebuia să asigure naționalitatea română”, lansase *Către români* — acel manifest în versuri și chemare la arme, sau „marseilleza care a aprins spiritele” — răspîdită mai apoi sub titlul *Deșteptarea României*. Se adresa în ea către toți frații de pe întregul cuprins al pămîntului etnic, pentru că — o spune singur — „nu înțelegem o mișcare în țările noastre decît în vederea unirii tuturor românilor într-un corp”⁴.

În vîltoarea evenimentelor însă, o legătură între revoluționarii de la Paris și cei din țările surori s-a putut ține mai greu. Sincronizarea acțiunilor nu a putut fi asigurată. Astfel că, la sosirea celor de la Paris, primul act al mișcării, ce se plănuse simfonă și sincronă, se consumase prematur, prin izbucnirea neizbutită de la Iași, la 27 martie/8 aprilie. În cele 35 de puncte ale programului din martie, redactat chiar de Vasile Alecsandri, se cereau revendicări obișnuite unui program liberal burghez; dar nici unul nu cuprindea marea problemă. Ce s-a întîmplat la Iași, o spune tot poetul: o acțiune pripită, o dejucare premeditată a planurilor revoluționare. Dar în *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Elias Regnault, în 1855, confirmă existența aspirațiilor pandacice la revoluționarii moldoveni. Sprijinindu-se pe informații autentice, autorul francez scrie că tinerii moldoveni „inspirés par de plus nobles sentiments, songeaient à l'indépendance de la patrie, et méditaient le renversement d'un prince livré à la Russie et chargé de la haine publique. Ils s'étaient mis en communication avec les Roumains de la Bucovine, et dans leurs ardentes aspirations, ils rêvaient la réunion de toutes les populations latines comprises dans les limites de l'ancienne Dacie”⁵. Este o trăsătură a mișcării moldovene care a reținut și atenția lui Karl Marx citind cartea lui Regnault.

După împrăștierea silită din martie '48, cei mai mulți moldoveni se regrupează în Transilvania, în zilele marilor hotărîri de acolo. Sub impresia profundă a spectacularelor evenimente la care asista, V. Alecsandri compune *Hora Ardealului*, difuzată cu prilejul Adunării de la Blaj, 3/15 mai, și publicată apoi de Barițiu în „Foaia pentru minte...”. În ea, autorul *Deșteptării României* vorbește de *hora frăției*, ce trebuia să se întindă peste pămîntul unitar al României întregi, preludînd astfel cu viziunea teritorială completă versiunea din 1856, cînd — în împrejurările cunoscute — *Hora Unirii* avea să o dedice *Moldovei și Țării Românești*.

După adunarea poporului de pe Cîmpia Libertății și după exemplul programului radical social-politic enunțat la Blaj, moldovenii au formulat la Brașov în 12/24 mai *Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei*, condensate în 6 puncte esențiale. — În martie fuseseră 35 —. Prevedeau anume: desființarea dărilor țăranilor către proprietari; anularea oricăror servituți fără plată către stăpînire; improprietărirea țăranilor, fără despăgubire; desființarea privilegiilor; egalitatea în drepturi; instituții democratice bazate pe principiul libertății — egalității — frățietății. Cit

⁴ V. Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, ediția Marta Anineanu, București, 1969, p. 150, 156.

⁵ El. Regnault, *op. cit.*, p. 188.

despre unitatea statală, pentru a nu da în vileag, prematur, planuri mai largi, conspirate în discuțiile secrete avute la Blaj, articolul 6 din program proclama numai *Unirea Țării Românești și a Moldovei*. Revelator pentru activitatea revoluționară proeminentă a celui prezentat în paginile de față e faptul că textul programului, purtînd 14 semnături, este scris de mîna lui Alecsandri. Tot acum, în calitate de „mădular al comitetului ales de obște pentru redacția cererilor lui”, Vasile Alecsandri a redactat, semnînd-o singur, broșura *În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu*, menită să explice „frăților români din toată România” cele ce se petrecuseră în martie la Iași, denunțînd în cuvintele cele mai aspre nelegiuirile domnitorului Mihail Sturdza. În cadrul aceleiași acțiuni, Mihail Kogălniceanu și Nicolae Istrati semnau, cu inițiale, diatriba la adresa aristocrației reacționare moldovene. *Căința încrederii în boierii aristocrați și sfînta hotărîre de a nu-i mai crede* e datată ca fiind scrisă la București. La 1 iunie grupul de la Brașov lansa și o proclamație în numele Partidului național din Moldova împotriva samavolnicului domnitor și al guvernului său. Între semnatori, numele poetului revoluționar e nelipsit.

După 1/13 iunie reprezentanții moldoveni de la Brașov s-au dispersat cu misiuni precise. Statul-major al Partidului național s-a îndreptat spre Bucovina; Alecu Russo, Manolache Costache Epureanu, Lascăr Rosetti, Nicolae Ionescu ș.a. sînt trimiși ca emisari ai cauzei în Banat, în Munții Apuseni, în Ungaria și în Țara Românească. Planul era ca — în consens cu cei din țară — să se realizeze o „irumpere” în iureș revoluționar în Moldova, cu ajutor efectiv grăniceresc transilvan și bănățean; apoi, în înțelegere cu guvernul provizoriu de la București, „întîlnirea” cu muntenii să fi urmat pe Milcov.

Din Bucovina, de la cartierul comitetului revoluționar au fost trimise o serie de memorii puterilor europene și tuturor popoarelor independente, protestînd împotriva încălcării libertății naționale și a hotarelor țării. Perseverau cu toții a crede că pe cale diplomatică victoria țelurilor lor supreme putea fi mult ajutată. În colaborare cu inimoșii Hurmuzăchești s-a lucrat să se scoată și un ziar, „Daco-România”. Planurile erau mari! Prea mari chiar pentru împlinire, pentru stadiul însuși de dezvoltare economică, socială și politică a societății românești la mijlocul secolului trecut.

Secretar al comitetului revoluționar constituit în Bucovina — din iunie pînă în octombrie —, Vasile Alecsandri a fost însărcinat și cu apărarea cauzei, peste hotare, la Paris. „Acolo am găsit pe Alex. Golescu Arăpîlă — serie poetul — și împreună ne duceam să vedeam pe unii deputați ai Constituanței. . . Am văzut pe Ledru Rollin, Xavier Durrieu, aghiotantul generalului Cavaignac, mai mulți redactori ai principalelor jurnale, ca « Le National », « La Réforme », « Le Siècle » etc.”⁶. Timp de cinci luni, din toamnă și pînă în primăvara '49, amîndoi, ajutați de A. Baligot de Beyne, viitorul secretar particular al domnitorului Cuza, au fost „avocații cauzei moldo-valahe prin vorbă și prin scris”. La „articoliile” de gazetă, contribuția poetului a fost sensibil mai mare decît a colegului său muntean. O spune Al. Golescu⁷ și o confirmă și cel în cauză. Apartamentul

⁶ V. Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, p. 150, 156.

⁷ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești, Boierii Golești*, București, 1939, II, p. 270 (Scrisoare-raport din 6 aprilie 1849).

lui Alecsandri la Paris se transformase într-un adevărat „birou de redacție, de unde porneau zilnic o mulțime de articole care își găseau locul în jurnale”⁸.

A venit apoi vremea pregătirii unei noi revoluții — sincronă pentru toate popoarele oprimate ale Europei și visată, utopic, a se înfăptui în anul 1852. Înfruntând riscul de a fi priviți drept anarhiști de către cabinetele Marilor Puteri, fruntașii mișcării române se afiliază mișcării internaționale, văzînd în ea chezașia realizării revoluției naționale, a revoluției pentru *România liberă, una și nedespărțită*.

Talentul și condeila poetic și patriotic ale bardului moldovean au făcut pe cei mulți să se gîndească la un moment dat — în martie 1849 — și la alegerea lui într-un comitet de organizare a emigrației române unite. Numirea lui Grigore Ghica ca domn al Moldovei, după convenția de la Balta-Liman, a înlesnit însă marii majorității a moldovenilor să se întoarcă acasă. Nu fără a lua înțelegere prealabilă și a o păstra toată vremea cu muntenii rămași în exil. „Cei care vor să intre în țară — scria Al. Golescu Albu cu acel prilej — nu pentru a se umili în fața reacțiunii, ci pentru că sînt chinuți de dor de țară, să intre !” și, uitîndu-și de sine, să se lase în voia sentimentelor lor, în voia principiilor lor și să îndeplinească cel mai frumos dintre sacrificii, ,, în scopul susținerii cauzei, cu vorba, cu fapta și cu strîngerea fondurilor . . . ”. Vestea că Alecsandri, Negri și mai mulți au intrat în acest scop în patrie a fost astfel salutată cu tot elanul : „*Bravi moldoveni, tineret cu suflet nobil, onoare vouă !*”⁹.

Un nou și frămîntat capitol începea și în activitatea politică-revoluționară a lui Alecsandri, sub auspiciile aceleiași strînse cooperări pentru țelul comun, ea va culmina la capătul deceniului cu întîia mare realizare comună : constituirea în primă etapă a *R o m â n i e i m o d e r n e*.

În slujba trecutului istoric și a viitorului unit, poetul avea să dirijeze, întîi ca arhivist al statului (Moldovei), adunarea și tezurizarea documentelor, văzînd în ele, după modelul înaintașilor și al unui strălucit exemplu oferit de marele Michelet ca șef al Arhivei istorice din Arhivele Naționale ale Franței¹⁰, „nu simple hîrtii, ci însăși viața oamenilor, a provinciilor, a poporului”, memoria însăși a națiunii.

În slujba aceluiași trecut unitar și a fundamentării dreptului de constituire a statului modern, a publicat volume întregi din comoara spirituală a poporului întreg — cîntece bătrînești, doine și balade. În bună parte le-a prezentat și Apusului. În traducerea munteanului Ioan Voinescu II au apărut *Les Doïnas, poésies moldaves*, Paris, 1853. Sub îngrijirea filoromânului Ubcini au ieșit în 1855 *Ballades et chants populaires de la Roumanie*, purtînd în însuși titlul lor mesajul unificării statale. Cîteva din ele se găsesc reproduse și de Henry Stanley în *Rouman Anthology or Selections of Rouman Poetry, ancient and modern* (Hertford, 1856), în timp ce în limba germană le-au prezentat W.v. Kotzebue, cu titlul *Romänische Volkspoesie*, la Berlin, în 1857, iar I. C. Schuller, sub *Romaenische Volkslieder*, la Sibiu, 1859.

În 1855, după încercarea neizbutită din 1852, reușea să scoată pe durata unui an întreg revista cu același mesaj în titlu, „România lite-

⁸ V. Alecsandri, *op. cit.*

⁹ Din lucrarea noastră asupra *Emigrației române după 1848* (în ms.).

¹⁰ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, apud P. Durye, *Les archives de France, La mémoire de la nation*, Paris, 1962, p. 1-5.

rară", care a apărut la 1 ianuarie, continuând programul „Daciei literare” de la 1840 și al „Propășirii” din 1844. Și nu o dată suplimentele revistei cuprindeau în coloanele lor *Cîntece populare a românilor din Moldavia, din Transilvania, din Banat și din Valahia*.

Pe plan social, după una din desele călătorii întreprinse în acest răstimp — călătorii cu aparențe desfătătoare, dar cu trame conspirative stăruitor urmărite —, V. Alecsandri își eliberează robii (1854). Un gest cu evident răsunset, menit a face suită propagandei pentru emanciparea robilor țigani de la casele particulare; în 1844 ei fuseseră eliberați de pe proprietățile statului și ale bisericii.

Războiul Crimeii și febrila activitate diplomatică purtată în jurul problemelor litigioase au imprimat un ritm sporit organizării mișcării unioniste, legată de etapa apropiată și mai ușor de atins a unificării Moldovei și a Țării Românești. Problema Unirii Principatelor devenise problemă europeană. Ca și în 1848, pe Vasile Alecsandri îl aștepta un rol de frunte în Comitetul Unirii, înființat la Iași (mai 1856). În sarcina sa a intrat și asigurarea legăturii cu frații de la București.

E incontestabil că activitatea și numele lui în aceste împrejurări rămân legate cu deosebire de *Hora Unirii*, închinată momentului luptei și posterității totodată. Virtualitățile sale poetice și combatante se relevă tumultuos în împrejurările încordării dinainte și din timpul alegerilor pentru adunările ad-hoc, acelea care trebuiau să hotărască voința de unire a populației întregii Moldove. Înfierarea dușmanilor Unirii și a trădătorilor de neam, de pildă, cunoaște, în martie 1857, accentele cele mai vehemente din cîte au ieșit din pana avîntatului său patriotism: „*Voi zice, zice pînă la moarte / Celor ce-s dușmani neîmpăcați /.../. Blăstemul țării curînd să cadă pe capul vostru nelegiuit / Blăstem și ură! Lumea să vază / Cît rău în lume ați făptuit! / Fie-vă viața neagră, amară! / Copii să n-aveți de sărutat! / Să n-aveți nume, să n-aveți țară, / Aici să n-aveți loc de îngropat!... ”*. Această poezie a circulat ca foaie volantă; și tot atunci a apărut și în presă. Și nu e de mică importanță faptul că întîi s-a publicat în ziarul „Concordia” de la București, la 27 martie 1857; se pare chiar în ziua sosirii delegației moldovene, compusă din Mihail Kogălniceanu, V. Alecsandri și Dimitrie Rallet, veniți să protesteze în fața Comisiei europene de anchetă împotriva manevrelor ce se pregăteau. *Moldova în 1857*, căci așa se numește poezia citată, a fost reprodușă la scurt timp și în „Foaia pentru minte...” a lui Barițiu la Brașov (17 aprilie).

Succesul anulării primelor alegeri, falsificate, din 12 iulie, se datorește și acțiunilor poetului și militantismului său, desfășurat pînă la epuizarea fizică. De aceea călătoria în Apus din vara anului 1857 întreprinsă în favoarea cauzei se prelungește neprevăzut din motive de sănătate nu mai puțin decît din imperative propagandistice. De vreme ce izbînda pentru alegerile din septembrie era evidentă, „prezența mea într-un divan unionist — scrie poetul — n-ar fi slujit decît satisfacției mele personale, și e lucrul la care mă gîndesc cel mai puțin cînd e vorba să-mi slujesc țara”. E ceea ce făcea cu rod bogat și prestigios în capitala Franței colaborînd spornic și susținut în ziarele franceze, la *Le Siècle*, *Le Constitutionnel*, *La Presse*, *La Patrie*, *Journal des Débats*. „Citiți-le, și veți fi satisfăcut <i> !” e tot aprecierea lui¹¹.

¹¹ V. Slăvescu, *Vasile Alecsandri și Victor Place în 1857*, în „Revista fundațiilor”, IX, 1944, nr. 4, p. 150.

Rămânerea în Franța a luat sfârșit însă în momentul în care nevoile țării deveneau mai mari acasă. Și aceasta se întâmpla îndată după 7/19 august 1858. *Convenția de la Paris*, impusă poporului român drept Constituție, făcea concesii minime față de unanimitatea voturilor lui exprimate în favoarea Unirii. De aceea încordarea supremă se cerea acum concentrată în găsirea unei *soluții mai presus de legi și acte internaționale*, prin hotărâri proprii și acțiuni interne directe. În această paroxistică încordare și concentrare de eforturi și forțe, rolul pe care Alecsandri era chemat să-l joce se înalță pînă aproape de treapta suverană.

În conformitate cu prevederile convenției, căimăcămiile și amîndouă guvernele Principatelor au fost înlocuite cu căimăcămii de trei și guverne noi. În Moldova — în afara unuia din caimacami —, formația guvernamentală are nuanță pronunțat unionistă. Postul de secretar de stat — sau ministru al treburilor din afară — e deținut de Vasile Alecsandri; și acest post avea să-l păstreze și după alegerea domnitorului Cuza, ca înalt simbol și recunoaștere a meritelor sale politice-diplomatice; și înainte de toate a abnegației și patriotismului său. Căci — e locul să o spunem — în fața imperativelor și a viitorului întregului popor, poetul a renunțat cu inima senină la propriile șanse de a fi putut fi ales domn al Moldovei și, evident, domnitorul Principatelor Unite. El a pregătit întii drumul acesta pentru înțeleptul și democratul Costache Negri. Dar, prin patriotica retragere a acestuia și în fața manevrelor dizidente din Adunarea electivă, ca și față de frământările din chiar sînul Partidei naționale moldovene, a orientat cu toată hotărîrea mersul lucrurilor spre marea faptă de la 5/17 ianuarie 1859. „*Este poate ceea ce am făcut mai vrednic de laudă în viața mea*” sînt cuvintele scrise de poet după alegerea domnitorului Alexandru Ioan Cuza¹². Din epopeica manifestare a poporului în acele zile memorabile pe străzile capitalei Moldovei desprindem o clipă, o secvență grăitoare închinată poetului, redată de el însuși. „... Mă recunosc în sanie și într-o clipă mă văzui înconjurat de peste 3 000 de oameni care începură să strige salutîndu-mă: Trăiască Alecsandri! Trăiască deputatul nostru! Trăiască poetul nostru! Vruă să mă smulgă din sanie ca să mă poarte în triumf; doi comisari de poliție care se aflau acolo mă apărară zicînd mulțimii că sînt bolnav. În sfârșit luai cuvîntul pentru a spune: «*Fraților, să trăiască steagul Moldovei, steagul românesc pe care-l purtați cu atîta fală!*» La aceste cuvinte era să fiu asurzit de urale. Era o scenă nocturnă din cele mai fantastice. În mijlocul acestui tumult, auzii o voce de adevărat stentor strigînd: «*Unde-i muzica?*» — Muzica militară înaintă prin mijlocul masei compacte ce mă înconjura. Atunci, aceeași voce spuse din nou: «*Cîntați măi Hora Unirii, că Alecsandri au făcut-o!*» Noi urale întovărășite de dans și de cîntece. Era măreț! ...»¹³.

Dar istoria „Principatelor Unite” de la 24 ianuarie la 26 august/7 septembrie 1859 — adică de la votul poporului și pînă la recunoașterea lui diplomatică — a înregistrat etapele unui calvar spinos și greu de 8 luni de zile. Lupta a trebuit dusă concomitent pe două fronturi: în interior,

¹² Documente privind Unirea Principatelor, vol. III, *Corespondență politică 1856—1859*, ediție Cornelia Bodea, București, 1963, p. 483 (scrisoare către Iancu Alecsandri).

¹³ *Ibidem*, p. 486—487.

pentru a preveni și a infrînge răbufnirile opoziției; în exterior, pentru a obține recunoașterea faptului împlinit și, implicit, *investitura* Porții.

În acest din urmă scop, ca ministru de externe al noului guvern de la Iași, valențele poetului se desfășoară în izbutite misiuni diplomatice, în Franța, Anglia și Italia. Discuțiile cu Walewski și Cavour, ca și audiențele la Napoleon al III-lea și Victor Emanuel, au avut un anumit caracter de colaborare, în timp ce la Londra dispozițiile Cabinetului britanic se cereau câștigate cu tact deosebit. Rezultatele obținute de Alecsandri au înlesnit multe ieșiri din complicatele situații întimpinate de delegația moldo-munteană la Constantinopol. Totodată, la Paris și Torino, preocuparea asigurării unui al doilea front, răsăritean, în războiul franco-sardo-austriac, ce sta să înceapă, ridica probleme de alianțe secrete adiacente, maghiaro-sârbo-române. În cursul tratativelor dintre conducătorii emigrației maghiare și noul șef al statului român, cu îndemn și sprijin franco-italian, atitudinea lui Vasile Alecsandri, față de a altora, a apărut „doctrinară” partenerilor revoluționari maghiari. Evident, temeri și interpretări au fost auzite de o parte și de alta. Sfirșitul grabnic al războiului început în aprilie și terminat în iulie (Villafranca) a întrerupt și celelalte tratative. Ideea în sine a fost însă reluată sub ministeriatul lui M. Kogălniceanu. În misiunea din primăvara anului 1861 și pînă în mai 1862, cît Vasile Alecsandri avea să dețină și interimatul Agenției române de la Paris, în locul fratelui său, el realizează aplanarea neînțelegerilor iscate de pe urma refuzului tranzitului de arme prin porturile române, care slăbise un moment și legăturile italo-române. De remarcat însă că, în mintea vechiului militant revoluționar român, ideea statului unitar integral s-a dovedit acționînd cu intensitate sporită ori de cîte ori împrejurările o prilejuiau. După informații provenind de la Baligot de Beyne, lui Alecsandri i se datorează și traducerea protestului scris la Paris de tînărul student transilvan *Pompiliu Piso* în legătură cu scrisoarea generalului Klapka adresată lui Garibaldi. „Elle [broșura] vient d'être traduite en valaque par M.B. Alecsandri, pour être répandue en Transylvanie et dans les Principautés Unies”¹⁴. Traducătorul textului tipărit „la București” în același an 1861 semnează *N. Colinianu*¹⁵, nume care ne îndreptățește să vedem în el — un lucru neobservat pînă acum — pseudonimul însuși al poetului, inspirat din numele dealului ieșean al Nicolinei. Așa cum în 1852, publicînd gramatica limbii române în franceză, o semna *V. Mircesco*. — La aceasta fie-ne îngăduită o mică digresiune în loc de orice altă concluzie. Odată într-un joc de societate, poetul fusese pus să-și completeze autoportretul prin răspunsuri personale la întrebări stereotipe. La întrebarea întii, « care este *trăsătura* dominantă a caracterului său ? răspunsul fu exprimat printr-un genial joc de cuvinte : „*trăsătura de . . . Unire*”¹⁶.

¹⁴ R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 224 și p. 225 (scrisoare către domnitor).

¹⁵ *La Transylvanie en face des prétentions de la Hongrie, Réponse à la lettre du général Klapka au général Garibaldi* par p***, Paris, 1861, 31 p.; în traducere : *Cestiunea românilor de peste Carpați. Transilvania în fața pretenșiunilor Ungariei. Răspunsă la scrisoarea generariului Klapka către generariul Garibaldi*, de p***. *Precesă de doue epistole adresate emigrațiunei ungare de Dumitru Brateanu, traduse și edate de N. Colinianu*, Bucuresci, 1861, Typ. Nationale a lui Stephan Rassidescu, 72 p.

¹⁶ B.A.R., Arhiva V. Alecsandri, I, Varia.

Deși Alecsandri înmănunchea calitățile celui mai versat diplomat cu prestigiul poetic și literar și cu farmecul personal deosebit, nu rămîne în diplomație așa cum a fost intenția domnitorului. Cu excepția unei misiuni pe care o mai îndeplinește în 1863—1864, la solicitarea expresă a lui Al. I. Cuza, el se retrage chiar și din activitatea parlamentară pentru o bună perioadă de timp, dedicîndu-se inspirației efervescente pe care o oferea scrisului său lunca Mirceștilor. Acasă, la Mircești, va primi cu răceală și vestea complotului de la 11 februarie 1866, care a adus abdicarea forțată a primului domnitor al Principatelor Unite.

La stăruințele prietenilor reîntră în viața politică în 1869, ca deputat.

Tîrziu, în 1885, primește rolul de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Paris. Atunci relațiile franco-române treceau printr-un impas determinat de chestiuni de natură economică; în speță, de negocierile comerciale, care, începute din chiar anul semnării primei convenții comerciale cu Austro-Ungaria, nu merseseră mai departe. O *Declarație* încheiată în noiembrie 1876 acordase ambelor țări beneficiile națiunii celei mai favorizate cu valabilitate pînă în februarie 1878. După obținerea independenței, legea din iulie 1878, impunînd sistemul tarifar majorat țărilor cu care nu se ajunsesă la convenții, acorda totuși Franței același regim favorizat, justificat prin situația pendinte a tratativilor. Tărăgănarea negocierilor — cu două reluări în 1881 și 1884 —, ca și majorarea de către Franța a taxelor asupra mărfurilor românești determinaseră România să revină, în aprilie 1885, la regimul tarifar autonom.

Vasile Alecsandri sosea în postul său în martie 1885. Tocmai cînd situația încordată existentă avea automat să se accentueze în urma legii din aprilie. Cercurile politice și comerciale franceze amenințau chiar cu ideea de întoarcere la formula cu totul desuetă — de dinainte de 1876. O corespondență privată bogată, rămasă de la poet din acești ani, ca și cea oficială, puțin exploatare pînă acum, oglindesc eforturile pentru înseninarea relațiilor bilaterale în genere și a aranjamentelor comerciale. Înțelegerea încheiată provizoriu în iunie 1886 s-a prelungit tot cu formă provizorie de repetate ori: în martie 1887, ianuarie, iulie și decembrie 1888¹⁷. Rezolvarea diferendului comercial nu stătea însă în mîna ministrului diplomat. Restabilirea echilibrului relațiilor economice avea să mai întîrzie pînă în februarie 1893, la semnarea definitivă a convenției. Nici sănătatea poetului nu mai oferea însă dinamismul marilor sale perioade. Boala care avea să-l răpună în 1890 se arătase de pe la sfîrșitul anului 1887.

Pe alte planuri, personalitatea sa luminoasă înregistrase adevărate consacrări.

Franța l-a sărbătorit în 1878 și-i încununase meritele poetice, mesagere ale frățietății popoarelor latine, la serbările *felibri*-lor de la Montpellier. Prin bardul de la Mircești, România însăși devenea cunoscută în lumea învățaților Apusului. „D-voastră nu sînteți un necunoscut pentru noi. Noi știm care sînt meritele D-voastră politice și literare” sînt cuvintele spuse de președintele Franței diplomatului român în 1885¹⁸.

¹⁷ Cf. și T. G. Djuvara, *Traités, Conventions et Arrangements internationaux de la Roumanie actuellement en vigueur*, București, 1888; C. Brăileanu, *Conventions de la Roumanie avec les Etats étrangers concernant le commerce et les marques de fabriques*, Bucarest, 1899.

¹⁸ George Macovescu, *Vasile Alecsandri diplomatul*, în „Magazin istoric”, III, 1969, nr. 2, p. 6.

În țara sa, poetul și combatantul a simțit și a văzut cu ochii minții și ai inimii recunoștința mulțimii imense și anonime, la 1859. În 1866 decembrie, primirea pe care i-a făcut-o poporul din „dulcea Bucovină” cu prilejul vizitei sale la „Societatea pentru literatură și cultura română”, care-l număra printre membrii săi, a fost o sărbătoare națională. „Poezia ce am adresat Bucovinei și care este tipărită în Foaia Societății a ajuns a fi cîntecul național de aici...”, o spune poetul însuși¹⁹. La 1867, cînd a apărut volumul său *Poeziile populare ale românilor*, Iacob Negruzzi l-a declarat drept cea mai minunată carte pe care a dat-o secolul al XIX-lea culturii românești. Marele Eminescu l-a ridicat în rangul suveran de „rege al poeziei” încă din 1870, înainte de a fi dat ciclul *Ostașii noștri* (1878), înainte de marile lui drame istorice, înainte chiar de a fi cîntat și el înălțătorul imn închinat voievodului de la Putna în ziua mării serbări din august 1871, dar după ce-i citise și auzise doinele și lăcrămioarele, baladele și basmele, mărgăritărelele, după ce simțise deșteptînd „în sînul nostru dorul țării cei străbune” sau revărsînd „în dulci icoane a istoriei armatei române la Grivița au fost puse alături : ca două mîndrii, două gloriei naționale. La moartea sa, „plecat-au nouă din Vaslui și cu sergentul zece” (*Peneș Curcanul*) ca să poarte pe umerii lor corpul neînsuflețit al aceluia care ridicase pe umerii săi pietre mari și grele puse la temelie statului unitar al României.

Ce i-au dat contemporaneitatea noastră și posteritatea este ceea ce se explică în primele rînduri ale acestui articol și ceea ce exprimă și rîndurile de față.

VASILE ALECSANDRI — L'UN DES FONDATEURS MARQUANTS DE LA ROUMANIE MODERNE

RÉSUMÉ

Le présent article vient marquer le 150e anniversaire de la naissance de Vasile Alecsandri. La complexe activité patriotique du poète est considérée dans le contexte des aspirations et des succès remportés par la génération de révolutionnaires (1849) et d'unionistes (1859) qu'il a représentée de manière prestigieuse et multiforme. On y évoque Alecsandri — poète, dramaturge, folkloriste, homme politique et diplomate — l'un des illustres fondateurs de la Roumanie moderne.

On souligne que son affirmation dans le mouvement de régénération nationale — politique et sociale — coïncide avec les premiers pas de lutte de sa génération. A partir de 1840 où, à côté de M. Kogălniceanu et C. Negruzzi, il a assumé la direction du théâtre de Jassy, Vasile Alecsandri a jusqu'à la fin de sa vie doté le théâtre roumain de créations dramatiques originales, destinées à contribuer directement à l'éducation culturelle et patriotique du peuple roumain tout entier. C'est toujours du début

¹⁹ V. Alecsandri, *Scrisori*, editate de Il. Chendi și E. Carcalechi, București, 1904, p. 259.

de la cinquième décennie du siècle dernier que date son contact direct avec la création populaire littéraire. Il a collectionné le folklore de l'espace ethnique roumain dans son ensemble, y voyant un argument souverain pour démontrer la nécessité de l'unité politique de la même aire géographique. Sur le plan conspiratif il nous faut relever son rôle d'organisateur de la rencontre moldo-valaque de Minjina de 1845. Son apport à la révolution de 1848 est amplement illustré par le fameux manifeste en vers *Desteptarea României* (Le réveil de la Roumanie), adressé à tous les Roumains ; par la *Hora Ardealului* (la Hora de la Transylvanie) ; par le programme radical signé à Braşov le 12/24 mai 1848 et son activité de publiciste à l'appui de la cause révolutionnaire. En ce qui concerne la période précédant l'Union des Principautés, on souligne la même activité de propagande inlassable déployée par son écrit et ses paroles et sous les auspices de la même collaboration avec les représentants du mouvement national des autres pays roumains. La *Hora Unirii*, qu'il a dédiée en 1856 à la Moldavie et à la Valachie, a guidé aussi dans l'intention du poète l'idéal national jusqu'au parachèvement de l'unité étatique. On insiste également sur sa contribution essentielle à l'élection d'Alexandru Ioan Cuza en Moldavie le 5/17 janvier 1859.

On relève les missions qu'il a accomplies en 1859—1863 en qualité de diplomate, de même que son activité de ministre plénipotentiaire durant l'étape 1885—1890.

L'article s'achève par l'évocation d'impressionnantes consécrationes et reconnaissances des mérites du poète et militant patriote sur le plan national et, en tant que messager des peuples latins, lors de la célébration du félibrige à Montpellier, en 1878.

DIN TRECUTUL COMUN ROMÂNNO-IRANIAN

DE

AUREL DECEI

Considerate în adîncă perspectivă pe care o deschide înaintea umanității Clio, România veche și Iranul vechi se întîlnesc și colaborează de mai multe ori în rostogolirea veacurilor, și chiar a mileniilor pînă în zilele noastre, cînd, așa cum a declarat tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România cu ocazia vizitei din septembrie 1969 făcute în Iran, „cele mai vii, mai puternice dovezi ale colaborării dintre țările noastre ni le oferă prezentul, epoca actuală și cu deosebire ultimii ani, în care relațiile româno-iraniene au cunoscut o evoluție continuu ascendentă. Aceasta își găsește reflectare în creșterea și diversificarea schimburilor economice, în dezvoltarea cooperării și colaborării tehnice-științifice, în lărgirea continuă a legăturilor culturale”^{*}.

De astă dată vom evoca cîteva momente mai reliefate ale legăturilor înregistrate de istorie care au existat între oamenii și locurile țării noastre și oamenii și locurile Iranului.

Încă înainte de formarea poporului român, băștinașii daci erau legați de popoarele Iranului atît prin originea comună indoeuropeană, cît mai ales prin limbă. Filologii au stabilit că limba dacilor făcea parte din grupul indoeuropean zis *satam* (cuvîntul însemna „o sută”), care în antichitate pornea de la traci spre răsărit, peste Iran (unde și azi „suta” se zice *sad*), pînă la inzi. Acesta se deosebea mult de grupul occidental zis *centum*, cuvînt folosit pentru aceeași noțiune numerică. În acest context, două fapte sînt convingătoare. Numele dacic al băilor calde de la Geoagiu pe Mureș, lingă Orăștie, păstrat și transmis în inscripțiile romane, era *Germisara*. Sensul acestui toponim se poate înțelege prin iraniana veche și modernă: *germ* înseamnă „cald” (ca și germanul „warm” și englezul „warm”), iar *sar(a)* înseamnă „izvor, cap”; deci „izvorul cald, apele calde”.

* Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, București, Edit. politică, 1970, p. 408.

De asemenea numele localității de mineri *Deusara*, din Munții Apuseni, se explică tot prin iraniană: „izvorul zeului”, *dev*, mai nou *div*, însemnând „zeitate, zeu”. Apoi al doilea termen *por* al numelui de persoană dacic compus *Pieporus*, *Mucapor* din epigrafele romane, ca și *puer* latinesc, înseamnă în iraniană „fiu”; deci „fiul lui Pie”, „fiul lui Muca”.

Peste aceste temelii lingvistice, strămoșii noștri, geto-dacii, ajung să fie cunoscuți și menționați pentru prima oară în istorie în secolul al VI-lea î.e.n., cu ocazia mării expediții împotriva sciților din nordul Mării Negre, întreprinsă, probabil, în anii 514—513 î.e.n. de către „marele rege” al Iranului, „Darius al lui Histasp”, cum îl numește Eminescu în *Scrisoarea a treia*, adică după sonoritatea nu grecească, ci ahemenidă a inscripțiilor incizate de acest împărat la Behistun: Darayavuš, fiul lui Vištasp (521—485 î.e.n.).

Asupra cauzelor acestei expediții, care a adus o oaste foarte mare¹ din Iranul propriu-zis, dar și din celelalte țări și popoare supuse lui Darius, în Dobrogea de astăzi și la gurile Dunării, istoricii moderni nu au căzut de acord. „Părintele istoriei”, Herodot, fără care nu s-ar ști aproape nimic despre acest eveniment însemnat, dar fără urmări, scrie în Cartea a IV-a din *Istoriile* sale, închinată muzei Melpomene, adică tragediei, în capitolul I: „Dareios avu dorința să se răzbuie pe sciți sub cuvânt că aceștia, făcând cei dintâi invazie în Media și în vîngînd în luptă pe adversarii lor, începură ostilitățile. Intraseră în Asia urmărind pe cimerieni și răsturnară stăpînirea mezilor”. Dintre mării istorici europeni, Grote, de exemplu, o consideră „o expediție nebunească”, iar Rawlinson socotește că a fost o acțiune bine gîndită, care să protejeze liniile de comunicație pentru înaintarea sa ulterioară spre Grecia, marele obiectiv care ar fi preocupat mintea lui Darius. Maspéro are o viziune similară, însă consideră că Darius a fost rău informat asupra distanței țării sciților de la linia de marș intenționată. Holm relatează pe scurt campania și consideră că ea a întărit supremația Persiei în Asia occidentală. Nöldeke vede aici numai dorința simplă de a cuceri o țară necunoscută. Sykes, care era general², e de părere că „marele rege” nu și-a fixat Grecia ca obiectiv, ci a vrut să anexeze Tracia pînă la Dunăre și să facă o amplă *razzia* împotriva sciților, care devastaseră Orientul Apropiat. Justi descifrează ca obiectiv înstăpînirea asupra Traciei și coloniilor grecești din Marea Neagră, care nu mai trebuiau să furnizeze grînele democrațiilor grecești. M. I. Rostovtzeff, ca și R. Ghirshman, este de părere că Darius a urmărit un țel defensiv, prevenind incursiunile scitice amintite printr-un amplu plan strategic activ, iar M. A. Levi³, ca și Justi, acordă un sens economic înainte de toate acestei expediții, care urmărea extinderea puterii persane asupra Pontului stîng și înglobarea bazinului Mării Negre în complexul Imperiului universal iranian. În sfîrșit, în tratatul *Istoria României* (vol. I, p. 170), acad. Em. Condurachi arată că „fie că expediția lui Darius avea de scop să slăbească,

¹ Dr. Ferdinand Justi, *Geschichte des alten Persiens*, Berlin, 1879, p. 99 (în *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, herausgegeben von W. Oncken*, Erste Hauptabtheilung, IV Theil), acceptă cifrele, firește exagerate, ale lui Herodot: „Darius brach um mit 700,000 Mann von Susa auf, und eine Flotte von 600 Schiffen mussten die Ionier ausrüsten”.

² Sir Percy Sykes, *A History of Persia*, vol. I, ed. a 3-a, Londra, 1930, p. 165. Aici sînt înscrise și opiniile celorlalți istorici.

³ *La spedizione scitica di Dario* în „*Rivista di filologia*”, Roma, XI (1933), p. 58—70.

aşa cum s-a spus, presiunea sciţilor nomazi asupra frontierelor de nord ale Imperiului persan, fie că ea încerca să consolideze stăpînirea persană în bazinul Mării Negre, provocînd îngrijorarea acelor state greceşti — şi în primul rînd a Atenei — interesate în menţinerea navigaţiei în Propontida şi în Pontul Euxin, un lucru este sigur : oraşul Histria nu avea de ce să se bucure de prezenţa stăpînirii persane şi mai ales a armatei lui Darius”.

Trecîndu-şi oastea pe podul construit de Mandrocles din Samos peste Bosfor, Darius intră în Tracia, numită *Skudra* în inscripţiile sale, nume care se regăseşte în denumirea oraşului *Shkodra* din Albania de azi, a cărei populaţie este tot de origine tracică. Înaintînd spre nord spre Dunăre, numeroasele triburi tracice din aceste părţi i se supun fără luptă, cum au făcut, desigur, şi cetăţile greceşti din Pontul stîng, adică de pe coasta apuseană a Pontului, *Ευζείνος*, „ospitalier”, denumire grecească, care a preschimbat termenul originar iranian al Mării Negre, de *achşāēna*, „întunecată”, ca să se cîştige bunăvoinţa zeilor pentru marina grecească. Herodot (IV, 92) scrie : „Înainte de a sosi la Istros, primii pe care i-a supus au fost geţii, care cred în nemurire (Γέτας τοὺς ἀθανάτιζοντες). Căci tracii, care stăpînesc Salmüdessos şi care locuiesc mai sus de oraşele Apollonia şi Mesambria, cei ce se numesc skürmiazi şi nipsei, i s-au predat lui Dareios fără luptă. Iar geţii, opunînd o hotărîre nesăbuită (ἀγνωμοσύμην τραπόμενοι), au fost supuşi numaidicî, fiind ei cei mai viteji şi mai dreپti dintre traci (Θρακίων ἔόντες ἀνδρείοτάτοι καὶ δικαιοτάτοι)”. Herodot, care nu era get, îi prezintă, aşa cum îi prezentau grecii înşişii şi cum apar ei din confruntarea cu cea mai mare oaste înjghebată pînă atunci de vreun stăpînitor, la superlativ : „cei mai viteji şi mai dreپti”, şi după aceea în continuare furnizează o serie de ştiri privind religia şi, în general, civilizaţia strămoşilor noştri.

Geţii mai sînt menţionaţi de alţi scriitori greci din secolul al V-lea, Thucidide, Sofocle, Hellanikos din Lesbos, ca „singuri locuitori ai Dobrogii şi ai întregului spaţiu dintre Haemus (= Munţii Balcani), Istros şi Mare”.

În felul acesta, prin urmare, s-a desfăşurat primul contact dintre cele două neamuri îndepărtate, care a fost o ciocnire militară pe teritoriul locuit de strămoşii noştri, neprovocată însă din partea lor. Regele regilor a trecut apoi din ţara geţilor — din Dobrogea de astăzi — peste Dunăre pe un pod de vase, construit de Histieios din Milet, în Sciţia, sau, cum glăsuieşte inscripţia de la Behistun, „la sciţii (*saka*) de dincolo de mare”. Nu a trecut în cîmpia munteană, nici în cea moldoveană de la apus de Prut şi nici la sciţii — dacă erau într-adevăr sciţi — numiţi agatîrşi, localizabili în Transilvania de astăzi. I-a urmărit pe sciţi în Sciţia timp de două luni (unele manuscrise spun numai 17 zile) fără a-i ajunge, căci se retrăgeau mereu. Apoi s-a întors, a trecut cu oastea pe podul de peste Dunăre şi s-a dus să se odihnească la Sardes în Asia Mică.

A fost, aşadar, un episod izolat, care nu a constituit o bază pentru instaurarea unor relaţii comune între geţi şi iranieni. *Skudra*, adică Tracia cu geţii de la Dunăre, n-a fost anexată la vastul imperiu ahemenid, căci în inscripţiile rămase de la Darius această „satrapie”, adică provincie, nu apare decît pe una dintre ele, ca şi „sciţii de dincolo de mare”, iar pe celelalte două nu mai apare. Într-adevăr, în acea epocă îndepărtată

nu a existat o osmoză între cele două grupuri etnice⁴. Evenimentele ulterioare iraniano-elenice din Macedonia și Grecia nu se mai răsfrâng de loc asupra regiunilor noastre, care multă vreme nu mai oferă nimic de semnalat pentru tema noastră.

Amintirea acestor fapte nu s-a păstrat în memoria legendelor posterioare ale Iranului referitoare la epoca numită în Europa „antichitate”. O istoriografie propriu-zisă iraniană veche nu a existat. Legende cuprinse în *Şahname* („Cartea regilor”), scrisă de Ferdousi în jurul anului 1000 al erei noastre, nu cunosc dinastiile vechi iraniene, așa cum au fost ele stabilite prin materialele arheologice, epigrafice, numismatice și istoriografice interne și externe: Ahemenizii (559—331), Alexandru cel Mare (331—328), Selencizii (323—129) și Parții (248 î.e.n.—226 e.n.), apoi Sasanizii pînă la cucerirea arabă (226—641). Acest lung mileniu este, în răsfrîngerea legendei iraniene, era regilor *pişdad*, „primii legiuitori”, și coordonatele esențiale ale povestirilor sînt constituite mai puțin din contactele cu alte popoare vecine sau îndepărtate, cît mai cu seamă din opoziția milenară dintre Iran și Turan, așadar de lumea turco-mongolă, „turanică”.

Între primul și al doilea război dacic dus de Traian împotriva lui Decebal, o nouă dovadă a legăturilor dintre Iran și pămînturile noastre a putut fi salvată din cele multe pe care putem să le bănuim că au existat, dar care n-au mai fost transmise în scris pînă în zilele noastre.

Legăturile, sau mai bine zis alianța, dintre Decebal și regele parților, Pacorus al II-lea, ne sînt revelate de una din scrisorile lui Pliniu cel Tânăr trimise împăratului Traian pe cînd era guvernator al provinciei Bitinia din Asia Mică între anii 111 și 113, așa cum a stabilit Mommsen⁵; mai exact, puțin înainte de 17 septembrie 112⁶.

„Epistola” aceasta reflectează însă, în ceea ce privește subiectul nostru, o situație din anii 100—101. Iată textul scrisorii⁷: „Soldatul Apuleius, stăpîne, din garnizoana Nicomediei, mi-a scris că un oarecare Callidromus, fiindcă brutarii Maximus și Dionysius, în serviciul cărora era angajat, nu-i dădeau drumul, a căutat azil la picioarele statuii tale; că, fiind condus înaintea magistratului, a declarat că odinioară, pe cînd era sclav al lui Laberius Maximus, a fost prins de Susagus în Moesia și că a fost trimis de Decebal în dar lui Pacorus, regele parților, că a fost mai mulți ani în serviciul acestuia, că apoi a fugit și că astfel a ajuns în Nicomedia. Fiind adus înaintea mea, mi-a făcut aceeași declarație, de aceea am găsit cu cale să ți-l trimit ție. Am întîrziat însă puțin, fiindcă am căutat

⁴ Vezi F. Justi, *op. cit.*, p. 57. Pentru împrejurările etnice ale acelei epoci, vezi D. M. Pippidi și D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, *Geți și Greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, București, 1965, p. 106.

⁵ Th. Mommsen, *Étude sur Pline le Jeune*, trad. de C. Morel, Paris, 1873, p. 28, 71 și 73: corespondența sa din Bitinia se situează între anii 109 și 113. La pagina 70 este reprodusă inscripția în care Pliniu cel Tânăr ia titlul de „legatus pro praetore provinciae Ponti et Bithyniae consulari potestate in eam provinciam ex s. c. missus ab imperatore Caesare Nerva Traiano Augusto Germanico Dacico”, deci între anii 111 și 113.

⁶ Vezi Julien Grey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114—117)*, în „Bibliothèque d'Istros”, II, Bucarest, 1937, p. 29.

⁷ Am folosit ediția C. Plini *Caecili Secundi epistularum libri novem, epistularum ad Traianum liber, panegyricus, recensuit* R.C. Kukulka, ed. altera aucta et emendata, Lipsiae, Teubner, 1923, p. 305, vezi și ediția E.G. Hardy, *C. Plinii Caecili Secundi epistulae ad Traianum imperatorem cum eiusdem responsis*, Londra — New York, 1889, p. 182—184, sau G. Popa-Lisseanu, *Corespondența lui Pliniu cu împăratul Traian*, trad., București, 1920, p. 90—91.

o piatră nestimată pe care era gravată imaginea lui Pacorus cu insignele sale regale, care spunea el că i-ar fi fost furată. Aș fi vrut, dacă aș fi găsit-o, să ți-o trimit și aceasta ție, precum ți-am trimis aici și un drug de aur pe care zicea el că l-a adus din țara parților”.

Pentru înțelegerea faptelor este necesară cunoașterea persoanelor.

Manius Laberius Maximus⁸ a fost unul din comandanții armatelor romane în primul război dacic (101–102), distingându-se în singeroasa bătălie de la Tapae și cucerind o cetate a dacilor, unde, probabil, a făcut-o prizonieră pe sora regelui Decebal (Dio Cassius, LXVIII, 9, 4: ἀδελοφῆν αὐτοῦ), reprezentată într-o scenă pe columna traiană, unde este imbarcată spre Roma în prezența împăratului Traian. El fusese numit mai înainte *legatus* în provincia Moesia inferioară, care cîștigase o deosebită importanță strategică tocmai atunci din cauza raporturilor încordate dintre imperiu și regatul dacilor. La 25 octombrie 100, M. Laberius Maximus era în funcție, după cum atestă o inscripție de la Istros⁹. În anul 103 Traian îl numește a cincea oară consul, apoi îl alege coleg: consul II *ordinarius*. Ulterior însă, devenind *suspectus imperio* — ar fi năzuit spre împărăție —, este surghiunit pe o insulă, unde moare sub Hadrian.

Callidromus era, așadar, sclavul sau era în serviciul¹⁰ lui M. Laberius Maximus. De la acest guvernator al Moesiei Inferioare a fost făcut prizonier de război între anii 100 și 102, mai probabil în iarna anilor 101/102, cînd s-a produs atacul daco-roxolan dincolo de Dunăre, așa cum s-a putut descifra din reliefurile Columnei lui Traian¹¹.

Callidromus¹², care purta un nume grecesc: Καλλίδρομος, „drum bun, alergător bun”, dar care poate că nu era grec, căci sclavii la romani erau rebotezați cu diferite porecle, a fost făcut prizonier de comandantul Susagus. Numele acesta, de sonoritate nu dacică, ci roxolană adică sarmată¹³, îl indică pe Susagus, cum cred unii interpretatori, ca un aliat al lui Decebal; sau, în cazul că era un dac purtător de nume dacic asemănător cu cele roxolane, atunci era un comandant direct supus al lui Decebal, cum este considerat de alți istorici¹⁴.

⁸ Vezi articolul lui Groag M. *Laberius Maximus, Feldherr im ersten Dakerkrieg Traians*, în *Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumwissenschaft*, vol. XII, Stuttgart, 1925, col. 250–254.

⁹ Publicată de V. Pârvan, *Histria IV*, în „Analele Academiei Române, Mem. Secț. Ist.”, seria II, tom. XXXVIII, București, 1916, p. 557.

¹⁰ Text.: „servise aliquando Laberio Maximo”, care poate avea sensul de „a fi sclavul cuiva” și de „a servi cuiva” nu în calitate de sclav. În această a doua accepție nu-i exclusă nici interpretarea lui Paribeni (vezi mai jos): „un soldato romano fatto prigioniero dai Daci”.

¹¹ Carl Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Völkerkunde von Südeuropa V/2*, în Akademie der Wissenschaften in Wien, Philologisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 217 Band, 1 Abhandlung, Viena — Leipzig, 1937, p. 67.

¹² Stein, *Kallidromos*, în *Real-Enzyklopädie...*, vol. X (Neunzehnter Halbband), Stuttgart, 1917, col. 1634.

¹³ A arătat-o W. Tomaschek, în *Zeitschrift für österreichische Gymnasien*, XXII, 1872, p. 142 (*apud* Patsch, *op. cit.*). La fel îl consideră, „wohl eher sarmatischer als dakischer Heerführer”, Groag, *RE*, XII, Stuttgart, 1925, col. 251; Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, *Romanii la Dunărea de jos*, București, 1968, p. 92: „regele sarmat Susagus”; de asemenea C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, Edit. Academiei, p. 306: „o căpetenie roxolană, Susagus”, dar la indice, p. 860, printr-o inadvertență, e înregistrat „Susagus, sclav, 306”.

¹⁴ Stein, *op. cit.*: „von dem dakischen Führer Susagus gefangen”; v. *id.*, *Susagus*, *RE*, Zweite Reihe, Viertes Band, Stuttgart, 1932, col. 973: „vielleicht ein dakischer Teilfürst oder Feldherr des Dakerkönigs Decebalus”; E. G. Hardy, *op. cit.*, p. 183: „a Susago, a Dacian general, or some king allied to Decebalus”. La fel G. Rawlinson, *The sixth great oriental monarchy or the geography, history, and antiquities of Parthia*, Londra, 1873, p. 294: „a Dacian”; și R. Pari-

În raportul guvernatorului Bitiniei către împăratul său găsim informația pertinentă că acest Callidromus a fost trimis de Decebal în dar lui Pacorus, regele Parției (*a Decebalō munerī missum, Pacoro Parthiae regi*). Dintr-o dată cade lumină sigură asupra unui nou capitol al relațiilor dintre iranieni și înaintașii noștri dacii. Acest fapt concret și incontestabil, căci corespondența lui Pliniu cel Tânăr este cu drept cuvânt considerată ca material istoric autentic, sugerează în același timp și ideea că dăruirea unui prizonier roman de către regele dacilor regelui parților nu era un fapt întâmplător, fără să fi existat anterior contacte între cei doi adversari ai Romei.

În anii de înclăștare pe viață și pe moarte între Decebal cu întreg poporul dacic și între Traian cu armata cea mai puternică a vremii, regele dacilor stabilise alianțe, după cum se știe, cu alți regi și domnitori expuși, la rîndul lor, Imperiului roman. El avea, așadar, legături în acei ani de grea încercare pentru poporul dacic și cu îndepărtatul stat iranian al parților, cu care mai târziu, după supunerea și încorporarea Daciei în Imperiul roman, Traian a purtat un alt rînd de războaie victorioase, conduse tot de el personal între anii 114 și 117, încheiate cu cucerirea capitalei parților, Ctesiphonul.

De ce natură au fost aceste legături? Întrebarea este firească, deoarece alte surse nu aduc precizări în această privință.

Justi, fără a menționa acest „dar” al lui Decebal, constată că Pacorus, despre care de altfel nu se cunosc decît puține date istorice sigure, „era un prieten al marelui dușman al romanilor, al lui Decebal din Dacia”¹⁵. Încă mai înainte, biograful lui Traian, Francke, trage concluzia — pe temeiul scrisorii lui Pliniu — că Decebal era în alianță cu parții¹⁶. Istoricul Parției, Rawlinson, după ce vestește că Pacorus „întreținea legături prietenești cu Decebal, marele conducător al dacilor, care a fost în mod succesiv adversarul lui Domițian și al lui Traian”, menționează cazul lui Callidromus și face după aceea următoarele considerații pertinente: „Pe acest prizonier l-a trimis Decebal în dar lui Pacorus, în serviciul căruia a rămas un număr de ani. Împrejurarea aceasta, destul de ne semnificativă în sine însăși, cîștigă în interes prin indicația pe care o dă intercomunicarea dintre dușmanii Romei, chiar și atunci cînd erau despărțiți prin spații vaste, putîndu-se crede că erau cu totul neștiutori unul despre existența celuilalt. Decebal cu greu s-ar fi apropiat de Pacorus cu orice altă atracție decît aceea care totdeauna există între dușmanii oricărei mari puteri dominante. El trebuia să-l socotească pe monarhul part ca pe un prieten care poate să facă o diversiune în folosul său la o ocazie; și acel monarh, prin acceptarea cadoului său, trebuie să fie considerat că a manifestat voința de a

beni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, vol. II, Messina, 1927, p. 280: „Dacio”; Adrien de Longperrier, *Mémoires sur la chronologie et l'iconographie des rois Parthes Arsacides*, Paris, 1853—1882, p. 132: „Callidromus qui, fait prisonnier dans la Moesie par un chef des Daces”; D. Tudor, *Peregrinările sclavului Callidromus*, extras din *Studii și articole de istorie*, editat de Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., București, 1956: „putea fi un șef militar dintre pileati daci”.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 171.

¹⁶ Dr. Heinrich Francke, *Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen*, ed. a 2-a, Quedlinburg — Leipzig, 1840, p. 121: „Decebalus . . . dass er mit den Parthern im Bunde gewesen, gehet aus folgendem Briefe des Plinius hervor”.

accepta acest fel de relații”¹⁷. În termeni identici se exprimă asupra acestor dovezi, de legături daco-partice, și Fr. Spiegel¹⁸. Aceeași judecată o formulează și editorul critic și traducătorul în englezește al scrisorilor lui Pliniu, E.G. Hardy¹⁹.

Pornind de la supoziția lui Carl Patsch că prizonierul Callidromus a fost trimis împreună cu alți greci la Pacorus al II-lea²⁰, fără să existe de fapt vreo mențiune răspicată în acest sens, D. Tudor²¹ subliniază textul lui Pliniu „trimis în dar” (*muneri missum*) și exprimă convingerea că fostul sclav sau angajat sub orice formă al lui M. Laberius Maximus „nu avea de îndeplinit nici o misiune diplomatică între Parția și daci, ci era un simplu dar oferit regelui de la Ctesiphon”. D. Tudor înșiră trei forme de contacte între cei doi regi²² presupuse de istorici : legătură amicală, înțelegere verbală și alianță. Însă, deși consideră — așa cum s-a mai considerat — că informația unică a lui Pliniu este o „dovadă despre legăturile dintre cei doi regi în vederea unei înțelegeri sau eventual a încheierii unui tratat de alianță comună antiromană”, conchide așa cum s-a mai conchis : „dar pînă unde au mers acestea nu putem ști”²³.

În felul acesta, prin urmare, a fost înțeleasă trimiterea omului fost al guvernatorului roman al Moesiei Inferioare în Parția, cu care Dacia ducea o politică comună antiromană, necunoscută în detalii. Această „alianță teoretică”, cum o numește D. Cuntz²⁴, a fost un motiv suficient,

¹⁷ *Op. cit.*, p. 294 ; Rawlinson, p. 295, mai scrie despre Callidromus : „a Greek, if we may judge by his name, slave to a Roman of some rank, named Liborius Maximus”. Asupra greutății lui Callidromus, vezi mai sus ; rezultă că Laberius (nu Liborius) Maximus „de un oarecare rang” nu-i era cunoscut lui Rawlinson ca „legatus Augusti”.

¹⁸ *Eränische Alterthumskunde*, vol. III, *Geschichte, Staats- und Familienleben, Wissenschaft und Kunst*, Leipzig, 1878, p. 169. Cronologia lui Spiegel nu e exactă : el afirmă că Decebal l-a trimis pe Callidromus lui Pacorus „etwa im Jahre 103 . . . da um diese Zeit Plinius in Bithynien lebte” (vezi mai sus asupra acestora). După aceea el adoptă argumentarea lui Rawlinson, formulând-o astfel : „Der Vorfall ist an sich unbedeutend, aber er beweist dass die Parther auch entfernt wohnende Feinde des Römerreiches als ihre Freunde betrachteten und Beziehungen zu ihnen zu unterhalten suchten, um dieselben möglicherweise benutzen zu können”.

¹⁹ *Op. cit.*, p. 183. El citează și cunoscuta frază a lui Pliniu asupra lui Decebal (*Epist.*, VIII, 4, 2) : „pulsum regia, pulsum etiam vita regem nihil desperantem” ; vezi *ibidem* : „This passage is important since it proves that Decebalus was in communication with the Partian king, whom in all probability he attempted to draw into the war against Trajan. If he had succeeded, serious embarrassment might have been caused to the emperor, who could not well have spared any of his western legions at that time for an oriental campaign”. Hardy mai comentează cuvintele lui Pliniu *mittendum ad te putavi* : „evidently because he might have revelations of importance to make either as to the relations which had existed between Dacia and Parthia, or as to the present conditions and designs of Parthia”.

²⁰ *Op. cit.*, p. 67 : „Callidromus Decebalus übergeben und von diesem dem parthischen König Pacorus II. wohl durch eine Legation mit pontischen Griechen übersendet wurde, jedenfalls als Beweis erfolgreicher Kriegsführung und unter Anbot einer Allianz”. Patsch, în această supoziție a sa, nu consideră „că acest rob ar fi fost trimis regelui din Parția în capul unei ambasade de greci pontici”, ci numai că făcea și el parte din această *Legation*, compusă din greci de la Pontul Euxin (așa cum fusese trimis odinioară de către Burebista grecul Akornion din Dionysopolis — Balcic în diferite legații).

²¹ *Op. cit.*, p. 26.

²² *Ibidem*, p. 40, notă.

²³ Aceași opinie la Daicovicu, *IR*, I, 305 : „Alianța cu Pacorus al II-lea, regele parților, căutată de Decebal în cursul primei campanii (101), nu știm să se fi realizat”.

²⁴ *Zum Briefwechsel des Plinius mit Traian*, în „Hermes”, LXI (1926), p. 142 și urm. Pregătirile de război împotriva parților nu rezultă în mod peremptoriu de pe urma scrisorii lui Pliniu, așa cum socotește A. Schenk von Stauffenberg, *Die römische Kaisergeschichte bei Malalas*, Stuttgart, 1931, p. 280—281, citat la Grey, *op. cit.*, p. 29.

pe lângă altele ²⁵, ca Traian să înceapă peste câțiva ani războiul contra parților. În fața irezistibilei logici interne a Imperiului roman, la zenitul lui, în zilele lui Traian, nu se poate pierde timpul în arguții dacă faptul comentat de atîția cercetători a fost un motiv suficient sau un pretext cînd este cunoscută axioma vieții și a politicii lui Traian referitoare tocmai la Dacia și Parția : „videam Daciam, sic pontibus Histrum et Euphraten superem” (Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri*, XXIV, 3, 8). Iar opoziția dintre cele două imperii, cel part și cel roman, este incisă în vorbele lui Iustin (*Historiae*, XLI, 1) : „Parthi, penes quos, velut divisione orbis cum Romania facta, nunc Orientis imperius est”.

Legăturile acestea directe dintre Decebal și Pacorus al II-lea au început prin moartea regelui dacilor în vara anului 106 și prin transformarea Daciei în provincie romană. Pacorus al II-lea moare, se pare, în anul 111 ²⁶, iar războiul romano-part începe trei ani mai tîrziu, după cum am văzut, în anul 114.

În acest punct, considerațiile celui mai bun biograf al lui Traian, Roberto Paribeni ²⁷, asupra Parției cu care a avut alianță regele dacilor trasează liniile mari ale istoriei vremii, pe care o evocăm acum aici : „Statul parților avea, asemenea celui roman, caracter de imperiu ; extins peste neamuri felurite, nu-i lipsea o organizație proprie aspră, dar solidă, strînsă împrejurul respectului religios al suveranului, și nu putea să nu simtă tradițiile de supremație mondială ale marelui Imperiu persan, căruia i-a urmat. S-a spus că statul parților este Imperiul otoman al antichității și instabilitatea echilibrului dintre cele două mari forțe, cea romană și cea partă, trebuia să prezinte un interes nu mai puțin viu și dramatic decît acela care în istoria mai apropiată de noi a prezentat și prezintă pururea via chestiune a Orientului”²⁸.

În lanțul legăturilor istorice dintre Iran și România actuală, s-au ivit mult mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, premisele unor raporturi politice concrete și susținute.

Veriga contactelor iraniene-române este de necontestat. De astă dată însă se deliniază o acțiune comună voită de cele două state îndepărtate, care au ajuns să fie expuse unui nou imperiu, cel otoman. Este alianța inițiată de hanul Uzun Hasan (1467—1478) din Iranul occidental ²⁹

²⁵ Grey, *op. cit.*, p. 29 : „il y eut du moins relations et politesses, ce qui deviendrait éventuellement un bon prétexte de guerre contre le successeur de Pacoros”.

²⁶ Vezi Adrien de Longpérier, *op. cit.*, planșa XV : Pacorus al II-lea și monedele nr. 172—180 ; la fel, Spiegel, *op. cit.*, p. 169. Alții au alte date : Justi, *op. cit.*, p. 171 : pînă la anul 108 ; Rawlinson, *op. cit.*, p. 297 : „Pacorus died at 108 or a little later” : *RE*, s.v. (nesemnăt) : „78—100 n. Chr.” ; A. G. Bokșceanin, *Parfia i Rim. Voznikovenie sisteml politiceskogo dualizma v peredney Azii*, vol. II, Moskva, 1960, p. 302 : anul 115/6 ; Grey, *op. cit.*, p. 27 și 31 : „la mort de ce prince survenue sans doute en 109/10”, bazîndu-se pe W. Wroth, *Catalogue of the British Museum collection (monede)*, *Parthia*, Londra, 1903, LVI ; Sykes, *op. cit.*, care-l citează pe Wroth la pagina 379 : „Pacorus, who is believed to have died about A. D. 105” ; Paribeni, *op. cit.*, II, p. 280 : „Pacoro II (morto nel 110)”, însă la pagina 283 acceptă anul 111 după Longpérier ; iar D. Tudor, *op. cit.*, p. 28, așază evadarea de la parți a lui Callidromus „în urma morții lui Pacorus (109—110)”.

²⁷ *Op. cit.*, II, p. 279.

²⁸ Citează lucrările lui Rawlinson și Sykes, precum și pe Schneiderwirth, *Die Parther oder das neupersisches Reich, Heiligenstadt*, 1874 (inaccesibil nouă).

²⁹ Vezi mai ales Vladimir Minorsky, *Uzun Hasan*, în *Encyclopédie de l'Islâm*, vol. IV, Leyde-Paris, 1934, p. 1123—1127.

spre a fi încheiată cu Ștefan cel Mare, domnul Moldovei (1457—1504), împotriva sultanului otoman Mehmed al II-lea (1451—1481), „Cuceritorul” (*Fatih*).

Nici de astă dată însă legătura dintre români și Iran nu a fost de la *ethnos* la *ethnos*. Iranul, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, se afla tot în faza timuridă a istoriei sale. Era sub stăpînirea ultimilor Timurizi în răsărit, în timp ce în apus se infiltraseră două hoarde — folosim acest termen, derivat din turcescul *ordu*, „oaste, armată”, pentru populațiile armate, de obicei în deplasare, fie nomade, fie seminomade — turcomane în zona de frontieră dinspre Asia Mică. Erau numite, în funcție de rasa oilor lor, „cei cu oile negre” (*karakoyunlu*) și „cei cu oile albe” (*akkoyunlu*). Mai întii s-au impus cei cu oile negre: în 1405 emirul lor Kara Yusuf alungă pe Timurizii în decădere din Tebriz și pe urmă ocupă și Bagdadul. Cei cu oile albe, așezați la Diyarbekir — oraș important, care pe atunci nu făcea parte din statul otoman —, au fost servitori credincioși ai lui Timurlenk prin emirul lor Kara Yülük („Lipitoarea neagră”)³⁰.

Mai tîrziu, nepotul acestuia Hasan, poreclit Uzun („Lungul”), a înfrînt și a desființat dinastia Karakoyunlu în 1467, cuprinzîndu-i pe toți turcomanii din Iranul occidental în statul Akkoyunlu, al „celor cu oile albe”. În curînd, Uzun Hasan s-a impus în Orient ca „suveranul unui puternic stat, care cuprindea Armenia, Mesopotamia și Persia”. I s-a zis și „cel Mare”.

Uzun Hasan, în tendința sa constantă de a-și consolida stăpînirea cît mai extinsă și în apus, a ajuns în conflict cu sultanul Mehmed al II-lea pentru moștenirea principatului Karaman, alcătuit în sud-estul Asiei Mici după destrămarea sultanatului selgiucid de Konya (Iconium) în 1300, cînd a apărut și principatul otoman, precum și pentru salvarea Trapezuntului, adică a resturilor Imperiului bizantin, refugiat acolo după căderea Constantinopolului (1453). Amplificîndu-și politica externă prin alianța cu Veneția, care avea interese majore comerciale în acea zonă, după cum încercase să se sprijine reciproc cu Paleologii din Trapezunt, încuscrîndu-se cu ei, Uzun Hasan stabilește încă din 1463 raporturi de alianță cu Serenissima, care acceptă să furnizeze tunuri și muniții emirului turcoman împotriva sultanului otoman. În acest scop au loc repetate ambasade reciproce: de exemplu în 1471 e trimis din Veneția la Tebriz Caterino Zeno (nepot după mamă al Despinei Caterina Paleolog, una din soțiile lui Uzun Hasan); în același an vine la Veneția Haci Mehmed pentru arme de foc și muniții. În instrucțiunile secrete date de Serenissima ambasadorului Giosafato Barbaro la 11 februarie 1473 se spunea că Veneția nu va încheia niciodată pace cu otomanii înainte de a-i fi silit să renunțe în favoarea Persiei la întreagă Asia Mică pînă la Strimtori. Uzun Hasan primea astfel, cel puțin din partea Veneției, dreptul de a-și întinde imperiul pînă la Mediterana, așa cum făcuse și Timurlenk.

În acest complex de alianțe și de evenimente este atras și Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, care, deși plătea sultanului haraciul ce-i fusese stipulat încă mai înainte lui Petru Aron, nutrea gîndurile recîștigării independenței țării. Încă în 1471 oamenii lui Uzun Hasan sosesc în Moldova,

³⁰ *Ibidem*; vezi și René Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris, 1934, p. 539 și 543.

pe unde trec incognito (*scognosuti*) spre Polonia la Cracovia ³¹, fără să se oprească la Suceava sau în altă localitate. Pe linia aceasta mare se continuă tratativele în vederea coalizării mai multor state europene cu hanul turcoman din Iran — care, deoarece se afla peste mări și țări, nu era considerat ca fiind primejdios — împotriva amenințătorului sultan Mehmed al II-lea. Sub acest raport sînt elocvente nu numai pentru acea epocă, ci și pentru celelalte epoci ale istoriei umane, instrucțiile date la 10 septembrie 1471 de către dogele Veneției, Cristoforo Zeno, ambasadorului Caterino Zeno, trimis la Uzun Hasan, ca să treacă și pe la begul Karamanului, fiindcă ele sînt o diatribă contra politicii de dominație. În aceste instrucțiuni se afirmă că ei se vor ridica „împotriva inamicului comun otoman, a cărui nesățioasă poftă de dominare este prea cunoscută nu numai celor ce stăpînesc în Europa, ci și celor din Asia, unde i-a oprimat și i-a stîns pe toți domnitorii pe care i-a putut, nerespectînd credința nimănui și fără a arăta nici o umanitate, nici respect, numai ca să poată răpi și ocupa bunurile altora cu nepăsare și fără nici un fel de discriminare”³².

Soliile reciproce dintre Uzun Hasan și țările europene l-au informat la Tebriz pe inamicul inamicului Europei și asupra poziției și situației lui Ștefan cel Mare.

În vara anului următor, 1472, Uzun Hasan îi trimite domnului Moldovei o scrisoare în limba persană, ceea ce presupune că la curtea lui Ștefan cel Mare se aflau oameni învățați care să cunoască bine această limbă, de altfel neuzitată în părțile noastre. Poate că aceștia erau negustori armeni originari din Iran, așezați la Suceava și în alte orașe moldovenești. E păcat că nu s-a păstrat acest exemplar de corespondență diplomatică medievală între un potentat al Iranului și un domn al plaiurilor moldovene, cu atît mai mult cu cît traducerea făcută în latinește la Caffa în Crimeea, pe atunci încă neocupată de Mehmed al II-lea ³³, precizează în nota premergătoare textului : „iar în rîndul al patrilea, în partea dreaptă a numitei scrisori persane, sînt cuvinte amestecate cu litere de aur”. Aceste litere de aur, înscrise în textul însuși al scrisorii lui Uzun Hasan, trasau fără îndoială numele și titulatura „marelui Ștefan-voievod, stăpîn pe toată Moldova” ³⁴, probabil „voyvoda-i ali Istefan, hakim-i Boghdan-i kulli”, așa cum sugerează versiunea latină că ar fi sunat în limba persană.

Scrisoarea adresată lui Ștefan cel Mare de către Uzun Hasan a fost încredințată ambasadorului acestuia Ishakbeg, „domnul Isac”, trimis „la domnii frînceilor”³⁵, adică la unii domnitori europeni. Pe lângă menționarea numelui acestui sol în documentul adus, unele acte venețiene oferă și alte știri despre el. Astfel, la 12 septembrie 1472 se comunică din Veneția oratorului republicii la Curia papală că „a venit în fața noastră un ambasador al preavestitului domn Uzun Hasan, de neam spaniol, însă de religie

³¹ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, ed. nouă, București, 1904, p. 136; vezi mai ales Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell'Asia 1470—1474. Documenti cavati dall'Archivio ai Frari in Venezia*, Viena, 1856, p. 25, nr. 14, datat 22 aprilie 1471, și p. 31, nr. 18, de la 25 octombrie 1471.

³² Cornet, *op. cit.*, p. 28, nr. 16.

³³ Caffa a fost ocupată de la genovezi la 4 iunie 1475 de către marele-vizir și amiral Gedük Ahmedpașa.

³⁴ În traducerea latinească se folosește termenul obișnuit în părțile polono-ruse în acea vreme de „Valachia” pentru Moldova.

³⁵ *Frenk, Firenk*, nume rămas în Orientul Apropiat din epoca cruciadelor, „gesta Dei per Francos”, cînd primii cruciați fuseseră în prevalență francezi.

evreu”³⁶; la 25 septembrie 1472 se scria din Veneția lui Uzun Hasan că a sosit „Isac ambasador” cu câteva zile înainte de sosirea lui Haci Mehmed ³⁷, iar la 28 ianuarie 1473 se mai comunica trimișilor Veneției la Tebriz că a fost aici „lunile trecute”, „Isac, medic evreu”, care a venit pe la Caffa ³⁸. Acest evreu spaniol, medic de meserie și ambasador al hanului Iranului, care se mișca cu atîta ușurință între Tebriz și Veneția, prin atîtea țări și printre atîtea limbi, se impune admirației prin calitățile sale remarcabile.

Înainte de a ajunge, în sfîrșit, pe țărmul Adriaticii, Ishakbeg a trecut, după Moldova, și pe la Matias Corvinul, regele Ungariei ³⁹.

Ștefan cel Mare se găsea în vara anului 1472, încă de la 6 iunie, la Vaslui ⁴⁰. Plecat în aprilie de la Uzun Hasan, Ishakbeg a ajuns la Caffa pe la începutul lui iunie ⁴¹, încît la începutul lunii iulie a putut să sosească la Vaslui ca să-i predea domnului Moldovei scrisoarea puternicului adversar al lui Mehmed al II-lea.

Iată textul acestui document, excepțional prin proveniență și prin intenția lui, așa cum este păstrat astăzi la Veneția în traducerea latinească⁴², după care am făcut traducerea românească: „Aceasta este o traducere a unor scrisori ale preamăritului domn, domnul Uzun Hasan, adresate puternicului domn Ștefan-voievod, scrise în limba persană. La cererea lui Ishakbeg, marele ambasador al preavestitului domn, domnul Uzun Hasan, a fost făcută traducerea de mine, Constanțiu de Sarra, magistrul artelor, notar public în această parte, din cuvînt în cuvînt, cuvînt de cuvînt, neadăugînd și neschimbînd nimic care să schimbe sensul sau să modifice înțelesul, decît atunci cînd au fost unele expresii în limba aceea persană care în expresiile proprii limbii latinești nu pot să fie traduse, pe care expresii le tradusei în expresiile cele mai apropiate latinești care s-au putut potrivi cu asemenea expresii persane. Le-a interpretat armeanul Ana-Colli, cunoscător al zisei limbi persane, după care eu le-am tradus în limba latină. Urmează conținutul acelor scrisori, care este acesta.

³⁶ Cornet, *op. cit.*, p. 39, nr. 29: „fuit ad presentiam nostram unus orator illustrissimi domini Ussoni Cassani natione hispanus fide autem hebreus”; cf. Mayer A. Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hassan contre Mahomet II, d'après la „Chronique de la Turquie” du candiote Elie Capsali (1523)*, în *Studia et acta orientalia*, vol. I, București, 1958, p. 189 și urm. unde este citat un alt studiu al aceluiași, *Le rôle d'Isaac-Beg, médecin et ambassadeur de Uzun-Hassan* (București — Madrid), 1956 (care ne-a fost inaccesibil).

³⁷ Cornet, *op. cit.*, p. 48, nr. 36.

³⁸ *Ibidem*, p. 70, nr. 59.

³⁹ P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*, București, 1912.

⁴⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 172.

⁴¹ P. Cancel, *op. cit.*, p. 27.

⁴² Hurmuzaki, *Documente* (N. Densusianu), II—2, București, 1891, p. 124—125, nr. CIII, la sfîrșitul căruia se arată că copia se găsește la Academia Română. Documentul a fost descoperit și publicat de C. Esarcu, *Scrisoarea inedită a șahului Persiei Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare 1474*, în „Columna lui Traian”, an. VII, serie nouă, tom. 1, București, 1876, p. 464—466. Esarcu arată că copia de la Marciana, Veneția, are indicat anul 1459, pe care el îl îndreaptă în 1474, tot greșit. Cu această dată greșită a fost utilizat de N. Iorga, *Studii istorice despre Chilia și Cetea Albă*, București, 1899, p. 133; idem, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, vol. II, 1909, p. 169, și în *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 141—142 (fără citarea sursei). Data exactă a fixat-o Cancel, *op. cit.* Ulterior, Iorga și I. Ursu au acceptat această dată, 1472. Data greșită de 1474 este menținută de C. Esarcu și în *Documente istorice descoperite în Arhivele Italiei*, București, 1878, p. 69.

Iar în rîndul al patrulea, în partea dreaptă a numitei scrisori persane, sînt cuvinte amestecate cu litere de aur.

În numele lui Dumnezeu celui milostiv, Dumnezeu care este chemat prin nesfîrșite nume.

Hasan, fiul lui Ali, fiul lui Osman⁴³.

Marelui domn milostiv și domnului mare în țara sa, stăpîn pe toată Moldova, nesfîrșite salutări din inimă curată.

Să știți că-l trimitem pe Ishakbeg din partea noastră la străluciții domni ai frîncilor. Iar acest Ishak cunoaște foarte bine secretele noastre, așa că să-i acordați credință ca și nouă înșine în toate ce le va expune el din partea noastră.

Veți ști ce s-a întîmplat anul trecut cînd am venit din părțile Damascului, căci de mai înainte fiul meu cel mai mare se afla cu oastea și cu căpeteniile în părțile Siriei și Eufratului⁴⁴. Și un altul dintre fiii mei de asemenea se afla cu oaste nenumărată în părțile Bagdadului⁴⁵, unde este locul cel mai de seamă al arabilor. Și patru nepoți ai mei din fratele meu cel mai mare erau în părțile de la Kerman și alți patru nepoți ai mei de la mezinul meu erau în Rey, aproape de Chorasan și de Mazenderan⁴⁶.

Și în afară de oștirile amintite oastea mea cea mare și poporul erau așezați în locurile lor proprii. De asemenea, în afară de amintitele oștiri, multe mii de oameni erau în cartierele Damascului din toate oștirile acestea, fiind instalați în locurile mai sus notate.

Eu cu puțini oameni am vizitat părțile osmanliului și cu voia atotputernicului Allah, care ne acordă binefacerile, mai întîi i-am rupt pe oamenii osmanliului, care oameni au devenit hrana săbiilor și a săgeților noastre. E adevărat însă că după aceea osmanliul a înfrînt o mică unitate de-a noastră, însă acolo unde a fost ucis unul din ai noștri din ai lui au fost uciși zece.

Și cele de mai sus vi le încunoștințăm dumneavoastră, deoarece nu exista nici o pricină rea între osmanliu și mine.

Însă cît mai degrabă voi aduna pe toți războinicii puternic înarmați și voi stringe la un loc toată puterea mea și mă voi îndrepta spre părțile osmanliului.

De aceea trebuie ca aceste situații să le faceți voi cunoscute marilor domni creștini și să-i informați despre voința noastră, îndemnîndu-i să se pregătească și să-și orînduiască oștirile adunate și să se unească laolaltă și să vină asupra osmanliului ca niște buni prieteni ai noștri din acea parte a Europei. Iarăși vă rog, eu voi purcede asupra lui din partea aceasta și în felul acesta trebuie ca pe omul acesta să-l răsturnăm de pe scaunul acela.

Căci nădăjduiesc că planurile noastre vor fi împlinite prin harul și mila lui Allah, așa cum dorim și voim. Și întru aceasta ne rugăm lui Allah ca aceste lucruri ale noastre să le săvîrșească atotputernicul Allah în bună-credință și să facă să piară toate relele.

⁴³ Într-adevăr, ascendența lui Uzun Hasan era aceasta : Hasan Beg ibn (fiul lui) Ali Beg ibn Kara Othman ; cf. Minorsky, *op. cit.*

⁴⁴ Textul latinesc : „In partibus de soras et ofras” nu poate reda decît Suriya „Siria” și Firat „Eufratul”.

⁴⁵ În traducerea latinească, numele celebrului oraș de pe Tigru este redat prin la fel de celebrul Babilon, care însă fusese pe Eufrat.

⁴⁶ Provinciile în nord-estul Iranului, la sudul Mării Caspice.

Eu, Constanțiu de Sarra, magistrul în artele liberale, în această parte notar public cu autoritate imperială, făcui mai sus-zisa traducere din zisa limbă persană în latinește întru toate și prin toate așa cum este cuprins mai sus, și pentru întărire am iscălit și am aplicat semnul meu obișnuit”.

De la Vaslui, unde a petrecut câteva zile, Ishakbeg cu suita lui și-a continuat călătoria și misiunea ce i-a fost încredințată, trecând în Polonia. A ajuns pe la 15 iulie la Cracovia, unde a prezentat regelui Cazimir aceeași cerere de ajutor împotriva „împăratului turcilor, Mehmed”, după cum notează contemporanul Jan Długosz, celebrul canonic cracovian, în *Istoria* sa, la anul 1472⁴⁷.

Ambasadorul-medice și-a continuat drumul și misiunea în „Frincia” (Europa) la regele Ungariei, Matia Corvinul, la dogele Veneției și la papa Sixt al IV-lea. Este probabil că luase la Vaslui și o scrisoare de răspuns a lui Ștefan cel Mare către Uzun Hasan, fără să fi rămas vreo mențiune documentară despre aceasta. Reacția domnului Moldovei la această solicitare din partea dușmanului otomanilor a fost promptă: s-a alăturat ligii antiotomane în curs de formare. O mărturisește el însuși peste doi ani, în 1474, în scrisoarea sa către papa Sixt al IV-lea. Nu cunoaștem însă amănunte în legătură cu vreo acțiune concretă în acest sens.

În anul următor, la 16 rebî-ül-evvel 878 hegiră⁴⁸, adică la 12 august 1473, a avut loc marea bătălie de la Otlukbeli din nord-estul Anatoliei, în apropiere de orașul Bayburt, între sultanul Mehmed al II-lea și hanul Uzun Hasan, încheiată după opt ore de luptă prin victoria totală a otomanilor. Nepotul lui Baiazid Trăznetul și-a luat o strălucită revanșă împotriva Asiei, asupra urmașului lui Timurlenk.

Uzun Hasan n-a fost ajutat în mod efectiv cu oaste de nici unul dintre „marii domni” din Europa. Veneția, care avea cel mai arzător interes în această conjunctură după Matia Corvinul, regele Ungariei, și Ștefan cel Mare, i-a trimis tunurile de care avea lipsă și pe care i le ceruse; însă artileria aceasta venețiană nu a ajuns pînă pe platourile muntoase ale Sub-Caucazului. Ștefan cel Mare nu și luase nici un angajament formal în această privință, și anume de a-l ajuta cu un contingent militar și eventual cu arme pe șahul Iranului, totuși el va acționa în acea vreme împotriva aliatului-vasal al lui Mehmed al II-lea, a vecinului său din Țara Românească, voievodul Radu cel Frumos, alungîndu-l din domnie și înlocuindu-l cu un alt voievod.

În afară de faptele evocate mai înainte, în secolele următoare există de asemenea dovezi consemnate în documentele vremii despre unele legături comerciale între Iran și țările române, despre unele vizite iraniene la București, apoi se poate vedea cum crește interesul pentru Iran și evenimentele politice ce se petreceau în acele părți ale lumii la curțile noastre domnești sau chiar și la unii cronicari români.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după ce România unită și-a cîștigat independența de stat, legăturile dintre Iran și România au

⁴⁷ *Vezi Joannis Długosz Senioris Canonici Cracoviensis Opera Omnia*, Cura Alexandri Przezdziecki edita, tomus XIV, Cracoviae, 1878, p. 569. Długosz nu a înregistrat solia din anul precedent, 1471, a lui Uzun Hasan, pe care de altfel îl menționează pentru prima dată în 1472: „Venit enim alter Turcorum Caesar ex Perside et inferiori Armenia, vocatus Hussenkassen...”, menționînd conflictul acestuia cu sultanul Mehmed al II-lea.

⁴⁸ Minorsky, *op. cit.*, p. 1 125.

intrat într-o nouă fază, aceea de schimburi de reprezentanțe diplomatice, care, în urma evoluției istorice cunoscute de la începutul secolului nostru și îndeosebi în ultimii ani, au deschis perspectivele legăturilor multiple româno-iraniene din zilele noastre.

MOMENTS DU PASSÉ COMMUN ROUMANO-IRANIEN

RÉSUMÉ

Après une courte évocation de la parenté linguistique daco-iranienne, on met en lumière, conformément à Hérodote, le premier contact historique entre l'Iran et le peuple carpato-danubien des Gètes, lors de l'expédition de Darius contre les Scythes, en 514/513 av. n. è. : ce dernier combattit dans la Dobroudja actuelle « les plus vaillants et les plus justes des Thraces », les Gètes.

Plus tard, le roi des Daces, Décébal, établit des relations politiques avec les successeurs des Achéménides, les Parthes. Décébal fit prisonnier Callidromus, l'un des hommes du gouverneur de la Mésie inférieure, M. Laberius Maximus, en 101/2, et l'envoya « comme cadeau » à Pacorus II, le roi des Parthes. On sait qu'après la défaite de Décébal et l'annexion de la Dacie à l'Empire romain, Trajan porta les aigles romains aussi contre les Parthes, dont il triompha, en occupant leur capitale, Ctésiphon. Mais ce fut une action qui n'eut pas de suites.

Un autre moment des relations roumano-iraniennes fut constitué par le contact établi entre le khan de la Perse, Uzun Hasan, chef des Akkoyunlu (« Ceux du Mouton Blanc »), avec Etienne le Grand, prince de la Moldavie, en 1472, par l'entremise de l'ambassadeur Ishak beg, un médecin juif, originaire de l'Espagne, en l'attirant dans une coalition contre le sultan ottoman Mehmed II. Mais ce dernier écrasa Uzun Hasan à Otlukbeli, le 12 août 1473, tandis qu'Etienne le Grand chassa de Valachie le prince Radu le Beau, vassal fidèle du sultan. Vu qu'Uzun Hasan ne put se relever de sa défaite, les relations entre les deux pays cessèrent.

MOLDOVA ȘI PERSIA ÎNTR-UN DOCUMENT ITALIAN DIN 1621

DE

ANDREI PIPPIDI

În vremea din urmă, aniversarea a 2 500 de ani de la întemeierea primului stat persan a reamintit istoricilor vechimea legăturilor dintre români și acești prieteni îndepărtați. De-a lungul secolelor ne-a unit necesitatea de a rezista Imperiului otoman, deopotrivă de amenințător pentru amândouă popoarele. Se poate desluși aici chiar una din acele legături statornice în timp și spațiu, „permanențe ale istoriei” scumpe lui Nicolae Iorga. Dacă episodul relațiilor dintre Ștefan cel Mare și Uzun Hassan, descoperite de mult de Esarcu¹, este cel mai frecvent citat, se cunoaște mai puțin faptul că în veacul al XVII-lea variațiile exploataării țărilor române se datorează într-o oarecare măsură probabil și războaielor purtate de sultani împotriva Iranului.

Această politică antiotomană comună explică interesul cu care erau urmărite în Persia războaiele turco-polone, în care Moldova a fost angajată adesea. O mărturie în același sens este documentul care prilejuiește aceste sumare însemnări. Publicat în secolul trecut într-o obscură revistă italiană, el a rămas cu totul neobservat². E drept, titlul *Relatione della prima audienza che il R. P. fra Vincenzo diò. Francesco, visitator generale nella Persia et India orientale hebbe col Re di Persia Xà Abbas Useini* nu putea în nici un caz atrage atenția unor cercetători ai istoriei românilor. Totuși, întrevederea șahului — pe atunci Abbas cel Mare (1586—1628) — cu doi misionari catolici inspiră cel mai îndreptățit interes.

Despre monarhul oriental aflăm că a cerut oaspeților săi vești cu privire la ultimele lupte purtate de turci cu sorți schimbători de izbîndă

¹ C. Esarcu, *Scrisoarea inedită a șahului Persiei Uzun Hasan către Ștefan cel Mare (1474)*, în „Columna lui Traian”, VII, octombrie 1876, p. 464—466 : cf. despre un emisar al lui Uzun Hasan la curtea lui Matia Corvinul, Albert Berzeviczy, *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia*, Budapesta, 1914, p. 17 (19 mai 1475).

² *Spicilegio vaticano di documenti inediti e rari estratti dagli archivi e dalla biblioteca della sede apostolica*, I, editor Gregorio Palmieri, Roma, 1890, p. 100.

(„domandò della guerra tra Franchi éI Turco e spetialmente di quella del Re di Polonia”). La informațiile date de călătorii italieni („Il Padre gli disse come haveva havuto una vittoria nella Vallachia contra Turchi e Tartari”), răspunsul șahului constituie o deplin satisfăcătoare surpriză : „della quale disse il Re haverne notizia”.

Valahia e, fără putință de îndoială, Moldova, astfel numită în Polonia unde trebuie căutată originea informației. Indiferent dacă evenimentul la care se face aluzie va fi fiind masacrul turcilor din Iași, provocat de Gaspar-Vodă Gratiani la 23 august (2 septembrie) 1620, sau bătălia de la Țuțora — 9 (19) septembrie³ —, care însă, departe de a fi o victorie polonă, a grăbit sfârșitul cruciadei proiectate⁴, important este că zvonul celor petrecute în Moldova prinsese să se răspîndească la mari distanțe. Altfel, nici unul, nici altul din aceste episoade, atît de vecine în timp încît puteau fi confundate, nu mai erau o nouate la 5 iunie 1621, data la care s-a desfășurat convorbirea relatată. Merită iarăși reținută împrejurarea că ecoul faptelor de arme antiotomane a răzbit de astădată dincolo de Răsăritul ortodox, unde ele erau primite întotdeauna cu satisfacție, pînă în Orientul Mijlociu, a cărui populație musulmană, de rit șiiit, nutrea o seculară ostilitate față de suniții osmanlii.

Pe de altă parte, să nu ni-l închipuim pe Abbas Huseini grăbit să creadă pe de-a-ntregul povestirea celor doi călugări, dornici să semene „in partibus infidelium”, o dată cu credința catolică, respectul pentru regele Poloniei, fiul iubit al Bisericii⁵. Deși Fra Vincenzo di San Francesco și Fra Giovanni Taddeo din San Eliseo s-au ostenit să-l convingă pe suveranul iranian de apropiatul succes al forțelor creștine, acesta, prevăzînd exact rezultatul campaniei din 1621 — pacea avea să se încheie abia în septembrie⁶ —, a dovedit că își cunoștea bine dușmanii, ca și pe inamicii

³ Datele sînt extrase dintr-o cronică armeană, consultată de noi în ediția lui E. Schütz, *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620—1621*, Budapesta, 1968, despre care vezi „Revue des études sud-est européennes”, VII, 1970, p. 582—583. Asupra acestor evenimente, vezi articolul nostru *Cronica armenilor din Camenița — noi spicouri privilegiate la istoria românilor* (în ms.).

⁴ În legătură cu acest caracter de cruciadă, imprimat de intensa activitate diplomatică a lui Gratiani din anii precedenți, vezi Elvira Georgescu, *Trois princes roumains et le projet de croisade du duc de Nevers*, în „Revue historique du sud-est européen”, XI, 1934, p. 337—341 ; Th. Holban, *Un plan de cruciadă din inițiativă românească*, în „Revista istorică”, XXI, 1935, p. 105—108 ; Carl Göllner, *Prezența domnilor români în „Militia christiana”*, ibidem, XXIX, 1943, p. 214—228 ; idem, *Beziehungen der Rumänischen Wojewoden Radu Șerban, Nicolae Petrașcu und Gaspar Graziani zur „Milice chrétienne”*, RESEE, VI, 1968, p. 71—83.

⁵ Tot propagandei polone se datorează prezența în Biblioteca Vaticană a manuscrisului turcesc nr. 11, o cărticică de rugăciuni musulmane, purtînd însemnarea : „Ex manubiis belli turcici, quod felicissimis auspiciis in Valachia gessit Sigismundus III Poloniae et Sueciae rex, anno Domini 1621, caesis CCXVII millibus Turcarum, castris direptis, multis proceribus et Bassis captis, imperatore Turcarum profligato et ad pacem petendam coacto ; F. Georgius Trebnic provincialis Poloniae ord. Praedicatorum bibliothecae Vaticanae D.D.” (Giorgio Levi della Vida, *Ricerche sulla formazione del più antico fondo dei manoscritti orientali della Biblioteca Vaticana*, Città del Vaticano, 1939, p. 288).

⁶ La 9 septembrie 1621, la Windsor, Jacob I Stuart, regele Angliei, recomanda ambasadorului său la Poartă să intervină pentru eliberarea prizonierilor poloni : „Wee must recommend unto you in spetiall the case of certaine noblemen and others of Poland, lately taken by the Turkes in Valachia and now prisoners in Constantinople ; for whose liberty and present inlargement you shall mediate in our name by all means possible, amongst whome wee must recommend unto you in particular a nobleman of Poland called Wollmar Farensbecke (Fahrensbach), now held captive with the rest ; as likewise one William Fourbes, a Scottish man's sonne taken in the

lor. Într-adevăr, citim mai departe că șahul socotea „che'l Turco andava con gran potenza contro la Polonia, e che la distruggerebbe, al che risposero i Padri che Dio non l'havrebbe permesso, anzi ben speravano che col divino favore n'havrebbe ottenuta una gran vittoria; a questo disse il Xà che i titolati e signori di Polonia erano fra di loro discordi, e che non obedivano al suo Re, e che perciò non potrebbe resistere al Turco; al che rispose il P. f. Giovanni che i prencipi e nobiltà di Polonia non concorrono con il Re per andar a far guerra fuori delli loro paesi per conquista d'altri regni, e che non sono obligati, ma chi vuole ci va spontaneamente. Ma per la difesa delle lor proprie persone, patria, case, donne e figliuoli, tutti saranno unitissimi, come al presente sono contra il Turco”. Pasajul pe care ne-am îngăduit a-l reproduce reflectă o întreagă filozofie politică occidentală, iar critica ei în gura unui oriental e vrednică de luare-aminte.

La acea vreme, Europa era sfișiată de războiul de treizeci de ani. Și în această privință — despre intervenția în conflict a lui Gabriel Bethlen, de pildă — informațiile lui Abbas Huseini erau precise, însă depășite. Vizitatorii săi au avut, așadar, prilejul să-i aducă la cunoștință înfrângerea protestanților cehi la Muntele Alb (8 noiembrie 1620): „Disse che'l Imperatore avea perduta la Transilvania, Boemia con la corte imperiale di Praga. Rispose il P.f. Giovanni che già l'Imperatore havea havuto vittoria contro il ribelle Palatino et il P. Visitatore confermò la nuova . . .”.

Dialogul înfățișat în document și cu alte amănunte, a căror înșirare aici ar fi de prisos, permite o apreciere atît a ecoului impresionant pe care l-a avut mișcarea antiotomană din Moldova, cît și a agerimii politice a lui Abbas, cel mai mare suveran pe care l-a avut Iranul medieval.

place afore sayd by Mahomet Cielebin, a Tartarian captaine” (*The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628 inclusive*, Londra, 1740, p. 3; cf. *ibidem*, p. 15).

UN NOU COMENTARIU LA STUDIUL LUI AUREL DECEI INTITULAT „ASUPRA UNUI PASAGIU DIN GEOGRAFUL PERSAN GARDIZI (a. 1050)”

DE

MARIA MUȚIU

Reluarea după mai bine de trei decenii a comentării lucrării lui Aurel Decei, cunoscută numai de unii istorici români, nu e întâmplătoare.

Apreciem unele considerații din acest articol ca un omagiu adus memoriei cărturarului Gardizi din Iranul oriental, a cărui personalitate continuă să supraviețuiască cu strălucire și după un mileniu. De altfel, cu ocazia vizitei oficiale a tovarășului Nicolae Ceaușescu, președintele Consiliului de Stat al României, în septembrie 1969 în Iran, la cel dintâi dîneu de gală oferit în cinstea d-sale, m.-sa imperială Mohammed Reza Pahlavi Aryamehr, șahișahul Iranului, a evocat printre momentele culturale româno-iraniene și opera de acum 10 secole *Podoba istoriilor*, aparținînd celebrului Gardizi, în care acesta menționa și pe români. Șahișahul spunea la 1 septembrie 1969: „Sînt aproape o mie de ani de cînd vestitul istoric și geograf persan Gardizi consacra un întreg capitol din binecunoscuta sa carte *Zayn al-achbar* — document istoriografic de primă însemnătate — descrierii geografice și istorice a Valahiei, importantă regiune a actualei României. Acest capitol a fost tradus în limba română și publicat la București în anul 1936” („Scinteia” din 2 septembrie 1969).

Desigur, în afara evenimentului comemorativ de 2 500 de ani de la înființarea statului iranian, căruia îi acordăm toată atenția cuvenită, studiul lui Aurel Decei constituie un argument în plus în problema continuității poporului nostru în zona romanității orientale.

Descifrarea manuscrisului lui Gardizi asupra pasajului referitor și la români, apărută în lucrarea lui Aurel Decei, prezintă după 35 de ani un interes tot mai mare. Perspectiva unui contact mai apropiat de cultura Asiei, și a Asiei vechi mai cu seamă, e garanția unei documentații și, bineînțeles, a unei completări istorice imperios necesare.

În introducere, autorul sistematizează distinct problematica operei lui Gardizi, intitulată *Zayn al-achbar (Podoaba istoriilor)*, și se fixează la a IV-a parte, pe care o consideră și cea mai interesantă, despre „Ansab”, adică cea cu caracter geografic-istoric-etnologic.

Abu Sa'îd Abd-al-Hayy ben al Dahhak b. Mahmud, rămas cunoscut posterității sub numele de Gardizi, a fost elev a lui Al-Biruni, alt mare istoric persan al secolului al XI-lea.

Începînd din secolul trecut, opera lui Gardizi e reluată și cercetată de către specialiștii europeni, care, izolat, se limitează mai ales la fragmentele legate direct de istoria poporului pe care-l reprezintă. Printre aceștia, în 1927, menționăm pe istoricul maghiar M. Kmoskó.

Dacă Herodot, în enumerarea popoarelor din antichitate, menționează pe geți, în formularea atît de binecunoscută, atunci popularizarea informației dată de către Gardizi la începutul celui de-al doilea mileniu e.n. confirmă o dată mai mult continuitatea poporului nostru în regiunea carpato-dunăreană. Cele două manuscrise, cu mici variante, ale operei *Zayn al-achbar* din bibliotecile engleze¹, studiate de orientalistul român, au deci o importanță de prim ordin. De altfel, exact la un an după publicarea lucrării *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi* (a. 1050), un alt istoric român (G. I. Brătianu) o utilizează în pasionanta și mult controversata problemă a continuității românilor din zona orientality romane.

Pasajul din textul gardizian asupra căruia își concentrează atenția autorul considerăm că nu poate fi accesibil decît în reproducere totală.

„Între țara bulgarilor și țara E-s-g-l, care sînt tot din bulgari, este hotarul maghiarilor. Și acești maghiari sînt un neam de turci. Și conducătorul lor e cu 20 000 de călăreți, și pe acest conducător îl numesc K-n-de. Și acesta e numele stăpînului lor cel mai mare. Și pe acel conducător care orînduiește treburile îl numesc dj-le, iar maghiarii fac ceea ce poruncește dj-le. Ei au (o ?) pustie cu iarbă și loc vast. Și țara lor e 100 parasange pe 100 parasange. Și țara lor e lipită de Marea Rum (Marea Neagră) în care rîul Djaihun în acea mare cade. Și ei locuiesc între aceste rîuri. Și cum se face iarnă, acela care se găsește mai departe de fluviu se întoarce lîngă fluviu și peste iarnă stă acolo și prinde pești și cu aceasta își cîștigă hrana. Și acel fluviu (este acela) care e la stînga lor.

Lîngă slavi (băr djanib-e Sáqlab) este un popor din Imperiul roman (áz Rüm). Și toți sînt creștini și pe ei îi numesc N-n-d-r. Și ei sînt mai mulți decît maghiarii, însă sînt mai slabi. Și pe aceste două fluvii pe unul îl chiamă Itil, iar pe celălalt Dübā. Și cum maghiarii sînt pe marginea fluviului, îi văd pe acești N-n-d-z. Și sub N-n-d-r-, pe marginea fluviului, este un munte mare și apa (fluviul) iese pe lîngă acest munte. Și dincolo de acest munte este un popor creștin și ei sînt numiți M-r-vat (M-r-dat). Și între ei și între N-n-d-r (N-rd-z) este drum de 10 zile. Și ei sînt un popor numeros și veșmintele lor seamănă cu veșmintele arabilor, cu turban, cămașă și djuba; ei au venituri și semănături. Și au vie, căci apa lor curge pe deasupra pămîntului și n-au canaluri subterane (kariz). Și așa se zice că numărul lor e mai mare decît al romanilor (Rum).

¹ Cambridge, King's College Library, or. nr. 213; Oxford, Bodleyan Library, Ouseley nr. 240.

Și ei sînt un popor deosebit. Și comerțul lor în cea mai mare parte se face cu arabii. Și acel rîu care e pe dreapta maghiarilor ajunge la slavi (*be-Sāqlab šāvād*) și de acolo cade în țara chazarilor și acel rîu e mai mare decît aceste două rîuri. Și țara maghiarilor e toată cu arbori și mlaștini și pămîntul lor e umed. Și ei neconținut îi biruie pe slavi și mereu impun slavilor biruri și pe ei îi au ca pe sclavii lor. Și maghiarii sînt adoratori ai focului și merg în expediții contra slavilor și rușilor și de acolo aduc robi și îi duc romanilor și îi vînd. Și acești maghiari sînt voinici și arătosi și frumoși și hainele lor sînt de brocart și armele lor sînt cu argint și sînt . . . îndoite . . . și neconținut merg în expediții contra slavilor. Și de la maghiari la slavi e drum de 10 zile. În . . . slavilor este un oraș, acelaia îi zic Vantît”.

Concomitent cu traducerea — uneori atît de dificilă — în interpreta-rea textului, autorul recurge la paralelisme sau face apel la lectura unor orientaliști, ca Barthold, Raverty, Géza Kuun, Muhammad Nazim și Vladimir Minorski în special, fără de care înțelegerea ariei geografice nu ar fi posibilă.

Unele ștersături existente în textul original ori schimbări semantice sau ortografice, mutații în dialectologie, lacune în ceea ce privește semnele diacritice pretind neapărată intervenție a cercetătorului. Explicațiile din subsolul lucrării sînt extrem de necesare dacă se ține cont că traducerea e realizată din persana veche în limba română. În afara acestor considerații de ordin tehnic, desigur mai există inconvenientul de acomodare la stilul de limbă al epocii, inconvenient pe care-l oferă orice pagină de cronică. Pasajul tradus în românește se impune însă și prin claritate.

Dar prezentarea personalității geografului Gardizi are pentru noi o însemnătate întii de ordin moral. Documentul referitor la *N.n.d.r* (adică la români), prin însăși proveniența lui extraeuropeană, nu suferă prin lipsă de imparțialitate. Cărturarul din Ghazna, în Iranul oriental, nu era în serviciul nici unui stat dunărean. Informația e determinată deci de spirit de exigență științifică, de erudiție. De altfel în context se acordă un spațiu mult mai mare popoarelor din secolul al XI-lea cunoscut ca forțe militare, cum e cazul ungarilor și al slavilor.

Valoarea de documentație constă și în faptul că apariția cărții, intitulată atît de caracteristic poetic-oriental *Podoaba istoriilor*, e în anul 1050, deci depășind două secole bune înaintea datării *Diplomei ioanișilor* (1247) sau epoca cronicii notarului anonim din timpul regelui Béla, ambele atît de des menționate în istoriografia română, făcînd abstracție de scriitorii bizantini ².

Obiectivitatea lui Gardizi constă și în faptul că imaginea hărții fizico-economice și politice pe care o dă pentru secolul respectiv (sec.XI) corespunde datelor din arhivele europene.

Cu ocazia interpretării documentului de diferiți orientaliști europeni interesați în clarificarea zonelor etnice din bazinul nord-dunărean, nu au survenit contradicții între aceștia și autor. Competența lui Gardizi nu s-a pus deci pînă în prezent în discuție. Prezența bulgarilor, a statului maghiar feudal și a slavilor era deci o realitate. Acest gir etic îl considerăm ca premisa cea mai sigură în modesta investigație de față.

² G.I. Brătianu menționează în *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain* (Bucarest, MCMXXXVII), p. 98, pe Choniates, care relevă ajutorul *vlahilor* într-o campanie militară bizantină împotriva statului maghiar în secolul al XII-lea.

Pentru acomodarea cu textul lui Gardizi trebuie să admitem de la început abrevierile (abrevieri aparente doar în scrierile cu alfabet latin), adică formularea denumirii de popoare și conducători politici în grupări de litere precise, cum sînt, de exemplu, E-s-g-l³, K-n de, Dj-le, M-r-dat, N-n-d-r (identificată de A. Decei, români).

S-a ajuns la această concluzie, care rămîne, de fapt, argumentația principală și absolut originală din lucrarea istoricului român A. Decei, după o asemănătoare manieră aplicată în metoda de cercetare a orientaliștilor străini europeni sus-menționați, și îndeosebi a lui V. Minorski, îndelung audiat de A. Decei.

Dacă abrevierea E-S-K-Le valabilă deci pentru secuii și bulgarii balcanici, M-r-vat pentru locuitorii din Marea Moravie ocupată de către unguri, „Mir-vat ou M-rdât, que l'on croyait d'abord identifier aux croates, seraient plutôt les habitants de la Moravie (Morvák en hongrois), de la grande Moravie de Sviatopluk, conquise par les Hongrois lors de leur installation en Europe Centrale”⁴.

N-n-d-r, interpretat sub aspectul așezării geografice, a provenienței latine și a calității sale creștine, luate ca aspecte de bază, aduc serviciul unui argument istoric de netăgăduit.

Orientarea în spațiu prin liniile de demarcație dintre populațiile est-și central-europene, precum și sud-est europene, cum sînt bulgarii, ungurii slavii, turcii și românii (N.n.d.r.), e realizată prin elemente ale naturii fluvii și munți. Urmărind textul cu atenție, prezența lui Duba (corect Duna), sinonim cu Dunărea, și a Carpaților sînt punctele de orientare sigură pentru indicarea așezării românilor pe ambele versante ale Carpaților. Prin analogie, imaginea vizuală pare a nu se îndepărta prea mult de aceea realizată de Nicolae Bălcescu în descrierea Ardealului⁵.

Ne-am oprit numai la sectorul populat de români, dar Gardizi procedează la fel, adică prin intercalări teritoriale între fluviile importante, și atunci cînd îi situează pe unguri sau pe slavi. Geograful indică ca punct de reper și Marea Neagră, „marea chazarilor”⁶, regiunea cea mai extremă estică menționată în document.

Privind azi partea europeană descrisă de Gardizi într-un atlas geografic, identificăm din Caucaz și pînă la Dunărea centrală segmentarea teritoriilor locuite de populații atît de diferite ca origine prin indicarea marilor rîuri, ca Itil, Duna și Djaihun. Chiar și comparația dintre aceste rîuri ca dimensionare constituie un indiciu de orientare.

Interesant e realizată și alternarea elementelor de fluviu și munte în directă corelație geografică, care fac mai ușor posibilă recunoașterea regiunii pe care o prezintă.

Afirmația referitoare la croați sau la moravi evidențiază caracterul solului european, prin faptul că la ei nu se practică sistemul de irigații, prin acele kariz (canale subterane), existente numai la popoarele orientale.

³ Aurel Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050)*, în volumul omagial *Fraților Alexandru și Ioan Lapedatu*, București, 1936, p. 7. E-S-K-L sau A-S-Gh-L este fracțiunea bulgarilor de la Volga, identificată cu secuii și cu bulgarii balcanici.

⁴ G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 95.

⁵ Ardealul din cartea I a operei lui Nicolae Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*.

⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 14, nota 1.

E remarcabilă de asemenea observația geografului persan referitoare tot la sol atunci când îi descrie pe maghiari : „Și țara maghiarilor e toată cu arbori și mlaștini și pământul lor e umed”. Identificarea cîmpiei panonice e indiscutabilă deci.

Dar, afară de elementul descriptiv al peisajului, Gardizi aduce și argumente de valori climatice tot în legătură cu ungurii : „Și cum se face iarnă, acela care se găsește mai departe de fluviu se întoarce lîngă fluviu și peste iarnă stă acolo și prinde pești și cu aceasta își cîștigă hrana”. Se subînțelege deci succesiunea de anotimpuri, de asemenea tipică acestei zone europene.

Dar dacă urmărind cu atenție ultimul citat gardizian menționat mai sus, sfera de informație se lărgeste prin introducerea termenilor de economie, care conturează spiritul metodic al omului de știință de totdeauna. Cînd atenția geografului se oprește asupra croaților, el specifică următoarele : „... Ei au venituri și semănături. Și au vie...”. Informația e de asemenea exactă, la acea vreme popoarele amintite în document aveau preocupări eminentement agrare.

Opera lui Gardizi reflectă de asemenea aspectele economice ale epocii și prin relatarea comerțului întreprins de europeni pe scară largă cu arabii, care atunci erau încă în plină ascensiune în acest sector.

Prezența masivă a românilor în ținuturile Dunării și Carpaților arătată de Gardizi combate teoria eronată a refugiului românilor în munți sau în altă parte, departe de așezările satelor și ale țărilor lor natale. Fenomenul de supraviețuire, de continuitate își are explicația în capacitatea materială și morală de a rezista fluctuațiilor de popoare, încă în curs în secolul al XI-lea, pe locul lor de obîrșie. Români — fie că erau sub ocupație străină, cum e cazul celor din Transilvania, fie că cei din micile formații statale feudale, care vor intra în componența viitoarelor țări române, Țara Românească și Moldova — au acceptat din spirit de conservare povara unor obligații impuse de statele limitrofe puternice : Ungaria sau cele din Balcani. Uneori participau efectiv în diferite campanii de război, străine de interesul poporului nostru.

Argumentația documentului persan se confirmă și prin sistemul de măsurare al epocii. Suprafața Ungariei, considerată în parasange, corespunde întocmai statului feudal din timpul dinastiei arpadiene. Luînd ca unitate de măsură aceleași parasange, cînd apreciază parcurgerea în timp a spațiului locuit de români, Gardizi menționează 10 zile de mers. Calculînd pe zi numai 50—60 km⁷ parcursi cu piciorul sau chiar pe cal, distanța obținută de 600 km se identifică exact cu teritoriul de azi dintre români și croați. Posedăm deci o altă informație exactă. E chiar porțiunea de teritoriu care ne interesează direct, zona N.n.d.r. locuită de creștini, așa cum ne informează cu exactitate Gardizi.

Apartenența religioasă e un alt criteriu introdus ca element de diferențiere între popoare. Gardizi nu exagerează cînd afirmă că la acea dată maghiarii erau încă adoratori ai focului. Procesul de creștinare a lor nu putea să fie încheiat. Ei îmbrățișează catolicismul în secolul al XI-lea sub Ștefan I, cel Sfînt. Or, o sută de ani pentru schimbarea unei concepții mistice-

⁷ A. Decei susține în lucrarea sa drumul în medie de parcurs pe zi de 40—50 km (*ibidem*, p. 20, nota 1).

religioase, adinc înrădăcinată în tradițiile ancestrale, nu rezolvă decît parțial această problemă. Simultan, la români, în 1050 biserica era organizată administrativ sub egidă bizantină de cîteva secole și abia de acum înainte în planul de politică externă a regilor maghiari va figura și campania de catolicizare întreprinsă în regiunile ocupate de români.

Originea romanică a poporului nostru, menționată tot de Gardizi, nu poate părea senzațională pentru un istoric străin obiectiv. Textul frapează, poate, prin claritatea expunerii : „... Este un popor din Imperiul roman”.

Enumerînd numai aceste considerente din manuscrisul persan, care excelează prin concentrare de idei, găsim de cuviință a reda cel din urmă alineat din lucrarea lui Aurel Decei : „În felul acesta, înlăturînd și ultima dificultate a numelui, putem să menționăm — pînă la o probă contrară — că în geograful persan Gardizi, la 1050, sint pomeniți românii, creștini, din Imperiul roman, așezați în Carpați, la miazănoapte de Dunăre, fiind deosebiți răsplat de slavi și de unguri, între care trăiesc”⁸.

După mai bine de trei decenii de la publicarea studiului istoricului român, nesurvenind contradicții de păreri în afirmațiile cărturarului din Ghazna, ținem să-l relansăm pentru faptul de a ne fi fixat în locul și timpul istoric din secolul al XI-lea.

UN NOUVEAU COMMENTAIRE SUR L'ÉTUDE D'AUREL DECEI INTITULÉE « CONSIDÉRATIONS SUR UN EXTRAIT DU GÉOGRAPHE PERSAN GARDIZI (1050) »

RÉSUMÉ

On considère que le commentaire sur l'ouvrage d'Aurel Decei concernant Gardizi et les Roumains — paru en 1936 — présente une importance toute spéciale pour les raisons suivantes : premièrement, il constitue un hommage rendu à la culture persane à l'occasion du 2500e anniversaire de l'État iranien, célébré cet automne, vu surtout que l'ouvrage a été mentionné lors d'une réception de l'année 1969 précisément par Sa Majesté Impériale Mohammad Reza Pahlavi Aryamehr, shahinshah de l'Iran, et deuxièmement, car il rappelle un document historique datant du XIe siècle de n.è., qui atteste l'existence du peuple roumain dans la région carpatho-danubienne.

L'article présente les difficultés d'ordre technique et linguistique que l'orientaliste roumain A. Decei a dû surmonter dans l'interprétation du texte de Gardizi, ainsi que sa contribution originale surtout quant à l'identification de l'expression *N.n.d.r.* L'ouvrage est intéressant également de par l'argumentation d'éléments géographiques, religieux et d'appartenance ethniques qui viennent à l'appui des thèses concernant la continuité du peuple roumain.

⁸ *Ibidem*, p. 26.

BĂTĂLIA DE LA MALÂZGIRT, MOMENT CRUCIAL ÎN ISTORIA COMUNĂ A OCCIDENTULUI ȘI A ORIENTULUI

DE

MONICA MARIA GÂȚEIU

Acum 900 de ani, în vara anului 1071, undeva în țara Armeniei, parte componentă a Imperiului bizantin, două lumi diferite, prin sisteme sociale, rasă și religie, aveau să-și dispute întâietatea, determinând astfel capitolele istoriei viitoare în aceste părți ale lumii.

La nord de lacul Van, în apropierea orașului Malâzgirt¹, armatele a două imperii — cel bizantin și cel selgiucid — se întâlneau pe câmpul de luptă, unul încerca să se smulgă de pe panta declinului și să-și păstreze fala de odinioară, iar celălalt își continua drumul ascendent.

Cronicarul Guillaume de Tyr² ne prezintă dezastrul bizantinilor de la Malâzgirt ca pe cel mai îngrozitor din istoria creștină; duelul dintre bazileu și sultan fiind deja un episod de cruciadă.

În ochii cronicarilor occidentali, fatala zi a bătăliei însemna ieșirea Bizanțului din lupta dintre Creștinătate și Islam, Bizanțul trebuind să cedeze locul latinilor. Era de fapt o justificare a ceea ce avea să urmeze, a cruciadei francilor. Anul 1071 cerea după sine anul 1095.

Trebuie spus de la început că înfrângerea bizantinilor la Malâzgirt a fost accidentul care a relevat adevărul unor situații deja existente.

Bătălia de la Malâzgirt a fost confirmarea înfringerii dinainte a bizantinilor prin epuizarea propriilor lor forțe.

Selgiucizii au atacat un imperiu în plină dezorganizare militară și într-o jumătate de secol au sfărâmat resortul forței bizantine. Bizantinii, ulterior, n-au mai putut recuceri teritoriile pierdute în Asia Mică, nici poziția dominantă de putere mondială de mai înainte.

¹ V. *Encyclopédie de l'Islam*, vol. III, Paris, 1936, p. 214, art. *Malâzgerd* de Büchner. Forma actuală turcească este Malâzgirt.

² René Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, vol. I, Paris, 1934, *Introduction*, p. I.

De la moartea lui Vasile al II-lea (1025), puternica mașină militară a lui Phocas și a lui Tzimisceș, armata bizantină care învinsese pe arabi și care în felul acesta purtase pînă în Galileea prima cruciadă creștină, devenise victima unei politici pacifiste, rezultat al unor grave și adînci transformări în structura economică și socială a imperiului.

După Vasile al II-lea, în istoria bizantină urmează era epigonilor, care continuau să trăiască pe laurii epocilor precedente, în timp ce atît în interior, cît și în exterior dădeau frîu liber dezagregării vechii ordini, care nu s-a manifestat nicăieri mai evident ca în armată. Lucru de altfel explicabil, avînd în vedere faptul că armata era formată din elemente recrutate din rîndul populației anatoliene, ai cărei șefi erau mari proprietari latifundiași și care adeseori își impuseseră regența lor dinastiei macedonene³.

În lupta pentru întietate dintre nobilimea civilă a capitalei și cea militară a provinciei, cea dintîi, fiind geloasă pe privilegiile celeilalte și din ostilitatea ce o nutrea față de armată, duce o politică sistematică de reducere a efectivelor, mergînd pînă acolo încît a dat posibilitatea de sustragere de la obligația serviciului militar în schimbul unei sume de bani⁴.

Această aristocrație civilă este drept că a continuat să fie purtătoarea strălucitei civilizații a capitalei, însă ea s-a făcut responsabilă de declinul puterii armate, ceea ce însemna scăderea puterii de rezistență față de atacurile din afară.

Regimul themelor (regiunilor) pierde caracterul său militar, ca urmare a împutănării bunurilor stratiotilor (soldaților) și a faptului că fuseseră impuse limite autorității strategilor în favoarea pretorilor, care căpătau o importanță din ce în ce mai mare, ei fiind reprezentanții administrației civile.

Constantin Dukas (1059—1067) ajunge să obțină coroana în urma colaborării dintre biserică și partidul civil, familia Dukas reprezentînd în acea vreme nobilimea civilă a capitalei.

Acesta a profitat de putere și a monopolizat finanțele, ajungînd să vîndă atît funcția de collector al impozitului, cît și cea de controlor suprem al finanțelor⁵. Cheltuielile nu încetau să crească în acest stat de funcționari, care nu știau cum să se mai îmbogățească și să-și mărească pretențiile în calitatea lor de clasă la putere. Același lucru se petrece și la curte, unde se etalează un lux care contrasta cu starea evidentă de sărăcire și declin a statului.

Deci criza financiară și obiceiurile politice ale clasei la putere se conjugau în opera de slăbire a forțelor armate.

Această politică antimilitaristă a lui Constantin Dukas venea într-o perioadă în care se manifestau mari pericole din afară. În Orient, turcii selgiucizi iau locul arabilor, în Occident apar normanzii, iar în nord popoarele stepelor (pecenegii, uzii, cumanii) urmează bulgarilor și rușilor.

Imperiul bizantin a stabilit contacte amicale sau ostile cu turcii încă din a doua jumătate a secolului al VI-lea, cînd se vorbea despre

³ *Ibidem*, p. XXVIII.

⁴ Scylitzes-Cedrenus, *Istoria*, vol. II (ed. Bonn), p. 608, la G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, Paris, 1956, p. 354.

⁵ Zonaras (ed. Bonn), III, 676 sq., la Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 364.

o alianță turco-bizantină⁶. Se știe, de asemenea, că, în marea gardă imperială a Bizanțului, turcii serveau ca mercenari, după cum este cunoscut și faptul că un mare număr de turci operau la frontiera orientală a Imperiului bizantin, încorporați în armata arabă⁷.

Dar aceste relații capătă importanță deosebită numai în secolul al XI-lea, o dată cu apariția la frontierele orientale a turcilor selgiucizi⁸.

Turcii selgiucizi se separă în jurul anului 985 de marea familie a oguzilor⁹ (veniți din stepele Aralului) și se stabilesc pe malul drept al fluviului Sîr Daria, în apropiere de Djend. Profitînd de disputa dintre turcii karahanizi și turcii gaznevizi¹⁰ pentru moștenirea puterii samanizilor, turcii selgiucizi înaintează pînă în inima Transoxianiei și pînă în nord-estul orașului Bukhârâ¹¹, unde se stabilesc.

Spre anul 1025, conducătorul lor Arslan¹² luptă alături de karahanizi împotriva lui Mahmud gaznevidul, dar este făcut prizonier și ucis. După acest episod, selgiucizii continuă să lupte pe cont propriu împotriva gaznevizilor. Unul din conducătorii lor, Toghrul-beg, ocupă în anul 1038 Nișâpûr, capitala Horâsânului.

Cînd sultanul gaznevid Mas'ûd a înțeles adevăratul pericol pe care-l prezentau selgiucizii, a fost însă prea tîrziu.

La 22 mai 1040, Toghrul-beg învinge pe gaznevizi, determinînd dezastrul de la Dandânâkan, eveniment care a dus la împingerea gaznevizilor în Afganistan și asigurarea indiscutabilă a stăpînirii întregului Horâsân de către selgiucizi.

De acum încolo începe marea mișcare ofensivă a selgiucizilor, care deschid o nouă eră în istoria musulmană și cea bizantină.

În anii 1042—1043, Toghrul-beg ocupă Rey și reușește pînă la urmă să stabilească ordinea în Iran. În anul 1050 determină capitularea Isfahânului, după un lung asediu, și aici își stabilește capitala sa. În anul 1055, Toghrul-beg își face intrarea, fără opoziție, în Bagdad, punînd astfel capăt puterii bûyizilor. În anul 1058, califul abasid el-Qâim îl recunoaște pe Toghrul-beg ca vicar al său temporal, cu titlul de rege al Orientului și al Occidentului.

În felul acesta, sultanul turc s-a substituit emiratului persan ca o dublură temporară a califatului arab. Toghrul-beg apărea pentru lumea musulmană ca un restaurator al dinastiei abaside; forța turcă pe care o pune în serviciul ei fiind elementul care reda societății musulmane unitatea sa. La moartea lui Toghrul-beg (1063), Iranul, Irakul și Arabia formau din nou un imens imperiu unitar, supus spiritualicește pontifului abasid și, temporar, loctiitorului său, sultanului turc.

În această conjunctură, islamul arabo-persan, care în secolul al X-lea părea că se află pe punctul unei definitive decăderi, își găsește coeziunea internă și forța de expansiune.

⁶ Zezi J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 216, 219, 227.

⁷ A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, vol. I, Paris, 1932, p. 466.

⁸ R. Grousset, *L'Empire des steppes*, Paris, 1939, p. 204; vezi și *Enc. Islam*, IV, p. 216: *Seldjukides*.

⁹ *Enc. Islam*, vol. II, p. 178, art. *Ghuzz* de W. Barthold; *Turkmènes*, *ibidem*, vol. IV, p. 943.

¹⁰ *Enc. Islam*, vol. II, p. 163, art. *Ghaznawides* de M. Longworth Dames.

¹¹ Zezi W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol invasion*, Londra, 1928, p. 257.

¹² Arslan, turc. „leul”; numele său musulman era Isrâ'il.

În tot timpul domniei lui Toghrul-beg, diferiți conducători selgiucizi, rude ale acestuia, atacau pe cont propriu teritoriul bûyid, armean sau georgian (adică bizantin), limitându-se doar la expediții de jaf, fără să dorească să se stabilească undeva. Aceste expediții se produceau mai ales în Capadocia, Melitene —Malatya (1057) sau Sebasteia —Sivas (1059) .

Această situație s-a schimbat în timpul domniei celui de-al doilea sultan selgiucid, nepot și succesor al lui Toghrul-beg, Alp Arslan (1063—1072), în timpul său expedițiile de jaf fiind înlocuite cu acțiuni organizate într-un scop precis.

Și dacă s-a ajuns însă la fatala zi de 19 august 1071¹³ a bătăliei de la Malâzgirt, a fost numai din cauza unor situații existente în sinul societății bizantine și care a împins inevitabil spre acest deznodământ.

Trebuie subliniat de la început că, pînă în ultima clipă premergătoare bătăliei, sultanul turc a căutat să stabilească o înțelegere cu bazileul, fapt explicabil, deoarece sultanii selgiucizi și consilierii lor aveau adînc înrădăcinată în spiritul lor ideea că există două imperii : imperiul creștin și cel musulman și nu doreau de loc distrugerea celui dintîi, ci supunerea lui autorității abaside¹⁴.

După cum s-a menționat înainte, în timpul domniei sultanului Alp Arslan, expedițiile de jaf sînt înlocuite cu expediții organizate. În 1064, Alp Arslan cucerește două vechi capitale armenesti, Ani și Kars, care erau bulevarde ale puterii bizantine în nord-est, și astfel drumul spre Anatolia era deschis. În 1067, unități turcești înaintează pe nesimțite, ocolind locurile puternice și distrugînd orașele deschise, devastînd astfel toată Capadocia, iar Cezareea (Kayseri) este ruinată.

În acest timp, generalul capadocian Roman Diogene, reprezentantul partidului anatolian militar, prin căsătoria sa cu văduva lui Constantin Dukas, ia puterea imperială în mîinile sale. Roman al IV-lea Diogene (1068—1071) trece imediat la reconstituirea armatei, pentru a putea îndeplini opera de salvare a imperiului. Primele două campanii întreprinse, cea din 1068 și 1069, se soldează cu succes : turcii sînt goniți din împrejurimile Cezareii și Roman Diogene pătrunde în Armenia occidentală.

După datele transmise de geografii Sibt ibn al-Djauzi și Bar-Hebraeus¹⁵ se pare că încă din 1068 între sultan și bazileu au avut loc încercări de stabilire a unei înțelegeri, lucru de altfel dorit de sultan pînă în ajunul bătăliei de la Malâzgirt.

În anul 1070, Alp Arslan devastează Malâzgirt, unul din ultimele locuri armenesti, pe care le posedau încă bizantinii, coboară spre Edessa fără să poată s-o cucerească și apoi pornește spre emirul mirdâsid al Alepului, Rașid al-Daula Mahmûd, care refuzase să-l sprijine cu forțele sale armate. În timp ce Alp Arslan asedia Edessa, un ambasador din partea lui Roman Diogene vine pentru a stabili o înțelegere între ei și se pare că sultanul a dat un răspuns favorabil¹⁶.

¹³ Vezi Jean Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjucides*, Nancy, 1913, p. 43.

¹⁴ C. Cahen, *La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes*, *Byzantion*, IX, 1934, p. 622—623.

¹⁵ *Ibidem*, p. 616, 618.

¹⁶ *Ibidem*.

Deci, nu fără surpriză, primește sultanul peste două luni vestea că Roman Diogene întreprinsese o nouă campanie pentru a recuceri Armenia.

Într-adevăr, după cum ne informează și Skylitzes, „Roman Diogene a luat domnia cu mai puțin gând de a face lucruri mici decât de a pregăti și a îndeplini fapte militare!”. Astfel, de la bun început, dorința lui fiind salvarea imperiului. „Dar... avea sfetnici mai ales vitregi, sau ca să spun adevărul, trădători... care i-au fost de la început până la sfârșit o piedică, făcând să ajungă treburile Romeilor (bizantinilor) în cea mai gravă stare”¹⁷. Și se mai știe faptul că Roman Diogene a fost trădat de unul din comandanții săi, care în timpul bătăliei a început să lanseze zvonul înfringerii, ceea ce a creat panică și dezordine în rândurile armatei bizantine, aceasta fiind una din cauzele care au dus la înfringerea dezastruoasă de la Malâzgirt.

Altă cauză, tot atît de importantă, a fost greșeala gravă a împăratului, care a trimis o parte din contingentele conduse de Iosif Tarchaniotes și Roussel de Bailleul spre orașul Khilât (azi Ahlat), în timp ce el se îndrepta spre Malâzgirt, pe care îl recucerește.

Armata bizantină se zice că era formată cam din 300 000 de soldați (date desigur exagerate), dintre care foarte mulți recruți și mercenari ruși, oguzi, cumani, georgieni, abhazi, cazaci, armeni, normanzi, fapt care determina lipsa de coeziune, disciplină și siguranță a armatei¹⁸.

În ziua de marți 4 zi'l-kad'a anul 463 (3 august 1071), armata bizantină se stabilește la Malâzgirt.

În acest timp, Alp Arslan, după ce a primit vestea luării Malâzgirtului, pornește cu cea mai mare grabă spre Armenia, pierzînd la trecerea Eufratului foarte mulți oameni și animale, armata sa dezorganizîndu-se. Acest lucru ajunge imediat la cunoștința lui Roman Diogene prin ambasadorul său, vestarhul Leon Diabatene.

În ziua de joi, sultanul Alp Arslan, împreună cu călăreții săi, vreo 50 000, se așază lângă riu.

Deci, de o parte se afla armata bizantină, superioară din punct de vedere numeric, dar care din cauza eterogenității și lipsei de disciplină era relativ ușor de înfruntat, iar de cealaltă parte armata selgiucidă, inferioară din punct de vedere numeric, dar perfect instruită, organizată și unitară, avînd cu toții în aceeași măsură dorința de a învinge adversarul.

Și de această dată a fost trimisă o solie la bazileu, cu propunerea de pace, dar împăratul era împins spre bătălie de dorința puternică de a-i pedepsi pe musulmanii care făcuseră ravagii în țara creștină, de convingerea că armata dușmană era inferioară forțelor sale, despre care avea o părere foarte bună și, mai ales, de faptul că o asemenea campanie, pentru care se făcuseră cheltuieli enorme excludea pentru mult timp o alta asemănătoare. Deci era necesară o soluție clară și definitivă.

Un alt motiv pentru care Roman Diogene trece imediat la acțiune fără să aștepte reîntoarcerea trupelor împrăștiate era starea de spirit

¹⁷ Scylitzes-Cedrenus, *op. cit.*, II, p. 667.

¹⁸ V. M. Th. Houtsma, *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides*, vol. II : *Histoire des Seldjoukides de l'Iraq, par el-Bondârt d'après Imâd ad-dîn al-Kâtib al-Isfahâni*. Texte arabe, Leide, 1889, p. 39 sq.

a soldaților săi, între care, datorită deosebirilor de rasă și religie, domneau suspiciunea și ostilitatea reciprocă.

După refuzul de pace al lui Roman Diogene, în cele două tabere încep pregătirile. Sultanul a primit din partea califului un mesaj, în care i se spune : „Tu te vei bate pentru religia lui Allah... întâlnirea să aibă loc vineri, după rugăciunea de prînz, la ora la care toți predicatorii din toate țările se vor ruga pentru tine pe treptele altarelor”¹⁹. Sultanul însuși s-a adresat oamenilor săi spunîndu-le că va lupta în mijlocul lor pentru ei și că ori vor învinge, ori vor intra ca martiri în Paradis. S-au rugat cu toții, apoi sultanul și-a pus casca, a apucat sabia și a spus : „Dacă voi fi învins, acesta să-mi fie lințoliul”²⁰.

Aceleași pregătiri aveau loc și la bizantini, în cortul bazileului și în tabără; preoții făceau slujbe, cîntau cîntece religioase, iar bazileul a vorbit ostașilor săi, făcîndu-le promisiuni.

La 19 august 1071, la sud de Malâzgirt între acest oraș și Ahlat, cele două armate s-au întîlnit.

În legătură cu desfășurarea bătăliei există diverse versiuni. Ceea ce este sigur este că turcii au acționat cu o repeziciune impresionantă, nelăsînd timp bizantinilor să se desfășoare și în foarte scurt timp în rîndurile armatei bizantine, s-a produs debandada, ca urmare a faptului că oguzul Tamin, împreună cu ai săi, a trecut de partea selgiucizilor, precum și a zvonului că un conducător bizantin a trădat. Turcii au făcut un masacru îngrozitor. Roman Diogene, după ce s-a luptat vitejește, este rănit și făcut prizonier de un sclav al unui conducător turc. Prada de război a fost atît de mare, încît se vindea o cască pentru o jumătate de dinar și trei platoșe pentru un dinar. Armata turcă însăși a renunțat să mai care o mare cantitate de lucruri, care au fost luate de oamenii din satele învecinate și chiar din cele îndepărtate, lucru pentru care au fost necesare mai multe zile. Oamenii din Ahlat și Malâzgirt, care au asistat în mare număr la bătălie, au acumulat bogății care nu dispăruseră pînă în mijlocul secolului al XII-lea.

Episodul prinderii și ducerii lui Roman Diogene la Alp Arslan este amplu descris atît de cronicarii musulmani, cît și de Attaliat, Skylitzes, Mihail Sirianul și Psellos.

Roman Diogene, adus în fața sultanului cu lanțuri la mîni și picioare, după ce a fost apostrofat pentru refuzul său de a face pace, întrebare fiind de sultan ce ar fi făcut el în locul lui, dacă ar fi fost prins, bazileul răspunde că i-ar fi aplicat un tratament teribil. Sultanul l-a întrebare apoi ce crede că va face el cu dînsul. Bazileul a răspuns că trei lucruri sînt posibile : ori îl va ucide, ori îl va lua cu el ca sclav, ori (dar aceasta este puțin probabil) îl va ierta în schimbul unei răscumpărări, trimițîndu-l acasă, ca supus al său. Alp Arslan, fără să-și piardă capul, fără să se exalte de triumful său, pentru că pentru prima oară un împărat bizantin este luat prizonier de musulmani, se poartă în victoria sa cu o moderație exemplară : sultanul îl iartă pe bazileu, îl așază cu el la masă, îl covârșește cu onoruri și apoi, cu o gardă personală, îl lasă să se întoarcă acasă.

¹⁹ C. Cahen, *op. cit.*

²⁰ *Ibidem.*

Înainte de a pleca însă stabiliseră punctele unui tratat, care prevedea suma de un milion și jumătate de dinari drept răscumpărare, un tribut anual de șazeci de mii de dinari, obligația de a trimite trupe în caz de nevoie. Roman Diogene renunța la orice acțiune împotriva țărilor musulmane și promitea să elibereze prizonierii musulmani. Se stabilise, de asemenea, și încheierea unei căsătorii între fiica împăratului și fiul cel mare al sultanului.

Bazileul promitea să cedeze orașele Malâzgirt, Edessa, Manbidj și Antiochia.

Apoi au avut loc ceremonii de despărțire.

Este remarcabilă ținuta deosebit de frumoasă a sultanului față de Roman Diogene, fapt pentru care creștinii îi păstrează o amintire plină de admirație.

Și nu este mai puțin demn de remarcat faptul că sultanul, în ciuda victoriei sale totale, nu a dorit să continue opera de cucerire, el rămânând fidel ideii existenței alături a celor două imperii.

Aceasta nu micșorează însă gravitatea urmărilor dezastrului de la 19 august 1071. Înrângerea de la Malâzgirt a fost o lovitură mortală pentru dominația bizantină în Asia Mică, în aceste regiuni atât de importante pentru imperiu.

Potrivit istoricului J. Laurent ²¹, după anul 1071 nu se mai poate vorbi de o armată bizantină care să reziste în fața turcilor, iar Gfrörer ²² afirmă că acest eveniment a asigurat turcilor stăpânirea viitoare asupra imperiului întreg.

Tratatul încheiat de Roman Diogene n-a mai folosit la nimic, pentru că, în timp ce bazileul se afla prizonier, reprezentantul partidului civil al capitalei, Mihail al VII-lea Dukas (1071—1078), ia coroana imperială. Când Roman Diogene se întoarce, este declarat dușman. Izbucnește un război civil, în urma căruia Roman Diogene este capturat la Adana și moare în chinuri, după ce îi fuseseră scoși ochii. Acest epilog a transformat înrângerea într-o veritabilă catastrofă, căci tratatul este anulat și turcii găsesc acum pretextul să pornească din nou împotriva bizantinilor, moartea lui Roman Diogene deschizând astfel definitiv Asia Mică turcilor. Alp Arslan, sub pretextul răzbunării, dă frâu liber armatei sale averse de bogății și succes, apoi el însuși și, mai târziu, fiul său, marele sultan Malik-șah (1072—1092), permit rudei lor Sulaimân, fiul lui Kutulmuş, să continue acțiunea de cucerire a teritoriilor bizantine, acțiune ce a fost tot timpul favorizată de luptele civile neîncetate, care subminau în acea vreme echilibrul și puterea Imperiului bizantin.

În anul 1073 are loc prima tentativă a normanzilor în Levant, sub conducerea lui Roussel de Bailleul, de a-și croi un stat independent, profitând de luptele dintre bizantini și turci, fapt care a determinat alianța dintre Mihail al VII-lea Dukas și Sulaimân, gest plin de consecințe, căci stabilirea definitivă a rasei turce în Peninsula Asiei Mici de acum datează. Încet-încet, când în calitate de aliați, beneficiind de tratate care le asigurau posesiuni în provinciile bizantine, când în cea de dușmani, selgiucizii ajung (la 10 ani după Malâzgirt) să ocupe definitiv regiuni întregi din Asia

²¹ J. Laurent, *op. cit.*, p. 44.

²² Gfrörer, *Byzantinische Geschichte*, III, Graz, 1877, p. 791.

Mică centrală și să înființeze sultanatul selgiucid de Rum (1081—1304), care a avut capitala mai întâi la Nicea (Iznik) (1081—1097), apoi la Iconium-Konya (1097—1304)²³.

Dacă la început trupele turcești au jefuit și ocupat fără nici o metodă în acțiunile lor, teritorii întregi din imperiu, lucru de altfel favorizat, după cum s-a arătat pînă acum, de fărîmîțarea forțelor bizantine, nu aceiași lucru se poate spune în legătură cu situația sultanatului de Rum din secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea, cînd stăpînirea lui ajunge să cuprindă teritorii de la Eufrat la Marmara, deschideri la Marea Mediterană și Marea Neagră, vaste teritorii orientale, centre economice și militare importante ca: Kâhta, Cemișgezec, Erzindjan, Erzerum, Ahlat etc.

De asemenea, trebuie relevată acțiunea fondatorului sultanatului de Rum, care a început acțiunea de stabilire a triburilor turce în Anatolia, fapt ce a continuat să se manifeste timp de un secol, ducînd la întărirea și stabilirea elementului turc pe aceste teritorii.

În prima jumătate a secolului al XIII-lea sultanatul de Rum atinge apogeul puterii sale, ca stat organizat după modelul de organizare socială, administrativă și militară a marelui stat selgiucid al Iranului²⁴.

De la început lumea occidentală considera Anatolia o regiune ocupată de turci, în secolul al XIII-lea însă Anatolia era pur și simplu Turcia.

La sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, sultanatul de Rum se dezagregă sub presiunea mongolilor din Iran.

În lumina celor expuse pînă aici, înțelegem cum anul 1071 — confirmare a victoriei armatelor mobile ieșite din stepă asupra armatelor tradiționale bizantine — a creat baza pentru o nouă formațiune etnică în acest punct nevralgic al lumii, în zona orientală a Imperiului bizantin. Însă consecințele cele mai de seamă s-au manifestat ulterior, secole de-a rîndul fiind determinate de apariția, la sfîrșitul secolului al XIII-lea, pe temeliiile fostului sultanat de Rum, a unei noi formații politice și etnice, care în mai puțin de o sută de ani devine un stat puternic, ce-și întinde timp de cinci sute de ani puterea asupra Peninsulei Balcanice pînă în centrul Europei, asupra Irakului, Peninsulei Arabe, asupra Siriei, Egiptului și Africii de nord, pînă în Algeria.

Acest uriaș imperiu turcesc, ce-și începe istoria o dată cu venirea unui trib din Horasanul Iranului, care s-a stabilit la frontiera selgiucido-bizantină și al cărui erou eponim a fost unul din șefii săi, Othman²⁵, chiar dacă și-a pierdut ulterior mărirea și puterea de odinioară, acestea intrînd în paginile istoriei lui de glorie, își continuă existența și astăzi pe teritoriile anatoliene, cucerite odinioară de selgiucizi, sub forma unei cu totul diferite organizații statale, politice și sociale — Republica Turcă.

În afara acestei mari consecințe a creării Imperiului otoman (Osman), și a rolului său covîrșitor în istoria popoarelor balcanice, siriene și arabe, o altă consecință imediată, dar fără efort durabil, a fost aceea a cruciadelor.

După unele succese strălucite, dar greu cîștigate, care au creat în mod durabil numai unele posibilități de legături ulterioare comerciale,

²³ J. Laurent, *op. cit.*, 86—98.

²⁴ M. F. Köprülü, *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935, p. 34.

²⁵ *Enc. Islam*, vol. III, p. 1074, art. *Othman* de J. M. Kramers.

imensul efort european al cruciadelor a intrat mult mai repede în paginile istoriei.

Iată de ce, pe drept cuvint, bătălia de la Malâzgirt este considerată atât în istoria occidentală, cât și în cea islamică un moment crucial în istoria comună a celor două lumi.

LA BATAILLE DE MALÂZGIRT, MOMENT CRUCIAL DE L'HISTOIRE COMMUNE DE L'OCCIDENT ET DE L'ORIENT

RÉSUMÉ

L'auteur présente un court exposé de cet événement, tout en le situant sur les coordonnées propres à l'époque respective, en soulignant les causes et les conséquences de celui-ci. On y jette un coup d'œil sur la situation économique, sociale et politique de l'Empire byzantin jusqu'à la veille de la bataille, en insistant sur le fait que la désorganisation intérieure due au manque d'unité politique a favorisé le dénouement honteux pour l'armée byzantine.

Il s'ensuit un raccourci de l'histoire des Seldjoukides à partir du moment où ils se séparent de la grande famille des Oghouzes (985) pour s'établir en Transoxiane, réussissant en peu de temps à étendre leur domination sur presque tous les territoires islamiques.

On continue la présentation parallèle de la position des deux empires qui vont s'affronter — l'Empire byzantin et l'Empire seldjoukide — et l'on met en relief les essais du sultan d'éviter la lutte, car il désirait sincèrement aboutir à une entente. On décrit ensuite la bataille, après avoir mis en évidence les causes immédiates qui amenèrent la défaite des Byzantins et la victoire des Seldjoukides.

Finalement, l'auteur résume dans une perspective sommaire les conséquences immédiates et lointaines de cet événement historique.

BĂTĂLIA DE LA GURA NIȘCOVULUI (AUGUST 1601). CONTRIBUȚII PRIVIND ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN EPOCA LUI MIHAI VITEAZUL ȘI ACTIVITATEA MILITARĂ A LUI RADU ȘERBAN ÎNAINTEA DOMNIEI

DE

C. REZACHEVICI

Domnia lui Mihai Viteazul a însemnat o epocă de intensă afirmare pe plan european a Țării Românești, războiul glorios purtat împotriva Imperiului otoman atrăgând atenția contemporanilor asupra personalității domnului român, interes concretizat prin zeci de rapoarte, scrisori sau jurnale de informații privind activitatea eroului de la Călugăreni. Folosind acest bogat material informativ, literatura noastră istorică a studiat multiple aspecte ale domniei lui Mihai Viteazul, numeroase lucrări fiind închinată activității sale politice și militare.

Cu toate acestea, cunoașterea în întregime a documentelor și izvoarelor referitoare la domnia și epoca sa e încă departe de a fi încheiată. Mai cu seamă anii 1600 — 1601 prezintă o serie de probleme mai puțin luminate documentar privind însoțitorii lui Mihai Viteazul în vremea pribegiei, efemera stăpânire a lui Simion Movilă în Țara Românească, poziția boierimii muntene și a viitorului domn Radu Șerban, legată de schimbările politice prin care trecea țara în această perioadă.

Pornind de la un document slav inedit din 3 februarie 1645, care completează informațiile extrem de sărace ale cronicilor interne asupra anului 1601, în cele ce urmează ne vom ocupa de bătălia de la Gura Nișcovului dintre Simion Movilă și Șerban mare paharnic (Radu Șerban), comandantul oștilor boierilor răsculați împotriva domnului moldovean în vara anului 1601, eveniment pînă acum necunoscut literaturii noastre istorice. Ea constituie în același timp un aspect inedit din cariera militară și de mare boier a viitorului domn și urmaș pe linie politică al lui Mihai Viteazul.

În legătură cu lupta amintită se ridică însă o serie de întrebări asupra împrejurărilor politice și militare în care a avut loc, a datării, a rezultatului și localizării ei în teren, fapt care a necesitat cercetarea

frământatei istoriei a Țării Românești din anii 1600—1601 și mai cu seamă a răscoalei boierilor împotriva lui Simion Movilă din iunie 1601, precum și a locotenenței domnești instaurate de aceștia după victorie. Un alt document inedit pe care-l prezentăm în paginile următoare, emis de boierii locotenenței la 26 iunie 1601, aduce prețioase contribuții la cunoașterea componenței și activității acestei forme de conducere temporară a boierimii.

**Răscoala boierilor munteni împotriva lui
Simion Movilă**

Pe fundalul nemulțumirii generale împotriva lui Simion Movilă, instalat de oștile hatmanului J. Zamoyski în scaunul lui Mihai Viteazul (noiembrie 1600), și a oștilor sale de lefegii¹, în țară a izbucnit la începutul lui iunie st. n. 1601² răscoala boierilor împotriva domnului moldovean, în cadrul căreia cronică internă acordă un rol de frunte Buzeștilor și oștilor „Mehedinților”³.

Dacă executarea în mai 1601 a lui Udrea banul Băleanul și Negrea clucerul, „uciși fără nici o judecată și cercetare legală”, după cum recunoaște indignat însuși regele polon Sigismund al III-lea⁴, a constituit scinteia care a declanșat conflictul, cauzele lui izvorăsc din poziția adoptată de Simion față de boierimea munteană, care a trecut încă de la începutul domniei de partea sa. În linii generale, acestea sînt sintetizate în scrisoarea lui J. Zamoyski din 20 ianuarie 1601, care cerea intervenția regelui pentru a-l determina pe Simion Movilă, „... ca să numească pe cineva ca ban al Craiovei și să-l îndemne, ca pentru o mai mare liniștire a țării să restituie moșiile și demnitățile boierilor munteni și să nu-i irite prin darea slujbelor muntenești la boieri moldoveni”⁵. Acționînd în spirit contrar, Simion continuă să numească moldoveni în divan, însăși marea bănie fiind dată în luna următoare lui Nestor Ureche, în timp ce alți boieri de peste Milcov, ca Dumitrache Chiriță Paleolog, dispunînd de mari sume de bani, achiziționează moșii în țară de la boierii pămînteni⁶. În afara lui Dumitru vornic din Cepturi și Teodosie logofăt Rudeanul, nici unul dintre boierii lui Mihai care au trecut de partea lui Simion nu a pătruns în divan, și faptul a constituit o serioasă lovitură dată în primul rînd așteptării Buzeștilor. Îndepărtarea lui Preda Buzescu mare

¹ Cf. *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, 1960, p. 83.

² La 31 mai/10 iunie, după cronică la Simon Massa și Marcus Fuchs (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, Brașov, 1909, p. 305).

³ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 83—84. Cum pînă la acea dată nici unul dintre Buzești nu a ocupat dregătoria de mare ban al Craiovei, ei mobilizează oștile „Mehedinților” nu în calitatea vreunui din ei de ban, cum se afirmă de obicei, ci în aceea de căpetenie ale răscoalei. În oștile amintite erau cuprinse și propriile lor cete, în județul Mehedinți, Buzeștii stăpînind cel mai mare număr de sate din cadrul domeniului lor, precum și haiduci lefegii, sirbi sau unguri (*D.I.R.*, B, XVII, vol. II, p. 238).

⁴ I. Corfuss, *Documente polone privilegiate la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, în „Codrul Cosminului”, X—XII, 1939, p. 180. Despre acest complot și despre poziția boierimii față de Mihai Viteazul și Simion Movilă vom reveni într-un alt articol.

⁵ A. Veress, *Documente*, VI, p. 300.

⁶ *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 25—26.

postelnic din divan, după ce un timp sperase dregătoria de mare ban ⁷, precum și scoaterea din dregătoria de clucer a fratelui său Radu Buzescu ⁸, au adăncit ruptura dintre Buzești și Simion Movilă. La acestea se adaugă jafurile mercenarilor poloni neplătiți, care „au prădat și au jehuit toată țara, și mănăstirile și boierii și săracii” ⁹.

În aceste condiții, răscoala boierilor a căpătat o mare amploare, antrenând participarea maselor nemulțumite, cum mărturisește hrisovul din 29 iunie 1604 ¹⁰. O răscoală asemănătoare fusese gata să izbucnească în februarie și în Moldova, și numai cu greu Ieremia Movilă potolise pe nemulțumiți cerind lui Zamoyski să-și retragă trupele de jefuitori ¹¹. În Țara Românească, izvoarele — printre care mărturiile lui Simion Movilă — sînt unanime în sublinierea caracterului ei neașteptat. La 18/28 mai Simion se afla la Tîrgoviște, de unde trimite o scrisoare lui Zamoyski, în termeni cordiali, fără a pomeni nimic despre tulburări interne ¹², ceea ce arată că nu știa nimic despre pregătirile Buzeștilor din Oltenia. Pentru el, răscoala boierilor a fost un „complot neașteptat”, căci „printr-o întimplare repede, fără veste și aproape pe negîndite am fost pus în primejdie de către oameni răi și abia am scăpat cu viață” ¹³.

La 20/30 iunie Ieremia Movilă anunța, la rîndul său, pe rege despre „pericolul izbucnit pe neașteptate în Țara Românească din partea unor boieri din țară, oameni foarte însemnați”, în frunte cu „cei trei frați Buzești”, care au ridicat toată țara și l-au înconjurat pe Simion din mai multe părți ¹⁴. Cîteva zile mai tîrziu, în dimineața zilei de 23 iunie/3 iulie, oștile boierilor care au urmat calea prin regiunea deluroasă, probabil pe ruta Podeni-Cricov-Nișcov, tăind drumul lui Simion între Buzău și

⁷ Astfel se explică — credem — sensul documentului din 21 decembrie 1600 prin care Preda banul Buzescu și soția sa dau satul Balomirești la mănăstirea Stănești „pentru sufletul răposatului jupan Predei marele ban” (*D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 394), considerat fals sau greșit datat (cf. I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Vodă Mihnea în Țara Românească*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 3, p. 701, nota 2). În legătură cu acest document a fost propusă o înrudire prin căsătorie între Buzești și Craiovești, prin Vilaia, soția lui Giura logofăt, și mătușă a fraților Buzești, căsătorită probabil înția oară cu Preda mare ban Craiovescu, la care se referă documentul (Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vlcea) și al ciltorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei”, 1965, nr. 5—6, p. 407—408, 411 și nota 31). Afirmția din *Istoria României*, II, p. 1 004, că Preda Buzescu a făcut parte din divanul lui Simion Movilă nu are nici un temei. La 26 aprilie 1602, el semnează tot ca postelnic, cu dregătoria din timpul lui Mihai Viteazul (*A. Veress, Documente*, VII, p. 27).

⁸ În documentul din 15 mai 1601 dat de Simion Movilă e numit „Radul care au fost cluciar Bozescul” (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 16). Și Stoichiță Rîtoșanul, alt mare dregător al lui Mihai; e „fost mare postelnic” la 3 martie 1601 (*ibidem*, p. 3).

⁹ *Istoria Țării Românești*, p. 83; cf. și plîngerile boierilor din 1602 (I. Corfus, *Documente polone*, p. 212—213).

¹⁰ „... Cu toții s-au ridicat, toată țara și cu toți boierii mici și mari împotriva lui Simion voievod și l-au izgonit din țară” (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 134). Alte ecouri în documentele interne (*ibidem*, vol. II, p. 128, 238).

¹¹ Scrisoarea sa din 16 februarie 1601 (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 16—17, nr. X și nr. urm.). La 30 iunie se plînge din nou de revoltele și pericolele care-l amenință în țară (*ibidem*, p. 39, nr. XXIV).

¹² *Ibidem*, p. 34—35, nr. XXII.

¹³ *Ibidem*, p. 70, nr. XLI; P.P. Panaitescu, *Documente privilegiate la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 157—158; I. Corfus, *Documente polone*, p. 205.

¹⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 38—40, nr. XXIV.

Rîmnicu-Sărat, reușesc să înfringă oastea moldo-polonă a acestuia¹⁵, care se retrăgea spre Moldova, pe linia Ploiești—Bucov—Valea Călugărească—Buzău—Rîmnicu-Sărat: „la o vale mare, ce iaste dincoace de Focșani”, după cronică internă¹⁶. Locul luptei este indicat de Dionisie Fotino la punctul topic „Valea Mare sau Crucea Comisoaiei; acolo lovind pe moldoveni cu furie, le-au făcut mari stricăciuni și le-au luat toate prăzile care le adunaseră din Țara Muntenească... ”¹⁷. Valea Mare, amintită de cronică țării și de D. Fotino, este cea în care se află astăzi satul Comisoaia și unde în veacul al XVIII-lea exista hanul „La Crucea Comisoaiei”, numit astfel după locul unde a fost ridicat, la 20 km nord-est de Buzău și la 11 km sud-vest de Rîmnicu-Sărat, pe drumul care leagă cele două localități. După luptă¹⁸, nefericitul Șimion s-a retras în grabă la Adjud, unde se afla la 25 iunie/5 iulie¹⁹.

Cînd a avut loc reluarea legăturilor dintre
Mihai Viteazul și boierii răsculați?

Prima informație care vorbește despre o înțelegere între boierii răsculați și Mihai Viteazul, care la începutul

lunii iulie st.n. tăbărise lângă Satu-Mare²⁰ cu oștile adunate în ținuturile împăratului, datează din primele zile de după bătălia de la Crucea Comisoaiei. Este scrisoarea lui Ieremia către regele Sigismund al III-lea, din 25 iunie/5 iulie, care spera prin această știre să grăbească trimiterea ajutorului polon în sprijinul fratelui său²¹. Înaintea ei nici un izvor nu menționează existența unei legături prealabile între Mihai și boierii răsculați, conduși acum de Buzești. Dimpotrivă, după această dată, informațiile

¹⁵ Relatarea bătăliei care a avut loc „marșea trecută”, în scrisoarea lui Ieremia către rege din 25 iunie/5 iulie (*ibidem*, p. 47—48, nr. XXVIII) și cea a lui Șimion din aceeași zi (P.P. Panaitescu, *loc. cit.*). Data bătăliei, confirmată și de izvoarele brașovene (S. Massa, M. Fuchs, *loc. cit.*, și *Chronicon Fuchsiolupino-Ollardinum*, I, Brașov, 1847, p. 182), e amintită cu diferență de o zi în scrisoarea lui Mihai Viteazul de la Gorăslău, adresată la 25 iulie/4 august, a doua zi după victorie, lui Rudolf al II-lea, prin care arată că Șimion a fost alungat de boieri în luna iunie, la „24 die veteris calendarii”, adică 4 iulie st. n. (Hurmuzaki, *Documente*, IV¹, p. 265—266, nr. XCCIII; cf. și A. Veress, *Documente*, VI, p. 410).

¹⁶ *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 84, adică la sud de Focșani, fără a se preciza locul.

¹⁷ *Istoria generală a Daciei*, I, București, 1859, p. 77. O „Movilă a Comisoaiei” e amintită în satul Fundeni, județul Buzău (*Marele dicționar geografic al României*, II, 1895, p. 580), în apropiere de satul Comisoaia (comuna Zărnești).

¹⁸ Miron Costin amintește o luptă între Șimion Movilă și Mihai Viteazul „la o vale ce să chiamă Milcovul cel Mare în Țara Muntenească”, care ar fi avut loc după ocuparea Transilvaniei și înainte de cucerirea Moldovei de Mihai (*Letopisețul*, ed. P.P. Panaitescu, 1958, p. 50). N.C. Bejenaru crede că acesta a fost de fapt rezultatul unei incursiuni a moldovenilor stăvilă de locotenența (sic) lui Mihai și folosită de Miron Costin pentru a justifica cucerirea Moldovei de domnul muntean (*Domnia lui Șimion Movilă în Muntenia*, în „Rev. critică”, Iași, 1929, p. 175), iar N. Grigoraș afirma că astfel Miron Costin „voește să justifice atacul lui Mihai Viteazul contra Moldovei” (*Cum prezintă Miron Costin pe Mihai Viteazul*, extr. din Bul. nr. 3 al Inst. de ist. rom. „A.D. Xenopol”, Iași, 1942, p. 13). Cum Miron Costin redactează *Letopisețul* său la mai bine de jumătate de veac după aceste evenimente, folosind — după cum însuși recunoaște — tradiții orale, din compararea textului său cu cel al *Letopisețului Cantacuzinesc*, rezultă că de fapt informațiile sale din surse orale („și spun că...”) se referă la lupta de la Crucea Comisoaiei, luptă care însă o plasează pe Milcovul cel Mare, lângă Focșani (cf. și p. 150 pentru Milcovul cel Mare).

¹⁹ De aici trimite o scrisoare către regele polon (P.P. Panaitescu, *loc. cit.*).

²⁰ A. Veress, *Documente*, VI, p. 393.

²¹ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 47—48, nr. XXVIII.

devin numeroase, la 5/15 iulie bailul venețian din Constantinopol anunțând pe doge despre răscoala boierilor „che sono signori dipendenti da Micali”, pentru ca treptat, pînă la începutul lunii august, rapoartele externe să prezinte boierimea munteană: „tutta in arme ... aspettando con gran desiderio li loro Michali”²².

La 7/17 iulie Mihai Viteazul anunța pe arhiducele Mathias că Simion a fost alungat de boieri fără a pomeni despre vreo legătură a sa cu răsculații²³, pe care încearcă să o stabilească abia la 9/19 iulie, indirect, prin mijlocirea secuilor, pe care îi îndeamnă „să trimiteți această scrisoare a noastră prin vreun om de credință de-ai dumneavoastră în Țara Românească, la Stoichiță și la clucerul Radu, și ei, stringînd floarea ostașilor, să se adune cu dumneavoastră”²⁴. Așadar, Mihai cerea participarea boierilor la recucerirea Transilvaniei atunci cînd în Țara Românească poziția răsculaților era departe de a fi consolidată, ceea ce dovedește că nu avea informații de amănunt asupra situației interne. De altfel, și scrisoarea amintită, trimisă de Mihai fruntașilor secui, urma să ajungă în Țara Românească, la Stoichiță Rîioșanul și Radu Buzescu, printr-un om al secuilor, și nu printr-un emisar direct al lui Mihai²⁵. *Acestea arată că boierii munteni, care cu un an în urmă părăsiseră pe Mihai Viteazul, au pornit în iunie 1601 răscoala, de data aceasta împotriva domnului moldovean, din inițiativa lor, urmărind propriile interese, și nu în legătură cu Mihai, cum se afirma pînă azi în literatura istorică.* Nu este greu de presupus care ar fi fost poziția lor în cazul cînd Simion Movilă s-ar fi dovedit un domn blînd, satisfăcînd cererile marii boierimi muntene, rămasă în țară după plecarea lui Mihai. Interesant este și faptul că *Mihai Viteazul este cel care se adresează mai întîi boierilor, și anume doar la doi dintre ei, în care avea mai multă încredere, deși la acea dată în țară exista, după cum vom vedea, o locotenență domnească cu o componență mai largă, fără a mai socoti pe ceilalți foști dregători ai săi, care nu l-au însoțit în pribegie*²⁶.

Credem însă că, după alungarea lui Simion, boierii răsculați au trecut de partea lui Mihai — ceea ce a făcut ca în rapoartele externe acțiunea lor să fie privită ca o mișcare a partizanilor acestuia —, dar acest fapt a fost determinat în primul rînd de sprijinul de care acesta se bucura din partea imperialilor, cu ajutorul cărora se pregătea să cucerească Transilvania, urmînd să treacă apoi la recucerirea Țării Românești²⁷. Dacă în 1598 boierii munteni care luaseră legătura cu Movileștii arătau că „nemții sînt departe și nu vor putea nici să-i protejeze, nici să-i apere

²² *Ibidem*, IV³, p. 38, nr. XXXIV (A. Veress, *Documente*, VI, p. 437; cf. și p. 396—397, 420—421, 425).

²³ A. Veress, *op. cit.*, p. 395—396.

²⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1 205—1 206, nr. MDCCLXXI. La 12 și 26 mai 1601 se știa la Praga că Mihai așteaptă la Cașovia un ajutor de 20 000 de oameni din Țara Românească (A. Veress, *op. cit.*, p. 367), zvonuri false, căci în luna mai Simion era încă în scaunul țării.

²⁵ Hurmuzaki, *loc. cit.*

²⁶ Banul Mihalcea, pe care Mihai II aștepta la 30 iunie 1601 în tabăra de la Debreșin și care aducea 800 de ostași (A. Veress, *op. cit.*, p. 389), a fost singurul mare dregător care l-a însoțit în pribegie, fiind acum trimis să recruteze lefeșii.

²⁷ Încă din aprilie 1601 se știa la Praga că Mihai Viteazul va pleca în Țara Românească (A. Veress, *Documente*, VI, p. 348).

... ”, în timp ce „turcii sînt aproape”, justificînd astfel cererea de protecție înaintată regelui polon ²⁸, acum lucrurile au luat o altă întorsătură, căci imperialii și Mihai Viteazul, cu „oaste mare și tare” ²⁹, puteau constitui un sprijin real pentru boierii răsculați în frunte cu Buzești, care riscaseră totul în această acțiune. Ruptura lor cu Simion Movilă este definitivă. Nici unul nu i se mai alătură după revenirea la domnie în octombrie 1601, grupîndu-se după moartea lui Mihai în jurul lui Radu Șerban.

După unele informații, în tabăra boierilor răsculați se aflau și reprezentanții grupării turcofile, cărora Poarta, la cererea lor, le-a promis la începutul lunii iulie trimiterea în țară a lui Radu Mihnea ³⁰, deși la mijlocul lunii mai sultanul confirmase pe Simion Movilă ³¹. Aceștia formau însă o minoritate, ce nu putea influența din interior noua formă de conducere a țării, care, după alungarea lui Simion Movilă, devenise o locotenență domnească *aleasă de boieri*, și nu impusă din afara lor, ca în cazurile cunoscute pînă atunci.

Locotenența domnească (iunie-septembrie 1601)

Se cunosc pînă acum puține lucruri despre activitatea acestei locotenențe domnești care conduce țara timp de aproape patru luni, din iunie și pînă în septembrie 1601, și încă mai puține despre componența sa.

Literatura istorică mai veche tratează în chip diferit această problemă. În primul caz, ignorează cu totul această formă de conducere a boierimii, cum procedează gen. P. V. Năsturel, care într-o lucrare plină de confuzii, apărută în 1910, vorbește de domnia lui Simion Movilă în iunie 1601 pe baza unui document din 25 a lunii ³², căruia — așa cum s-a observat mai demult — nu-i indică precis locul de depozit ³³, menționînd în chip eronat o domnie a lui Radu Șerban din mai pînă în iunie 1601, adică în vremea cînd Mihai Viteazul mai trăia, prin același procedeu al indicării unor inexistente documente din 5 aprilie și 28 mai 1601 ³⁴. Th. Holban crede, la rîndul său, că boierii răsculați au ales domn pe Radu Șerban „prin mai 1601”, așa-zisa domnie a acestuia durînd pînă în iunie 1601, cînd ar fi fost alungat de Simion venit cu ajutor polon ³⁵. N. C.

²⁸ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II¹, p. 489, nr. CCLXV.

²⁹ Scrisoarea lui Mihai din 19 iulie st. n. 1601 (*ibidem*, XII, p. 1206, nr. MDCCLXXI).

³⁰ La 1/11 iulie Ieremia anunța pe I. Potocki că boierii munteni cer la Poartă un alt domn în locul lui Simion (A. Veress, *Documente*, VI, p. 391—392), iar la 16/26 iulie preciza că este vorba de boierii răsculați (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 52—54 nr. XXXI). În același timp (5/15 iulie), bailul venețian de la Constantinopol arăta că va fi trimis Radu Mihnea: „... Per mitigare l'animo dell'i bojari sollevati” (Hurmuzaki, *Documente*, IV², p. 38, nr. XXXIV).

³¹ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor, culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 187.

³² *Luptele de la Ogretin și Teșani*, în „Anal. Acad. Rom.”, S. II, t. XXXII, M.S.I., 1910, p. 851, 853. Această domnie a lui Simion începută în iunie 1601 ar fi durat pînă în iulie 1602.

³³ Critica lucrării lui P.V. Năsturel la I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu vodă Mihnea în Țara Românească*, p. 708. Actul amintit e arătat ca fiind în „Arhivele statului din București”.

³⁴ P.V. Năsturel, *op. cit.*, p. 853, 857.

³⁵ *Contribuții la istoria domniei muntenești a lui Simion Movilă*, în „Rev. ist.”, XXIII (1937), nr. 4—6, p. 149.

Bejenaru indică în termeni vagi o stăpînire a „partidului imperial” în țară după alungarea lui Simion, fără a preciza forma sub care s-a manifestat³⁶.

În al doilea caz, pornind de la informațiile cronicii brașovene, care relatează că la mijlocul lunii iulie boierii au fugit, lăsînd la conducerea țării un locotenent (*solum locumtenente*), boier de frunte, în așteptarea domnului care se va stabili de sultan sau de principele Transilvaniei³⁷, simplu zvon preluat și în lucrarea lui D. Ciurea asupra domniei muntene a lui Simion Movilă³⁸, P.P. Panaitescu conchide că boierii răsculați proclamă din nou domn pe Mihai : „Și pînă la venirea lui, un boier rămase ca locțiitor în fruntea sfatului dregătorilor”³⁹, afirmație care, deși menționează o conducere temporară a boiermii, nu corespunde decît în parte realității.

Lista domnilor din Moldova și Țara Românească pînă la 1859 menționează ca locțiitori de domn în iulie-septembrie 1601 pe Radu clucer, Stoica postelnic și Radu postelnic⁴⁰, adică Radu Buzescu, Stoichiță Rîișoșanul și Radu postelnic din Cepturoaia⁴¹. Această componență este admisă de I. Ionașcu, care însă antedatează cu o lună începutul locotenenței domnești (1600 iunie 1/11 — septembrie (după 16/26)⁴², socotind-o în chip logic de la data izbucnirii răscoalei boierești, transmisă de S. Massa și M. Fuchs.

Istoria României arată ca participanți la locotenență doar „Buzeștii... alcătuiind o adevărată «locotenență domnească», care... guvernează statul feudal și înainte de moartea lui Mihai Viteazul — probabil în numele său —, dar și după moartea acestuia, în nume propriu, pînă la numirea unui domn, care să fie acceptată de ei”⁴³.

Pînă acum stabilirea componenței și a duratei în timp a locotenenței domnești avea la bază două documente, prin care Radu clucer, Stoica postelnic și Radu postelnic întăresc la 9 iulie st. v. 1601 Mănăstirii Panaghia daniile făcute de Udrea banul înainte de moarte, iar la 16 septembrie st. v. Mănăstirii Cozia satul Vișina pentru o datorie a lui Mihai Viteazul⁴⁴.

³⁶ *Domnia lui Simion Movilă în Muntenia*, în „Rev. critică”, Iași, 1929, p. 180.

³⁷ *Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs*, în *Quellen...*, V, p. 306; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ollardinum*, I, p. 184.

³⁸ *Domnia munteană a lui Simion vodă Movilă*, în „Cerc. ist.”, Iași, XIII-XVI (1940), nr. 1-2, p. 119.

³⁹ *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 246.

⁴⁰ *D.I.R., Introducere*, I, București, 1956, p. 490. La articolul *Domnii din Țara Românească și Moldova pînă la 1859*, *Dicționarul enciclopedic român*, II, 1964, p. 152, nu amintește locotenența domnească, Simion Movilă domnind între noiembrie 1600 — iulie 1601 și noiembrie 1601 — iulie 1602, iar Radu Mihnea din septembrie 1601 pînă în martie 1602. Nici în *Lista domnilor...*, publicată de Șt. Pascu și Vl. Hanga (*Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II, București, 1958, p. 784 și III, București, 1963, p. 873), nu e amintită locotenența, Radu Mihnea domnind în continuare din 1601 septembrie pînă în 1602 martie, iar Simion Movilă între 1601 noiembrie și 1602 iulie; cf. și *Istoria României în date*, București, 1970, p. 455, unde se afirmă că Simion Movilă a domnit între 1600 după noiembrie 25 — 1601 după iulie 4 și 1601 noiembrie — 1602 iulie, iar Radu Mihnea între 1601 septembrie — 1602 martie.

⁴¹ Identificarea ultimului după *Lista dregătorilor...*, în „S.M.I.M.”, IV (1960), p. 581.

⁴² *Date noi relative la Radu Vodă Mihnea în Țara Românească*, p. 710.

⁴³ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 1004.

⁴⁴ *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 19, 21. Primul document este un original românesc, al doilea este însă o copie, care în ms. 209, f. 102, de la Arh. St. Buc. transcrie forma greșită: „jupan Radu sluger” pentru Radu clucer Buzescu și „Radu spătar” pentru Radu postelnic din Cepturoaia (*ibidem*, p. 21).

În afara acestora, întreaga perioadă constituie o lacună documentară⁴⁵ greu de suplinit pentru cunoașterea participanților și a activității interne a locotenenței domnești.

Putem înfățișa acum un al treilea document, inedit, emis de locotenența domnească, care aduce date noi despre aceasta. Este vorba de actul original prin care Radu clucerul, Stoica postelnic, Preda postelnic, Stroe stolnic și Andronie vistier întăresc Mănăstirii Stelea din București niște mori la satul Dilga, aflate mai demult în stăpînirea mănăstirii, poruncind unui anume Tudor să nu se amestece⁴⁶. Actul poartă data de 26 iunie st. v., anul de emitere 1601 fiind acceptat în legătură cu întărirea domnești date de Simion Movilă Mănăstirii Stelea în aceeași problemă la 29 martie 1601 și 13 aprilie 1602⁴⁷, interval în care data de 26 iunie nu se poate înscrie decît în 1601. Atît documentul lui Simion din martie 1601, cît și cel al boierilor din locotenență, din iunie același an, se adresează lui Tudor, oprindu-l să intre pe ocina mănăstirii, în timp ce în aprilie 1602 Simion Movilă dă o poruncă asemănătoare oamenilor lui Ștefan mare comis. Documentul nu este o carte de mărturie, ci o întărire urmată de o poruncă, asemănătoare celor domnești, fapt care nu se constată niciodată în prezența domnului⁴⁸. Față de cartea locotenenței domnești din 9 iulie st. v., pînă acum prima atestare documentară a acesteia, actul din 26 iunie st. v. dovedește că stăpînirea boierilor se instaurase — cel puțin într-o parte a țării — încă din luna iunie, desigur înainte ca Simion Movilă să fie înfrînt de boieri la Crucea Comisoaiei, la 23 iunie st. v., deci cu trei zile înainte de data emiterii actului⁴⁹.

În ceea ce privește componența locotenenței domnești pe lângă Radu clucer Buzescu și Stoica postelnic Rîișanul, cunoscuți din celelalte două acte, la 26 iunie sînt amintiți și ceilalți doi frați Buzești, Preda postelnic și Stroe stolnic, dovadă că ultimul nu a părăsit țara, urmîndu-l pe Mihai, cum afirmă P.V. Năsturel și D. Ciurea⁵⁰, precum și Andronie vistier,

⁴⁵ Ultimul document domnesc cu dată certă este din 15 mai st. v. 1601, acte de la Simion mai avem de-abia din noiembrie, iar cu dată sigură numai din decembrie 14 (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 16, 22, 24). Celelalte sînt zapise (*ibidem*, p. 16—24), iar copia mărturiei a 12 boieri „Juați pre răvașele mării sale lui Șarban vodă” purtînd data 7109, la care editorii au adăugat luna august (*ibidem*, p. 20—21), presupunînd astfel o domnie a lui Radu Șerban în această lună, după moartea lui Mihai Viteazul, și datorează plasarea în acest interval copistului care a transcris greșit — în cifre chirilice — ultima cifră a văleatului (7109 în loc de 7190), documentul fiind deci din 1681—1682, din timpul lui Șerban vodă Cantacuzino, soluție pe care o considerăm mai justă. De altfel, nici unul din cei amintiți în act nu apare în documentele de la începutul veacului, iar Radu Șerban nu e menționat cu numele de boier niciodată în timpul domniei, ci numai înainte sau după aceasta.

⁴⁶ Vezi anexa.

⁴⁷ *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 4, 41.

⁴⁸ Cu excepția cărților marelui ban sau ale marelui vornic, care trebuiau însă întărite de domn (cf. *D.I.R.*, B, veac. XVI, vol. VI, p. 202—203, 244, 246, 247—249 etc.). Niciodată un grup de boieri nu emite astfel de cărți în prezența acestuia. În *Catalogul documentelor Țării Românești*, 1369—1600, București, 1947, publ. de I.R. Mircea se indică anii de emitere a documentului 1594—1600, „datat după boierii donatori” (nr. 1694, p. 244; cf. și *Indici Bunuri Publice*, nr. 18, București, 1948, doc. nr. 72), afirmație nefundamentată, chiar neținînd seama de observația anterioară, deoarece boierii emitenți, cu excepția lui Radu și Stroe Buzescu, nu au avut aceeași dregătorie în toată această perioadă.

⁴⁹ Nu se indică în el locul de emitere nici grămăticul, actul putînd fi dat chiar în tabăra boierilor.

⁵⁰ P.V. Năsturel, *op. cit.*, p. 852; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 116.

participant la divanul lui Nicolae Pătrașcu⁵¹, toți menționați cu ultimele dregătorii avute în timpul lui Mihai Viteazul și fiul acestuia. Ei se aflau în fruntea unui „divan”, informație interesantă, care nu se întilnește în celelalte acte, totuși dovedind organizarea temeinică a locotenenței domnești, cu care Mihai Viteazul încercă să intre în legătură prin mijlocirea fruntașilor secuilor, așa cum am arătat, la 9/19 iulie 1601⁵². Participarea celor trei frați Buzești la locotenența domnească și influența de care se bucurau în țară, ca urmare a acestui fapt, dovedită acum doar de informații indirecte, sînt justificate astfel prin actul din 26 iunie, alături de care alte documente interne vorbesc de abuzurile făptuite de Buzești în lunile iunie-octombrie 1601: „După ce au scos pe Simion vodă de aici din țară”, „însă înaintea lui Radu voievod Șerban”, răstimp în care „boierii Buzești au cotropit multe sate ale răposatului Mihai voievod, de le-au împărțit și le-au dat unde le-a fost voia lor”⁵³.

Ciocniri între forțele lui Simion Movilă
și boierii răsculați

Dacă boierimea răsculată a reușit să se mențină la cîrma țării, impunînd o *conducere proprie*, timp de peste patru luni, fără ajutor din afară, aceasta s-a datorat în primul rînd unui efort militar susținut, în urma căruia toate încercările lui Simion Movilă din această perioadă au fost respinse. Forțele aflate în luptă nu erau însă egale. Știri sosite la Constantinopol în prima jumătate a lunii iulie arătau că domnul fugar dispunea de 4 000 de pedestrași și 14 tunuri, la care se adaugă ajutorul trimis de Ieremia, 2 000 de călăreți, 4 000 de pedestrași cu 16 tunuri, și îndeosebi cavaleria tătară, care la 1/11 iulie se afla la Tecuci, în timp ce boierii răsculați aveau 12 000 de pedestrași, lipsiți de artilerie și nevoiți să topească plumbul mănăstirilor pentru a-și procura muniții⁵⁴.

⁵¹ Într-un studiu recent, I. Ionașcu demonstrează că Andronie vistier, deși grec, nu poate fi identificat cu Andronic Cantacuzino, care nu s-a stabilit în Țara Românească (*Din viața și din activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino (1640—1716)*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 4, p. 635—638). Fiind mare vistier al lui Nicolae Pătrașcu în Țara Românească (1599 decembrie 28—1600 iulie 5), Andronie se deosebește și de „Andronachie mare vistiarnic”, care semnează la Iași actul lui Mihai Viteazul din 5 iunie 1600 (*D.I.R.*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 293) și pe care *Lista domnilor (D.I.R., Introducere*, I, p. 490) îl menționează sub numele de Andronie vistier, participant la locotenența domnească din Moldova în mai-septembrie 1600. Menționăm și părerea lui D. Gh. Ionescu, care crede că Andronie din documentele Țării Românești din anii 1591—1600 inclusiv este totuși Andronic Cantacuzino (*Precizări privind viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 2, p. 294—295).

⁵² Dacă la 9 iulie și 16 septembrie st. v. în locul fraților Buzești Preda și Stroe și al lui Andronie vistier apare Radu postelnic din Cepturoaia, aceasta se datorește probabil faptului că aceștia se aflau alături de Șerban paharnicul (Radu Șerban) în fruntea armatei care lupta cu Simion. În aceste lupte Simion Movilă n-a fost însoțit de toți boierii credincioși, deoarece însuși Dan, marele său logofăt, se afla la 4 iulie st. v. la Tirgoviște (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 18), fără a colabora cu locotenența domnească, deoarece își păstrează dregătoria și după revenirea lui Simion Movilă în octombrie.

⁵³ *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. II, p. 238, vol. III, p. 393—394.

⁵⁴ Raportul bailului Ag. Nani către doge din 5/15 iulie și relatarea lui Ieremia Movilă către I. Potocki, din 1/11 iulie (Hurmuzaki, *Documente*, IV², p. 38, nr. XXXIV; A. Veress, *Documente*, VI, p. 392). Pentru plumbul luat de la Mănăstirea Cozia „la nevoia țării”, cf. actul locotenenței domnești din 16 septembrie 1601 și întăririle lui Radu Șerban din 1602—1603 (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, p. 21, 63—64, 79—81).

Asupra luptelor purtate de boierii răsculați cu Simion Movilă, după înfrângerea acestuia la Crucea Comisoaiei, la sfârșitul lunii iunie st.v. și pînă la ultima înfruntare, care are loc în prima jumătate a lunii octombrie, după izvoare ardelen⁵⁵, cronicile interne păstrează tăcerea, iar izvoarele externe nu relatează decît două ciocniri între elementele înaintate ale celor două armate. La 16/26 iulie, Ieremia Movilă anunța pe Sigismund al III-lea că în urmă cu două zile Simion a trecut Siretul cu o parte din trupe și, atacînd sub Rîmnic straja munteană (*straz multanska*), în număr de 2 000 de oameni, a înfrînt-o, iar la 21 august st. n. același îl informa pe rege că la 5/15 ale lunii tătarii și o parte din moldovenii lui Simion, organizînd o incursiune pînă la Buzău, „pentru provizii și pentru a lua informații”, au întîlnit o tabără munteană de 5 000 de oameni de partea cealaltă a Buzăului, pe care au împrăștiat-o⁵⁶. Nici una din aceste ciocniri nu are caracterul unei bătălii hotărîtoare între cele două armate. În primul caz avem de-a face cu o parte din trupele lui Simion care atacă *straja*, elementul înaintat de siguranță al oștii boierești, a cărei menire era de a ține inamicul sub observație, iar în al doilea caz cu o incursiune obișnuită a tătarilor și moldovenilor cu dublu scop : de aprovizionare pe teritoriul inamic și cercetare — caracteristic tacticii vremii —, care nimicesc o parte a armatei muntene. De altfel, în afara celor două scrisori ale lui Ieremia Movilă, ele nu au găsit nici un ecou în afară⁵⁷. Dimpotrivă, la 30 iulie st.n., la Constantinopol, era cunoscută fuga lui Simion în Moldova, iar la 5 august st.n. din tabăra de la Zalău Mihai Viteazul anunța la Praga că boierii, care alungaseră pe Simion, de la care au luat 25 de tunuri, s-au supus împăratului⁵⁸.

Bătălia de la Gura Nișeovului

Dacă izvoarele cunoscute se dovedesc atît de sărace asupra acestor evenimente, informații noi asupra înfruntării dintre boierii răsculați și Simion Movilă aduce un document intern inedit din 3 februarie 1645⁵⁹. La această dată Matei Basarab întărește lui Neagoe, fiul lui Albul, moșii în Bădeni, și un crîmpei din istoria frămîntată a Țării Românești se desprinde din rîndurile sale : „Și iar să se știe cum au robît în zilele răposatului Mihail voievod

⁵⁵ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, I, p. 197; *Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs*, în *Quellen...*, V, p. 315.

⁵⁶ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II², p. 52—54, nr. XXXI; p. 57—59, nr. XXXIV.

⁵⁷ Ieremia nu se știa cînd socotea necesar să dea și informații false. La 26—27 august st. n. la Poartă se știa că domnul Moldovei anunșase că a înfrînt pe răsculații munteni și fratele său a intrat din nou în stăpînirea țării care i-a jurat fidelitate, ceea ce boierii din Țara Românească veniți la Constantinopol pentru a cere alt domn (cf. Al. Ciorănescu, *Documente*, p. 192—193, 194) au negat cu tărie. Într-adevăr, la 12/22 august 1601 Simion se afla în Moldova (Hurmuzaki, *Documente*, IV², p. 41 nr. XXXIX).

⁵⁸ Hurmuzaki, *Documente*, IV², p. 39, nr. XXXV; A. Veress, *Documente*, VI, p. 413; Al. Ciorănescu, *Documente*, p. 191. La 4 august st. n. la Praga, se știa de înfrîngerea lui Simion (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 190; A. Veress, *op. cit.*, p. 411). Aceste știri se referă însă la cea dintîi înfrîngere a lui Simion de către răsculați, la Crucea Comisoaiei.

⁵⁹ Originalul slav scris pe pergament se află la Acad. R. S. România, DCCXC/12, purtînd semnătura autografă a lui Matei Basarab și pecete aplicată. Divanul corespunde anului. Fotocopie la Arh. St. Buc., I/24, și o traducere cu greșeli, *ibidem*. O copie cu traducere și la Institutul de istorie „N. Iorga”, sub dată. Originalul provine de la Maria Gheorghiu din Buzău.

pe Neagoe, fiul lui Albul, nepotul lui Fetică, pe vremea când a fost Șerban voievod mare paharnic, de s-a bătut cu Simion vodă la Gura Nișcovului. Atunci, în acele vremuri, l-a răscumpărat Simion voievod pe Neagoe, fiul lui Albul, în Țara Moldovei din robie pentru ughi 30, aspri gata, și pe alți boieri, pe nume: Costandin paharnicul din Dălbănuș și pe Vlad logofăt Bărbulescul” (И пак да се знает како сѣт били поробенан въ дѣни поконнаго МѢХАНА ВОЕВОДА ПО НѢГОЕ, СЫНѢ ДЛЕВЛОВ, КНѢК ФЕТИКѢ, ПО ВРѢМЕ КОГДА ЕСТ БИЛ ШЕРБАН ВОЕВОДА БЕЛ ПѢХАРНИК, ТЕРЕ СЕ ПОВНИЛ СЪС СМѢШН ВОДЪКЪ въ СѢСТА НИШКОВСЛОВ. ТОГДА, ПРИ ТАКЪ ВРЕМЕНА, СКЪПОВАЛ ЕСТ СМѢШН ВОЕВОДА ПО НѢГОЕ, СЫНѢ ДЛЕВЛОВ, КЪ ЗЕМЛЕ МОЛДОВСКИИ УТ ПОРОБЛЕНІЕ ЗА 30Н Д, АСПРИ ГОТОВИ, И ПО ДРЪГІЕ БОЛѢРН. НА ИМЕ: КОСТАНДИН ПѢХАРНИК УТ ДЪЛБАНУША И ПО ВЛАДАША ЛОГОФѢТ БЪРБЕЛЕСКУ).

S-a păstrat astfel relatarea bătăliei de la Gura Nișcovului, pînă acum necunoscută literaturii istorice, și un fapt deosebit de important, conducerea armatei boierești de către Șerban mare paharnic, viitorul domn și continuatorul în multe direcții al lui Mihai Viteazul. Se cunoștea faptul că, în calitate de domnitor, cel pe care judele brașovean Mihail Weiss îl socotea foarte priceput în treburile militare (*rei militaris expertissimum*)⁶⁰, soldat experimentat (*soldato provetto*) și principe războinic (*principe armigero*), după relatările lui C. Spontoni⁶¹, care l-a cunoscut personal și pe care chiar dușmanii săi Szamosközy și Șt. Bocskay l-au considerat o personalitate în arta militară (*magnum in re militari nomen*), ucenic al lui Mihai Viteazul⁶², a condus personal bătăliile victorioase de la Brașov din 1603 și 1611, în cea de-a doua fiind rănit în timp ce lupta în fruntea trupelor sale⁶³, dar nu se știa nimic pînă acum despre activitatea sa militară ca mare boier, anterioară domniei. În acest sens, informațiile documentului din 1645 constituie o contribuție importantă la biografia celui care pe drept cuvînt a fost socotit urmașul lui Mihai Viteazul.

Documentul nu precizează data exactă a luptei de la Gura Nișcovului, arătînd doar că faptul s-a petrecut *înaintea morții lui Mihai*, Șerban mare paharnic fiind amintit în ultima dregătorie avută în divanul aceștia. Ea nu putea avea loc în timpul luptelor dintre J. Zamoyski și Mihai Viteazul din toamna anului 1600, deoarece rapoartele polone ale participanților la această expediție, numeroase și deosebit de amănunțite, cu relatări pe zile și chiar ore, asupra celor mai mici ciocniri, nu amintesc un astfel de episod⁶⁴. Ceea ce întărește această afirmație este faptul că în același

⁶⁰ *Liber annalium*, în *Quellen*, V, p. 204.

⁶¹ *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 172, 188—189.

⁶² Șt. Szamosközy, *Hebdomades*, VII, în „Mon. Hung. Hist.” *Script.*, XXIX, Budapesta, 1877, p. 176; Șt. Bocskay către marele vizir Mehmet pașa, la 25 martie 1605 (V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban. Documente*, extras din „Anuarul Liceului «Andrei Mureșanu»”, Dej, 1926, p. 48—49); cf. pentru reputația militară a lui Radu Șerban și Miron Costin, *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, ed. P.P. Panaitescu, 1958, p. 209—210; G. Kemény, *Deutsche Fundgruben*, I, 1839, p. 256; Gh. Șincai, *Cronica*, II, ed. a 2-a, p. 467; I. Hudiță, *Recueil de documents*, Iași (f. an), p. 26—27.

⁶³ Fr. Mikó, la I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban de la Brașov (1611), văzută de un cronicar transilvănean, În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 199.

⁶⁴ Raportul lui J. Zamoyski (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II¹, p. 639—647, nr. CCCXLIII), același către nunțul Cl. Rangoni la 23 octombrie 1600 (A. Veress, *Documente*, VI, p. 238—242), scrisoarea lui St. Zołkiewski, castelanul de Liov, la 21 octombrie 1600 (I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1937, p. 344—349, nr. CIII); St. Golski, voievodul Podoliei, către Sigismund al III-lea în aceeași zi (*ibidem*, p. 354—356, nr. CVI), relatarea lui Klecki Bartoz de la sfîrșitul lunii octombrie (*ibidem*, p. 359—361, nr. CVIII), informațiile anonimilor poloni (*ibidem*, p. 363—365, nr. CVIII; A. Veress, *op. cit.*, p. 242—250).

document analizat din februarie 1645, Matei Basarab, confirmînd lui Drago-
mir ocine în Bădeni, ale cărui acte de la Mihnea Turcitul au fost pierdute
„cînd au scos leșii pe Mihail voievod de aici, din țară”, prezintă acțiunea
împotriva lui Mihai Viteazul ca un eveniment deosebit de momentul robi-
rii celor trei boieri amintiți mai sus, legat de lupta dintre Simion Movilă
și Șerban paharnicul. Faptul că au fost robiți presupune că aceasta s-a
datorat tătarilor, de la care Simion Movilă i-a răscumpărat în Moldova,
unde se retrăsese din nou, înainte de 12/22 august. Ținînd seama că atît
Bădenii, cît și Dălbănușul se aflau în fostul județ Secuieni, primul la circa
22 km vest de orașul Buzău, credem că robirea lor este urmarea incursiunii
tătarilor și moldovenilor din 5/15 august, care, după cum arăta scrisoarea
lui Ieremia, au ajuns pînă la Buzău pentru a obține provizii și informații.
În urma acestor considerații, socotim că lupta de la Gura Nișcovului
a avut loc după expediția de recunoaștere a tătarilor și moldovenilor
și înainte ca Simion Movilă, care nu a participat la această expediție,
să se refugieze, înfrînt, în Moldova, unde se afla la 12/22 august, „neîndrăz-
nind să se întoarcă în principatul său din Țara Românească” (nè ardivă
ritornare al suo principato di Valachia)⁶⁵. *Înfrîngerea sa a avut loc tocmai
în bătălia decisivă de la Gura Nișcovului, care s-a desfășurat deci după
5/15 și înainte de 12/22 august 1601.*

Locul bătăliei nu era întîmplător ales. Cu un an în urmă, Mihai
Viteazul, care venea dinspre Transilvania, ajungînd la 10 octombrie
la Rătești, urmărise să oprească înaintarea lui Zamoyski pe linia Buzău-
lui, cam în aceleași locuri ⁶⁶, și numai faptul că polonii trecuseră deja
la acea dată rîul Buzău l-a obligat să strămute aliniamentul de apărare
pe înălțimile dintre Buzău și Cricov ⁶⁷.

Din punct de vedere strategic, porțiunea de teren dintre Valea Buzău-
lui și cea a Cricovului, acoperită de dealuri și păduri, putea constitui
un bun adăpost în caz de retragere ⁶⁸, iar Gura Nișcovului apărată din-
spre nord-vest de creasta Bradu-Ciolanu și dinspre sud-est de dealurile
Istrița (754 m) și Chilmiziul, avînd în față obstacolul format de rîurile Buzău
și Nișcov, la vărsarea în cel dintîi, era un loc bine ales pentru o luptă de
apărare ⁶⁹.

⁶⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IV², p. 41, nr. XXXIX.

⁶⁶ Și în toamna anului 1597, urmîrind mișcările tătarilor (Hurmuzaki, *Documente*, XII,
p. 314–317, nr. CCCCLXX–CCCCLXXVI), Mihai Viteazul a organizat o tabără militară
îngă apa Nișcovului (raportul lui Eric Lassota către Rudolf al II-lea din 22 octombrie 1597,
vezi în A. Veress, *Documente*, V, p. 102).

⁶⁷ Col. C. Zagoriț, *Luptele lui Mihai Viteazul cu polonii în toamna anului 1600*, Vălenii
de Munte, 1940, extras din „Rev. ist.”, XXVI (1940), nr. 4–6, p. 7.

⁶⁸ După aprecierile col. C. Zagoriț, „regiunea deluroasă dintre valea Buzăului și valea
Cricovului este foarte interesantă prin configurația ei și proprie pentru a sprijini operațiunile
unei armate mici cu misiunea de a opri înaintarea unei armate puternice care merge dinspre
Buzău spre Ploiești” (*ibidem*).

⁶⁹ *Ibidem*, harta de la p. 10–11; idem, *Călătorie de aplicații tactice de geografie și istorie
militară. Regiunea Teleajen – Buzău*, 1912 (lucrare litografiată), harta anexă Prahova–Telea-
jen–Buzău. Gura Nișcovului se află la circa 17 km nord-vest de orașul Buzău, la vărsarea Nișco-
vului în Buzău, între Vernești și Grăjdana, în apropierea Mănăstirii Izvorani. Pe valea Nișcovului
și în împrejurimile Gurii Nișcovului s-au păstrat numeroase urme de fortificații, șanțuri etc.,
dovedind că pe aici a fost un important drum militar de legătură între Țara Românească și
Moldova. În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, în pădurea Miluții (Grăjdana), la vest
de Gura Nișcovului, s-au găsit urmele a patru tunuri și mai multe ghiulele (B. Iorgulescu, *Geogra-
fia județului Buzău*, 1881, p. 97).

Fie că au luptat alături de Mihai cu un an în urmă, fie că au străbătut aceste locuri pe valea Nișcovului, care alături de cea a Cricovului unește valea Teleajenului cu cea a Buzăului, pe ruta Podeni-Nișcov⁷⁰, ieșind înaintea lui Simion Movilă în bătălia de la Crucea Comisoaiei, la sfârșitul lunii iunie boierii răsculați cunoșteau bine aceste locuri. Ele erau greu de străbătut atât pentru oastea lui Simion Movilă, stinjenită de greutatea tunurilor, cât și pentru tătari, care preferau cîmpia de la sud de Buzău.

Dacă rezultatul luptei nu-l aflăm din cuprinsul actului analizat, el reiese din faptul că locotenența domnească își continuă activitatea după fuga domnului moldovean, pînă în septembrie 1601, cînd ajutorul obținut de Simion din partea polonilor face pe boierii amintiți să se adreseze imperialilor. Dupăuciderea lui Mihai Viteazul (9/19 august 1601), ei resping propunerile lui Basta, care ar fi vrut domn pe Ștefan, fiul lui Petru Șchiopu, de la Innsbruck, sau pe Marcu Cercel, aflat în tabăra sa, străini de țara pe care nici n-o cunoșteau, deci ușor de condus pentru ambițiosul general albanez. Din relatările lui Spontoni rezultă că domnul dorit de boieri trebuia să fie un principe războinic, mai înaintat în vîrstă (un principe bellicosso più tosto che giovanetto)⁷¹, capabil să-și mențină autoritatea în interior. În aceste împrejurări, personajul coresponsător s-a dovedit marele paharnic Șerban, cunoscut sub numele de Radu Vodă Șerban, care adăuga calităților militare dovedite la Gura Nișcovului, ca urmaș al Craioveștilor, cel mai mare domeniu boieresc individual de la sfârșitul secolului al XVI-lea⁷².

În concluzie, la capătul acestor rînduri, putem afirma că :

— în iunie 1601 boierii munteni, în frunte cu frații Buzești, aparținînd grupării proimperiale, și chiar celei filoturce, nemulțumiți de politica lui Simion Movilă, *în raport cu interesele lor*, s-au răscolit împotriva acesteia din inițiativa lor, iar *nu în legătură cu Mihai Viteazul, aflat în pribegie (cum se afirmă pînă în prezent)*, și că marele voievod a încercat să reia legăturile cu unii din ei doar o lună mai tîrziu, atunci cînd a sosit în Transilvania cu oaste și dispunînd de ajutorul imperialilor.

— în iunie-septembrie 1601 boierii răsculați au instaurat tot *din inițiativa lor* o locotenență domnească, care a preluat prerogativele domnești ; instituție interesantă, a cărei componență nu a fost decît parțial cunoscută pînă acum și din care făceau parte — după actul inedit din 26 iunie 1601 — cei trei frați Buzești (care nu l-au însoțit pe Mihai în pribegie, cotropind chiar unele sate din domeniul acestuia), Stoica postelnic Rîioșanul, viitor candidat la domnie, alături de Andronie, fost mare vistier al lui Nicolae Pătrașcu.

— Șerban mare paharnic se află în fruntea forțelor militare ale acesteia locotenențe domnești, calitate în care a cîștigat între 5/15—12/22 august 1601 bătălia de la Gura Nișcovului împotriva lui Simion Movilă, bătălie amintită într-un document inedit din 3 februarie 1645.

⁷⁰ C. Zagoriț, *Călătoria de aplicații tactice*, p. 62.

⁷¹ C. Spontoni, *op. cit.*, p. 172.

⁷² Cf. C. Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 3, p. 469—491.

A N E X Ă

<1601> iunie 26

Boierii din locotenența domnească (frații Buzești: Radu, Preda și Stroe, Stoica postelnic Rîioșanul și Andronie vistier) întăresc mănăstirii Stelea din București niște mori la satul Dilga, aflate mai dinainte în stăpînirea călugărilor.

† Scris-am eu jupan Radul cliucer i jupan Stoica postelnic i Preda postelnic i Stroe stolnic i Andronie vistier * сїю нашѣ книгѣ шемзи калѣгерн шт скіата монастир шт ѡспенїе прѣскетн владичницѣ наше богородице приснодево Марїа, іакоже да сѣт волницї със сїю наш лист да се дрѣжѣтъ некое водїницї шт село Длъга, како ест вна дрѣжал и на и прѣжде врѣме.

Тѣм радї и ти Тѣдоре ѣ врѣме еже Хокеш виднш сїю наш лист, виже ѣ мир да вставитѣ теѣ водїнице на рѣкѣ калѣгером и по много тензи да се не плакат, ѡ ком ти се мннт крик, а ти Хокеш прїидеш лицѣ на диван.

И а ино да нѣст, по наше реченїе.

И пис мѣсеца юнне, кс днї.

TRADUCERE

† Scris-am eu jupan Radul cliucer i jupan Stoica postelnic, i Preda postelnic i Stroe stolnic i Andronie vistier această carte a noastră acestor călugări de la sfînta mănăstire de la Adormirea preasfintei stăpîne a noastră născătoare de Dumnezeu, pururea Fecioara Maria, ca să fie volnici cu această carte a noastră ca să-și ție niște mori din satul Dilga, cum le-au ținut și mai înainte vreme.

Pentru aceea și tu Tudore, în vremea în care vei vedea această carte a noastră, voi să lăsați în pace aceste mori la mîna călugărilor și mai mult despre aceasta să nu se plîngă.

Iar dacă ți se va părea strîmb, iar tu să vii de față la divan.

Și altfel să nu fie, după spusa noastră.

Și s-a scris în luna iunie, 26 zile.

Arh. St. Buc., *M-rea Ratu Vodă*, XXIII/1 (S.I.1536).

Orig., hirtie (21,5x30), trei peceti aplicate, căzute.

LE COMBAT DE GURA NIȘCOVULUI (AOÛT 1601). CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA VALACHIE À L'ÉPOQUE DE MICHEL LE BRAVE ET L'ACTIVITÉ MILITAIRE DE RADU ȘERBAN AVANT SON AVÈNEMENT AU TRÔNE

RÉSUMÉ

Prenant pour point de départ un document slave inédit du 3 février 1645, lequel consigne un combat livré à Gura Nișcovului avant la mort de Michel le Brave (9/19 août 1601) entre le grand échanson (le futur

* De la „Scris-am ... vistier” în limba română, în original.

voïvode Radu Șerban) et Simion Movilă, prince de Valachie, installé au trône en novembre 1600, l'auteur a essayé d'établir la date de cette bataille inconnue dans la littérature historique, les circonstances politiques et militaires qui l'ont conditionnée, son résultat et sa signification. Étudiant toutes les sources documentaires et narratives concernant l'histoire de la Valachie pendant les années 1600–1601, ainsi que la littérature historique relative à cette période, l'auteur démontre que le combat de Gura Nișcovului (département de Buzău) a eu lieu entre le 5/15 et le 12/22 août 1601, le grand échanson Șerban ayant dirigé les armées des boyards valaques qui s'étaient levés contre Simion Movilă.

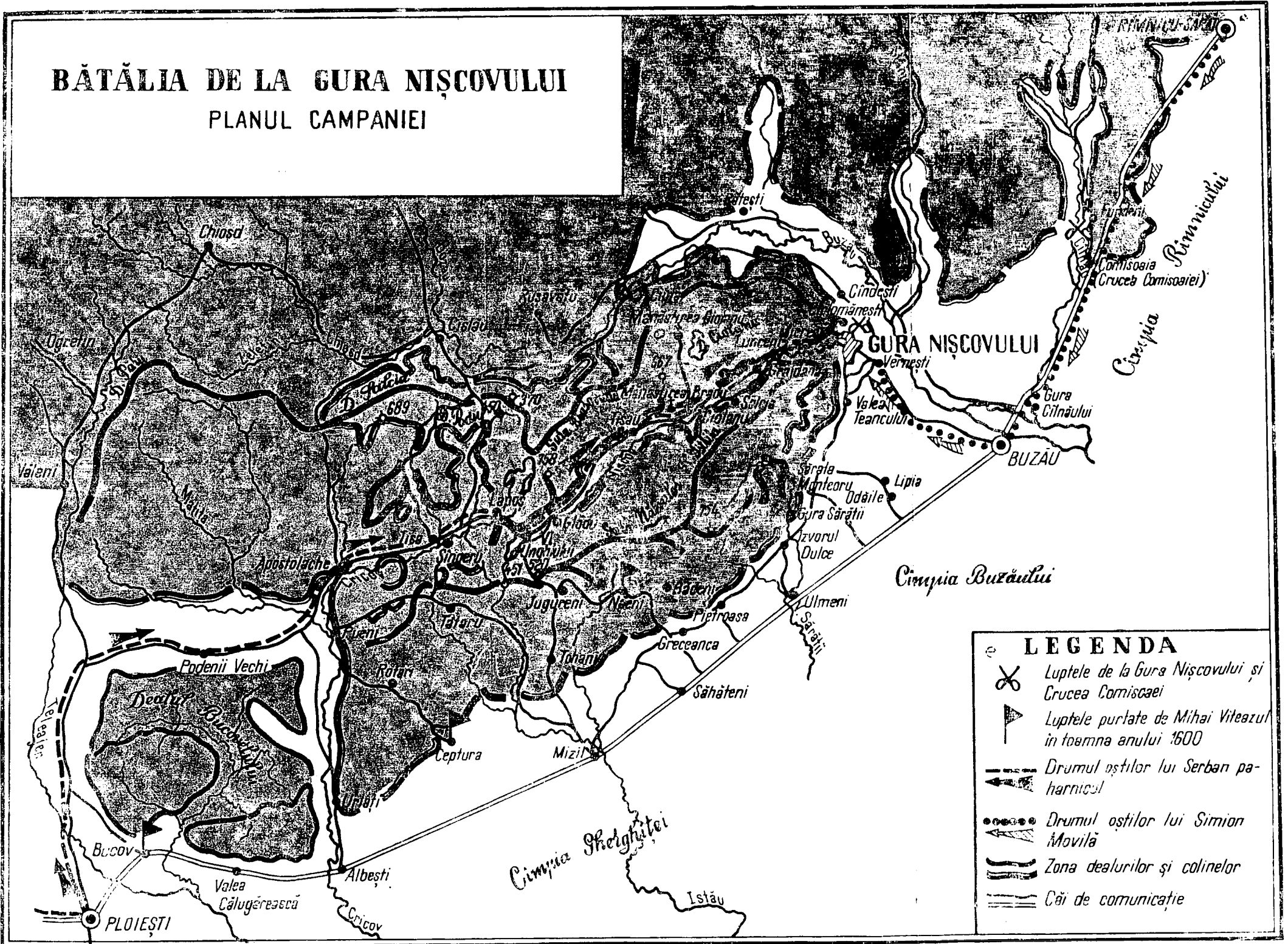
Cet événement se situe dans le contexte de la révolte des boyards contre ce dernier, déclenchée en juin 1601, par suite de laquelle le prince venu de Moldavie fut battu le 3 juillet à Crucea Comisoaiei (département de Buzău) et obligé de s'enfuir du pays. À sa place, les boyards révoltés ont instauré, sur leur initiative, une lieutenance princière, dont faisaient partie — selon un acte inédit que nous reproduisons dans l'annexe de l'article — les trois frères Buzești, à côté du grand maître des cérémonies Stoica Rioșanul et le grand trésorier Andronic. Un mois après l'écartement du trône de Simion Movilă, Michel le Brave, qui avait pénétré en Transylvanie avec l'appui des impériaux, a essayé d'établir des relations avec certains boyards de la lieutenance, ce qui prouve que la révolte de ceux-ci n'a eu aucun rapport avec Michel le Brave, comme il est affirmé d'habitude dans la littérature historique. La tentative de Simion Movilă de revenir en Valachie a été anéantie à Gura Nișcovului par les armées de la lieutenance princière, dirigées par le grand échanson Șerban, épisode encore inconnu de la carrière du futur prince et successeur de Michel le Brave sur le plan politique.

Fig. 1. Actul lui Matei Basarab din 3 februarie 1600 la Nișcovului între Șerban paharnic și Simion vodă Movilă.

BĂTĂLIA DE LA GURA NIȘCOVULUI

PLANUL CAMPANIEI

LEGENDA

- Luptele de la Gura Nișcovului și Crucea Comisociei
- Luptele purtate de Mihai Viteazul în toamna anului 1600
- Drumul oștilor lui Șerban paharnicul
- Drumul oștilor lui Șimion Movilă
- Zona dealurilor și colinelor
- Căi de comunicație

NOI CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA LUPTA SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

L. DEMÉNY

În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, Transilvania este zguduită de puternice mișcări și frământări sociale, politice și naționale. Răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan, de o adâncă semnificație socială și națională, actul politic suprem al românilor transilvăneni din acel secol : *Supplex Libellus Valachorum*, contradicția dintre sistemul promovat de absolutismul luminat al lui Iosif al II-lea și nobilimea transilvăneană, toate acestea și alte fenomene locale desfășurate într-un cadru european pe care revoluția burghezo-democratică din Franța și-a pus amprenta marchează accentele principale din istoria Transilvaniei la acest sfârșit de secol. În analiza oricărui fenomen social sau politic din istoria acestei părți a țării, nu putem să nu ținem seama de o serie de trăsături definitorii caracteristice epocii. Este vorba de contradicția socială dominantă, aceea dintre țărănimea iobagă și nobilime, care, în unele zone ale Transilvaniei, îmbracă un pronunțat caracter național. Pe această contradicție s-a greșit exploatarea fiscală în general și pe domeniile fiscului în mod special. S-a maturizat mișcarea națională română, care căuta ca prin contactul cu statul absolutist luminat să obțină o ridicare a națiunii române, să dobândească libertățile și privilegiile de care dispuneau „națiunile recepte” ale Transilvaniei. Mișcarea română s-a aflat în această privință în evidentă contradicție cu nobilimea maghiară, refractară la orice înnoire promovată de puterea absolută. În același timp nobilimea, în slujba păstrării poziției sale sociale și politice dominante, se folosea de lozinci înaintate ale timpului, ca : libertatea, naționalitatea, independența etc. Pe acest tărâm s-a stabilit legătura dintre nobilime și mișcarea națională maghiară din Transilvania, care, în ciuda acestui contact, nu poate fi redusă numai la apărarea intereselor înguste ale nobilimii, fie chiar și ale nobilimii liberale. O colaborare mai strânsă se poate constata între afirmarea mișcării naționale săsești și absolutismul austriac, ceea ce în condițiile istorice de atunci nu poate constitui pentru nimeni un fenomen ce solicită multe explicații. Vom

vedea deci că guvernul și administrația comitatelor aflate în mîna nobilimii acționează într-un fel, pe cînd armata, condusă de reprezentanții puterii centrale, își îndreaptă atenția în altă direcție. Evident, în fața pericolului comun, a mișcărilor de mase, a frămîntărilor sociale observăm stăruința clară spre conjugarea eforturilor, dar nu vor lipsi nici defectiunile și disensiunile.

Slaba dezvoltare economică constituia principala limită în ce privește afirmarea burgheziei, care, neomogenă și neunitară din punct de vedere național, slabă din punctul de vedere al puterii economice, nu putea juca un rol important.

Contextul general istoric și particularitățile proprii vieții social-politice transilvănene din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, geneza și evoluția mișcării naționale române, caracterul și forțele sociale angajate în această mișcare, toate aceste aspecte, precum și ramificațiile ei locale sau mai îndepărtate au fost pe larg și cu multă competență analizate de acad. David Prodan în noua ediție a cărții sale *Supplex Libellus Valachorum*¹. Într-o serie de studii au fost abordate și alte aspecte ale istoriei românilor din Transilvania în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea².

În literatura de specialitate a fost abordat și rolul miciei nobilimi române în frămîntările sociale și naționale în general și rolul regimentelor de graniță în mod special, inclusiv din părțile Hunedoarei și ale Hațegului. Această zonă, puternic afectată și de răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, a constituit și în anii care au urmat marii ridicări din 1784 și în anul înaintării actului românesc ce se numea *Supplex Libellus Valachorum*, în 1791—1793, o zonă afectată de puternice frămîntări în sinul grănicerilor români, frămîntări legate de petiția înaintată Dietei din 1790—1791 și de mobilizarea grănicerilor împotriva Franței revoluționare. Aceste frămîntări nu sînt pînă astăzi cunoscute în literatura de specialitate, deși ele au avut un ecou larg și întregesc cu noi aspecte nebanuite pînă acum atît lupta socială și națională a românilor din această zonă a Transilvaniei, cît și tabloul ecoului revoluției franceze. După petiția înaintată Dietei din 1790—1791, a urmat un șir întreg de petiții înaintate de grănicerii români din aceste părți, ajungîndu-se pînă la revoltă și împotrivire deschisă împotriva mobilizării la războiul dus de Imperiul habsburgic împotriva Franței, pentru libertăți sociale și politice, pentru o partici-

¹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, Edit. științifică, 1967.

² Amintim dintre acestea: Ioan Lupaș, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni 1780—1792*, în „Analele Academiei Române”. Mem. Secț. ist. Seria II, t. XXXVII, p. 607—813; Zenovie Pclîșanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790—1792*, în „Analele Academiei Române”. Mem. Secț. ist. Seria III, t. I, p. 33—147; Tóth I. Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697—1792* (Primul veac al mișcării naționale române din Transilvania 1697—1792), Budapesta, 1946; Ion Sabău, *Frămîntări sociale și politice în Munții Apuseni în anul 1790*, în „Revista arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 236—251; idem, *Din lupta jărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de Imperiul habsburgic împotriva revoluției franceze (1792—1797)*, în „Studii”, XII (1960), nr. 2, p. 221—233; idem, *Problema influenței primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor fărâncștii din Transilvania din anul 1790*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I—II (1958—1959), p. 163—178; Arató Endre, *A nemzetiségi kérdés Magyarországon* (Problema națională în Ungaria), vol. I, 1790—1840, Budapesta, 1960; *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 813—849 (capitol redactat de acad. D. Prodan; cf. aici și o bibliografie selectivă).

pare la conducerea treburilor comitatului. Amploarea frământărilor a îngrijorat nu numai nobilimea locală și oficialitățile comitatense, dar ele au fost permanente în atenția guvernului, a comandamentului militar austriac din Transilvania și a Curții de la Viena. Întreaga evoluție a acestor frământări se poate restabili pe baza actelor cuprinse într-un dosar de peste 400 de pagini³. Vom încerca în cele ce urmează să schițăm măcar pe scurt evenimentele și întâmplările așa cum apar ele în documentele amintite. Spațiul restrâns ne obligă la o foarte concentrată relatare de fapte, urmînd ca în viitorul apropiat să publicăm un studiu mai amplu, însoțit de reproducerea integrală a documentelor mai importante.

Între 21 decembrie 1790 și 9 august 1791 s-a ținut la Cluj Dieta care a intrat în istorie ca o manifestare a nobilimii de a anula toate reformele introduse de Iosif al II-lea, de a restabili totul așa cum a fost înainte⁴. Ea a dezbătut foarte multe probleme, printre care și cea a armatei țării și a regimentelor de graniță, manifestîndu-și dușmănia față de grănicerii români, care, înarmați, reprezentau un pericol pentru nobilime⁵. Era mult frământată și problema petiției înaintate împăratului de ofițerii români din regimentele I și II de graniță⁶, în care aceștia cereau drepturi politice pentru națiunea română. Deși Dieta luase sfîrșit de mult, răspunsul la petiția înaintată nu sosisse. Spre mijlocul lunii octombrie 1791 se pregătea adunarea reprezentanților din comitatul Hunedoara. În preajma acestei adunări, spiritele erau agitate. Grănicerii din regimentul I valah au înaintat la 11 octombrie 1791 comitatului Hunedoarei un nou *Supplex Libellus*⁷. Petiția a fost înaintată în numele „nobilimii asupra a grănicerilor pedestri și călăreți” din satele Jeledinți, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Peștișul Mare, Hășdat, Răcaștia, Mănerău, Cristur, Bircea Mică, Almașul Mic, Cirjiți, Cozia, Almașul Sec, Dretelin (?), Căoiu, Vețel, Briznic, Mihăești, Dobra, Hărău, Băcia, Boiu, Livadia, Băești, Riu Alb, Mohesd (după *Dicționarul* lui C. Suci, dispărut), Paroș, Sălașul de Sus, Răicani și Peșteana.

Petiționarii și-au prezentat Dietei revendicările privind împilările la care au fost supuși, cerînd să fie repuși în vechile lor drepturi și libertăți. Cu toate că Dieta s-a pronunțat în favoarea satisfacerii revendicărilor prezentate de grăniceri, arată petiționarii, asupra lor continuă, mai ales după întoarcerea celor plecați la război. Grănicerii sînt supuși „la diferite obligații, schingiuri și robote, înjosirea lor de toate felurile crește mereu, ajungînd să fie mult mai puternică decît era oricînd înainte”. Semnatarii petiției reamintesc că, atunci cînd au fost obligați să îmbrace haina de grănicer, cei care au instituit unitățile grănicerești „doreau să ne ademenească nu cu o asemenea supunere înjositoare, ci ne-au promis că nu vom fi obligați la nimica în afara apărării țării noastre”. Promisiunea nu a fost respectată, și

³ Dosarul depistat de noi se află la Budapesta la *Magyar Országos Levéltár* (Arhivele statului). Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. Gubernium Transylvanicum Levéltára. Praesidialia F. 37. Dosarul a fost microfilmă complet și microfilmul se păstrează la Arhivele statului din București. Arhiva Filialei Academiei Republicii Socialiste România din Cluj a făcut după microfilme un set complet de fotocopii. Ne-am folosit de aceste fotocopii în studierea actelor.

⁴ Succint despre problema dezbătută la Dietă, cf. D. Prodan, *op. cit.*, p. 28 și urm.

⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 31.

⁶ Z. Pclșanu, *op. cit.*, p. 16—18 și 92—95.

⁷ Actul este din punct de vedere al conținutului amintit.

în curînd grănicerii au fost trimiși „împotriva legilor țării” în ținuturi îndepărtate pentru a lupta cu „națiuni străine”, iar în timpul din urmă minaiți la război împotriva „păginilor chiar în țara acestora”. Lucrurile au ajuns pînă acolo încît, dacă cineva dintre grăniceri, pe motivul bătrîneții, este lăsat la vatră, în loc să i se răsplătească slujba credincioasă, este alungat și, în timp de iarnă, dezbrăcat de haina militară, este lăsat în țara străină unde luptase, fiind nevoit să rămână acolo. Cei reîntorși din război sînt batjocoriți de ofițerii lor, care fac din grăniceri „slugi la slugile ofițerilor”, iar din soțiile lor „slujnițe la slujnițele lor”. Grănicerii sînt obligați pe nedrept să aducă furaje pentru vitele ofițerilor, să transporte lemne la casele acestora, să îndeplinească diferite alte munci „nefolositoare”. Dată fiind situația lor foarte grea, nobilii grăniceri din comitatul Hunedoara formulează în petiție, în șapte puncte, următoarele revendicări :

1. Să se poată folosi de libertățile nobiliare, ca orice nobil de țară.
2. De la ziua depunerii petiției să fie trecuți sub jurisdicția comitatului.
3. Să fie eliberați de dare încă pe anul 1791, și anume începînd de la 1 noiembrie.
4. Comitatul să stăruie să fie publicat cît mai repede ordinul împărătesc privind eliberarea lor de obligația militară, ordin care nu se știe din ce motive nu a fost dat în vileag, deși el a sosit la guberniu. Dacă demersul nu va avea succes, comitatul să stăruie pe lângă Curtea imperială pentru a obține eliberarea nobililor de obligația de grăniceri ; la acest lucru comitatul este obligat prin jurămîntul privind unirea ⁸.
5. Să aibă la adunarea comitatului același drept de vot ca orice om care se bucură de libertăți nobiliare.
6. Să fie aleși și primiți și din rîndurile lor slujbași în funcțiile comitatului, la fel ca și dintre ceilalți nobili.
7. În încheiere, nobilii grăniceri din comitatul Hunedoara cer intervenția comitatului în sprijinirea lor împotriva ofițerilor străini care pentru îndrăzneala lor de a se lupta pentru drepturi și libertăți vor încerca să-i persecute.

Cu toate că este vorba de o petiție, nobilii grăniceri folosesc un ton plin de demnitate. Petiția se încheie cu următoarea frază foarte caracteristică : „Dacă lucrurile se vor desfășura astfel, împotriva așteptărilor noastre, noi nefiind în stare să ducem jugul insuportabil, sîntem gata să ne părăsim țara, radele și bunurile noastre și să ne dedăm la veșnică peregrinare”.

Petiția prezentată comitatului a fost luată în discuție în aceeași zi, 11 octombrie 1791, în cadrul adunării. Ea figura, după cum reiese din procesul-verbal întocmit, ca al 10-lea punct la ordinea zilei. Cu toată opoziția, adunarea comitatului a fost nevoită să recunoască justetea revendicărilor prezentate și, măcar în parte, să le rezolve. Răspunsul la petiția înaintată conținea următoarele : nobilii grăniceri trebuie să aștepte hotărîrea împărătească atît în ce privește eliberarea lor de obligația de a purta arme, cît și scutirea lor de dări. Plîngerea privind comportarea ofițerilor față de grăniceri trebuie să fie înaintată oficialităților militare și ofițerilor superiori ; pînă la dispoziții din partea acestora, grănicerii să stea liniș-

⁸ Este vorba de unirea bisericească.

țiți. În ce privește celelalte revendicări, adunarea comitatensă este nevoită să afirme că nu va refuza petiționarilor să se folosească și să beneficieze de toate drepturile pe care le oferă prerogativele nobiliare și nu va ezita să numească persoane corespunzătoare dintre petiționari în posturile administrative ale comitatului.

Petiția a avut un larg ecou și a atras atenția factorilor politici ai comitatului. La 12 octombrie 1791, comitele de Hunedoara, baronul Ioan Bornemisza, trimitea un amplu raport, redactat în limba latină, adresat lui Gheorghe Bánffy, guvernatorul Transilvaniei. Din acest raport plin de interes aflăm că prilejul prezentării petiției de nobili grăniceri din regimentul I valah s-a ivit cu ocazia depunerii jurământului, care trebuia să aibă loc la 10 octombrie 1791. Grănicerii au refuzat să depună jurământul și și-au expus revendicările.

La 14 octombrie 1791, Ioan Bornemisza, într-un nou raport adresat guvernului, revenea asupra celor întâmplate în comitat. Guvernul din Cluj, la primirea celor două rapoarte, a expedit de urgență rapoartele lui Bornemisza la Viena, unde se afla pe atunci Gh. Bánffy.

La sfârșitul lunii octombrie 1791, guvernatorul Transilvaniei primise cele două rapoarte informative (din 12 și 14 octombrie 1791) ale lui Ioan Bornemisza, precum și copia petiției înaintate de grăniceri. El era informat și în privința răspunsului pe care l-a dat adunarea comitatensă la petiție în ședința din 11 octombrie 1791. La 31 octombrie 1791, Gh. Bánffy a adresat autorităților din Transilvania două scrisori: prima era trimisă tezaurarului țării Farkas Bánffy, iar cea de-a doua conținea dispoziții date comitatului suprem al comitatului Hunedoara. În aceste acte oficiale, el își expunea punctul său de vedere. În scrisoarea adresată lui Farkas Bánffy, guvernatorul țării considera un lucru de cea mai mare urgență ca să fie anunțat de cele întâmplate comandamentul suprem al armatei pentru a-l convinge de a lua măsurile necesare, „spre a restabili cât mai repede liniștea”. Consiliul de război trebuie să cerceteze prin oameni dezinteresați în ce măsură plîngerile grănicerilor corespund realității pentru a le rezolva și a lua măsuri eficiente ca grănicerii să nu mai fie supuși de către ofițeri la alte slujbe în afară de cea militară. Se pare deci că Gheorghe Bánffy a fost nevoit să recunoască justetea petiției înaintate, cu atât mai mult cu cât știa bine că grănicerii nemeși erau supuși la diferite vexațiuni și cu ocazia strîngerii dării. De aceea el ordonă lui Farkas Bánffy ca pe viitor darea de la aceștia să fie ridicată o singură dată, și nu în rate, așa cum se obișnuia, contrar legii. „Aceste plîngeri reclamă rezolvare — scria el — și nici nu putem aștepta altceva din partea Consiliului superior militar al provinciei”. Autoritățile civile sînt chemate să concluzeze cu cele militare, căci „menținerea și întărirea ordinii publice reclamă colaborarea”. Guvernatorul atrăgea atenția lui Farkas Bánffy să îndrume autoritățile civile ale comitatului la cea mai strînsă colaborare cu autoritățile militare locale. Ele să fie obligate să liniștească pe nemeșii petiționari, arătîndu-le că, deoarece unul din articolele Dietei înaintat împăratului privește în mod nemijlocit pe grănicerii din Hunedoara, să aștepte rezoluția acestuia. În încheiere, Gh. Bánffy atrăgea atenția lui Farkas Bánffy să oblige autoritățile comitatului Hunedoara să fie atente ca nu cumva „niște oameni cu inimă rea să înceteze să ridice la răscoală pe nemeșii peti-

ționari de acolo". În momentul în care o asemenea încercare se va observa, „lucrul să fie adus fără întârziere la cunoștință” guvernului.

Mult deosebită este scrisoarea guvernatorului adresată oficialităților comitatului Hunedoara. După ce comitele suprem este înștiințat că rapoartele și actele trimise de el au fost studiate cu atenție, guvernatorul apreciază că autoritățile comitatului, în răspunsul dat la petiția nobililor grăniceri, „au abordat cu pricepere chestiunea”. Drumul de mijloc, de împăcare și de liniștire a spiritelor, ales de oficialitățile comitatense este aprobat de către guvernator.

Ceea ce îl neliniștea cel mai mult pe Gh. Bánffy era promisiunea făcută de adunarea comitatului Hunedoara de a admite alegerea și numirea în funcții civile a unor reprezentanți ai nobilimii grănicerești petiționare. Este de la sine înțeles ca un om politic de vază cum era Gh. Bánffy să fi sesizat și să fi reacționat imediat și foarte sensibil la această problemă. Gh. Bánffy se situa pe o poziție diametral opusă aceleia pe care a adoptat-o comitatul în adunarea din 11 octombrie 1791. El își dădea seama că rezolvarea favorabilă a acestui punct din petiție, precum și a aceleia referitor la drepturile egale ale nobilimii grănicerești cu celelalte categorii nobiliare din comitat ar însemna deschiderea porții pentru pătrunderea în administrația țării a nobilimii mici române din Transilvania, ar însemna, în consecință, începutul realizării unuia dintre punctele esențiale ale programului național român. De fapt Gh. Bánffy se pronunța împotriva realizării acestui punct. În felul acesta considera răspunsul dat de comitat ca fiind greșit. „Mie mi se pare — scria Bánffy — că, atunci când adunarea comitatului în chestiunea amintită a hotărât și a comunicat în răspuns hotărârea că pe viitor nu va ezita să primească în funcții persoane destoinice dintre petiționari, pe de o parte, a adoptat o soluție care contravine cu însăși hotărârea ei de a îndruma pe petiționari să aștepte rezoluția regească, pe de altă parte, și-a depășit competența, chiar dacă privim lucrurile numai din punct de vedere al faptului că acei nobili care azi sînt încă grăniceri, sînt supuși administrației militare, în consecință administrația politică (civilă) nu poate să dispună de ei pînă la eliberarea lor de sub arme...”. Gh. Bánffy își dădea bine seama că promisiunea făcută nu putea fi revocată fără a provoca noi frămîntări. Singura cale prin care vedea posibilă anihilarea rezolvării acestui punct ar fi tărăgănarea. Pentru „a remedia” greșeala făcută de comitat, i se recomandă deci acestuia să nu pună în practică promisiunea pînă cînd nu va primi răspunsul împăratului la petiția înaintată Dietei de către ofițerii grăniceri români din comitatul Hunedoara.

Oficialitățile civile ale comitatului Hunedoara sînt îndrumate să țină legătura strînsă cu oficialitățile militare și să „colaboreze cu acestea în vederea menținerii liniștei publice”; să dea dovadă de „o înțelegere deplină” în toate chestiunile ce se pot ivi „în situații asemănătoare”, iar nobilii petiționari să fie chemați la liniște și ordine.

De altfel, de necesitatea acestei colaborări și-au dat seama și cei de la guvernul din Cluj și în acest sens încă înainte de a primi dispoziții din partea lui Gh. Bánffy s-au adresat General Comando-ului din Sibiu. Imediat după ce guvernul a primit cele două rapoarte ale lui Ioan Bornemisza, el s-a adresat la 21 octombrie același an cu o scrisoare comandantului suprem al armatei, rugîndu-l să adopte măsurile necesare pentru

liniștirea spiritelor. Deoarece în condițiile date măsurile represive nu erau recomandabile, ele putând să ducă la o creștere a nemulțumirilor și la intensificarea mișcării, comandamentul suprem, la sfatul guvernului, a fost nevoit să ia o serie de măsuri care să aplaneze lucrurile, să remedieze cel puțin cele mai flagrante excese și samavolnicii ale ofițerilor față de grăniceri. În acest sens, comandamentul regimentului I valah a primit dispoziții să-i supravegheze pe ofițeri, să le atragă atenția să se poarte mai blînd cu grănicerii, iar unii dintre ofițeri au și fost schimbați sau mutați. La 1 noiembrie 1791, baronul Christiani de Rall anunța, din partea comandamentului suprem al armatei austriece din Transilvania, oficialitățile guvernului că măsurile preconizate au și fost puse în practică, cerînd oficialităților civile să îndrumeze forurile comitatense din Hunedoara la colaborare cu comandamentul local pentru a potoli mișcarea.

S-ar putea spune că, cel puțin momentan, au fost înlăturate motivele de nemulțumire ale grănicerilor în ce privește comportarea ofițerilor. În orice caz, la 8 noiembrie 1791 oficialitățile din comitatul Hunedoara au fost anunțate că s-au luat toate măsurile necesare de către comandamentul suprem în vederea lichidării „exceselor” din partea ofițerilor regimentului I valah și că ofițerii au fost îndrumați să aibă o comportare mai blîndă față de grăniceri, iar cei care vor călca aceste ordine „să fie pedepsiți așa cum se cuvine”. S-a cerut oficialităților comitatense să trimită de acum înainte orice petiție prezentată de grăniceri la instanțele militare și în nici un caz să nu accepte aceste petiții. În mod special i se atrăgea atenția comitatului să nu ofere nici un motiv ca vina pentru ridicarea grănicerilor împotriva asupririi lor de către ofițeri să fie aruncată pe administrația civilă.

În aceeași zi de 8 noiembrie 1791, guvernul se adresa din nou comandamentului suprem, anunțîndu-l că a dat dispoziții comitatului Hunedoara să colaboreze la potolirea mișcării din sînul grănicerilor. În felul acesta se părea că problema sub aspectul relațiilor dintre grăniceri și ofițerii lor era pentru un timp aplanată. Însuși Ioan Bornemisza a fost nevoit să raporteze guvernatorului Transilvaniei la data de 21 noiembrie că „ofițerii se poartă blînd cu grănicerii și au început să aibă față de ei o comportare înțeleaptă”, ceea ce, după afirmația comitelui suprem de Hunedoara, ar fi dus — alături de alte măsuri luate de comitat despre care vom vorbi mai jos — la restabilirea liniștii, la supunerea grănicerilor etc. etc.

Cu toată încercarea forurilor superioare de a înfăptui o colaborare cît mai strînsă între administrația civilă și cea militară, mișcarea izbucnită în comitatul Hunedoara, dar mai ales în districtul Hațeg a creat o anumită stare de neîncredere și chiar de suspiciune între acești doi factori politici.

Problema principală nu era aceea a raportului dintre ofițeri și grăniceri, deși, dacă aruncăm o privire superficială asupra petiției, s-ar părea că tocmai asupririle ofițerilor și lupta împotriva acestora constituie mobilul principal al frămîntărilor. În realitate, ceea ce a constituit scopul principal al micii nobilimi române din comitatul Hunedoara, încadrată în regimentul I valah, a fost lupta pentru drepturi politice, lupta pentru participarea la viața publică a comitatului. Fără exagerare putem afirma că revendicările care au căzut cel mai greu în cumpănă au fost cele referitoare la aplicarea jurisdicției comitatense în treburile grănicerilor și scoaterea lor de sub jurisdicția militară, prin urmare recunoașterea drepturilor

și libertăților micii nobilimi române alături de cea a privilegiilor nobilimii neîncadrate în unitățile grănicerești și, în sfârșit, ca cea mai palpabilă expresie a acestora, introducerea în administrația civilă locală a unor reprezentanți ai acestei nobilimi mici, care astfel să aibă un cuvânt de spus în cîrmuirea comitatului. Nu era deci întimplător că aceste puncte au constituit obiectul unor controverse și al unei lupte foarte dîrze.

Mica nobilime românească din comitatul Hunedoara încadrată în regimentul I valah de grăniceri a reușit, pînă la mijlocul lunii noiembrie, să impună rezolvarea și a acestor revendicări. Stafia mișcării lui Horea, care era încă foarte vie în memoria nobilimii maghiare din Transilvania, clar exprimată în corespondența oficialităților civile transilvănene legată de mișcarea izbucnită în octombrie 1791, a făcut pe reprezentanții locali ai autorităților civile să fie mai atenți și mai receptivi la revendicările enunțate mai sus. Aceasta nu pentru că ei ar fi fost mai favorabili rezolvării unor revendicări naționale și sociale ale populației române, ci pentru simplul motiv că ei au simțit din plin ce înseamnă pentru nobilime reapriinderea flăcărilor unei mișcări populare. Tocmai de aceea autoritățile locale au acceptat și revendicările de ordin politic și, contrar instrucțiunilor primite de la guvernatorul Bánffy, nu au așteptat rezoluția împăratească, ci au numit în funcții pe doi din reprezentanții nobilimii grănicerești petiționare. Aceasta a fost o concesie considerată de autoritățile locale necesară, căci altfel — după părerea lor, exprimată în raportul lui Ioan Bornemisza din 21 noiembrie 1791 — nemulțumirile ar putea să ia proporții și să depășească cadrul unor frămîntări din rîndul micii nobilimi grănicerești. Este interesant felul în care argumentează Ioan Bornemisza hotărîrea comitatului în privința introducerii în funcție a celor doi reprezentanți ai grănicerilor, despre care anunța în mod oficial pe Bánffy.

El recunoștea că acești petiționari nu pot fi considerați numai ca simpli grăniceri, căci este adevărat că ei „sînt nobili și prin urmare ar fi fost greu să le interzicem să beneficieze de drepturile care le aparțin lor ca nobili”. Dacă comitatul ar fi procedat altfel, plîngerea grănicerilor nobili la împărat ar fi avut temeii, arată în continuare Bornemisza. După părerea acestuia, nobilii petiționari în ce privește situația lor juridică sînt supuși jurisdicției comitatului și ar fi imposibil ca măcar cei care au fost eliberați de serviciul militar să fie „înlăturați, încît să nu aibă nici o influență nici în administrația civilă și nici în privința aplicării legii”. În sfârșit, Ioan Bornemisza aducea în discuție unul din argumentele cele mai puternice. După părerea lui, „dacă stările comitatului n-ar fi acționat astfel, mult mai mult se putea teme... ca petiționarii respectivi să fi dat motiv la neliniște și mai mare”.

Nici în fața acestor argumente, dictate de realitate, Gh. Bánffy nu dorea să cedeze, el apăra cu fermitate exclusivitatea dreptului nobilimii maghiare de a cîrmi țara. Orice încercare din partea micii nobilimi române de a obține măcar și cele mai limitate drepturi politice, măcar și cea mai mică participare la viața publică era considerată de guvernator un atentat periculos la adresa privilegiilor nobilimii maghiare din Transilvania. De aceea, luînd știre de faptul că doi dintre reprezentanții nobililor grăniceri din Hunedoara au fost aleși și puși în funcții publice, ceea ce a fost confirmat și de raportul comitetului suprem de Hunedoara, Gh. Bánffy

trimite o scrisoare violentă ca ton oficialităților comitatense din Hunedoara.

Guvernatorul Transilvaniei a răspuns din Viena la raportul lui Bornemisza la data de 24 decembrie 1791. În răspunsul său, Gh. Bánffy arată că a aflat cu satisfacție știrea că nemulțumirile nobililor grăniceri au fost aplanate, că aceștia s-au liniștit, dar, „pe de altă parte, în mod cu totul greșit, s-a comis o gravă încălcare atât a legii, cât și a rînduielilor bune, care este scopul cel mai important al oricărei legislații că stările cinstitudinii comitat nobil au numit în funcții publice, cu ocazia reînnoirii funcționarilor, pe doi din rîndurile nobilimii grănicerești petiționare”. În ce a constat, după părerea guvernatorului, călcarea flagrantă a legii? După el, chiar dacă rezolvarea plîngerilor grănicerilor ar intra în competența organelor civile, „legea arată clar modalitatea de remediere a acestora și interzice fără echivoc ca oricine *via facti* și de la sine putere să procedeze în aceste cazuri sau în cele asemănătoare”. Îi atrăgea atenția lui Ioan Bornemisza să fi studiat mai atent articolul 6 din legea din 1744 și, în „acest caz, ar fi observat că asemenea acțiuni nu pot fi numite altfel decît samavolnice“. Gh. Bánffy nu admitea măsura luată de comitatul Hunedoara nici pe baza hotărîrilor Dietei din 1790—1791, căci, argumenta el, „din articolul 9 al legii din 1744 se vede clar în ce condiții și cînd primesc puterea de lege hotărîrile Dietei și cînd se poate proceda pe baza acestor hotărîri“. De altfel, și ultima Dietă — arată în continuare guvernatorul — s-a lăsat convinsă de faptul că fără aprobarea hotărîrilor sale de către împărat acestea „nu pot avea putere de lege, care să servească drept îndreptar pentru administrația publică, și aceasta nu fără motiv, căci pe baza legii fundamentale a țării puterea legislativă este împărțită în mod egal între stări și împărat“. Gh. Bánffy îl apostrofează pe Ioan Bornemisza, care se numără printre aceia care „nu știu cum să se folosească de libertăți“ îl acuză că asemenea exemple pot duce la nesocotirea legii și la stricarea „bunelor orînduiri“. Guvernatorul considera pe cei doi reprezentanți ai nobilimii grănicerești aleși în funcții publice ca fiind încă în serviciul militar și aflați, prin urmare, sub jurisdicția militară. În acest fel, după părerea lui, comitatul a procedat cu totul greșit „angajînd pe aceștia fără știrea jurisdicției militare“. Bánffy îi mai reproșă lui Bornemisza că a nesocotit formele care trebuie să fie îndeplinite la alegerea candidaților și la confirmarea lor în funcții.

După această lungă expunere de motive, din care reiese clar poziția de clasă a marelui feudal transilvănean și opoziția lui față de orice înnoiri, Gh. Bánffy dispune :

1. Cei doi reprezentanți ai nobilimii grănicerești să fie imediat eliberați din funcții și numiți în locul lor alții dintre reprezentanții nobilimii provinciale.

2. „Să fie arestate și pedepsite după faptele lor persoanele care au încercat să ridice la răscoală și să incite la nemulțumiri pe grăniceri, căci, chiar dacă ei se gîndeau numai la nobilime, acțiunea lor era greșită după ce petiția a fost înaintată pe calea (legii), deoarece neliniștea odată pornită după natura ei se poate extinde și asupra ordinii publice de unde se pot ivi urmări întîmplătoare și triste pentru care însuși acel nobil comitat constituie un exemplu“. Este clar că aluzia se face la răscoala lui Horea, care a avut în comitatul Hunedoara o manifestare din cele mai puternice.

3. Orice petiție sau plîngere din partea grănicerilor adresată comitatului sau vreunui funcționar civil să fie remisă jurisdicției militare, iar petiționarii să fie îndreptați spre forurile militare.

Pentru a întări și mai mult controlul asupra comitatelor, Gh. Bánffy cerea ca lista candidaților aleși în funcții să fie prezentată guvernului și numai după confirmarea lor în scris de către acești funcționari respectivi să-și poată ocupa posturile. „Nu pot să permit în nici un chip — scria guvernatorul — ca fiecare comitat din această țară să se transforme în tot atîtea provincii independente, precum nu admite nici funcția nici conștiința mea ca din cauza unei sau a două persoane neliniștite și răuvoitoare să fie periclitată întreaga castă a nobilimii sau chiar însuși comitatul”. În această ultimă frază a guvernatorului este exprimată cel mai pregnant poziția politică a marelui nobil din Transilvania, apărător al privilegiilor de dominare exclusivă. De aceea condamna el cu vehemență hotărîrea luată de comitatul Hunedoara și îi punea în vedere lui Bornemisza că a dat dispoziții oficialităților fiscale supreme să ia măsuri severe împotriva aceluia care au călcat legea prin concesiunile făcute micii nobilimi române din comitatul Hunedoara. S-ar putea ca în urma acestora să fi fost înlăturat din funcție însuși Ioan Bornemisza, care nu va mai apărea pe scena luptelor politice.

Dispozițiile date de către Gh. Bánffy mai prezintă interes și dintr-un alt punct de vedere. Este vorba de faptul că autoritățile militare locale, precum și General Comando-ul din Transilvania au înaintat, la rîndul lor, și ele rapoarte detaliate despre cele petrecute în comitatul Hunedoara. După cum scrie Gh. Bánffy, rapoartele au fost trimise la Consiliul de război de pe lîngă Curtea imperială de la Viena. După informația guvernatorului, ele conțineau, printre altele, relatarea că persoane suspecte răspîndeau diferite știri printre grăniceri și încercau să-i ridice la răscoală.

Este evident că rapoartele oficialităților militare din Transilvania aveau menirea să aplaneze impresia neplăcută pe care a putut-o crea plîngerea nobililor grăniceri cu privire la comportarea ofițerilor din regimentul I valah de graniță. General Comando-ul, precum și comandantul regimentului încercau să arunce toată vina pentru mișcarea ivită asupra autorităților civile. În felul acesta disensiunile dintre autoritățile militare și cele civile din Transilvania în problema grănicerilor hunedoreni începeau să ia proporții și să ajungă chiar la nivelul Curții imperiale. Ele vor fi folosite, după cum vom vedea în continuare, de către inițiatorii mișcării naționale române.

Dacă succesul grănicerilor a fost vremelnic pe tărîmul satisfacerii revendicărilor politice, datorită faptului că Gh. Bánffy a reușit să obțină anularea lor, tot atît de vremelnice au fost și „liniștea și ordinea” restabilite în comitatul Hunedoara după primul val de nemulțumiri din partea micii nobilimi române. Încă în cursul lunii martie 1792 frămîntările din sînul micii nobilimi române încadrate în regimentul I valah au luat din nou proporții. De fapt ele au constituit un răspuns direct la execuțiile autorităților militare împotriva satelor de grăniceri care se plînseseră guvernului de purtarea ofițerilor. Astfel, după cum relatează însuși grănicerii în noua lor plîngere, la 5 februarie 1792, în timpul nopții, a intrat în satul Silvașul de Sus, sub comanda maiorului Stoianits din Hațeg și a locotenenților Surelati, Soterius și www.dacoromanica.ro Soldații au început să-i

urmărească pe oameni, să tragă după ei pe stradă, intenționând să dea foc caselor. Mai ales locotenentul Surelati s-a purtat foarte urît, mereu striga să fie incendiate casele. Soldații au făcut o adevărată vinătoare de oameni, intrînd și în casele sătenilor și luînd tot ce găseau. Sătenii au început să se adune. Tot în acea noapte a început arestarea unora dintre grăniceri.

Acțiunea drastică a comandamentului regimentului I valah a dezlănțuit un nou val de proteste, frămîntări și petiții din partea grănicerilor. Execuțiile militare întreprinse cu acordul și în înțelegere cu guvernul puneau evident în pericol cuceririle la care au ajuns atît de greu nobilii grăniceri din comitatul Hunedoara. Astfel se explică noua lor ridicare. Printre acțiunile lor la loc de frunte se înscrie petiția grănicerilor din Silvașul de Sus. Aceștia și-au expus revendicările nu mult după incidentul din 5 februarie 1792, în fața reprezentantului General Comandoului oberster Schmit. Cele expuse lui Schmit au fost prezentate în curînd în scris și comitatului, care le-a înaintat în copie guvernului. Noi dispunem de această copie, din care reiese că grănicerii din satul amintit au reclamat întîii de toate comportarea inumană a ofițerilor. Ei arătau că, de cînd au fost încadrați cu forța în unitățile grănicerești, au fost supuși la un șir întreg de asupriri, printre care au enumerat următoarele :

1. Atunci cînd cu 27 sau 28 de ani înainte au fost siliți să îmbrace haina de grăniceri, li s-a promis că, chiar în cazul cînd în casă vor fi și 10 bărbați, numai unul singur va fi obligat să poarte armă, că de fapt ei vor fi soldați numai nominal și vor avea numai obligații militare. În aceste condiții au fost obligați să depună jurămîntul. „Dar vai de soarta noastră — arată petiționarii — cit de mult ne-au înșelat prin aceste promisiuni, căci din nobili adevărați am căzut într-o stare mai josnică decît iobagii noștri. Am ajuns pînă acolo încît să fim obligați să îndeplinim sarcini mai grele decît iobagii noștri”. În afară de serviciul militar, după cum arată nobilii grăniceri, ei trebuie să suporte obligații bănești, să facă robotă, iar soțiile lor să facă curățenie în cazarmă.

2. Grănicerii nobili atunci cînd sînt prinși și pedepsiți de ofițeri îi pun pe iobagii acestora sau pe alți soldați din rîndurile țaranilor să-i bată, înjosindu-i astfel.

3. Odată nobilii grăniceri au fost siliți să dea dijmă din toate produsele, iar cînd unii dintre ei nu au putut să facă față acestei pretenții ilegale, cum a fost cazul lui Francisc Stoica, Francisc Macrea bătrînul, Ladislau Dragota, Petru Dragota, Iosif Marila și Toma Căliman, aceștia au fost bătuți în așa fel, încît, în urma chinurii, Toma Căliman a și murit.

4. Atunci cînd nobilii grăniceri încearcă să înainteze forurilor lor superioare plîngeri despre asuprirea lor, nu primesc nici un răspuns, iar cînd înaintează petiții la curtea împărătească se organizează prin coruperea unora, care vorbesc în numele întregii comunități fără imputernicire din partea acesteia, stingerea declarațiilor care anulează petiția înaintată de comunitate.

5. În ciuda promisiunii că dintr-o familie numai un singur bărbat va fi înrolat în armată, în realitate toți bărbații sînt mobilizați în tabere, în așa fel că acasă rămîn numai femeile cu copiii. În timp ce bărbații sînt plecați de la casele lor, acasă sînt încartiruite unități de armată. Astfel s-au întîmplat lucrurile și atunci cînd armata regulată austriacă a fost retrasă din Țara Românească, iar grănicerii au rămas acolo. Soldații

străini încartiruiți la casele grănicerilor și-au bătut joc de soțiile acestora, le-au bătut. Petiționarii se plîng de pagubele pe care le-au suferit gospodăriile lor atunci cînd aproape toți bărbații din casă erau mobilizați pe un termen atît de lung în Țara Românească.

6. În urma tuturor acestor asupriri — arată în continuare grănicerii nobili —, ei au ajuns în situația că feciorii lor „nu se mai pot căsători cu fete de rangul lor, ci sînt obligați să ia de neveste fete de iobagi, dar nici acestea nu mai vor să se mărite cu ei, văzînd starea lor jalnică”. Totodată, fetele nobililor grăniceri se mărită mai bucuros cu fiii de țărani. „Despre toate aceste supărări poate să-și dea seama numai acela care înțelege ce înseamnă libertatea de nobil”.

În momentul în care toate aceste asupriri au fost denunțate împăratului, ofițerii au început o adevărată campanie de urmărire și pedepsire a acelor care și-au ridicat glasul. Cei aleși de întreaga comunitate a grănicerilor nobili pentru a înainta petiția la împărat și cei propuși să meargă în deputăție la Deva pentru depunerea jurămîntului au fost bătuți pînă la sînge. În timpul războiului împotriva Porții, atunci cînd războiul s-a terminat sau era pe sfîrșite — după cum spun petiționarii —, unii dintre grăniceri au cerut să fie lăsați să-și vadă familiile. Aceștia nu numai că n-au fost lăsați să meargă la casele lor, dar au fost bătuți și persecutați în așa fel încît au fost nevoiți să fugă, iar atunci cînd a sosit amnistia generală din partea împăratului, conform căreia cei ce se vor întoarce într-un termen fixat vor fi iertați, ofițerii i-au bătut cu cincizeci de lovituri, cu toate că s-au întors la unitățile lor înainte de termen. Unii au fost bătuți și după întoarcerea din campania din Țara Românească, printre aceștia și Iosif Macrea, care a fost pus să mai facă cinci zile gardă la Hațeg, iar după aceasta n-a stat acasă nici cinci zile și a fost din nou arestat și dus la Orlat împreună cu alți deținuți.

Chiar și cei care cu 10—12 ani înainte au fost declarați invalizi sau inapți de a purta arme din cauza vîrstei înaintate au fost din nou înrolați. Ori de cite ori sînt mobilizați, înainte de a fi înrolați sînt bătuți, aplicîndu-li-se 50, 40 sau 25 de lovituri fără nici un fel de judecare sau motiv.

Foarte înjositor pentru mica nobilime românească încadrată în unitățile grănicerești era faptul că unii ofițeri își băteau joc prin expresii din cele mai vulgare de nobilimea lor. În petiție sînt citate în legătură cu aceasta spusele unui ofițer. Asemenea vorbe nu puteau să nu revolte pe micii nobili români care tocmai prin starea lor încercau să obțină drepturi politice.

„Toate acestea — spun în petiția lor grănicerii nobili din Silvașul de Sus — ne frămîntă atît de mult inimile, încît mai bine sîntem gata să murim în orice ceas decît să suportăm mai departe asemenea asupriri”. De aceea, dat fiind că au dovedit că au titlul de nobili obținut prin donație, cer să fie eliberați de plata dării, precum sînt și ceilalți nobili și să fie scoși de sub arme. Totodată, grănicerii nobili cer eliberarea din închisoare a lui Toma Dragoș și Dumitru Stoica, care sînt deținuți la Orlat.

Frămîntarea grănicerilor nobili din Silvașul de Sus nu s-a mărginit însă numai la prezentarea jalbei lor forurilor militare și civile. Deși ei înșiși arată că din cauza persecuțiilor nu mai îndrăznesc nici pe timpul ier-

nii să rămână la casele lor, în realitate este vorba de o împotrivire organizată pentru a preîntâmpina o execuție neașteptată.

Într-o formă mai succintă, redactată în limba latină, petiția a fost înaintată și comandamentului regimentului I valah. În raportul adresat guvernului, comitele Noptsa arăta că, deși a îndrumat pe grănicerii nobili să aștepte în liniște hotărârea împăratului la petiția înaintată de ofițerii români Dietei, cere ca ofițerii să adopte o comportare mai blândă față de petiționari și să nu-i persecute, căci altfel nu va putea asigura menținerea „ordinii publice și a liniștii”. Și el considera că situația trebuie remediată, prin urmare, trebuie să-și fi dat seama că cele relatate de petiționari sînt adevărate. Farkas Bánffy, tezaurarul Transilvaniei, îndată ce a fost informat de Noptsa, la 21 martie 1792 a expediat în copie petiția grănicerilor nobili la Viena guvernatorului Gh. Bánffy. Acesta, la rîndul său, în ziua de 29 martie, după ce a primit informații din partea guvernului, a intrat în acțiune și a expediat două scrisori. Prima era adresată guvernului din Cluj, în care guvernatorul dădea dispoziții în spiritul ordinelor sale anterioare. Apostrofa din nou oficialitățile civile că au primit de la grănicerii nobili petiția. Arăta că orice petiție a grănicerilor trebuie să fie înaintată pe calea ierarhiei militare, deoarece ei se află sub jurisdicție militară, și nu civilă. Administrația civilă are datoria, după dispozițiile lui Gh. Bánffy, să colaboreze cu oficialitățile militare pentru a potoli „rezistența” grănicerilor nobili. Cea de-a doua scrisoare oficială a lui Gh. Bánffy, din 29 martie 1792, a fost adresată sub formă de notă informativă cancelarului aulic al Transilvaniei de la Viena, Samuel Teleky.

Măsurile luate nu au reușit să liniștească spiritele, cu atît mai puțin cu cît de fapt nu au fost satisfăcute principalele revendicări ale grănicerilor. Spre toamna anului 1792 va interveni însă un nou element în dezvoltarea rezistenței micii nobilimi române din comitatul Hunedoara, încadrată în regimentul I valah. Este vorba de faptul că valurile marii revoluții burgheze din Franța au ajuns în cele mai îndepărtate colțuri ale Europei, iar în ce privește Transilvania, în cele mai îndepărtate sate, producînd o insufletire a luptei maselor pentru libertăți sociale și naționale.

Ideile revoluției franceze au circulat în Transilvania și au fost receptate de diferitele pături sociale în chip diferit. Într-un fel a înțeles aceste idei nobilimea maghiară liberală, într-alt fel orășenimea și mai ales intelectualitatea și evident nu putea să rămână indiferentă nici țărănimea, inclusiv țărănimea și mica nobilime română. Nu ne vom opri aici asupra modului în care s-au reflectat ideile revoluției franceze în mișcarea națională românească legată de *Supplex Libellus Valachorum*, căci acest aspect a fost pe larg analizat în fundamentala monografie a profesorului D. Prodan⁹.

Vom menționa doar faptul că frământările sociale și naționale din 1790—1793 nu erau străine de difuzarea ideilor revoluției franceze. Tot din părțile sudului Transilvaniei, din comitatul Zarand ni s-a păstrat relatarea din 5 iulie 1793 a lui Avram Barcsay : „Sînt români, și aceasta nu e o poveste, și nici numai vreo spaimă a mea, care știu revoluția franceză fără carte, și încă o explică altora. Aceasta fără emisari de acolo nu se poate, iar aceia în provinciile vecine turcești (țările române) umblă cu tot curajul.

⁹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 372—442.

Ceea ce se întinde ușor la un popor și așa apăsător sau nemulțumit atât la noi, cât și la turci¹⁰. Noile știri despre frământările grănicerilor din părțile Hunedoarei și Hațegului scoase recent la iveală confirmă receptarea ideilor revoluției din Franța. Astfel, oficialitățile civile din Hațeg încă în toamna anului 1792 constată că printre grăniceri se răspîndește o mișcare asemănătoare celei din Franța. Din acest punct de vedere este deosebit de prețios raportul lui Francisc Kenderesi, fost deputat de Hațeg în Dieta din 1790—1791, raport trimis guvernului la 8 noiembrie 1792 din Deva. El scria în raportul său : „Vreau să dau de știre excelenței dumneavoastră, că printre acești grăniceri se ascunde otrava cultivatoare de anarhie asemănătoare celei din Franța, care a făcut ca poporul de rînd... plîngîndu-se de asuprirea lui din partea stărilor să amenințe deschis cu următoarele vorbe : *«vai va fi în curînd tuturor oamenilor»*”. Francisc Kenderesi se plîngea de acțiunile colonelului Roth și ale căpitanului Sudenich. Aceștia, infuriți de faptul că orașenii din Hațeg au însărcinat pe deputații lor să prezinte Dietei plîngerile lor împotriva comportării inumane a ofițerilor, în timp ce el ca deputat a lipsit din oraș, l-au destituit pe primarul orașului împreună cu o serie de alți funcționari, iar la 5 noiembrie primarul și notarul au fost arestați, în locul lor fiind puși în funcții alții. Notarului, care era în același timp și deputatul orașului, i-au cerut să le predea mandatul de deputat, iar atunci cînd acesta a arătat că mandatul a trebuit să fie predat președintelui Dietei, a fost scos din funcție și, cu toate că nu a fost niciodată militar, a fost înrolat cu gradul de soldat. El nu mai are curajul să depună plîngere, pentru că se teme de persecutare din partea ofițerilor. Constatînd „anarhia asemănătoare celei din Franța”, Francisc Kenderesi vede cauza ei numai în comportarea ofițerilor pomeniți. Cu toate că această optică caracteristică și oficialităților civile locale este unilaterală, tabloul stării de tensiune, a contradicțiilor și pericolului care amenința nobilimea, tablou înfățișat de F. Kenderesi, este foarte interesant. După părerea lui, nu este de loc de mirare că aceste lucruri se întîmplă printre grăniceri, căci tocmai atunci cînd generalul, la plîngerea întregii comunități, în fața mulțimii apostrofa în limba română pe ofițerul respectiv, acesta reinnoiește silniciile, spunînd : „să-i trimiță pe supușii săi generalul aici în locul vostru”. Generalul spunea oamenilor că pot să se prezinte cu plîngeri la el la Sibiu, dar ofițerii, cînd află ceva, îi arestează imediat pe petiționari, iar cel care înaintează petiția fără știrea ofițerilor este aspru pedepsit. „În timp ce ei chinuiesc în acest fel pe grăniceri, ademenesc țărănimca ca și în anul 1784 cu conscripția militară, ceea ce are ca urmare faptul că soldatul zice : nobilimea dorește mai mult să rămînem noi sub arme decît să i se ia moșiile de la margine, iar țărănul se gîndește astfel : nobilimea ne împiedică și de data aceasta să ne eliberăm”. Kenderesi nu vede altă ieșire decît necesitatea de a remedia ceva, căci „toate acestea sînt adevărate și să dea Dumnezeu ca de ce ne e frică să nu se împlinească”.

Raportul lui Kenderesi ajunge la Cluj la 16 noiembrie și este luat în studiu imediat. În zilele următoare, Gh. Bánffy adresează din Cluj o serie de scrisori oficiale. Întîi de toate el înștiințează pe cancelarul aulic al Transilvaniei la Viena, Teleky, trimițîndu-i la 17 noiembrie 1792

¹⁰ *Ibidem*, p. 403.

o scurtă informare însoțită de originalul raportului lui Kenderesi și de traducerea lui latină, precum și copia scrisorii sale pe care a adresat-o comandantului suprem al armatei transilvănene și în care el cerea ca să fie îndrumați ofițerii la o comportare mai blândă față de grăniceri. În aceeași zi, Bánffy a trimis și o scrisoare comandantului general de la Sibiu, iar la 18 noiembrie i-a răspuns lui Francisc Kenderesi. El arată că știrile comunicate de Kenderesi „sînt neplăcute”, promite că, în cazul că cele relatate sînt adevărate, se vor lua măsuri spre remedierea lucrurilor, dar și pînă atunci „să vă străduiți ca spiritele să fie chemate la liniște și la așteptare pașnică”.

Liniștea dorită de nobilime nici de data aceasta nu s-a instaurat în părțile Hunedoarei și Hațegului. Războiul Austriei împotriva Franței revoluționare și mobilizarea legată de el au provocat noi mișcări și frământări printre grănicerii de aici.

Încă în cursul lunii ianuarie 1793 se luase hotărîrea de a mobiliza și unități grănicerești din Transilvania la războiul împotriva Franței. Consiliul de război a luat măsurile militare necesare pentru a pregăti cît mai bine mobilizarea. În cursul lunii februarie a fost expediat ordinul din Viena către comandamentul suprem militar al Transilvaniei din Sibiu. Pentru a asigura însă și colaborarea autorităților civile, Consiliul de război a considerat necesar să le comunice hotărîrea împăratului de a mobiliza pe grănicerii din Transilvania. Astfel, la data de 20 februarie 1793, generalul R.G. von Wallis scria, în numele Consiliului de război, cancelarului aulic al Transilvaniei de la Viena că împăratul a dat dispoziții să fie mobilizate din Transilvania, din cadrul unităților grănicerești, 6 companii de infanteriști și 4 companii de cavaleriști. El anunța, totodată, pe cancelar că în acest sens au fost date dispozițiile corespunzătoare comandamentului suprem al armatei din Transilvania. Cancelaria aulică, primind informația, la 21 februarie 1793, sub semnătura lui Teleky, trimite din Viena comunicarea la guvernul Transilvaniei din Cluj, anume lui Gh. Bánffy.

La 1 martie 1793, guvernatorul a primit înștiințarea lui Samuil Teleky. În aceeași zi el comunica știrea autorităților civile unde se aflau unități de grăniceri, printre care și comitatului de Hunedoara. Îi comunica, totodată, că ordinul a fost adus la cunoștința autorităților militare locale. Gh. Bánffy își exprima speranța că mobilizarea va decurge în condiții normale, că grănicerii se vor „înrola voluntar”. Cunoscînd însă frământările din ultimii ani din comitatul Hunedoara și faptul că încă din toamna anului precedent i se semnalase răspîndirea unor manifestări asemănătoare celorla din Franța, el atrăgea atenția comitelui că, în cazul în care, „cu ocazia mobilizării și ducerii lor (grănicerilor. — *n.n.*), printre poporul de rînd de acolo s-ar ivi vreo dispoziție proastă sau vreo altă dezordine provocată de răstălmăcirea acestui ordin”, este obligat să ia măsuri pentru liniștirea spiritelor. Totodată el cerea să fie informat despre felul în care a fost primit ordinul de către populație, mai ales dacă printre grănicerii mobilizați sau printre cei rămași acasă s-ar ivi vreo mișcare de împotrivire.

Gh. Bánffy nu a trebuit să aștepte prea mult acest raport. Împotrivirea față de mobilizare era pe teritoriul comitatului Hunedoara generală și îmbrăca forme dirze. Grănicerii recurgeau la amenințări. Autoritățile

civile ale comitatului de la Deva încă în primele zile ale lunii martie au fost sesizate de oficialitățile locale. Primul raport pe care îl cunoaștem pînă azi este al vicepretorului Petru Gola din 5 martie 1793, trimis din Tuștea. El scria : „Potrivit obligației mele doream să raportez respectatului domn prim-pretor că în ziua de ieri din anumite semne grănicerii nobili și-au dat seama că vor să-i ducă la războiul care se desfășoară acum împotriva francezilor, am auzit că în mod curent vorbeau la Hațeg, iar cei de la Silvaș, la Silvaș că ei mai mult sînt gata să pornească orice zarvă decît să meargă (la război). Toate acestea nu ar fi nimica dacă aseară nu s-ar fi prezentat cîțiva la mine, care ca unu au protestat, (spunînd) că în cazul în care s-ar ivi o tulburare ei să nu fie învinuiți, căci ei mă previn ca eu la rîndul meu să înaintez semnalarea lor”. Grănicerii din Hațeg și Silvaș care s-au prezentat la vicepretor au cerut să nu fie mobilizați la război, amenințînd cu împotrivirea deschisă.

La 6 martie 1793 Iosif Kenderesi și Abraham Bálint, reprezentanți ai autorităților civile, raportau comitatului din Vadul Dobrei cele relatate de Petru Gola, adăugînd că existau frămîntări și în sinul țărănimii, frămîntări cauzate de recrutările forțate, iar nemulțumirea printre grăniceri creștea și datorită faptului că promisiunile făcute lor nu sînt îndeplinite și în aceste împrejurări „se aud diferite vorbe ațîțătoare la ridicare”. Cereau comitatului ca să se ia măsuri pentru liniștirea grănicerilor, iar în ce privește pe țărani să se pună capăt prinderii cu arcanul a tinerilor pentru armată, „pentru a nu supăra pe țărani, cu atît mai mult cu cît cei apți s-au ascuns în grup și nu se mai poate face nimic. În schimb însă, apropiindu-se primăvara, pe drept cuvînt ne putem aștepta la niște urmări rele”.

La 6 martie 1793 sosește însă la Deva și o deputație din partea grănicerilor din cele trei companii grănicerești : Hațeg, Răcaștia, Băești. Din înputernicirea celor trei companii, deputația prezintă un protest hotărît împotriva mobilizării lor la război. Este interesant să subliniem că de data aceasta tonul petiției nu are nici o nuanță de umilire, ci este foarte hotărît. Totodată, ea nu conține nici o revendicare socială sau politică a grănicerilor, ci numai refuzul categoric de a porni la război împotriva Franței. Acest fapt sugerează ideea că ar putea să fi existat momente conștiente de dezaprobare a războiului împotriva Franței și nu numai motivul general că orice campanie militară aducea noua ruinare a gospodăriilor celor plecați la război. În lipsa unor informații directe, afirmația noastră rămîne, desigur, o presupunere care va putea fi confirmată sau infirmată de cercetările viitoare. Chiar dacă refuzul grănicerilor români din Hunedoara n-a fost o acțiune conștientă în favoarea Franței revoluționare, ea în mod obiectiv a creat greutăți Curții imperiale din Viena în politica sa externă și în războiul purtat împotriva Franței.

Să revenim însă la protestul prezentat de delegația grănicerilor români hunedoreni. În el se scria : „A trebuit să luăm de gaștire cu amărăciune că în timpul în care speram — în urma vărsării sîngelui nostru și a slujbei noastre credincioase — să fim eliberați potrivit cu promisiunea regală, sîntem obligați să părăsim casele noastre distruse în cea mai mare parte de dușmani și să pornim în tabere împotriva unor provincii îndepărtate. Este oare aceasta o datorie a noastră sau o silnicie asupra noastră ? Datorie nu poate fi căci nu se potrivește nici cu legea țării, nici cu condi-

țiile din timpul înrolării noastre în armată. Nu poate fi nici silnicie, căci este împotriva promisiunii mării-sale. Este, prin urmare, o forțare care se face fără știrea mării-sale. În acest caz ne adresăm oficialității respectatului comitat nobil să binevoiască cât mai urgent să obțină prin guvernul ca să fie îndepărtat de noi pericolul care ne-a cauzat această ultimă supărare”.

În aceeași zi Iosif Kendeffi, jude suprem de Hunedoara, și Francisc Kenderesi, viconotar, expediază prin ștafetă guvernatorului Gh. Bánffy un raport succint, însoțit de protestul grănicerilor, despre cele întâmplate în comitat. La cele relatate, ei adaugă un detaliu foarte important, și anume că „din cuvintele aruncate de deputațiunea care a prezentat petiția am putut să ne dăm seama că cea mai mare parte a grănicerilor mai bine este gata să se mute pe teritoriul dușmănesc decât să se supună la ordinul de acum și să pornească în tabără”. Cât de gravă era situația ne arată și faptul că autoritățile locale se gindeau chiar la anularea ordinului de mobilizare. În orice caz, ele s-au pronunțat împotriva oricărei încercări de a folosi forța la mobilizarea grănicerilor. Adresându-se guvernatorului, ele vedeau numai două posibilități: mobilizarea să fie anulată sau prin anumite promisiuni grănicerii să fie convinși să accepte în mod voluntar pornirea în tabără.

Imediat după depunerea protestului la comitat, deputația grănicerilor din cele trei unități amintite a înmănat un nou act oficialităților civile locale. În noul protest, predat de asemenea în scris, deputația anunța că a luat hotărîrea ca, „în urma acelei porunci neașteptate în urma căreia am fost mobilizați la războiul francez” și după protestul depus mai înainte comitatului, să aleagă persoanele care în numele întregii comunități de grăniceri să prezinte în fața General Comandou-ului petiția lor și „să muncească pentru anularea acestui ordin”. Deoarece unii dintre cei de la compania din Băești au obținut aprobarea lui Roth să plece, aceștia au fost împuterniciți să prezinte doleanța întregii comunități de grăniceri. După informarea însăși a deputației grănicerești aflate la Deva, „miezul dorinței noastre înaintate acolo este că noi, deoarece nu sîntem obligați să plecăm în tabără în afara patriei noastre, nu putem fi constrinși să o facem și nici nu o vom putea face”.

Depunînd noua petiție, delegația cerea forurilor comitatului să promoveze cauza lor dreaptă, să sprijine rezolvarea favorabilă a cererii lor, căci comunitatea grănicerilor „va da dovadă din nou că mai bine va suporta și cea mai mare lipsă decât să îndeplinească această cerință ilegală, fiind convinsă că aceasta nu este altceva decât o încercare de a pune în aplicare un proiect al ofițerilor”.

Primind înștiințarea despre refuzul grănicerilor din Transilvania de a pleca la războiul împotriva Franței revoluționare, Gh. Bánffy dorea să se informeze cât mai îndeaproape și de poziția și mai ales de acțiunile comandamentului militar suprem din Sibiu. În acest scop, încă în primele zile ale lunii martie 1793 a fost trimis la Sibiu Alexandru Bethlen. Din raportul lui expediat de la Sibiu la 6 martie aflăm o serie de amănunte legate de pregătirea și desfășurarea mobilizării. Alexandru Bethlen încă din prima zi a luat legătura cu comandamentul suprem. El s-a interesat înainte de toate despre felul în care a fost primit ordinul de mobilizare de către grăniceri. Din cele relatate de comandantul suprem se vede că acesta

nu era încă informat de cele ce s-au întâmplat în comitatul Hunedoara, căci el afirma lui Al. Bethlen că „ordinul, potrivit relatărilor care au sosit la excelența sa, a fost primit în mare liniște” și că pregătirile se desfășoară în bune condiții. Întrebat dacă comandamentul suprem a primit și alte dispoziții, comandantul a răspuns negativ, arătând că el are doar dispoziția să mobilizeze două batalioane de pedestrași și un regiment complet de grăniceri. În cazul în care aceștia se vor împotrivi — arăta comandantul suprem —, el are ordin să facă mobilizarea cu forța. Reprezentantul autorităților civile Al. Bethlen remarca, în legătură cu aceasta, că poate nu ar fi potrivit să se recurgă la forță, ci mai bine să li se promită că, chiar și în lipsa lor din țară, revendicările lor vor fi rezolvate potrivit cu promisiunile împăratului. Comandantul suprem arăta că el nu poate face așa ceva fără știrea Curții imperiale. În schimb cerea sprijinul autorităților civile. După părerea lui, ar fi bine ca pe lângă comandamentele locale să fie numit „pentru evitarea exceselor” și câte un comisar civil, Bethlen acceptând propunerea. În sfârșit, comandantul suprem cerea ca guvernul să numească un împuternicit al său cu depline puteri care să acționeze pe lângă comandantul suprem pentru cazul în care s-ar ivi printre grăniceri împotriviri la mobilizare. Acesta ar trebui să-i sfătuiască la supunere pe îndărătnici, „căci, dacă o dată s-ar ivi încăpăținarea, ar fi târziu”. După părerea comandantului suprem, împuternicitul guvernului ar trebui să fie un om cunoscut și cu autoritate în fața grănicerilor, care cel târziu la 15 martie să fie la comandamentul suprem, căci pe atunci e planificată pornirea.

După întâlnirea cu comandantul suprem, Alexandru Bethlen s-a prezentat și la generalul Rall. Discutând cu el despre aceleași lucruri, Rall deveni și mai optimist. Arătând rapoartele ofițerilor, el afirma că „nu ne putem teme de nici o dezordine”. Optimismul lui Rall avea însă să se spulbere în curând, după ce va primi și el informațiile despre refuzul categoric al grănicerilor din cele trei companii grănicerești ale comitatului Hunedoara.

Știrea despre împotrivirea grănicerilor nobili a fost trimisă, după cum am arătat, prin ștafetă la Cluj. La 18 martie 1793 guvernatorul Gh. Bánffy era deja în posesiunea tuturor informațiilor, avea la mână și declarația depusă de deputăția celor trei companii la Deva, precum și raportul lui Al. Bethlen. Primind aceste știri alarmante, guvernatorul se adresează întâi de toate comitatului Hunedoara, apoi informează pe comandantul suprem și, în sfârșit, la 10 martie, este nevoit să-l înștiințeze printr-un raport special și pe cancelarul aulic de la Viena, Teleky. Cea mai interesantă este însă scrisoarea pe care a adresat-o oficialităților civile ale comitatului Hunedoara. Gh. Bánffy condamnă cu vehemență petiția și întreaga acțiune, a grănicerilor nobili din comitatul Hunedoara. El consideră că grănicerii, indiferent de starea lor anterioară, trebuie să îndeplinească dispozițiile oficialităților militare, trebuie să se conformeze regulilor și regulamentelor militare, căci numai jurisdicția militară are putere asupra lor. Prin urmare, „atît modul de înaintare a petiției lor, cît și conținutul acesteia” sînt considerate de Gh. Bánffy „greșite”.

Constatățile deosebit de importante pe care le face Gh. Bánffy în această privință ne rețin în mod deosebit atenția. Ele aruncă o lumină nouă, dezvăluie aspecte puțin sublimiate în studiile de specialitate cu pri-

vire la lupta națională a micii nobilimi române din comitatul Hunedoara imediat după înaintarea vestitului *Supplex Libellus Valachorum*. Cu ochii unui om politic cu mare experiență, Gh. Bánffy și-a dat foarte bine seama că mișcarea națională românească încearcă să folosească și deseori folosește cu succes contradicțiile care apar între administrația civilă exponentă a nobilimii maghiare dominante și administrația militară promotoare a intereselor Curții imperiale. Mai mult, el enunță ideea că fruntașii mișcării nobilimii grănicerești hunedorene încearcă să creeze contradicții între cele două administrații. Dar iată afirmația guvernatorului, care vorbește de la sine : „La ce se poate aștepta oare de la unii care caută rezolvarea... petiției lor nu de la jurisdicția de care aparțin, ci de la alții ? Este cunoscut în fața întregii lumi că aceștia încearcă să contrapună jurisdicțiile diferite. și atunci când obțin un răspuns de la instanța la care au considerat de cuviință de a se adresa mai întâi și care li se pare nefavorabilă lor, țin la (răspunsul) primit de la cealaltă instanță, provocând, astfel, o convulsie între jurisdicții”.

Tonul scrisorii lui Gh. Bánffy devine foarte violent atunci când pomeneste de petiția prezentată de deputăția grănicerilor nobili de la Deva în ziua de 5 martie 1793. El arată că ar fi o naivitate a crede că niște ofițeri ar îndrăzni — așa cum afirmă petiționarii — să facă o mobilizare a armatei fără ordinul oficialităților superioare. Mai ales „în împrejurările militare foarte grele de acum”, arată Gh. Bánffy, o asemenea dispoziție putea să vină numai de la împărat. În această situație, refuzul grănicerilor din Hunedoara de a porni la campania împotriva Franței este considerat de guvernator drept o împotrivire ordinelor împărătești.

Gh. Bánffy subliniază însă și faptul că „nu ne putem mira suficient” de acțiunile administrației civile a comitatului, care a călcat dispozițiile date de împărat și de guvernii prin aceea că a „neglijat” să îndrepte pe petiționarii la jurisdicția militară și că nu a refuzat să primească petiția. După părerea lui Gh. Bánffy, oficialitățile civile au încurajat astfel pe grăniceri ca pe viitor să aibă o atitudine „ușuratică față de îndeplinirea obligațiilor lor militare nemijlocite și o asemenea acțiune oricând, dar mai ales cu ocazia mobilizării de față, este foarte greșită și periculoasă”. Adoptând această poziție de respingere a oricărei revendicări din partea micii nobilimi române, Gh. Bánffy ordona oficialităților civile ale comitatului Hunedoara să înapoieze petiția înaintată de deputăția grănicerilor, al cărei original a rămas la comitat, să refuze a mai discuta cu grănicerii în probleme privind plângerea lor împotriva ofițerilor și să-i îndrepte pe grănicerii petiționari spre jurisdicția militară. Totodată, el cerea oficialităților civile din comitatul Hunedoara să-l informeze prompt de orice mișcare din sinul grănicerilor, legată de mobilizarea la campania împotriva Franței. Gh. Bánffy mai comunica comitatului că acea copie a petiției pe care a primit-o el o va înainta comandantului suprem al armatei din Transilvania ca acesta să decidă asupra ei.

Guvernatorul trimitea astfel o informație însoțită de copia petiției la comandamentul suprem al armatei austriece în Transilvania.

N-a trecut decît o singură zi de cînd a fost expediat primul raport al oficialităților civile din Deva despre refuzul grănicerilor de a pleca în război împotriva Franței, și la 7 martie 1793 Iosif Kendeffi și Francisc Kenderesi expediau prin ștafetă un nou raport comunicînd de data aceasta

știrea primită de la Hațeg. Reprezentanții comitatului erau atît de alarmăți, încît cereau urgent intervenția guvernului pentru „a milui soarta noastră expusă disperării, dar mai ales a preveni răsturnarea constituției țării”.

Gh. Bánffy răspunde noului raport al comitatului printr-o scrisoare din 9 martie 1793, dar de data aceasta mult mai scurtă. El atrage atenția oficialităților civile din comitatul Hunedoara că a expediat prin ștafetă răspunsul său foarte detaliat din 8 martie 1793, care este întru totul valabil și că de data aceasta va răspunde prin poșta obișnuită. Guvernatorul insistă asupra faptului ca oficialitățile civile locale să îndeplinească întocmai dispozițiile lui privind refuzul de a primi orice petiție de la grăniceri. Comitatul era însă foarte alarmat. Este important să subliniem că de data aceasta Gh. Bánffy a ținut să comunice oficialităților civile din Deva că toate rapoartele lor împreună cu petițiile care i-au fost trimise în copii vor fi aduse la cunoștința comandamentului militar suprem.

La 8 martie, cînd a primit noi știri despre mișcare și cînd deputăția celor trei companii de grăniceri a depus a doua sa petiție — despre care s-a vorbit mai sus —, Iosif Kendeffi și notarul principal Ștefan Ponori expediau un nou raport la Cluj către guvernier. Interesantă este relatarea pe care o cuprinde despre dîrzenia și hotărîrea nestrămutată a grănicerilor de a refuza cu orice preț să plece în războiul împotriva Franței. În raport se scrie că deputații „au declarat și prin viu grai că ei nu vor porni (la război) conform cu porunca de acum orice pericol i-ar amenința. Excelența dumneavoastră poate să judece și singur la ce ne putem aștepta după aceste declarații pentru liniștea publică și pentru siguranța noastră”. Oficialitățile comitatense din Hunedoara îl rugau din nou pe guvernator să ia măsuri urgente pentru a „menține ordinea publică și a asigura siguranța noastră ca nu cumva din lecuirea pe această cale a unei răni de afară să se ivească o boală internă”. Este clar că se face aluzie la războiul împotriva Franței, la încercarea de a înăbuși Republica franceză și la mobilizarea grănicerilor care a provocat nemulțumiri și frămîntări atît de vii.

La noul raport, care ajunge la Cluj la 12 martie, Gh. Bánffy răspunde la 13 martie 1793. Și de data aceasta guvernatorul cere cu insistență respectarea dispozițiilor sale anterioare. Aprobă, totodată, ca deputăția celor trei campanii grănicerești să trimită reprezentanți la comandamentul militar suprem al Transilvaniei spre a-și prezenta acolo doleanțele, căci „de la început a fost greșit” că s-au adresat autorităților civile. Gh. Bánffy încă o dată confirmă faptul că mobilizarea s-a făcut din ordinul împărătesc și că nu a fost o născocire a unor ofițeri „cum cred foarte greșit” petiționarii.

Cu o zi mai înainte guvernatorul expediase o informare detaliată generalului Mittrovski, comandantul suprem al armatei din Transilvania, iar la 14 martie trimitea din Cluj lui Teleky la Viena o relatare mai scurtă despre noua petiție a grănicerilor și despre desfășurarea mișcării lor.

Rezistența grănicerilor hunedoreni lua proporții, se extindea. Pe la mijlocul lunii martie comitatul și guvernierul primesc noi petiții de la grănicerii nobili din diferite companii ale regimentului I valah. Astfel, înainte de 16 martie 1793 Petru Vitan, Balint Balint din Băești, Mihail Andreas și Nicolae Șerban din Paroș, Ioan Ungur și Ioan Popa din Livadia, toți din compania lui Klementits, înaintează guvernierului o petiție în care

arată că — după știrea lor — a sosit rescriptul împărătesc în care se arată că acei grăniceri care pot prezenta dovada că sînt nobili vor fi eliberați de plata contribuției și scoși de sub arme. Ei arătau că acest rescript a fost dat publicității la ei de către generalul Horvath și că, prin urmare, au fost eliberați de plata contribuției, dar sînt în continuare obligați să poarte arma. „La izbucnirea războiului cu Franța am rămas cu puține nădejdi ca, în circumstanțele de război de acum, să fim eliberați de arme”. Totuși ei se adresează guvernului, arătînd că în timpul războiului cu Turcia gospodăriile lor au fost ruinate complet, casele distruse și nu mai sînt în stare să le refacă. Se roagă ca, „chiar dacă vom fi siliți să pornim împotriva francezilor, (să ne permiteți) să rămîm la curțile noastre măcar cite un bărbat, care să refacă casele”. Totodată, petiționarii cer guvernului sprijin împotriva ofițerilor care nu le permit să se adreseze cu plîngeri autorităților superioare. Petiția ajunge la Cluj la 16 martie 1793, cînd Gh. Bánffy își pune pe ea hotărîrea. În răspunsul foarte succint, se arată că această problemă ține de competența oficialităților militare și, ca atare, petiționarii să se adreseze generalului, comandant militar al Transilvaniei, de la care să aștepte rezolvarea.

Mult mai dirză este însă petiția înaintată de grănicerii nobili din regimentul de călăreți de la Jeledinți care a fost prezentată comitatului Hunedoara în ziua de 12—13 martie 1793. Însoțită de un scurt raport, ea a fost înaintată de către Iosif Kendeffi și Ștefan Ponori guvernului la data de 13 martie 1793. În raportul lor, aceștia arătau că au îndrumat pe petiționari să se adreseze forurilor militare, dar că au copiat totuși petiția, înaintînd-o guvernului. La 18 martie, ea era deja la Cluj, la 20 martie se afla în atenția guvernatorului, care în informarea sa generală din 21 martie către cancelarul aulic Teleky, raporta și despre noua petiție de la Loșad. Petiționarii din Livadia arată că după ce au fost încadrați cu forța în unitățile grănicerești, au dus o luptă necontenită pentru a fi repuși în drepturile lor de nobili, dar, în loc ca lucrurile să fie remediate, au fost deseori crunt bătuți și persecutați. „Of, frumoasă libertate nobiliară, of, frumoase legi nobiliare! Unde ați dispărut pentru noi, care am citit numai despre acestea, căci, chiar dacă sîntem soldați, pricepem sensul lor și sîntem frămîntați cu atît mai mult cu cît nu putem să ne folosim de ele”. Toate aceste dureri și doleanțe au fost deodată șterse — arată grănicerii petiționari — de rescriptul împăratului Leopold al II-lea, în care se prevede că cei care vor putea produce dovada că sînt nobili se pot adresa direct împăratului și vor fi eliberați de sub arme. „Tocmai cînd lucrurile se desfășurau astfel. . . am primit în numele majestății-sale porunca să pornim la războiul francez. Dar avem aici două porunci : una e că dacă sîntem nobili măria-sa nu dorește să purtăm arme ; cea de-a doua e să pornim la războiul francez. Mărturisim că cea de-a doua a turnat o mare amărăciune în inimile noastre, și pe care din cele două (porunci) să o îndeplinim ? Stăm pe gînduri, la drumul de răscruce. Dacă pornim împotriva francezilor, nu îndeplinim porunca mării-sale în privința faptului că noi sîntem nobili ; dacă nu mergem (la război), nu îndeplinim porunca subofițerilor noștri, și aceasta este un păcat, dar mai mic decît acela din porunca mării-sale în privința titlului nostru de nobili”. Petiționarii din Jeledinți cer oficialităților comitatului Hunedoara să înainteze petiția lor atît comandamentului suprem din Transilvania, cît și guvernului, cu rugămintea ca ei să nu fie obligați

să plece în război pînă cînd nu se va lua o hotărîre în chestiunea revendicării privind starea lor de nobili și eliberarea de sub arme.

Cu tot aspectul variat în ce privește tonul folosit, petițiile exprimau clar refuzul grănicerilor hunedoreni de a porni la război împotriva Franței revoluționare. Venind din partea unor unități ale armatei, fie și grănicești, acțiunea era, desigur, foarte gravă pentru autoritățile militare și civile din Transilvania, precum și pentru Curtea de la Viena. Nu este de mirare faptul că împotriva grănicerilor „recalcitranți” se vor lua o serie de măsuri drastice, va începe șirul execuțiilor militare care vor răscoli aproape toate satele grănicești din Hațeg și din alte părți ale comitatului Hunedoara. Pînă la începerea execuțiilor militare, acțiunile grănicerilor hunedoreni păstrează totuși un aspect pașnic.

O schimbare radicală se observă în atitudinea grănicerilor din regimentul I valah pe la mijlocul lunii martie, cînd aceștia trec la acțiuni mult mai hotărîte. Refuzul de a se înrola și a pleca în război împotriva Franței este însoțit, în a doua jumătate a lunii martie, de mișcări, de frămîntări și de unele acțiuni care puneau în pericol nobilimea locală. Manifestarea cea mai hotărîtă a fost părăsirea satelor de către grăniceri și retragerea lor în păduri, unde nici execuția militară nu mai putea avea vreun efect. Că această acțiune a luat proporții îngrijorătoare ne-o dovedește și faptul că documentele vremii pomenesc de circa 700 de soldați grăniceri retrași în pădure. Se pare că în fruntea acțiunii se situau grănicerii din Sălașul de Sus și Paroș, care, după cum s-a mai văzut, au dat dovadă de multă hotărîre și fermitate în lupta lor pentru drepturi politice și libertăți. În această privință, date deosebit de edificatoare ne furnizează raportul lui Sigismund Kenderesi din Vadu de la data de 19 martie 1793. El arată că în urmă cu citeva zile, dintre grănicerii de la Sălașul de Sus s-au prezentat la el Ștefan Iane și preotul Mihai Popa pentru a-i cere sfat cum să procedeze : să se retragă și ei în pădure, unde se află ceilalți care-i amenință că, dacă nu se vor retrage cu ei, nu vor fi eliberați de sub arme, sau să rămînă în sat la casele lor. Cei doi grăniceri furnizează lui S. Kenderesi știri deosebit de importante și în același timp alarmante pentru „nobilul comitat”. Ei relatează că „maiorul i-a spus că nobilii sînt de vină că ei nu sînt eliberați de arme, căci a sosit rezoluția de la domnitor să fie eliberați de sub arme, dar, totodată, ofițerii au porunca să nu le ridice armele pînă cînd nobilii nu vor da 16 sate sub arme”. După spusele lui Kenderesi, relatarea a fost făcută de grăniceri pe un ton mai ridicat și el a fost nevoit să riposteze și mai aspru, arătînd că „domnul maior prin asemenea minciuni născocite se străduiește doar să ațîțe pe grăniceri și pe nobili unii împotriva altora, poate ar dori să inițieze și printre ei o mișcare franțuzească”. Este interesant că Sigismund Kenderesi a atras atenția asupra faptului că el va raporta forurilor superioare despre afirmațiile maiorului și că grănicerii vor trebui să răspundă de declarația lor, la care aceștia din urmă au răspuns că nicio dată nu vor refuza să confirme cele afirmate.

A doua zi, în timp ce S. Kenderesi lua masa împreună cu preotul și cu doi referenți, s-au prezentat la casa lui doi grăniceri bătrîni din satul Paroș, venind din partea și în numele grănicerilor din acest sat retrași în pădure. Ei i-au cerut lui Kenderesi să redacteze pentru ei o petiție care să fie înaintată maiorului aflat în satul lor cu o unitate de execuție.

Pe de altă parte, se înaintează forurilor competente cererea lor de a fi numită o *dis-interesata mixta investigatoria commissio*, căreia să-i poată prezenta jalbele lor.

După cum relatează însuși S. Kenderesi, el a ezitat să îndeplinească cererea reprezentanților grănicerilor din Paroș, dar pînă la urmă, temîndu-se de răzbunare, a acceptat. Nu dispunem de această petiție, este posibil ca ea să se afle printre actele comandamentului suprem al armatei austriece din Transilvania sau chiar la Kriegsarchiv din Viena. Cunoaștem însă conținutul punctelor ei după relatarea lui S. Kenderesi. Aceste puncte privesc comportarea ofițerilor față de grăniceri. Grănicerii care s-au retras în pădure își subliniază devotamentul față de împărat și arată că numai proasta comportare a ofițerilor față de ei i-a determinat să se retragă în pădure.

Punctele care ar fi trebuit să constituie obiectul cercetării comisiei mixte de investigație se refereau la o serie de abuzuri ale ofițerilor față de grăniceri în timpul ultimei campanii militare împotriva Turciei. Aceste abuzuri au fost : 1) Căpitanii au pus pe grăniceri să plătească toate pagubele de armament din timpul războiului ; 2) Prețul gloanțelor folosite împotriva dușmanului de asemenea a trebuit să fie suportat integral de grăniceri ; 3) Ofițerii au strîns de la fiecare pentru repararea tecilor de sabie cite 20 de groși, deși ei au plătit cizmarului doar un singur groș pentru fiecare teacă reparată ; 4) Amnistia generală dată celor care au dezertat din război a fost călcată, căci tinerii care s-au așezat acasă după amnistie pe la casele lor au fost ridicăți și transferați la alte regimente ; 5) Atunci cînd soldații sînt chemați la ordine sau la slujbe, sînt bătuți, astfel că nu mai îndrăznesc să se prezinte în fața ofițerilor ; 6) Sub promisiunea amnistiei sînt chemați să se întoarcă în sat, dar se știe că a fost călcată chiar amnistia generală. Cît timp va sta în sat unitatea de execuție, nu se vor întoarce ; 7) Vara trecută, cînd se întorceau din tabără, locotenentul a reținut din solda fiecăruia cite 2 florini.

De data aceasta raportul ajuns la Cluj a provocat o mai pronunțată îngrijorare guvernului, iar Gh. Bánffy a considerat necesar să facă, la 4 aprilie 1793, un nou raport către cancelaria aulică din Viena, relatînd cele semnalate în ultimele informări de la Hunedoara și Zarand.

Știri și mai alarmante au sosit la guvernul citeva zile mai tîrziu. La 21 martie 1793, Iosif Nalátzi, comitele suprem al comitatului Zarand, raporta lui Bánffy despre noile acțiuni ale grănicerilor retrași în pădure, al căror număr creștea neîncetat. El arăta că „grănicerii din părțile Hațegului sînt foarte hotărîți, circa 700 din ei s-au adunat lingă Paroș și Livadia la chei în munți cu ferma hotărîre de a cădea pînă la unul dar la război nu vor pleca”. Din același raport aflăm că o altă parte a grănicerilor s-a retras spre valea Jiului și în drum a ucis pe un nobil român cu numele Boia Solomon, care s-a împotrivit la „jefuirea” averii sale. Ceea ce alarma foarte mult pe comitele suprem era intenția grănicerilor de a da foc satelelor Paroș și Livadia, unde se aflau unități de execuție militară, în cazul că acestea nu vor părăsi satele respective. El considera că o asemenea acțiune este verosimilă, avînd în vedere desperarea grănicerilor, iar după aceea ar putea să se întîmple lucruri și mai periculoase, căci aceștia, nemai-avînd unde să stea, ar rămîne în pădure toată vara, unde numărul lor ar putea să crească cu „tot felul de răuvoitori”, și „numai Dumnezeu

ne va putea feri să nu întreprindă (acțiuni) și mai rele în acest comitat și poate și în țară”. Nalátzi relatează că personal a stat de vorbă cu unul din grăniceri și a avut ocazia să constate cât de desperați și cât de hotărâți sînt în același timp și că fără nici o exagerare se poate aștepta că se vor deda la niște „lucruri rele”. Comitele suprem — după cum mărturisește el însuși — a cercetat în amănunțime motivele mișcării grănicerilor, precum și toate acțiunile lor. El a dat cu această ocazie și peste raportul prezentat de Sigismund Kenderesi, din care reiese că grănicerii „prezintă drept cauză a ridicării lor la răscoală comportarea foarte urită a ofițerilor față de ei”. Nalátzi mai adaugă de la sine și comportarea unităților de execuție militară, care n-a făcut decît să crească desperarea și dîrzenia grănicerilor retrași în pădure.

„După judecata mea — scria I. Nalátzi — a fost foarte rea și întimplarea că armata de execuție a pustiit, fără să fie necesar (căci lucrul se putea rezolva pe cale administrativă) averea grănicerilor fugiți din Livadia, a dat foc la grădinile acestora, a tăiat din vitele lor, astfel că pînă acuma (cei din Livadia) au suferit o pagubă de 17 vite”. Comitele de Zarand relatează și fapte care, după părerea lui, denotă că ofițerii așîtau pe grăniceri împotriva nobililor din comitat. Cu ocazia tîrgului săptămînal care avea loc în fiecare luni la Hațeg s-a ivit o încăierare între grăniceri și nobili. La îndemnul unor ofițeri, grănicerii au început să se agațe de tinerii nobili care circulau pe stradă și să le taie costițele. Episodul este redat mai amplu și într-un raport al secretarului gubernial Mihail Kenderesi din 22 martie 1793. Din acest raport reiese că un grănicer cu numele Raț, care s-a legat de mai mulți nobili, a tras jos de pe cal pe unul din ei. S-a încins o încăierare la care s-a adunat multă lume. Grănicerul a fost rănit, dar nobilii au fost nevoiți pînă la urmă să părăsească orașul, incidentul fiind închis doar prin intervenția promptă și hotărîită a baronului Györfi, ofițer superior.

Aceste incidente, care se înmulțeau — după cum relatează Nalátzi — pe zi ce trece, sînt considerate de autoritățile locale foarte periculoase, căci este de temut „ca nu cumva să se aprindă din scînteie focul”. Comitele suprem de Zarand vede o singură soluție pentru „liniștirea întregii dezordini... în care se poate amesteca și poporul de rînd și s-ar putea ivi un lucru neprevăzut”, anume numirea unei comisii mixte de investigație care să cerceteze lucrurile la fața locului. După părerea lui Nalátzi, aceasta ar avea un efect mult mai favorabil pentru liniștirea spiritelor decît folosirea forței.

În comitatul Hunedoara tensiunea era în creștere. Lucrurile se complica și prin faptul că nu exista o înțelegere între autoritățile civile și cele militare. Mai mult, am văzut că unii dintre ofițeri — rămîn de cercetat motivele acțiunii lor — așîtau grănicerii împotriva nobilimii, aruncînd toată vina asupra ei. Nu trebuiau depuse eforturi foarte mari de a convinge pe grăniceri că nobilii din comitat sînt cauza neeliberării lor de sub arme, că acțiunile acestora anihilează bunele intenții și dispoziții ale „bunului împărat”. Starea de spirit a populației românești era favorabilă acceptării unei asemenea explicații. Pe de altă parte, și nobilimea comitatului prin oficialitatea civilă căuta să scoată în relief că numai și numai ofițerii sînt vinovați de izbucnirea tuturor nemulțumirilor din sinul grănicerilor, că nu există alte motive și alte forțe care ar

acționa în spatele lor decît comportarea proastă a ofițerilor față de grăniceri. Realitatea era, desigur, alta. Grănicerii se foloseau de aceste aspecte reale, indiscutabile, din comportarea ofițerilor pentru a readuce pe arena dezbaterilor principalele lor revendicări care străbat ca un fir roșu toate petițiile, anume : eliberarea de contribuție, scoaterea de sub arme și restabilirea libertăților și drepturilor lor ca nobili care să le asigure o poziție corespunzătoare în viața politică a comitatului și a țării. Fiind vorba în covârșitoare majoritate de mica nobilime românească, lupta și rezistența grănicerilor îmbrăcau un aspect de luptă națională, cu toate că aparent mișcarea se desfășura sub lozincă restabilirii vechilor privilegii, a vechilor drepturi nobiliare.

Primind toate informațiile despre execuția militară și despre împotrivirea continuă a grănicerilor, Gh. Bánffy s-a preocupat întii de toate de disensiunile care s-au ivit între ofițerii grănicerilor și nobilimea locală. Cu toate că i-a parvenit mai întii raportul lui Nalátzi, a considerat necesar să răspundă mai degrabă celui al lui Mihai Kenderesi, secretar gubernial aflat la Deva. La 4 aprilie 1793, Bánffy îi scrie din Cluj acestuia că este greu de crezut că ofițerii să fi ațîțat pe grăniceri împotriva nobililor, afirmînd că ei ar fi de vină pentru mobilizarea grănicerilor la război împotriva Franței. Guvernatorul arată că dacă știrea ar fi adevărată, ar merita desigur toată atenția, dar că știe din proprie experiență că în asemenea împrejurări se nascocesc ușor diferite zvonuri și primesc chiar o circulație largă fără să aibă vreun temei. Gh. Bánffy nu poate crede despre ofițeri că ar fi afirmat așa ceva, căci prin aceasta „ar face să crească pericolul asupra capului lor înșiși”. Cu toate acestea, el arată că va lua măsurile necesare. „Scopul principal al stăruinței mele fiind întotdeauna menținerea ordinii publice, am primit cu multă neplăcere știrea că cîțiva nobili au îndrăznit să-l rănească pe grănicerul cu numele Raț”. Consideră acest act ilegal și greșit din partea nobilimii nu din dorința de a-i apăra pe grăniceri, și „nu numai pentru că deschideă posibilitatea unor noi petiții și animozități, ci mai ales pentru că servește ca un lucru care confirmă zvonurile amintite mai sus”.

În aceeași scrisoare Gh. Bánffy îl anunță pe Mihai Kenderesi că guvernul s-a adresat și pînă acum în repetate rînduri comandamentului militar superior cu propunerea de a numi o comisie mixtă, care să cerceteze lucrurile la fața locului spre a „rezolva și liniști acest lucru foarte neplăcut și păgubitor din toate punctele de vedere”. Comandamentul superior a refuzat însă propunerea, arătînd că toate aceste nemulțumiri și mișcări nu s-ar fi ivit dacă oficialitățile civile nu ar fi sprijinit de la început pe grăniceri. În acest sens, Gh. Bánffy consideră drept un pas foarte greșit din partea lui Sigismund Kenderesi, fratele lui Mihai Kenderesi, că a acceptat să primească pe cei doi reprezentanți ai grănicerilor din Paroș și a redactat pentru ei petiția împotriva ofițerilor. Mai bine era, după Gh. Bánffy, dacă S. Kenderesi ar fi îndemnat de grăniceri să se potolească și pe viitor să țină seama de dispozițiile superioare. Gh. Bánffy interzice lui Mihai Kenderesi să plece la grănicerii fugiți în munți, considerînd că ar fi mai bine să se reîntoarcă la postul său de secretar al guvernului din Cluj.

Un răspuns în esență cu același conținut a dat Gh. Bánffy și la raportul comitelui de Zarand Iosif Naláci prin scrisoarea sa din 9 aprilie 1793. Anunțîndu-l că General Comando-ul din Sibiu nu este de acord cu numi-

rea unei comisii mixte de investigație, el ne mai dezvăluie și faptul foarte important că guvernul era bine informat despre execuțiile împotriva satelor de grăniceri care refuzaseră să plece în război împotriva Franței. Măsura aceasta întreprinsă de oficialitățile militare a fost aprobată întru totul de Bánffy, care o considera și el ca fiind de fapt cea mai potrivită. Tocmai de aceea cerea atât de insistent de la oficialitățile civile să nu mai trateze cu grănicerii, pentru că era ferm convins că execuțiile militare își vor avea efectul în „restabilirea ordinii publice”. De altfel, tocmai în perioada aceasta se desfășura cea mai intensă corespondență între Gh. Bánffy și generalul Mittrowsky, comandantul suprem al armatei, în jurul organizării execuțiilor militare și potolirii mișcării. Împotrivirea dirză a grănicerilor nobili a impus însă o altă tactică. De fapt unitatea militară trimisă în satele amintite nu a reușit să potolească mișcarea, și autoritatea militară era îngrijorată de trecerea celor retrași în pădure peste graniță, în Țara Românească. În aceste condiții, împotriva voinței comandantului suprem și a guvernatorului, s-a impus de la sine soluția comisiei mixte de investigație, care a fost numită și și-a început activitatea.

Succesul obținut de grănicerii nobili a dat un nou imbold luptei grănicerilor din comitatul Hunedoara. La sfârșitul lunii iulie 1793, de data aceasta grănicerii nenobili din Livadia prezintă în fața comisiei mixte de investigație de sub președinția contelui Iosif Bethlen o petiție în care cer să fie eliberați și ei. *Supplex Libellus*-ul celor din Livadia a fost expedit de I. Bethlen din Hațeg la 31 iulie 1793 guvernului Transilvaniei, cu o scurtă scrisoare explicativă în limba latină, în care președintele comisiei mixte de investigație își expunea și punctul său de vedere.

Supplex Libellus-ul de față prezintă un interes deosebit, deoarece aduce la suprafață o serie de aspecte ale situației și luptei grănicerilor nenobili, precum și scopurile pe care le urmărea mișcarea acestora. Tocmai de aceea o analiză mai amănunțită a petiției nu ni se pare de prisos.

Adresându-se comisiei mixte de investigație, petiționarii arată că înainte de înființarea graniței militare, au suportat împreună cu cei ce așteaptă să fie eliberați de sub arme atât dările față de stat, cât și obligațiile față de comitat și, prin urmare, se aflau în aceeași situație cu aceștia. După înființarea granițelor militare, grănicerii nobili sau nenobili au avut aceleași obligații militare, au luat parte la aceleași războaie :

- 1) Au participat la războiul prusac.
- 2) În timpul războaielor lui Horea, „la ordinele împăratului”, au luat apărarea comitatului.
- 3) Au slujit cu devotament și credință Curtea imperială în războiul împotriva Turciei.
- 4) În interiorul țării au fost credincioși și, dacă se ivea vreo zarvă, o potoleau, urmăreau și prindeau pe „răufăcători” și îndeplineau întotdeauna orice slujbă militară.
- 5) La împotrivirea din urmă a grănicerilor, ei nu au luat parte, nu s-au retras în pădure, ci au menținut ordinea în sat și, atunci când alții au aruncat armele, s-au supus ordinilor.

Pe baza acestor merite, în fața comitatului și în fața Curții imperiale, grănicerii nenobili din Livadia se adresează comisiei mixte de investigație cu rugămintea de a sprijini cererea lor pentru obținerea titlului de nobili armaliști. În acest sens, ei aduc în discuție baza juridică a unei asemenea

acțiuni, referindu-se la *Tyrocinium Jurus Hungaricci*, și citează paragraful privitor la inobilarea prin acordarea de titlu de armalist. Mai adaugă la cerere că, în timpul ultimelor războaie, casele și gospodăriile lor au fost rulate. În altă ordine de idei, subliniază că mulți nobili din Livadia au obținut donația de nobil pentru fapte mult mai puțin semnificative și importante decât acelea de care au dat dovadă ei în ultimul timp, că sesiile pe care locuiesc ei sînt delnițe nobiliare. Petiționarii aduc și exemplul grănicerilor din Hațeg și Cugir, care au obținut titlul de nobil numai pe baza faptului că sesiile lor împreună cu acareturile și locurile de case erau regești, iar ei cer doar o inobilare de persoană, căci sesiile lor sînt sesii de nobili obținute prin slujba militară sau prin căsătorie. Prin urmare, petiționarii cer să nu fie ruși prin rang de consătenii lor, să rămînă în același rang și grad, „căci mai bine să se deschidă pămîntul și să ne înghită pentru ca să nu rămînă nici o veste printre oameni decât să fim ruși de consorții noștri”. Petiția a fost semnată de Ștefan Ranța, Mihuț Ranța, Ioan Neamț, Pascu Sîrb, Ioan Unguru, Ioan Totoi, Iacob Totoi tînărul, Lascu Stoicănescu, Ioan Șebeu, Ion Totoi, Petru Mișovițe, Minea Silaghi, Iancu Geulea, Ștefan Geulea, Ioan Farcaș, Iacob Totoi bătrînul și Ștefan Totoi, toți grăniceri din Livadia.

Supplex Libellus-ul grănicerilor nenobili a ajuns la guberniul din Cluj la 6 august 1793. A pornit o nouă acțiune, despre care nu știm mai nimic. Poate studierea arhivelor de la Deva, a acelora din Budapesta și Viena va arunca lumină și în această direcție. Oricum rezistența grănicerimii române din părțile Hațegului și Hunedoarei în anii 1791—1793, cunoscută acum mai bine, constituie o verigă importantă în lupta națională română, legată de *Supplex Libellus Valachorum*.

CONTRIBUTIONS AU SUJET DE LA LUTTE SOCIALE ET NATIONALE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE À LA FIN DU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Dans le cadre de larges remous sociaux et nationaux d'Europe, se trouvant sous la puissante influence de la Révolution bourgeoise de France et devant faire face aux efforts des Habsbourg d'étouffer les mouvements rénovateurs, de mobiliser des forces armées contre la France révolutionnaire, le mouvement d'émancipation sociale et nationale gagne en ampleur également parmi les Roumains de Transylvanie. Par suite de la grande épopée de 1784 et du puissant écho suscité par le programme roumain formulé dans le *Supplex Libellus Valachorum* dans les années 1791—1793 l'on voit se développer un mouvement de résistance toujours plus puissant parmi les unités du 1er régiment valaque de gardes-frontières du côté de Hațeg et Hunedoara. Dans leurs requêtes, les militaires roumains revendiquaient des droits politiques, l'amélioration de leur situation matérielle et légale. Il nous faut relever que lorsque la Cour de Vienne

ordonna la mobilisation de forces militaires à la guerre contre la France révolutionnaire, les gardes-frontières d'environ trente villages de ces contrées refusèrent de lutter. Ils se retirèrent dans la forêt en opposant la résistance armée, ce qui obligea finalement les Autrichiens de céder.

L'ampleur du mouvement et le danger qu'il présentait ont fortement inquiété le gouvernement de Transylvanie, le commandement suprême militaire, la Chambre aulique et la Cour de Vienne. Tous ces aspects sont exposés pour la première fois sur la base d'un ample matériel d'archives inédit.

CONTACTE ȘI RELAȚII COMERCIALE ÎNTRE SPANIA ȘI ROMÂNIA PÎNĂ LA SEMNAREA „MODUSULUI VIVENDI” COMERCIAL DIN 1923

DE

JOSEFINA LÓPEZ SANMARTIN

Relațiile comerciale hispano-române în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea constituie o temă puțin cunoscută și încă puțin studiată. Cercetarea acestor relații în cadrul prezentului studiu oferă prilejul de a schița principalele trăsături ale evoluției lor și permite o mai bună cunoaștere a ansamblului relațiilor istorice dintre Spania și România.

Studiul a fost elaborat pe baza documentelor originale și inedite găsite la Secția de comerț a Arhivelor Ministerului de Afaceri Externe al Spaniei de la Madrid, ca și în fondurile Casa regală și Președinția Consiliului de Miniștri al României păstrate la Arhiva istorică centrală din București. Au fost folosite de asemenea unele memorii publicate în „Colecția de cărți spaniole rare”, ca și alte izvoare istorice.

Primele informații despre contactele comerciale dintre români și spanioli — stabilite la Constantinopol, în afara teritoriilor locuite de cele două popoare — ne-au provenit prin notele lăsate de Benjamin de Tudela în urma călătoriei sale în țările Orientului în a doua jumătate a secolului al XII-lea¹. Benjamin de Tudela menționează că negustorii din Patzinakia Pecenegia, nume sub care era desemnată o parte a teritoriului locuit de români², soseau la Constantinopol, la fel ca negustorii din Spania, Rusia și din alte țări și ținuturi, cu numeroase mărfuri³.

¹ *Viajes de Benjamin de Tudela, 1160—1173*, Madrid, 1918. Această cronică istorică, al cărei titlu original este *Itinerario del Rabino Benjamin*, a fost scrisă în ebraică și este documentul cel mai vechi și cel mai precis care se păstrează în Spania despre țările din Orient și evul mediu. Din această lucrare a lui Benjamin de Tudela s-au făcut numeroase ediții și traduceri. Prima versiune în castellana a fost publicată la Anvers, în 1565.

² Ignacio Gonzales Llubera subliniază în ediția critică a operei lui Benjamin de Tudela, pe care o utilizăm și noi, că prin Patzinakia se înțelege teritoriul Daciei (*Viajes de Benjamin de Tudela*, p. 152).

³ *Viajes de Benjamin de Tudela*, p. 62—63.

Pero Tafur, călător spaniol din secolul al XV-lea, relatează în faimosul său *Jurnal*, în afară de călătoria sa în Turcia, și despre „călătoria în țările creștine supuse turcilor”, în ținuturile de pe malurile Dunării, despre care arată că erau pământuri foarte bogate și bine populate. Pe Dunăre, Tafur a ajuns la Buda, care era, după el, un oraș tot așa de mare ca Valladolid și străbătut de Dunăre. De aici călătorul spaniol a plecat să vadă și alte ținuturi ale creștinilor de pe Dunăre ⁴. Astfel, întorcându-se în Spania, Tafur acumula numeroase date despre turci, despre țările de la Dunăre supuse acestora, despre viața negustorilor și despre eventualele posibilități ale Spaniei de a face comerț în aceste regiuni ale Europei.

În acel moment, ieșirile Mediteranei spre Orient erau încă deschise. Turcii nu erau încă în Constantinopol, deși se apropiau tot mai mult. Nu se făcuse încă descoperirea Americii. Erau utilizate încă drumurile tradiționale spre Orient, deși fiecare îmbarcare se făcea cu riscuri grave datorită atacurilor turcești ⁵.

O serie de alte contacte s-au stabilit, de asemenea, în evul mediu și între spanioli și vlahii din Peninsula Balcanică (aromâni). Menționăm în acest sens expedițiile catalanilor și aragonezilor din secolul al XIV-lea, pe larg relatate de istoricul spaniol Ramón Muntaner în *Cronica sa despre Casa de Aragon* ⁶. Din această cronică s-a inspirat de altfel Francisco Mancada pentru lucrarea sa *Expediția catalanilor și aragonezilor împotriva turcilor și grecilor* ⁷.

Istoricului și cunoscutului hispanist român Valeriu Papahagi i se datorează un interesant studiu despre expediția catalanilor și aragonezilor împotriva turcilor și grecilor — în care a insistat mai ales asupra prezenței spaniolilor în părțile din Peninsula Balcanică locuite de vlahi (aromâni) în secolele al XIII-lea și al XIV-lea —, studiu pentru care autorul a găsit date interesante în cercetările sale de la Madrid și Barcelona ⁸.

Este în general cunoscut faptul că populația aromână din sudul Dunării, care a emigrat în secolele IX — X în interiorul Peninsulei Balcanice, a știut să-și apere autonomia atît în timpul Imperiului bizantin, cît și sub dominația otomană și s-a afirmat nu numai în domeniul creșterii vitelor și oilor în munții din Macedonia, Tesalia, Epir, ci și în domeniul comerțului, dobîndind o binemeritată faimă de iscușiți negustori. Comercianții aromâni din sudul Dunării au stabilit, uneori prin intermediul Maltei și alteori direct, contacte cu negustorii spanioli ⁹.

⁴ Pero Tafur, *Andanças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos 1435—1439* („Colecția de cărți spaniole rare sau ciudate”, p. 283—284).

⁵ *Ibidem*, p. 123—124.

⁶ Ramón Muntaner, istoric spaniol născut la Peralada, Gerona (1265—1336). A participat personal la expediția catalanilor și aragonezilor împotriva turcilor. Celebra sa *Cronică* ... a fost tipărită în 1558.

⁷ Francisco de Moncada, general diplomat și scriitor spaniol (1586—1653), *Lucrarea sa Expedición de los catalanes y aragoneses contra los turcos y griegos* a fost editată prima dată în 1623. Apoi au urmat numeroase alte ediții. Una dintre cele mai îngrijite, adnotată de Cali y Goya, a apărut la Madrid în 1924.

⁸ Valeriu Papahagi, *Catalani și vlahi în Europa sud-orientală a secolului al XIV-lea*, în „Revista istorică” (Institutul de studii sud-est europene), vol. XXXII, nr. 1—2 (decembrie 1946), p. 55—91.

⁹ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 381.

Aceste contacte comerciale ale catalanilor cu aromânii nu erau întimplătoare. Era perioada în care Catalonia (secolul al XIV-lea) ajunsese la un ridicat nivel comercial, la formarea unei importante burghezii comerciale. Astfel, în ramura țesăturilor de bumbac existau 300 de fabricanți și 12 consuli de breaslă. Comerțul catalan, deja înfloritor în secolul al XIII-lea, a continuat să se dezvolte în secolele XIV și XV. Navele catalane rivalizau cu cele italiene în toate porturile mediteraneene. Înconjurând Peninsula Iberică, catalanii au ajuns în Flandra înaintea italienilor. În 1389, ei aveau deja o bursă de comerț în Bruges, în timp ce venețienii reușeau să-și deschidă o asemenea bursă abia în 1415. Din 1249, „el Concell de Cent” (Consiliul celor o sută) din Barcelona exercita, prin doi consuli ai mării, delegați ai săi, jurisdicția comercială. În 1347 s-a creat „Consulatul mării”, ca organ independent, care elabora legi și stabilea o serie de obligații pentru navigația comercială și pentru comerț¹⁰.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea este înregistrată o puternică afirmare europeană a elementului comercial aromân și, tot o dată o substanțială lărgire a relațiilor comerciale româno-hispane. Astfel, colonelul englez W. Martin-Leake, călător prin țările Orientului, arată că la sfârșitul secolului al XVIII-lea au început vlahii (aromânii) să facă comerț cu mantalele de lână numite „cape”, fabricate în munți și foarte apreciate, printre alte țări, și în Spania. Același călător, referindu-se la intensificarea comerțului cu produse coloniale între Spania, Malta și Turcia, menționează că mulți dintre comercianții vlahi erau bogăți, fiind și proprietari de nave de transport cu care ajungeau și în porturile din Spania. Unii dintre acești negustori au rămas mai mulți ani în Spania, Italia, Austria și Rusia¹¹. În acest sens menționăm că la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a jucat un rol important în Spania, ca bancher al curții regale, un oarecare Adam Sirachiotul, un aromân din Siracu¹². Era epoca în care aromânii aveau case de comerț, cum era cea de la Cádiz în Spania și în alte orașe mediteraneene¹³. Aceasta era probabil una din cauzele pentru care în sud-estul Europei circulau pentru plățile comerciale aceiași ducați de aur ca în Spania.

În Spania au ajuns la acest sfârșit de ev mediu și mărfuri din Muntenia, Moldova și Transilvania, însă, deși erau produse românești, ele treceau drept mărfuri de proveniență ungurească, turcească și uneori ca produse ale uneia sau alteia dintre casele exportatoare internaționale¹⁴.

În istoria relațiilor comerciale hispano-române trebuie semnalată și o particularitate. Din cauza împrejurărilor istorice, între Spania și România s-a realizat nu numai un schimb — sporadic încă în perioada la care

¹⁰ *Istoria General del Comercio*. Rezumat compus pentru a servi de text în învățămîntul comercial, Barcelona, 1913, p. 57.

¹¹ William Martin-Leake, *Travels in Northern Greece*, t. I, Londra, 1835, p. 274, citat de către Valeriu Papahagi în *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în sec. XVII—XVIII*, București, 1935, p. 3.

¹² *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 381.

¹³ F.C.H.L. Pouqueville, consul al Franței în Ianina în epoca lui Napoleon, scrie : „Valahii, cu sonda și busola în mînă după noi tentative, au fundat Casa de Comerț în Neapole, Livorno, Genova, Sardinia, Cádiz, Sicilia și Malta” (Pouqueville, *Voyage dans la Grece*, t. II, ed. I, p. 175, citat de către Valeriu Papahagi, în *Aromânii moscopoleni...*, p. 4).

¹⁴ Ștefan Cihoschi, *Rumania Economica* (lucrare editată de Ministerul Industriei și Comerțului din România), Barcelona, martie 1923, p. 6.

ne-am referit — de produse, ci și un transfer al elementului activ în viața comercială a Spaniei. Este cunoscut că, în istoria comerțului spaniol, evreii au jucat un rol foarte important pînă în 1492, cînd au fost expulzați de către „suveranii catolici”, Ferdinand de Aragon și Isabela de Castilia, și persecutați într-un mod crud de către inchiziție. Spania fusese unul dintre cele mai importante locuri de fixare ale populației evreiești. În Spania, evreii au rezistat vicisitudinilor din timpul vizigoților și și-au salvat averile, au fost favorizați de către arabi și au trăit alături de ei „secolul de aur” al Califatului de Córdoba. Ei au supraviețuit Reconquistei, ocupînd poziții-cheie în regatele creștine. Concentrîndu-și energia și spiritul întreprinzător în comerț și negoțul bănesc, ei au ajuns să monopolizeze traficul Spaniei cu Orientul. Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea sefardiții concentrau, de asemenea, în miinile lor, partea cea mai importantă a comerțului peninsular. Ei au intervenit în comerțul bizantinilor cu popoarele care locuiau pe malurile Dunării și Niprului, ținuturi bogate în miere, cereale, lînă și piele¹⁵. Sefardiții cunoșteau bine ținuturile românești datorită relațiilor lor strînse cu țările Orientului, astfel că o mare parte dintre ei le-au ales pentru a se instala în ele după expulzarea din Spania. Ei au ajuns în Principatele Române și în special în Muntenia prin sud și sud-est. Au format o puternică comunitate safardită și au continuat să se ocupe de comerț și finanțe. „Se distingeau prin portul lor foarte îngrijit și prin limba aleasă”¹⁶.

Sefardiții au păstrat în România ca limbă maternă castellana. Dat fiind că erau de mai mult de 150 de ani în România, cînd la Congresul de la Berlin (1878) s-a pus în discuție complexa problemă a evreilor, sefardiții beneficiau de o situație mai favorabilă în legătură cu uzul drepturilor.

Prezența sefardiților în România a adăugat un nou element de legătură între cele două țări¹⁷.

La începutul secolului al XIX-lea, Spania reclamă Porții dreptul de liberă trecere spre Marea Neagră prin Dardanele și Bosfor, lucru pe care-l obține, în sfîrșit, în 1827. Se știa puțin pînă atunci, în Spania, despre Marea Neagră, închisă secole de-a rîndul navigației libere, despre posibilitățile pe care aceasta le oferea comercianților spanioli. În aceste împrejurări au fost foarte oportune informațiile furnizate în deplină cunoștință de cauză de Luis del Castilla, însărcinatul cu afaceri al Spaniei la Constantinopol, asupra posibilităților și perspectivelor comerțului spaniol în regiunea Mării Negre. Între altele, diplomatul spaniol sublinia că portul Odesa

¹⁵ *Historia General del Comercio*, p. 36 și urm.

¹⁶ *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 439.

¹⁷ În acest sens, în timpul unei călătorii la Berlin, în mai 1880, D.A. Sturdza, ministrul român de finanțe în acel moment, subliniind, față de ministrul Spaniei la Berlin, contele de Benomar, necesitatea stabilirii relațiilor diplomatice între Spania și România, arăta : „Dacă Spania și-ar numi un reprezentant la București ar fi primit cu o atenție specială, datorită simpatiei deosebite izvorite dintr-o comunitate de origine, afinitate de limbă și marelui număr de supuși români proveniți din Spania, care trăiesc în Muntenia și păstrează cu grijă limba Castiliei”. (Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Madrid (România — Politică, legat. 2647), depeșă nr. 56 a ministrului plenipotențiar al Spaniei la Berlin, datată 9 mai 1880).

era important nu numai pentru interesul prezentat de comerțul cu Rusia, ci și pentru contactele pe care le favoriza cu comercianții din Muntenia, Moldova și alte țări. De altfel, ceara și alte produse ale Principatelor Române au interesat totdeauna Spania¹⁸.

Spania deținea date foarte exacte în legătură cu navigația din Mediterană și prin arhipelag pînă la strîmtoarea Dardanele, datorită, în special, expediției întreprinse pînă la Constantinopol, în 1784, de mai multe nave ale flotei regale sub conducerea lui Don Gabriel de Aristizabal, și celei, înfăptuite ulterior, de fregata comandată de brigadierul Don Dionisio Alcalá Galiano în scopul realizării unei hărți maritime a canalului Bosforului pînă la intrarea în Marea Neagră. Cu toate acestea și cu tot interesul crescînd pe care-l trezea comerțul cu Rusia și cu țările Orientului, printre negustorii spanioli, temerile erau mari. Pentru a le combate, diplomatul spaniol citat scria: „Pînă în ultima vreme toți au avut idei foarte exagerate și greșite în legătură cu dificultățile și pericolele navigației în Marea Neagră. Acest lucru trebuie să fie atribuit lipsei de experiență și ignoranței acelor care trecuseră prin aceste dificultăți. Dar de cînd navigația a devenit liberă, majoritatea națiunilor europene a văzut că nu este mai dificilă decît în alte părți”¹⁹. „Pînă acum spaniolii n-au putut să întreprindă liber și direct comerțul cu Marea Neagră; acum pot să se ocupe de el cu avantaje și în siguranță”²⁰.

Și, într-adevăr, negustorii spanioli au început să navigheze în Marea Neagră, în care — deși aceasta era deschisă în toate anotimpurile — viteza navelor de la începutul secolului trecut nu permitea efectuarea decît a două călătorii pe an pînă la Odesa, dar cu avantajul unor tranzacții comerciale în porturile din Orient și Constantinopol. Prin intermediul acestora ajungeau acum în Spania mărfuri românești ca origine din „provinciile turcești”. Dar toate acestea la dimensiuni reduse.

Concludentă pentru tendința Spaniei, manifestată tot mai pronunțat, de a stabili legături strînse cu regiunile din jurul Mării Negre, este călătoria fregatei „Arapiles”, care din ordinul Amiralității spaniole și avînd la bord o „comisie științifică” pleca spre Orient la 10 iunie 1871, cu scopul de a obține informații exacte despre navigația în mările din răsăritul Europei, despre dezvoltarea economică a popoarelor din teritoriile limitrofe și despre perspectiva schimburilor comerciale între Spania și aceste regiuni. Președintele comisiei, Juan de Dios de la Rada y Delgado, scria în unul din rapoartele sale referindu-se la posibilitățile de comerț din Marea Neagră, despre care remarca că era brăzdată de numeroase nave cu abur, italiene, grecești, franțuzești și mai ales englezești: „Nu aveam o idee exactă despre importanța comerțului din această mare, pînă cînd am pătruns în interiorul ei. Spania este necunoscută în Marea Neagră. Aceasta probabil s-a întîmplat după ce descoperirea Americii ne-a deschis drum spre regiunile occidentale și ne-a făcut să uităm drumurile Orientu-

¹⁸ Luis del Castillo, *Observaciones sobre el comercio en el Mar Negro con especificaciones de que los españoles pueden hacer allí ventajosamente*, Madrid, 1828, p. 32 și urm.

¹⁹ Luis del Castillo, *op. cit.*, p. 50—51.

²⁰ *Ibidem*, p. 54.

lui, atît de brăzdat de predecesorii noștri”²¹. Și, într-adevăr, interesele comerciale ale Spaniei impuneau stabilirea și dezvoltarea relațiilor cu țările din regiunea Mării Negre.

La stabilirea unor relații comerciale propriu-zise, de la stat la stat, între Spania și România s-a putut ajunge însă abia după cucerirea independenței României în cadrul unui proces de dezvoltare a relațiilor româno-spaniole în ansamblul lor, care a permis și o mai bună cunoaștere a posibilităților de schimburi economice între cele două țări. Primul pas în această direcție a fost stabilirea de relații diplomatice la 23 iunie 1881 și deschiderea, puțin mai târziu, a unor consulate spaniole în principalele centre comerciale: Brăila, Giurgiu, Constanța și Galați.

În 1882, România nu cunoștea încă mișcarea comerțului exterior al Spaniei și taxele sale vamale — elemente atît de necesare pentru orice fel de relație de schimb care ar fi putut să se stabilească între cele două țări —, ceea ce determina Direcția generală a vămilor din România să solicite departamentului corespunzător din Madrid o informare statistică generală asupra comerțului exterior al Spaniei cu provinciile de dincolo de mare și cu puterile străine ²². O cerere similară a fost formulată în același timp de partea spaniolă.

Spania era interesată în mod deosebit în cunoașterea tarifelor stabilite pentru navigația pe Dunăre. În vederea informării comercianților spanioli, însărcinatul comercial al Spaniei la București comunica Ministerului de Comerț din Madrid, la 2 decembrie 1882, decizia Comisiei europene a Dunării de reducere a tarifelor cu 20% pentru dreptul de navigație pe Dunăre. O scădere atît de importantă presupunea și stimula o creștere considerabilă a mișcării de nave pe această vitală cale fluvială europeană. „La Gaceta Oficial” din Madrid atrăgea atenția asupra acestui fapt „armatorilor și comercianților spanioli ca să nu rămînă la marginea comerțului care se prevedea pe malurile românești ale Dunării”²³.

În primăvara anului 1882, în urma secetei care afectase recolta în Spania, guvernul spaniol a hotărît să achiziționeze cereale, între altele, din România. Seceta lovise însă și recolta românească, astfel încît prețurile erau relativ ridicate în comparație cu cele din alți ani. Cu toate acestea, comercianții români de cereale din porturile de pe Dunăre și din regiunile apropiate Mării Negre au luat cunoștința de ofertele avantajoase ale guvernului spaniol pentru achiziționarea unor cantități de cereale din România ²⁴.

²¹ Juan de Dios de la Rada y Delgado, *Viaje a Oriente de la fragata „Arapiles”*, în trei volume, vol. II, Barcelona, 1876, p. 217, 241. În această lucrare se face o amplă descriere a situației Moldovei și Munteniei sub jugul otoman, a situației care a condus la Unirea Principatelor în 1859 și a poziției acestora de a nu recunoaște Poarta decît ca o putere nominală. În volumul al II-lea (p. 170—171, 173—188, 189), în relatarea istoriei luptei împotriva Imperiului otoman se fac referințe la rezistența Țării Românești, a Moldovei și a Transilvaniei împotriva dominației străine.

²² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Madrid; în continuare Arh. M.A.E., Madrid, Corespondență România, 1881—1889, legat. 1714, depeșa Legației Spaniei la București (Comerț), nr.63 din 18 octombrie 1882.

²³ Arh. M.A.E., Madrid, România, 1881—1889, legat. 1716, depeșa Legației Spaniei la București, nr. 3 din 2 decembrie 1882.

²⁴ Arh. M.A.E., Madrid, Corespondență România, 1881—1889, legat. 1716, depeșa însărcinatului cu afaceri al Spaniei la București, J.P. Ajadro, 19 mai 1882.

Și, într-adevăr, în iunie 1882 au ieșit din porturile Galați și Brăila mai multe încărcături cu destinația Santander și Gijón. Acestea erau provinciile care suferiseră de fapt cel mai puțin din cauza secetei care bîntuia în Spania, dar situația se explică prin industria morăritului dezvoltată din aceste provincii, în care erau, de altfel, bine cunoscute calitățile grîului de la Dunăre²⁵.

Interesul pentru cerealele românești îi făcea pe comercianții spanioli să urmărească atent oscilațiile prețurilor. Recolta din toamna anului 1882 a fost în România foarte abundentă, iar produsele agricole de cea mai bună calitate. Același lucru s-a întîmplat în Serbia, Bulgaria, Rusia, astfel încît prețurile la cereale s-au menținut în porturile dunărene la același nivel. Această situație a favorizat alte importuri din partea Spaniei, care s-au ridicat în 1882 la suma de 508 600 lei aur²⁶.

Tendința de a-și asigura o mai mare prezență economică și comercială în Marea Neagră a stîrnit interesul companiilor navale. Inițiativa a fost luată de Compania hispano-africană de navigație din Barcelona, ale cărei nave navigau spre porturile din Alger, Oran, Larache, Casablanca, Marsilia, Genova, Neapole, Livorno, Messina, Triest, stabilind legătura dintre aceste porturi și altele cu toate porturile spaniole, inclusiv cu cele din arhipelagul Canarelor. Serviciile regulate ale Companiei hispano-africane în cele trei direcții maritime erau săptămînale. Capitalul acesteia era de 10 milioane de pesetas. Compania era interesată să cunoască cheltuielile de pilotaj, ancorare, încărcare, descărcare și celelalte cheltuieli pe care le presupunea escala în apele românești, să cunoască drepturile consulare, ca și posibilitățile de a găsi încărcături săptămînale în cazul unor astfel de escale. Compania mai era interesată să știe dacă ar fi fost autorizată să practice comerțul de cabotaj sub drapel spaniol. Pentru a obține toate aceste date, compania s-a adresat ministrului Spaniei rezident la București, iar acesta, la rîndul său, cerea aprobarea Ministerului din Madrid, subliniind totodată eforturile depuse pentru lărgirea relațiilor comerciale cu România: „Pe lîngă aceasta, am onoarea să transmit E.V. o adresă pe care am primit-o de la Compania hispano-africană de navigație din Barcelona. Continuînd lucrările pe care de la această legăție le întreprind pentru întărirea relațiilor comerciale între Spania și România și pentru ca marina noastră comercială să aibă toate înlesnirile de activitate în porturile române de la Marea Neagră și Dunăre, voi remite companiei amintite datele pe care mi le cere dacă E.V. consideră necesar să fac aceasta”²⁷.

Madridul a răspuns la 16 mai prin ministrul de stat, care a comunicat lui Juan Pedro de Aladro că nu „era nici un inconvenient în a se furniza Companiei hispano-africane din Barcelona detaliile dorite de ea pentru stabilirea unei eventuale linii comerciale spre porturile românești”²⁸. În această problemă și-a dat însă avizul și Ministerul Afacerilor Interne, care a apreciat că, dată fiind importanța stabilirii uneia sau a mai multor linii maritime cu România, chestiunea trebuia tratată cu toată responsa-

²⁵ Ibidem, depeșa Legăției Spaniei la București (Comerț), nr. 47 din 5 iunie 1882.

²⁶ Ibidem, depeșa Legăției Spaniei la București (Comerț), nr. 61 din 19 septembrie 1881.

²⁷ Ibidem, depeșa nr. 35 (Comerț), adresată de către Juan Pedro Aladro la 5 mai 1883 ministrului de stat.

²⁸ Ibidem, nota (minuta) ministrului de stat datată în Madrid 16 mai 1883.

bilitatea. Deoarece compania solicitantă nu inspira destulă încredere acestui minister, proiectul a căzut ²⁹.

Dezvoltarea capitalismului spaniol în ultimii 25 de ani ai secolului al XIX-lea s-a reflectat, între altele, în dorința cercurilor comerciale de a ieși din izolarea în care împinseseră Spania conservatorii după restaurarea monarhiei în 1874. Printre inițiativele guvernului liberal al lui Sagasta, luate în jurul anilor '80, era și cea de a dezvolta relațiile comerciale cu România. În acest sens, în ianuarie 1884, guvernul spaniol a cerut și a primit de la reprezentantul său la București un raport amplu și detaliat asupra situației comerțului românesc, posibilităților acestuia, ca și asupra poziției deținute de principalii parteneri comerciali ai României ³⁰. Din acest raport rezulta că România era încă puțin frecventată de către comercianții și navigatorii spanioli datorită unei încă insuficiente cunoașteri a țării, cu tot interesul care se observa în cercurile comerciale de a deschide drumuri spre piețele României și Rusiei și de a stabili linii și escale în porturile Mării Negre și ale Dunării. Necunoașterea țării se datora în mare măsură faptului că în România nu se publicaseră pînă în 1884 date oficiale de ansamblu asupra comerțului și dezvoltării economice. „Preocupată fiind România de realizarea independenței față de Turcia, după confirmarea Unirii Principatelor Moldovei și Țării Românești, și, concentrîndu-și toate forțele doar în aspirația patriotică de a fi o țară independentă — scrie Juan Pedro Aladro la Madrid —, puțin s-a făcut în domeniul statisticii oficiale. Prima lucrare sau mai bine zis prima încercare cuprinde stadiul general al comerțului exterior în timpul anului 1880, lucrare care face cinste administrației unei țări, a cărei existență datează de atît de scurt timp și dacă (o asemenea lucrare. — *n.a.*) prezintă o greutate pretutindeni este cu atît mai mult cazul aici, unde progresul economic abia prinde contururi și unde sistemul vamal funcționează de atît de puțin timp”³¹. Ministrul spaniol rezident la București continua: „Pînă acum Europa nu cunoștea situația comercială a României decît prin calcule de o probabilitate mai mult sau mai puțin întemeiată, din cauza unei lipse totale de documente autentice. Și este demn de felicitat noul Regat (al României) pentru promptitudinea pe care a manifestat-o în a ridica vîlul care acoperea acest aspect al existenței sale”³².

În același document, J.P. Aladro făcea o serie de observații asupra evoluției comerțului exterior al României și asupra consecințelor acestuia pentru dezvoltarea economică a țării. El remarca, între altele, că tratatele comerciale încheiate de România, care își reglementase traficul său internațional, au sporit într-o deosebită proporție mișcarea tranzacțiilor, ceea ce a influențat favorabil producția națională și dezvoltarea „pe o scară mai largă între locuitorii săi a bogăției care se naște din libertate și dintr-o mai mare extindere a schimburilor”³³. Într-adevăr, cucerirea independenței a avut consecințe pozitive pentru dezvoltarea economică a României,

²⁹ Ibidem, minuta Biroului ordinii publice din 3 iulie 1883.

³⁰ Arh. M.A.E., Madrid, Corespondența ambasade și legații — România, 1881—1889, raportul nr. 6 (Comerț) al ministrului rezident al Spaniei la București, Juan Pedro de Aladro, datată București, 21 ianuarie 1884.

³¹ Ibidem, p. 3—4.

³² Ibidem, p. 4—5.

³³ Ibidem, p. 5—6.

pentru crearea de condiții favorabile dezvoltării capitalismului. Absența unei baze industriale proprii făcea însă ca aproape întreg exportul român să constea în materii prime, ceea ce diminuea considerabil venitul național. În legătură cu această situație, J.P. Aladro sublinia în raportul său la Madrid : „Sînt demne de aplaudat eforturile încercate de către economiștii români ca să se prelucreze în interiorul țării materiile prime pe care le exportă acum și pe care le cumpără din nou transformate de către industria străină”³⁴.

Diplomatul spaniol sublinia avantajele industrializării, deși avea în vedere doar dezvoltarea industriei ușoare și a celei extractive ³⁵.

După un studiu amănunțit al mișcării mărfurilor în importul și exportul cu principalii parteneri comerciali — Austria, Ungaria, Germania, Rusia, Turcia, Franța, Anglia și Bulgaria —, Spania a constatat, prin intermediul consulului ei la Galați, că multe produse spaniole ajung în porturile românești și se confundă cu cele din Anglia și Franța ³⁶. Confirmînd acest fapt, J.P. Aladro scria guvernului spaniol : „Eu însumi am văzut în prăvăliile din București țesături de mătase și bumbac ce proveneau din fabricile noastre din Catalonia”³⁷.

Din acest moment, s-a recomandat comercianților spanioli să studieze posibilitatea pentru a ajunge la piețele din România fără a mai permite altor țări să facă comerț cu produse din Spania.

Insistînd pe lângă guvernul spaniol pentru a găsi mijloacele de a stimula dezvoltarea comerțului dintre Spania și România, ministrul spaniol la București scria : „Din partea mea și pentru îndeplinirea însărcinărilor misiunii mele sînt pe cale de a face toate cele necesare pentru atingerea acestui scop, fie răspunzînd diferitelor scrisori pe care le primesc de la comercianți și industriași din Spania în care ni se cer tot felul de informații despre această țară, fie făcînd în același timp cunoscut comercianților români condițiile pieții noastre din Spania. În același timp de la agenții consulari primesc un serios sprijin, astfel că am satisfacția de a face cunoscut că mișcarea comercială dintre Spania și România, mișcare care nu exista înainte de a se stabili această legăție, a fost de *jumătate* milion de pesetas în 1882, după cum reiese din situația existentă la Direcția generală a vămilor din acest regat”³⁸.

Hotărîrea guvernului din Madrid de a pune capăt absenței Spaniei pe piața românească deschidea calea creșterii tranzacțiilor comerciale dintre cele două țări. Acest lucru a fost favorizat și de decizia Comisiei

³⁴ Ibidem. p. 6—7 și urm.

³⁵ J.P. Aladro arată că „România ar putea să îmbunătățească și să extindă cultivarea florei de zahăr și să încerce cultivarea hameiului pentru a fabrica bere de bună calitate. Dacă ar înființa țesătoria pentru a utiliza inul și cînepa, în loc să vîndă semințele în străinătate, dacă ar replanta duzi și s-ar ocupa, ca în trecut, cu creșterea viermilor de mătase, ar putea cu timpul să se dispenseze de a cumpăra din afară țesăturile și mătăsurile. Și dacă prin dezvoltarea căilor ferate și prin canalizarea căilor fluviale ar reuși să dezvolte pe o scară mai largă bogăția sa forestieră, exploatarea minelor de sare gemă, puțurile sale de petrol și, în sfîrșit, dacă ar declara liberă cultivarea tutunului, România ar putea ocupa un loc important pe piețele Europci” (ibidem, p. 12).

³⁶ Ibidem, p. 13 (J.P. Aladro citează în raportul său pe consulul spaniol la Galați).

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, p. 14—15.

europene a Dunării conform căreia de la 1 ianuarie 1885 se introducea o scădere generală de 20% la taxele de navigație. Scăderea era mai substanțială decât speraseră cei mai mulți dintre comercianți. Totodată se extindea la navele cu un deplasament mai mic de 200 de tone, regimul de care se bucuraseră pînă atunci navele de sub 100 de tone³⁹.

La puține săptămîni însă după stabilirea noului regim de navigație pe Dunăre, „Monitorul oficial”⁴⁰ publica *Tariful general al vămilor din România din 16 martie 1876, modificat prin legea din 22 martie 1885*, conform căruia noile taxe — ce urmau să se introducă de la 1 iulie 1885 — erau mai ridicate la produsele țărilor care nu aveau convenții de comerț cu România. Astfel erau supuse unor taxe mai ridicate și produsele exportate de Spania în România. La produsele de orice fel ambalate în sticle sau butoiașe se percepeau, conform vechilor tarife, 6,50 franci din valoare. Conform noilor tarife, vinurile în butoiașe erau supuse unei taxe de 60 de franci, iar cele în sticle — de 100 de franci pentru fiecare 100 kg. Rachiurile și lichiorurile, asupra cărora se percepeau pînă atunci 28,75 franci/100 kg, prin noile tarife erau supuse unei taxe de 100 franci/100 kg. De asemenea, au crescut considerabil taxele asupra ananasului, stafidelor de Malaga, ca și asupra uleiului de măsline (de la 13,80 franci la 30 de franci/100 kg)⁴¹.

Așa cum era de așteptat, guvernul spaniol, printr-un ordin regal⁴², a indicat noului ministru rezident la București, marchizul Del Moral, ca, avînd în vedere situația comerțului între România și Spania, să facă cît mai repede demersurile necesare pentru semnarea unui tratat de comerț prin care comercianții și navigatorii spanioli să se bucure de avantajele altor țări.

În răspunsul său, Del Moral arăta că „cele mai autorizate indicații despre stadiul comerțului dintre cele două țări și necesitatea de a propune acestui guvern încheierea unui tratat de comerț a cărui bază principală să fie *clauza națiunii celei mai favorizate* le voi avea în vedere, dar în momentul de față, fiind vacanță, e extrem de dificil să se discute afaceri, lipsind persoanele principale cu care ar trebui să tratez, așa cum e ministrul de finanțe, directorul vămilor și al tarifelor și, mai ales, președintele Consiliului de Miniștri. Nu am avut posibilitatea să mă întîlnesc cu ministrul comerțului exterior, care e, de asemenea, foarte greu accesibil în acest anotimp, călătorind mereu între capitală, reședința regală din Sinaja și conacul său. Voi încerca să-i fac propunerea care mi s-a indicat cu primul prilej care se va ivi”⁴³.

O săptămîină mai tîrziu, Del Moral informa Madridul că, conform instrucțiunilor primite, reușise, în sfîrșit, să vadă, la 19 august 1885, pe ministrul român al comerțului exterior, Cîmpineanu și-l întrebase dacă guvernul său ar fi dispus să încheie cu Spania un tratat de comerț cu condiția ca acesta să cuprindă în anexă tarife conforme cu *clauza*

³⁹ Ibidem, Corespondență România, legat. 1716, depeșa nr. 1 (Comerț), semnată de marchizul Del Moral (noul ministru rezident al Spaniei la București), 1 ianuarie 1885, p. 1.

⁴⁰ „Monitorul oficial” (București) din 1 iulie 1885, p. 1.

⁴¹ Arh. M.A.E., Madrid, Corespondență România, 1881—1889, legat. 1716, depeșa Legației spaniole la București (Comerț), nr. 56, semnată de către Del Moral, 19 august 1885.

⁴² Ibidem, Ordin regal nr. 24, cuprinzînd instrucțiunile Ministerului de Finanțe din 3 iunie 1885 referitoare la relațiile comerciale dintre Spania și România.

⁴³ Ibidem, depeșa Legației Spaniei la București (Comerț), nr. 51, semnată de către marchizul Del Moral, 12 august 1885.

națiunii celei mai favorizate la articolele pe care Spania și România le-ar fi desemnat fiecare și ca tratatul să expire, fără un anunț prealabil, la 1 iulie 1887⁴⁴. Ministrul român a arătat diplomatului spaniol că nu putea da un răspuns imediat și definitiv din cauza absenței din București a lui Carol I, a președintelui Consiliului de Miniștri și a altor colegi ai săi, dar l-a asigurat pe Del Moral că va supune propunerea sa Consiliului de Miniștri cînd acesta se va reuni complet⁴⁵.

Acceptarea propunerilor spaniole ridică însă o serie de probleme pentru guvernul român. Existau țări cu o greutate hotărîtoare în balanța comercială română, care ar fi fost contrariate dacă s-ar fi acordat Spaniei clauza națiunii celei mai favorizate de care ele se bucurau. Căutînd o soluție pentru escamotarea unor dificultăți previzibile, ministrul român al comerțului exterior considera oportun să remarce că, „fără a încerca să devanseze rezoluția pe care ar fi adoptat-o guvernul român, afacerile s-ar fi ușurat mult și chiar ar fi fost mai avantajos pentru ambele țări, căci astfel s-ar evita alte compromisuri și s-ar păstra o mai mare libertate de acțiune, dacă s-ar abandona definitiv *clauza națiunii celei mai favorizate* și s-ar stabili doar, în tarifele anexate, cele mai mici taxe pentru articolele pe care Spania și România le-ar fi desemnat fiecare”⁴⁶.

Luînd în considerare această situație, guvernul spaniol a fost de acord cu „suprimarea clauzei relative la națiunea cea mai favorizată” și a cerut reprezentantului său în capitala României informații despre stadiul real al comerțului hispano-român⁴⁷.

Schimburile comerciale hispano-române înregistraseră la începutul anilor '80 ai secolului trecut un evident progres, dar ele ocupau o pondere mică în comerțul exterior al fiecăreia din cele două țări și erau supuse fluctuațiilor. Ordinea țărilor după valoarea în lei-aur a comerțului cu România era următoarea : Austro-Ungaria, Marea Britanie, Germania, Franța, Turcia, Rusia, Bulgaria, Italia, Belgia, Olanda, Grecia, Elveția, Serbia, Statele Unite, Spania, Egiptul, Suedia, Norvegia și Portugalia.

Spania ocupa, așadar, locul 15 printre țările care întrețineau relații comerciale cu România. Situația schimburilor comerciale româno-spaniole, în momentul în care acestea începeau să se dezvolte, după cucerirea independenței României, dar fără a fi reglementate încă de tratate sau acorduri, poate fi ilustrată prin statistica de la pagina următoare.

În importul românesc din Spania — care ajungea în 1884 la 263 de articole în valoare de 294 986 273 de lei⁴⁸ — erau incluse produse finite, ca încălțămîntea, țesăturile de bumbac, țesăturile fine, sau produse vegetale și animale, brute sau semiprelucrate, ca pielăria, uleiul de măsline, măslinele, citricele, fructele uscate, ca și alte mărfuri în care Spania era principala producătoare europeană sau putea să concureze cu succes

⁴⁴ Ibidem, depeșa Legației Spaniei la București (Comerț), nr. 56 din 19 august 1885.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, Corespondență România, legat. 1716. Notă semnată la palatul regal din Spania din 29 august 1885 și trimisă de Ministerul de Stat la 1 septembrie 1885 la București.

⁴⁸ Ibidem.

Mărfuri spanole care se importau în România⁴⁹

Mărfuri	1883		1884	
	Greutate kg	Valoare lei-aur	Greutate kg	Valoare lei-aur
Nisip argilos	380 000	15 200	150 000	6 000
Vinuri fine :				
— la sticle	1 129	2 080	1 230	1 291
— în butoiașe			229	406
Obiecte de paie și trestie	3 077	3 846	—	—
Ananas și stafide de Malaga	1 217	3 651	408	1 224
Țesături de lână	—	—	51	179
Confecții	—	—	5	135
Alte articole	—	3 242	—	332
TOTAL	—	28 019	—	9 576

Mărfuri românești exportate în Spania⁵⁰

Mărfuri	1883		1884	
	Greutate kg	Valoare lei-aur	Greutate kg	Valoare lei-aur
Grâu	2 465 347	443 767	973 640	175 256
Porumb	992 670	99 267	—	—
Leguminoase	130 600	32 650	—	—
Nutreț	303 000	27 270	—	—
Mei	277 500	22 200	—	—
Secară	—	—	431 200	51 744
Lemn construcții	—	—	953 000	17 000
Alte articole	—	6 000	—	—
TOTAL	—	631 154	—	244 000

cu produse similare ale țărilor care făceau comerț cu România. Importul român continua a avea totuși o valoare globală scăzută și pentru stimularea sa continua să se simtă necesitatea acordării unei mai mari atenții cerințelor pieții românești atât din partea organismelor oficiale, cât și din partea comercianților și a navigatorilor spanioli.

⁴⁹ Ibidem, depeșa nr. 40 a Legației Spaniole la București (Comerț), semnată de către Del Moral, 12 aprilie 1886, p. 5.

⁵⁰ Ibidem.

În această perioadă, armata română se arăta interesată de unele arme albe pe care le utiliza armata spaniolă. Prin ordinul regal din 9 septembrie 1885, Ministerul Afacerilor Interne (del Estato) comunica Direcției generale a artileriei că, conform depeșei ministrului rezident al Spaniei la București, Ministerul de Război al acelei țări dorea să știe dacă „ar fi o problemă dificilă procurarea de modele de săbii și spade de la fabrica de arme din Toledo, arme de care se folosea și cavaleria armatei spaniole”⁵¹.

Conform aceleiași informații, Ministerul de Război al României intenționa — în cazul în care caracteristicile acestor arme și prețul lor ar fi permis-o — să facă o comandă considerabilă în Spania⁵².

Guvernul spaniol, de acord cu raportul primit de la Direcția generală a artileriei, anunța Ministerul de Război al României că „nu exista nici un inconvenient în a-i procura” o sabie de ofițer de cavalerie model 1868, o sabie de soldat model 1880, o spadă de ofițer al Escadronului Escortei Regale, ca și o altă spadă simplă, indicînd de asemenea prețurile acestor modele⁵³. Totodată, guvernul spaniol anunța guvernul român că armele menționate erau cele reglementare în acel timp în armata spaniolă, dar că la modelele menționate adăuga, pentru a fi cunoscute, alte arme anterioare, cum erau o sabie model 1860, alta model 1840 și o sabie utilizată de Garda civilă. Cabinetul din Madrid se declara de acord ca fabrica din Toledo să producă armele după modelele alese de guvernul român și arăta totodată că nu ar avea nimic de obiectat dacă s-ar fabrica orice fel de armă după preferință, dar cerea să se trimită mai înainte modelul pe baza căruia s-ar fixa prețurile la această comandă. În răspunsul trimis la București se face chiar o altă propunere: aceea că Spania ar putea să vîndă imediat armatei române mai multe mii de săbii și spade din rezervele armatei și ale Gărzii civile, în perfectă stare, dar cu avantaj, de preț⁵⁴.

Mai tîrziu, printre alte achiziții făcute din Spania, România cumpăra 95 000 de revolve⁵⁵.

Negocieri asupra cumpărării și vînzării de armament au mai avut loc, în continuare, între ministerele de război ale celor două țări. Considerăm firească dorința României de a se înțelege cu Spania în acest domeniu. În timp ce alte țări — care se împotriveseră, într-un fel sau altul, luptei pentru dobîndirea independenței României, sau recunoașterii independenței puneau obstacole la tot ceea ce putea să întărească acest stat devenit neatîrnat, Spania îi pune la dispoziție producția uneia din cele mai importante fabrici de armament.

În comerțul hispano-român, animalele și unele produse animale tindeau să ocupe un loc important în acești ani. Se comercializau în special turmele de vite. Însă la începutul toamnei anului 1886, România s-a izbit de problema gravă a unor cazuri de pestă bovină, fapt care a cauzat întreruperi, pînă la suspendarea exportului, nu numai din locurile unde se iviseră cazuri de îmbolnăvire, ci din toată țara. Consulul spaniol la Brăila informa Madridul că se combăteau cu eficacitate cazurile de pestă

⁵¹ Ibidem, depeșa Ministerului de Stat, Madrid, 5 decembrie 1885.

⁵² Ibidem, nota Direcției generale a artileriei, Secția a VII-a (Comerț), Madrid, înregistrată la 22 decembrie 1885, p. 1—5.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, p. 6—8.

⁵⁵ *Enciclopedia României*, www.dacoromanica.ro

bovină, sacrificându-se fără întârziere animalele atacate și întreba dacă putea comunica crescătorilor de vite români că se permitea intrarea în Spania a vitelor pe baza unui certificat de sănătate corespunzător.

Situația a cauzat de fapt îngrijorarea justificată mai ales a comercianților de vite din ambele țări. Autoritățile, pe de altă parte, au lucrat cu cele mai mari și justificate precauții. Directorul general pentru asistența politică și sănătate al Spaniei, Teodoro Baró, și directorul general al agriculturii, comerțului și industriei, Benigno Quiroga Ballesteros, au răspuns la București că, în conformitate cu articolul 8 al Ordinului regal din 5 iunie 1872, puteau să fie introduse vite în Spania dacă nu se întâmpla nici un accident pe bord și cu condiția ca navele care le aduceau să se supună unui control facultativ și practicilor de carantină în cazul în care ar fi apărut pe bord vite bolnave sau moarte de epizootie⁵⁶.

Nu s-au semnalat însă cazuri neplăcute pentru nici una din părți.

Vinurile românești și comercializarea lor au fost un capitol care a interesat foarte mult Spania nu numai prin eventualele tranzacții, dar, poate în mai mare măsură, prin concurența de pe piețele europene. La 16 mai 1888, Secția de comerț a Ministerului Afacerilor Interne al Spaniei trimitea ministrului spaniol la București următoarea scrisoare: „Ziarul parizian « Le Temps » inserează o scrisoare din București, datată 2 al lunii curente, în care se dau date interesante asupra comerțului de vinuri românești cu Franța, comerț care a început în 1886 și care astăzi trece printr-o perioadă critică ca urmare a ultimelor dispoziții ale vămii franceze în legătură cu vinurile extraalcoolizate. Cum tot ce se referă la aceste lucruri este de foarte mare interes pentru Spania, rog pe E.V. să informeze acest minister în legătură cu importanța actuală și viitoare a viilor din această țară (România. — *n.a.*), prețul vinului de consum, consumul general în țară și prețul vinului românesc în Franța”⁵⁷.

Spania vedea în măsurile prohibitive ale guvernului francez împotriva vinurilor străine extraalcoolizate expresia unui război vamal care putea să aibă consecințe negative asupra exportului vinurilor românești, ca și asupra exportului vinurilor spaniole.

Un interes similar cu cel manifestat de guvernul din Madrid pentru problema viticolă în România era manifestat și de guvernul din București pentru eventualele repercusiuni ale aceleiași măsuri franceze în Spania. Din acest motiv, ministrul român al afacerilor externe, P. Carp, se adresa ministrului spaniol la București, Del Moral, manifestându-și „dorința de a cunoaște rezultatul negocierilor întreprinse de către guvernul Spaniei relativ la măsurile adoptate de Franța în legătură cu vinurile extraalcoolizate”⁵⁸.

Din schimburile de impresii dintre ministrul spaniol și ministrul afacerilor externe român a reieșit clar că rezultatele demersurilor Spaniei, pe de o parte, și ale României, pe de altă parte, în legătură cu exportul

⁵⁶ Arh. M.A.E., Madrid, Corespondență România, legat. 1716, depeșa lui Don Teodoro Baró, datată Madrid, 24 septembrie 1886, și depeșa lui don Benigno Quiroga y Ballesteros, datată Madrid, 27 septembrie 1886.

⁵⁷ Ibidem, Ordinul nr. 19 al Secției de comerț a Ministerului de Stat din 16 mai 1888.

⁵⁸ Ibidem, depeșa Legatiei Spaniei la București (Comerț) nr. 22 din 27 mai 1888.

de vinuri în Franța avuseseră un rezultat identic și defavorabil⁵⁹. România era avantajată totuși de faptul că în Franța importante cercuri comerciale considerau necesar să nu se ducă pînă la extrem războiul vamal împotriva vinurilor din această țară, care reprezenta o piață de aproximativ 25 de milioane de franci pentru ei⁶⁰.

În octombrie 1888, Ministerul Afacerilor Externe al României a făcut să parvină guvernului spaniol două documente cu date referitoare la viile românești, la prețurile vinului de consum, consumul general în țară și prețul vinului românesc în Franța⁶¹.

Relațiile comerciale dintre Spania și România s-au dezvoltat în ultimii ani ai secolului al XIX-lea și primii ani ai secolului al XX-lea, fără a înregistra însă salturi spectaculoase și fără a se ajunge încă la așezarea lor pe bazele, mai sigure, ale unor convenții comerciale.

Cazurile de daune parțiale sau nemulțumiri se rezolvau de către autoritățile ambelor țări. De exemplu, la 16 iulie 1908, ambasadorul României la Viena încredințând ambasadorului Spaniei din acea capitală o notă oficială, comunicîndu-i că, „avînd în vedere plîngerile unora dintre corporațiile din Barcelona contra taxelor vamale românești ridicate, guvernul va aplica mărfurilor spaniole tarife mai reduse”⁶².

Ca urmare, Ministerul de Finanțe din Madrid dispunea la 8 octombrie 1908 „să se aplice prin reciprocitate produselor și mărfurilor din România care se importă în Spania taxe vamale mai reduse față de cele stabilite sau care se vor stabili cu excepția drepturilor speciale acordate Portugaliei și Marocului din rațiuni de vecinătate la frontiere”⁶³.

Asemenea aranjamente parțiale erau însă insuficiente pentru dezvoltarea sau reglementarea schimburilor comerciale româno-spaniole. În cercurile guvernamentale ale celor două țări a început să se vorbească despre necesitatea semnării unui tratat amplu care ar fi facilitat schimburile. De data aceasta, România era cea care, inițiind negocierile, cerea Spaniei acordarea reciprocă a clauzei națiunii celei mai favorizate. La 30 iulie 1908, la Castelul Peleş, a fost semnat de Carol I și de ministrul afacerilor externe ad-interim, I.I.C. Brătianu, decretul prin care guvernul român era împuternicit „pentru a trata cu Spania asupra semnării unei convenții de comerț și navigație”⁶⁴.

La 24 octombrie, președintele Consiliului de Miniștri și ministrul afacerilor externe al României, D.A. Sturdza, a prezentat consiliului referatul prin care cerea aprobarea de a solicita pentru Nicolae Mișu, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Viena, depline împuternici-

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ „Le Temps” din 2 mai 1888. Articol semnat de corespondentul ziarului în capitala română.

⁶¹ Arh. M.A.E., Madrid, Corespondența România, legat. 1716, depeșa Legației Spaniei la București (Comerț), nr. 31 din 31 octombrie 1888.

⁶² Índices Generales de los Tratados, Convenios y otros documentos de caracter internacional firmados por España desde 1898 a 1917, t. V, nr. de orden 107.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Arh. Ist. Centr., București, dos. 9/1908, f. 34.

ciri „să negocieze, să încheie și să semneze cu plenipotențiarul regelui Spaniei o convențiune de comerț cu clauza națiunii celei mai favorizate”⁶⁵. Guvernul a avizat, în mod favorabil, printr-o rezoluție acest referat ⁶⁶.

Pe de altă parte, în vederea negocierilor cu România, guvernul Spaniei a prezentat Comisiei pentru studiul și pregătirea convențiilor comerciale evoluția comerțului hispano-român și posibilitățile pe care le deschidea acestuia tratatul care urma să fie negociat și semnat în acel moment. Comisia a apreciat că, „avînd în vedere antecedentele unui proiect de «Convențiune comercială cu România», comisia tratatelor consideră oportună încheierea acestei convenții care poate oferi în viitor o mai amplă dezvoltare a comerțului”⁶⁷.

La încheierea negocierilor a fost semnată o *Convenție de comerț și navigație între Spania și România*.

În convenție, ambele țări declarau că sînt animate de dorința de a strînge legăturile de prietenie care le uneau și de a întări și dezvolta relațiile de comerț și navigație hispano-române. Convenția consta din șapte articole. Prin ea, Spania și România stabileau o deplină libertate de comerț și navigație. Supușii uneia sau alteia dintre țările contractante stabiliți sau rămînînd doar temporar în cealaltă parte se bucurau, în ceea ce privește exercitarea industriei și comerțului, de aceleași drepturi, fără să fie supuși nici unui impozit „mai ridicat sau deosebit decît cel din țara respectivă”. Se acordau, de asemenea, pentru supușii ambelor state, aceleași drepturi, privilegii, imunități, favoruri și scutiri ca pentru supușii țării celei mai favorizate. Fără îndoială că prin aceasta nu erau atinse cu nimic legile, ordonanțele și regulamentele speciale în materie de stabilimente, comerț, industrie și de poliție care erau în vigoare în România și Spania și care erau aplicabile la toți supușii străini.

Toate mărfurile produse ale solului sau ale industriei uneia din părțile semnatare importate de cealaltă țară și destinate consumului, depozitării, reexportării sau tranzitului trebuiau să se bucure, în timpul cît era în vigoare Convenția hispano-română, de clauza națiunii celei mai favorizate, fără a fi supuse la taxe vamale mai ridicate nici distincte decît cele care grevau produsele sau mărfurile națiunii celei mai favorizate. Spania și România se angajau să nu perceapă alte taxe vamale de ieșire pentru produsele care făceau obiectul comerțului dintre ele decît cele aplicate exportului în țara cu regimul cel mai favorabil. Fiecare dintre părțile contractante se angaja să acorde imediat celeilalte părți toate privilegiile sau reducerile de taxe de care beneficia deja sau ar putea beneficia ulterior o a treia putere.

Fiecare din părțile contractante era în drept să pretindă certificate de origine în cazul în care s-ar fi stabilit taxe diferențiate din cauza originii mărfurilor sau a altor considerente.

Spania și România se angajau să nu pună piedici de nici un fel comerțului lor reciproc prin interdicții la import, la export sau la tranzit.

⁶⁵ Ibidem, dos. 38/1908, f. 273.

⁶⁶ Ibidem, f. 274. Rezoluția Consiliului de Miniștri al României nr. 1 385 din 24 octombrie 1908.

⁶⁷ Arh. M.A.E., Madrid. Pactos Internacionales. Rumania, legat. 4017. „Informe de la Comisión para el estudio y preparación de los Pactos Internacionales”.

Nu puteau să se aplice excepții la această regulă decît doar în circumstanțe excepționale (crearea unor provizii de război; motive de securitate internă a statului; motive de poliție sanitară; împiedicarea propagării epizootiilor sau a distrugerii plantelor în special de către insecte sau paraziți dăunători). Convenția stabilea, de asemenea, ca navele românești și încărcătura lor în Spania și navele spaniole și încărcătura lor în România să fie tratate pe picior de egalitate cu navele națiunii celei mai favorizate. Naționalitatea navelor era recunoscută, de ambele părți, pe baza legilor și regulamentelor proprii ale fiecăruia din statele contractante, prin intermediul titlurilor sau patentelor acordate căpitanilor, patronilor sau conducătorilor de nave de către autoritățile competente.

În partea finală a convenției se stabilea că aceasta va fi ratificată de organele competente ale celor două țări cît mai curînd posibil și că va intra în vigoare din ziua schimbării instrumentelor de ratificare, care urma să aibă loc la Viena.

Părțile contractante se obligau să anunțe anularea convenției cu 12 luni înainte.

Convenția, redactată în două exemplare originale, a fost semnată la Viena, la 1 decembrie 1908, de reprezentantul plenipotențiar al Spaniei, Julio de Arellano, marchiz de Casa Arellano, și de reprezentantul plenipotențiar al României, Nicolae Mișu ⁶⁸.

Ratificarea Convenției de comerț și navigație s-a produs într-un termen relativ scurt. Încă în ședința Consiliului de Miniștri al României din 29 noiembrie/11 decembrie 1908, la cererea primului ministru, guvernul român a hotărît să se îndeplinească formalitățile în vederea aducerii convenției în dezbateră corpurilor legiuitoare ⁶⁹.

Convenția a fost dezbătută și aprobată la 17 decembrie 1908 în Adunarea deputaților cu majoritatea de 71 de voturi contra 2⁷⁰. În ziua următoare, Convenția a fost aprobată și de senatul român ⁷¹.

Cortesurile spaniole, pe de altă parte, au urmat o procedură similară pentru aprobarea Convenției de comerț și navigație, astfel că în februarie 1909 a avut loc, la Viena, schimbul de note asupra interpretării acesteia.

Nota încredințată ministrului plenipotențiar spaniol de colegul său român la 14 februarie 1909 făcea să se constate că în tot ceea ce se referea la comerțul de cabotaj, la pescuitul în apele jurisdicționale și la restricțiile în importul unor anumite mărfuri, fiecare din cele două puteri își rezerva legislația ei respectivă fără ca aceasta să poată să se opună cunimic la principiul clauzei națiunii celei mai favorizate, de care fiecare din cele două națiuni se bucurau față de cealaltă, în termenii și cu excepțiile care se stabileau în Convenție.

O declarație identică era conținută în nota pe care ministrul spaniol Julio de Arellano o încredința ministrului român N. Mișu la 18 februarie 1909. Cu aceasta s-au încheiat formalitățile schimbului instrumentelor

⁶⁸ Convenția de comerț și navigație între Spania și România, publicată de către „Gazeta de Madrid” la 27 aprilie 1909, după ratificarea acesteia la Madrid și București.

⁶⁹ Arh. Ist. Centr., Buc., fond. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 39/1908, f. 250.

⁷⁰ Ibidem, dos. 44/1908, f. 29.

⁷¹ Ibidem, dos. 118/1908, Rezoluția senatului.

de ratificare și interpretare a Convenției de comerț dintre Spania și România ⁷².

Din lista de mărfuri spaniole incluse în anexa Convenției hispano-române din 1908 se poate observa că Spania exporta în România o largă serie de produse agricole (în afară de vinuri și cereale) și alimentare, articole de manufactură, dar mai ales minereuri de toate felurile, metale colorate, metaloide și diferite materii prime.

Convenția a permis o mai bună organizare și reglementare a schimburilor comerciale între cele două țări, ceea ce s-a reflectat, desigur, în dezvoltarea acestora. În acest sens, trebuie semnalată și contribuția importantă a lui Romeo de Bager, consul spaniol la București și apoi, de la 29 ianuarie 1909, însărcinat comercial al Spaniei în România, care era în relații strânse cu cercurile economice din Catalonia și din alte centre industriale și comerciale ale Peninsulei Iberice ⁷³.

La începutul lunii aprilie 1910 a fost publicată în București de către Ministerul de Finanțe *Statistica comerțului exterior al României și mișcarea porturilor*, referitoare la anul 1908. Statistica cuprindea și date în legătură cu comerțul cu Spania.

Pentru prima dată după anul 1900, comerțul hispano-român figura într-un capitol aparte într-o astfel de publicație. Între anii 1900 și 1908 comerțul cu Spania fusese inclus în capitolul privind „alte state”. Din datele publicate asupra anului 1908 rezulta că importul de mărfuri spaniole de către România se ridica la 3 581 de tone, cu o valoare de 372 755 de lei (sau franci), în timp ce exportul de mărfuri românești în Spania se ridica la 16 483 de tone, cu o valoare de 2 121 126 de lei (sau franci)⁷⁴.

În legătură cu aceste date trebuie să facem o precizare. Autoritățile spaniole competente au făcut observația că „cifrele statistice referitoare la importul de mărfuri spaniol de către România cuprind doar schimbul făcut direct de la țară la țară”, adică mărfurile care seseau „cu conosament spaniol”. „Dar cea mai mare parte a comerțului nostru — spunea ministrul spaniol la București — se face indirect, articolele noastre ieșind din porturi diferite, ca Hamburg, Marsilia, Genova, Triest etc., ajung în România cu conosament direct al acestor ultime puncte, astfel încît cea mai mare parte a comerțului (cu Spania — *n.a.*) rămînea inclus la comerțul cu alte țări”⁷⁵. Despre valoarea la care ajungeau mărfurile spaniole înregistrate în România ca provenind din alte țări sînt concludente datele referitoare la anul 1907 culese de Romeo de Bager în porturile spaniole, de tranzit și românești. Conform acestor date, consemnate în memoriul comercial spaniol din 1907, se putea calcula că importul

⁷² Notele schimbate între Spania și România au fost publicate împreună cu convenția în „Gazeta de Madrid” (ziar oficial), la 27 aprilie 1909 și din nou, peste două zile, pentru a înălțura o greșeală.

⁷³ Arh. M.A.E., Madrid, Corespondență ambassade și legații — România, legat. 1717. Telegrama cifrată a Ministrului de Interne către Legația Spaniei în capitala română, datată Madrid, 29 ianuarie 1909.

⁷⁴ Ibidem, legat. 1716, date referitoare la schimburile comerciale hispano-române înainte de semnarea Convenției de comerț și navigație din 1 decembrie 1908. Nota diplomatică a Legației la București (Comerț), nr. 9 din 17 aprilie 1910.

⁷⁵ Ibidem.

României din Spania se ridica la aproximativ 2 000 000 de lei (sau franci), iar exportul român în Spania atingea 10 000 000 de lei (sau franci)⁷⁶. Balanța se înclina în favoarea României. Ca o consecință a Convenției de comerț și navigație, semnată la 1 decembrie 1908, a crescut interesul față de mărfurile românești. „Se observă — constata Legația Spaniei la București — o dorință manifestă din partea producătorilor noștri de a spori relațiile comerciale cu această țară, după cum o dovedește marele număr de scrisori ce se primesc solicitînd date asupra acestei piețe și desemnarea Caselor de comerț cu semnătură recunoscută pentru a se înțelege cu ele direct. Aceste schimbări începute deja îndreptătesc așteptarea că relațiile noastre comerciale vor crește din zi în zi, mai ales dacă se va facilita transportul articolelor naționale spre porturile românești”⁷⁷.

În legătură cu aceasta, Legația Spaniei la București, cunoscînd bine prin secția sa de comerț, problemele cu care era confruntată dezvoltarea comerțului hispano-român, sprijinea față de guvernul din Madrid dorințele unor largi cercuri comerciale de a se stabili o linie maritimă directă cu porturile Brăila, Galați și Constanța, pentru care România era dispusă să facă facilități.

Conform datelor din *Statistica comerțului exterior al României și mișcarea porturilor*, referitoare la anul 1908, în porturile românești (Constanța, Brăila și Galați), au intrat 3 vapoare cu pavilion spaniol și 5 vapoare provenind din Spania, dar cu alte pavilioane. Din porturile românești au ieșit, în același an, 5 vapoare cu pavilion spaniol și 7 vapoare cu destinația Spania⁷⁸.

Interesul sporit față de România se manifesta și prin sosirea la București a unor comisii, ca, de exemplu, cea a industriașilor de la „Ocotirea muncii naționale” din Barcelona (aprilie 1910), cu scopul de a cerceta mai bine piața românească și de a găsi cea mai bună modalitate pentru plasarea produselor spaniole.

La începutul anului 1910 activul ministru interimar al Spaniei, Romeo de Baguer, a fost înlocuit la Legația spaniolă din București cu Manuel Multedo, care, ca și primul, vedea în comerț și în întărirea relațiilor economice multilaterale cel mai adecvat mijloc de a strînge relațiile de prietenie hispano-române. În acest scop, Manuel Multedo studia amănunțit situația diferitelor piețe. În legătură cu laborioasele negocieri dintre România și Austro-Ungaria pentru semnarea (august 1910) a Convenției adiționale a tratatului, în vigoare din decembrie 1893, Multedo a fost preocupat să afle dacă în acest tratat nu erau favorizate anumite articole și mărfuri care constituiau capitole importante în schimbul comercial dintre Spania și România. În concluziile sale, interesante și pentru studierea epocii, diplomatul spaniol sublinia că „Austro-Ungaria nu mai era o națiune exclusiv industrială, așa cum o demonstra locul important pe care-l ocupa politica agrară în viața ei publică, în timp ce România nu voia să fie doar agricolă, făcînd tot posibilul ca să favorizeze industria națională în plină creștere”⁷⁹. După părerea aceluiași Multedo, unul

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, nota diplomatică a Legației Spaniei la București (Comerț), nr. 36 din 25 august 1910.

din avantajele ce se acordau României prin convenția cu Austro-Ungaria era cel al exportului de vite sau de carne proaspătă și sărată. Prin aceasta, negoțul de vite, izvor de bogăție în alte timpuri și părăsit din cauza imposibilității de a face export datorită piedicilor puse de Austro-Ungaria, putea înflori din nou în România cu profit pentru agricultură⁸⁰.

În ceea ce privește interesele comerciale ale Spaniei, acestea nu erau lezate de noua convenție dintre România și Austro-Ungaria. Schimburile între Spania și România au continuat să se dezvolte pînă în 1914.

În timpul anilor 1914—1918 relațiile comerciale hispano-române ca de altfel întregul comerț exterior al României, au fost supuse unor puternice modificări ca urmare a declanșării războiului mondial și a celor două faze principale ale politicii externe a României : prima de neutralitate (august 1914 — august 1916) și a doua de participare la război. Din acest punct de vedere, guvernul spaniol nu a văzut nici un inconvenient în a continua să facă comerț cu România în ambele faze ale politicii externe ale acestei țări. Dar închiderea strîmtorilor Dardanele și Bosfor a făcut practic imposibilă exercitarea comerțului româno-spaniol, ca și a comerțului României cu celelalte țări din Europa occidentală.

Evoluția comerțului româno-spaniol este ilustrată și de următoarele date referitoare la anii 1913—1915⁸¹ :

Valoarea comerțului hispano-român (în lei)

1913	1914	1915
12 185 874 (lei)	5 945 200 (lei)	251 155 (lei)
0,97%	0,62%	0,02%

Importul român de mărfuri spaniole

1913		1914		1915	
tone	lei	tone	lei	tone	lei
420	450 491	414	539 245	85	251 155

În cadrul balanței comerciale a României, Spania reprezenta

1913	1914	1915
11 284 892 lei	4 866 710 lei	251 155 lei

Înainte de primul război mondial, România obișnuia să semneze două feluri de convenții comerciale.

O categorie o formau acelea care constau de fapt într-un acord vamal, în care statul român își rezerva dreptul de a acorda anumite reduceri de taxe vamale pentru produsele exportate în România de cealaltă parte semnatară a convenției. Din această categorie de convenții făceau parte cele semnate cu Germania, Austro-Ungaria, Belgia, Franța, Anglia, Italia și Turcia.

Alte convenții românești se bazau pe clauza națiunii celei mai favorizate, aceste categorii aparținînd cele încheiate cu Spania, Bulgaria, Danemarca, Olanda, Norvegia, Rusia, Serbia, Suedia și Elveția.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ *Enciclopedia României*, vol. IV, *Comerțul exterior*, p. 460—472.

Toate acordurile comerciale adoptau în principiu tariful vamal din 1906.

Schimbarea acestei situații a început imediat după primul război mondial, prin aplicarea tarifului general tuturor țărilor care au fost inamicii României și a culminat cu hotărîrea adoptată de guvernul Averescu la 4 aprilie 1921 de a denunța și declara nule toate convențiile comerciale în vigoare, cu toate națiunile⁸². Între acestea se afla și convenția cu Spania. Denunțarea Convenției de comerț și navigație din 1 decembrie 1908 complica raporturile comerciale dintre cele două țări și crea o serie de probleme. Una dintre acestea consta în faptul că, în ciuda dificultăților apărute imediat după război, prin lipsa de linii de navigație și prin situația transporturilor feroviare române, Spania a continuat să importe din România cereale și în special cherestea. Denunțarea Convenției hispano-române făcea să se piardă o sursă de aprovizionare pentru Spania și aducea prejudicii considerabile comercianților spanioli, care posedau o cantitate importantă de monedă românească depreciată⁸³. Valoarea scăzută pe care o înregistra moneda românească după primul război mondial nu permitea comercianților spanioli s-o transforme, la un schimb avantajos, în monede străine. De fapt, chiar dacă unii dintre acești comercianți s-ar fi resemnat cu pierderile, operația nu putea fi realizată pentru că fusese decretată din 1921 blocarea totală a depozitelor în lei aparținînd străinilor și existente în România. Pentru Spania rămînea, în ciuda anulării Convenției vechi, problema de a redresa în condițiile postbelice relațiile economice cu România, începînd prin a salva, pe cît posibil, capitalurile spaniole. În acest sens era luată în considerare posibilitatea ca deținătorii spanioli ai acestor capitaluri să le poată pune în mișcare chiar în România, cu scopul de a transforma moneda românească în marfă de export și aceasta apoi în pesetas. Ministrul spaniol la București considera posibilă această operație, ca și altele, prin care s-ar fi putut pune bazele unor noi relații economice hispano-române. „România — remarca el — nu are o ostilitate deosebită față de nici o țară și toți comercianții sînt tratați de ea în același mod”⁸⁴.

Declarațiile succesive ale diverselor guverne române subliniau constant că instabilitatea monedei naționale împiedica semnarea unor convenții speciale de comerț și că unica bază de discuție pentru negocierea unor acorduri comerciale era acceptarea „clauzei națiunii celei mai favorizate” și respectarea unor prevederi speciale vamale, ca : interzicerea importului anumitor articole (de exemplu mătăsuri, vinuri, parfumerie); plățirea de taxe în aur pentru o serie de produse sau sporul de taxe prevăzut pentru alte mărfuri⁸⁵.

Analizînd punctul de vedere român și examinînd interesele Spaniei în reluarea comerțului cu România, organele competente spaniole au constatat că, dintre articolele interzise importului sau grevate de taxe în aur sau de suprataxe vamale, aproape nici unul nu afecta comerțul spaniol.

⁸² Arh. M.A.E., Madrid, Corespondență România, legat. 1717, depeșa Legației Spaniei la București (Comert), nr. 290, semnată de ministrul spaniol Amalfi la 6 noiembrie 1922.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

Se considera că produsele Spaniei susceptibile de a găsi din nou o piață în România erau orezul, uleiurile, conservele și peștele sărat, țesăturile de lână și de bumbac, pluta, fructele proaspete, uscate și în conserve, în special portocale, chimion, migdale, produsele chimice și încălțăminte, acestea din urmă fiind supuse însă unor suprataxe.

Bineînțeles că exportul vinurilor sale variate și de calitate foarte bună prezenta un mare interes pentru Spania. România, fiind însă ea însăși o țară producătoare de vinuri — pe care, de asemenea, le exporta —, proteja, și pe bună dreptate, prin tarife vamale producția națională, arătându-se constant intransigentă în acordarea de avantaje pentru importul vinurilor. În acest sens, rămânea, ca unică posibilitate, exportul — cu suportarea taxelor corespunzătoare — doar al anumitor sorturi de vinuri spaniole foarte bune, în special al celor cu grad de alcool ridicat — și al lichiorurilor.

În situația creată după război și în așteptarea unor noi aranjamente comerciale hispano-române, exportatorii spanioli puteau totuși să suporte regimul vamal din România — care nu era discriminatoriu — și să-și desfășoare produsele lor pe piața română cu realizarea însă a unor beneficii limitate.

În ceea ce privește importul din România, pentru Spania continua să prezinte un mare interes mai ales lemnul, cerealele, vitele și petrolul, produse importate încă înainte de denunțarea convenției din 1908 și care rămăneau în continuare o excelentă bază pentru schimburile comerciale hispano-române. În legătură cu această situație, caracterizată și prin continuarea demersurilor și presiunilor în legătură cu paralizarea capitalurilor spaniole aflate în România, guvernul spaniol a primit, în noiembrie 1922, propunerea unor cercuri economice spaniole de a negocia cu România un nou tratat comercial pe următoarele baze :

1. Acordarea de către România a „clauzei națiunii celei mai favorizate” Spaniei.

2. Spania aplica mărfurilor române taxele prevăzute în cea de-a doua coloană a tarifului vamal, concesiune care era echivalentă cu un tratament de marcată favoare în comparație cu așa-numitul sistem de „contribuții” stipulat de Spania în convențiile sale de comerț cu alte țări.

Reluarea și lărgirea schimburilor comerciale erau o problemă vitală pentru Spania, care după terminarea războiului mondial — în timpul căruia făcuse comerț pe scară largă mulțumită neutralității sale — se găsea în fața unei crize evidente de supraproducție. Situația impunea găsirea de noi piețe de desfacere pentru produsele spaniole, și în acest sens Europa răsăriteană oferea largi posibilități. „Poate — scria ministrul Spaniei la București — că comercianții spanioli vor înțelege, când se va normaliza comerțul nostru cu România, cât de mult le convine să organizeze pe baze solide schimbul de produse cu această țară, atât de necesar pentru a canaliza producția noastră amenințată de gravele crize de după război”⁸⁶.

⁸⁶ Ibidem, raport nr. 290 al Legației Spaniei (Comerț) la București; ibidem, „Tratate” România. *Modus vivendi* comercial între Spania și România, 1922—1923, Ministerul de Stat, Secția comercială, Madrid, nota diplomatică nr. 180 a Legației Spaniei la București, 15 mai 1923, semnată de către noul însărcinat cu afaceri al Spaniei în România, Francisco Amat.

După diferite tatonări, la 1 mai 1923 s-a ajuns la un acord comercial hispano-român (*Modus vivendi* comercial) prin schimbul de note diplomatice între guvernele de la Madrid și București. Acest *Modus vivendi* stabilea aplicarea celei de-a doua coloane de tarife (tarife minime) pentru mărfurile românești, iar România, la rîndul ei, acorda Spaniei clauza „națiunii celei mai favorizate”.

Modus vivendi comercial a redresat și a dat un nou impuls relațiilor dintre Spania și România la începutul anilor '20 pe baza tarifelor de favoare pentru partidele de mărfuri mai frecvente în comerțul ambelor țări.

Cu toate obstacolele întîmpinate, în general, din cauze obiective în perioada de care ne-am ocupat, relațiile comerciale hispano-române au contribuit la aprofundarea prieteniei și la sporirea interesului reciproc dintre cele două popoare, atît de aproape unul de altul prin istoria lor.

CONTACTS ET RELATIONS COMMERCIALES ENTRE L'ESPAGNE ET LA ROUMANIE JUSQU'À LA SIGNATURE DU « MODUS VIVENDI » COMMERCIAL DE 1923

RÉSUMÉ

L'étude a été élaborée sur la base des documents des Archives du ministère des Affaires étrangères de Madrid (section commerce) et des Archives historiques centrales de Bucarest (fonds de la Maison royale et de la Présidence du Conseil des ministres) de même que sur la base de mémoires publiés dans la collection de livres espagnols rares et d'autres sources historiques.

Dans la première partie de l'étude l'on présente les impressions des premiers voyageurs espagnols dans la Méditerranée orientale et le Sud-Est de l'Europe, ainsi que les contacts les plus anciens mais encore sporadiques, entre les commerçants espagnols et valaques (aroumains) du Moyen Âge. La majeure partie de l'étude est consacrée aux relations commerciales hispano-roumaines durant les dernières décennies du XIXe siècle et les deux premières décennies du XXe siècle. On examine les principaux aspects des relations économiques existant entre les deux pays, en soulignant l'intérêt et les efforts des milieux économiques et politiques des deux pays en vue d'une meilleure connaissance mutuelle des possibilités de livraison et de vente des produits, de l'intensification du commerce entre l'Espagne et la Roumanie. La signature de la première Convention commerciale et maritime, le 1er décembre 1908, marque un moment important des échanges commerciaux entre les deux pays. Ils se sont déroulés sur la base d'un régime de faveur que les deux pays se sont accordé mutuellement, dans le cadre d'une politique visant à la défense du marché intérieur et de l'industrie nationale par le système de tarifs douaniers.

Puissamment affectées par la première guerre mondiale et les conséquences de celles-ci, les relations économiques hispano-roumaines ont acquis une nouvelle impulsion par suite du « Modus vivendi » commercial conclu le 1er mai 1923.

L'auteur souligne en conclusion qu'en dépit de certains obstacles et, en général pour des raisons d'ordre objectif, durant la période qui fait l'objet de l'étude, les relations commerciales hispano-roumaines se sont développées et ont contribué à l'approfondissement de l'amitié et à l'accroissement de l'intérêt manifesté mutuellement par les deux peuples si proches, l'un de l'autre, de par l'histoire.

UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA ANGAJĂRII ROMÂNIEI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL *

— IPOTEZA „Z” —

DE

Colonel VICTOR ATANASIU

cercetător principal la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară

Problemele referitoare la intrarea României în primul război mondial continuă să ocupe un loc important în discuțiile, multe dintre ele încă controversate, care se duc pe plan internațional și intern. Prezentul studiu urmărește să supună aprecierilor unele din aceste aspecte în următoarea succesiune de idei : I. Evoluția proiectelor de operații în perioada 1913 — 1916 ; II. Planul de campanie român din 1916 (ipoteza „Z”); III. Situația pe fronturile europene și a armatei române la intrarea României în război ; IV. Unele considerații asupra planului de campanie român din 1916 și asupra desfășurării operațiilor inițiale.

I. EVOLUȚIA PROIECTELOR DE OPERAȚII ÎN PERIOADA 1913—1916

Un plan de campanie este expresia unei situații de conjunctură politică și militară existentă la un moment dat ; prevederile sale trebuie să concorde cu interesele vitale ale statului sau ale coaliției de state ce-l elaborează. În același timp, el reprezintă un studiu metodic și amănunțit al tuturor factorilor ce-l pot influența în timp și cărora trebuie să fie în măsură să li se adapteze cu maximum de rapiditate. De aceea un plan de campanie, cu toate că păstrează în principiu anumite elemente de bază, el subscie în mod succesiv diverselor modificări de situație prin ceea ce numim „ipoteze” sau „proiecte de operațiuni”.

Spre exemplu, Franța, între 1870 și 1914, a întocmit nu mai puțin de 17 planuri de campanie, majoritatea lor avînd la bază ideea de apărare.

* Comunicare prezentată la Asociația de drept internațional și relații internaționale din România în ziua de 8 februarie 1971.

Și la noi poate fi urmărită o asemenea evoluție în perioada care a anticipat intrarea României în primul război mondial. Astfel, înaintea războiului balcanic din 1913, „ipotezele” întocmite de Marele Stat-Major român aveau în vedere numai eventualitatea unui conflict cu Rusia și cu Bulgaria, deoarece alianța noastră de atunci cu Germania și Austro-Ungaria elimina ipoteza unui război cu Puterile Centrale.

Ca urmare a atitudinii manifestate de Austro-Ungaria față de România și față de populația românească din Transilvania după pacea de la București, Marele Stat-Major român a început din toamna anului 1913 să pregătească cele dintii ipoteze de război contra Austro-Ungariei.

De la izbucnirea primului război mondial și pînă la intrarea României în război, ipotezele au fost mereu modificate sau completate, în funcție de schimbările ce survineau mai ales pe frontul oriental și balcanic, pe de o parte, și datorită modului cum se desfășurau tratativele dintre România și aliați, pe de altă parte.

Dacă pînă la Consiliul de coroană din 21 iulie 1914 a rămas totuși dominantă ipoteza care prevedea un război contra Rusiei, bazată în principal pe atitudinea Bulgariei favorabilă Puterilor Centrale și ostilă Rusiei, după 21 iulie 1914, ca urmare a hotărîrilor luate și a acordurilor încheiate în septembrie cu Rusia, toată activitatea Marelui Stat-Major s-a axat pe stabilirea ipotezelor de război contra Austro-Ungariei.

La începutul lunii octombrie 1914, Austro-Ungaria a trecut la o nouă ofensivă împotriva Serbiei, în timp ce Turcia s-a alăturat, la 21 ale aceleiași luni, Puterilor Centrale. În această situație și în ipoteza că majoritatea forțelor bulgare împreună cu armatele austro-ungare s-ar fi îndreptat contra Serbiei, proiectul de operații al Marelui Stat-Major român prevedea :

— o ofensivă cu majoritatea forțelor contra Austro-Ungariei (A. I și A. II) ;

— defensivă pe frontul de sud, cu A. III, și

— o rezervă generală de două divizii în raionul București-Titu.

În ipoteza că majoritatea forțelor bulgare ar fi fost îndreptate contra noastră în timp ce Austro-Ungaria ar fi atacat Serbia între Morava și Drina, proiectul de operații prevedea :

— o ofensivă contra Bulgariei cu majoritatea forțelor (A. II și A. III) ;

— o ofensivă secundară întreprinsă cu A. I (trei divizii) în legătură cu sîrbii, pentru a împiedica interceptarea de către inamic a comunicației dintre noi și sîrbi de pe valea Moravei și a Timocului ;

— defensiva pe frontiera Carpaților cu trei divizii ¹.

În 1915 Puterile Centrale, executînd manevra pe direcții (linii) interioare, au mutat efortul de pe frontul de vest pe cel oriental și balcanic.

La 19 aprilie austro-germanii au trecut la ofensivă, rupînd frontul rus între Gorlice și Tarnopol, recucerind Galiția și Bucovina și realizînd, pînă la sfîrșitul lunii septembrie, o pătrundere adîncă în teritoriul rus. Aproape 2/3 din efectivele combatante și o mare parte din materialul

¹ Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat-Major, serviciul istoric, *România în războiul mondial 1916—1919*, vol. I, București, 1934, p. 85.

de război au fost pierdute, iar ultimele rezerve de muniții consumate. Bulgaria a început mobilizarea, iar la 22 septembrie a atacat Serbia.

Puterile aliate au hotărît să vină în ajutorul Serbiei, dar România, apreciind această hotărîre ca tardivă — cum de altfel s-a și dovedit — și fiind amenințată și de un atac din partea Puterilor Centrale, a refuzat invitația Angliei de a intra în război și s-a opus trecerii unei armate ruse prin teritoriul român pentru o acțiune contra Bulgariei, declarînd că orice încercare de acest fel va fi respinsă prin arme. Situația României devenise critică. În aceste condiții, pentru anul 1915 și începutul celui următor, planul de campanie al României prevedea :

- ofensiva contra Austro-Ungariei în Transilvania cu majoritatea forțelor (Corpul de nord, A. II și A. I) și
- defensivă pe frontul de sud contra Bulgariei (A. III).

Această situație a încetat o dată cu hotărîrea Puterilor Centrale de a renunța la exploatarea succesului în Balcani ca urmare a înfrîngerii Serbiei, ca și la un „atac preventiv” contra României. Această ultimă intenție era o consecință a vizitei țarului bulgar la M.C.G. german la începutul anului 1916, în urma căreia comandamentul german hotărîse ca, după un ultimatum dat României, ea să fie atacată de forțe germane și bulgare. În legătură cu acest fapt, generalul Falkenhayn menționează : „Convenția nu a fost executată. România îndeplinea de o manieră ireproșabilă contractul exportului de cereale încheiat între timp. Ea își crease de altfel o contragreutate față de Antantă, încheind și cu ea un tratat analog”².

Pentru anul 1916, Puterile Centrale hotărîseră să mute iarăși efortul pe Frontul de vest, unde organizau ofensiva de la Verdun și cea de pe frontul italian.

În același timp, și Puterile Antantei au hotărît trecerea la ofensivă generală pe fronturile franco-englez, italian și rus.

România a început tratativele cu Antanta în vederea intrării în război. Marele Cartier General român, după multe dezbateri, a respins propunerea generalului Alexeev din ianuarie 1916 și a generalului Joffre din iunie 1916, referitoare la o acțiune cu majoritatea forțelor contra Bulgariei, rămînînd consecvent unui plan, adoptat în linii mari încă din octombrie 1914. La 13 iulie 1916 comandamentele și trupele române se și aflau în posesiunea proiectului de operații corespunzător.

II. PLANUL DE CAMPANIE ROMÂN DIN 1916

În perioada anilor neutralității, Marele Stat-Major a elaborat mai multe proiecte de operații, hotărînd, în urma unei multilaterale analize a situației de la începutul verii anului 1916, aplicarea ipotezei denumite „Z”.

Ipoteza „Z” a intrat în uzanța noastră și sub denumirea de „Planul de campanie român din 1916”, cu titlul său complet : „Proiectul de opera-

² General Erich von Falkenhayn, *Le Commandement suprême de l'armée Allemande (1914—1916) et ses décisions essentielles*, Paris, 1921, p. 158—159.

țiune în vederea unui război contra Puterilor Centrale și a Bulgariei. România aliată cu Cvadrupla Înțelegere”.

Acest plan de campanie era justificat, atât din punct de vedere militar, cât și juridic, de existența a două documente fundamentale: tratatul de alianță și convenția militară, încheiate la 4/17 august 1916 între România de o parte, și Franța, Anglia, Italia și Rusia, de altă parte, care stabileau condițiile politice și militare ale intervenției României în război.

Din aceste documente se desprind de la început câteva idei, pe care le considerăm cardinale în privința orientării și stabilirii principalelor elemente ale ipotezei „Z”.

a) Din tratatul de alianță:

— cvadrupla alianță garantează integritatea teritorială a regatului României în toată întinderea frontierelor sale actuale (art. 1) și recunoaște României dreptul de a anexa teritoriile monarhiei austro-ungare stipulate și determinate la art. 4 (art. 3 și 5);

— România se angajează să declare război și să atace Austro-Ungaria în condițiunile stipulate prin convenția militară; România se angajează de asemenea de a înceta de la declararea războiului orice relații economice și schimburi comerciale cu inamicii aliaților (art. 2).

b) Din convenția militară:

— ca urmare a tratatului de alianță, România se angajează, mobilizând toate forțele de pământ și de apă, să atace Austro-Ungaria cel mai târziu la 15/28 august 1916 (opt zile după ofensiva de la Salonic) (art. 1.);

— pe timpul mobilizării și concentrării armatei române, armata rusă se angajează să acționeze deosebit de energic pe tot frontul austriac în scopul de a asigura operațiile române sus-menționate.

Această acțiune va fi în special ofensivă viguroasă și în Bucovina, unde trupele ruse vor trebui cel puțin să păstreze pozițiile și efectivele lor actuale (art. 2);

— aliații se angajează să precedeze cu cel puțin opt zile, printr-o ofensivă fermă a armatelor de la Salonic, intrarea în război a României, pentru a ușura mobilizarea și concentrarea tuturor forțelor militare române. Această ofensivă va începe la 7/20 august 1916 (art. 3).

La capitoul I al planului se prevedea că scopul general al războiului consta în „realizarea idealului național, adică întregirea neamului”. „Fructul războiului”, se arăta în continuare, trebuia să fie eliberarea teritoriilor locuite de români, care se găseau înglobate în monarhia austro-ungară.

În vederea realizării acestui deziderat politic, planul de campanie exprima și scopul strategic al acțiunii armate, care consta în nimicirea forțelor inamice din Transilvania, deșurarea în câmpia ungară și ieșirea în văile Tisei și Dunării pentru „a pune stăpânire pe zona de hrănire a armatelor austro-ungare”.

Pentru atingerea acestui scop, majoritatea forțelor (A. de Nord, A. I și A. II), întărite ulterior cu rezerva generală (C. 5 A.), reprezentând 75 % din totalul forțelor, trebuiau să acționeze ofensiv în Transilvania, Banat și Ungaria, atacând în direcția generală Budapesta. Armata III (25 % din forțe) trebuia să asigure libertatea de acțiune a ofensivei din Transilvania, trecând în apărare pe frontiera de sud.

Ipoteza „Z” prevedea deci executarea unui război pe două fronturi, și anume :

- a) pe Frontul de nord și nord-vest contra Puterilor Centrale și
- b) pe Frontul de sud contra Bulgariei.

Dacă pentru armatele de pe frontul transilvan era prevăzută o singură formă de acțiune, ofensiva, pe frontul de sud, aceasta se deosebea în conformitate cu cele două faze prevăzute a se executa în timp, și anume :

a) o primă, fază de apărare, în care trupele de pe malul stîng al Dunării aveau misiunea de „a interzice” trecerea inamicului la nord de fluviu, nimicind forțele acestuia care ar fi pătruns pe teritoriul național ; trupele de pe malul drept aveau misiunea de a rezista atacurilor bulgare, acoperind în același timp debarcarea trupelor ruse în Dobrogea și concentrarea lor la sud de linia Cernavodă — Medgidia ;

b) faza a doua, ofensivă, în care, spre a 10-a zi de mobilizare, trupele aliate româno-ruse trebuiau să acționeze ofensiv pentru a pune stăpînire pe aliniamentul : Rusciuk, Șumla, Varna și a nimici forțele inamice din Bulgaria de răsărit și nord.

La aceste acțiuni participa și flota de Dunăre româno-rusă.

Au fost destinați pentru operațiile din Transilvania 420 324 de oameni, iar pentru cele din sud 142 523 de oameni, însumînd un efectiv de 562 847 de oameni, forțe combatante.

Aprecierile făcute asupra forțelor și posibilităților inamicului au fost, în general, juste. A fost corespunzător analizată posibilitatea inamicului din Transilvania de a putea angaja o primă bătălie de amploare pe Mureș, dar nu s-a prevăzut faptul că adversarul poate aduce forțe și de pe alte fronturi cu ajutorul cărora să treacă la ofensivă în Transilvania.

Pentru îndeplinirea scopurilor politice-strategice, comandamentul român a hotărît dispozitivul forțelor, misiunile armatelor și etapele desfășurării operațiilor :

Etapa 1. Cele trei armate de pe Frontul de nord și nord-vest (A. de nord, A. II și A. I), precedate de detașamentele de acoperire, urmau să traverseze Carpații prin 17 trecători și apoi să dezvolte ofensiva în Transilvania, avînd ca obiectiv principal Valea Mureșului. Pe Mureș se considera că va avea loc prima acțiune de amploare.

Aliniamentul acestei etape se prevăzuse a fi atins către a 25-a zi de la declanșarea ofensivei.

Etapa a 2-a. Armata II și Armata de nord urmau să continue ofensiva în direcția generală nord-vest, pentru a ieși în raionul Cluj—Dej și a pătrunde în Poarta Someșului și în Munții Apuseni ; concomitent, Armata I trebuia să acționeze cu forțele principale în valea Mureșului, pentru a ajunge în raionul Caransebeș — Dobra, iar cu un detașament să ocupe regiunea Abrudului, pentru a intercepta comunicațiile care din această zonă conduceau spre văile celor două Crișuri (Alb și Negru).

Acest aliniament urma a fi atins în 4—5 zile, adică în a 29-a sau a 30-a zi de mobilizare.

Etapa a 3-a. Armata II și Armata de nord trebuiau să iasă cu majoritatea forțelor în cîmpia Tisei, în raionul Debrețin — Oradea Mare, și cu forțe

de valoarea unui corp de armată (C. 5 A) să pătrundă prin văile celor două Crișuri pentru a deбуша în raionul Oradea Mare — Békéscsaba, de unde să fie în măsură a ataca în flanc și spate trupele inamice care ar fi rezistat în raionul Debrețin.

Armata I urma să acționeze fie în Banat, contra forțelor inamice existente în această provincie, fie să-și combine acțiunea cu a unei armate aliate franco-anglo-sârbe care eventual ar fi trecut la ofensivă din Serbia spre Dunăre; un detașament de valoarea unei divizii trebuia să acționeze în valea inferioară a Mureșului pentru a menține legătura cu forțele proprii din raionul Oradea — Békéscsaba și a se opune unei eventuale înaintări inamice din raionul Seghedin spre est.

Pentru această etapă se apreciau ca necesare nouă zile.

După cum se vede, prevederile planului de campanie român din 1916 sînt în acord cu stipulațiile tratatului de alianță referitor la atacarea Austro-Ungariei și eliberarea teritoriilor locuite de români din această monarhie, ca și cu prevederile convenției militare în privința asigurării concentrării forțelor și dezvoltării ofensivei române prin acțiunile energice ale aliaților în Galiția—Bucovina și la Salonic. Nerespectarea acestei din urmă importante clauze de către aliați a dus la grave perturbări, care puteau compromite acțiunea română ³.

III. SITUAȚIA PE FRONTURILE EUROPENE ȘI A ARMATEI ROMÂNE LA INTRAREA ÎN RĂZBOIU

Prin convenția militară încheiată la 4 august 1916, România se angajase față de aliați să atace Austro-Ungaria cel mai tîrziu la 15 august 1916. În dimineața zilei de 14 august s-a întrunit la Palatul Cotroceni Consiliul de coroană. La ora 13, cînd ședința acestuia se încheia, hotărîrea României de a intra în acțiune era luată. În seara aceleiași zile, ministrul României la Viena prezenta guvernului austro-ungar declarația de război a țării sale. În același timp, trupele române de acoperire treceau frontiera Carpaților.

România decretase mobilizarea la 14 august, prima zi de mobilizare fiind considerată ca începînd din noaptea de 14/15 august, ora 24.

La 15 august, Germania a făcut cunoscut că se consideră în stare de război cu România.

România nu a declarat război Bulgariei, deoarece nu avea revendicări în sud și era interesată în amînarea cît mai mult a deschiderii ostilităților pe acest front pentru a se cîștiga timpul necesar sosirii Corpului de ajutor rus. Bulgaria, avînd angajate majoritatea forțelor pe frontul de la Salonic, a avut un moment de ezitare, așteptînd să vadă atitudinea adversarului. La 19 august, cînd s-a convins de pasivitatea sa, a declarat război României.

Intrarea României în război s-a produs într-un moment cînd pe teatrele de acțiuni militare din Europa eforturile aliaților ajunseseră la limită. Ei nu au mai fost deci în măsură a fixa prin acțiuni corespunzătoare

³ General D. Iliescu, *Documente privitoare la războiul pentru întregirea României*, București, 1924, p. 81—82.

toare adversarul, ceea ce a permis Puterilor Centrale : Germaniei, Austro-Ungariei și chiar Bulgariei să concentreze contra României forțele necesare.

Pe frontul occidental, cele două acțiuni — de pe Somme și de la Verdun — se încheiaseră. Ofensiva franco-engleză de pe Somme, începută la 18 iunie și oprită la 12 august, deși obligase pe germani să folosească 39 de divizii, consumase concomitent și ultimele rezerve ale aliaților. Ofensiva germană de la Verdun, care a dus la uzura a 65 de divizii franceze și 43 germane, era definitiv oprită în ziua intrării țării noastre în război.

Generalul Falkenhayn remarca următoarele în legătură cu situația de pe acest front : „Încă din ultima treime a lunii iulie și în august, întăriri germane, luate de pe teatrul de război din Vest, au fost aduse în sectorul austro-ungar al Frontului de est, vecin cu România”⁴.

Pe frontul italian, rezervele italiene erau consumate din timpul ofensivei austriece desfășurate în mai 1916, al contraofensivei italiene din Tirol și al ofensivei angajate la începutul lui august pe Isonzo. Comandamentul austriac avea astfel posibilitatea să transporte o parte din forțe pe frontul din Bucovina și Galiția, amenințat de ofensiva lui Brussilov.

Pe frontul oriental, ofensiva Frontului de sud-vest rus, comandat de generalul Brussilov, începută la 22 mai ca o acțiune secundară cu scopul de a atrage forțele inamice și a crea astfel condiții favorabile loviturii principale ce urma a se executa în sectorul central cu forțele fronturilor de vest și nord-vest, datorită slăbiciunii și defecțiunii trupelor austriece a obținut din primele zile rezultate neașteptat de valoroase. Frontul austriac din Galiția se putea considera prăbușit. Această situație a obligat comandamentul Puterilor Centrale să transporte în această parte a frontului toate disponibilitățile : 26 de divizii germane, 7 austriece și 2 turce. Datorită acestei intervenții, pe de o parte, și lipsei de rezerve și muniții a forțelor ruse, pe de altă parte, ofensiva Brussilov a fost oprită la 17 iulie 1916.

Această situație a dus la faptul că, în timp ce Puterile Centrale aveau pe frontul austro-german din vecinătatea României forțe suficiente nu numai pentru a face față unei noi acțiuni ruse, ci și pentru a putea trimite parte din ele contra României, armatele ruse, care consumaseră aproape toate munițiile, nu mai erau în măsură să execute în august acțiuni de natură a fixa rezervele germano-austriece.

Pe frontul balcanic s-au semnalat situații necorespunzătoare în legătură cu misiunea armatelor de la Salonic, datorită atât neînțelegerilor dintre guvernele și comandamentele francez și englez, cât și stării în general necorespunzătoare a acestor forțe sub raportul stării lor sanitare și mai ales al organizării și dotării unităților, în special cele engleze, pentru acțiuni de mișcare. Mai mult decât atât, englezii așteptau mereu angajarea într-o acțiune ofensivă pe frontul de la Salonic, manifestând scepticism asupra intervenției României, iar după ce aceasta s-a produs au găsit un nou motiv în faptul că se declarase război numai Austro-Ungariei, nu și Bulgariei⁵.

La 5 august, după semnarea convenției cu România, generalul Joffre a ordonat generalului Sarrail să înceapă ofensiva contra bulgarilor în ziua

⁴ General Falkenhayn, *op. cit.*, p. 215.

⁵ Général Sarrail, *Mon commandement en Orient (1916—1918)*, Paris, 1920, p. 137—138 ; Ministerul Apărării Naționale, *op. cit.*, p. 142.

de 7 august, „cu scopul de a le înlănțui libertatea de acțiune”⁶. Dar, înainte ca forțele lui Sarrail să treacă la acțiune, cele două armate bulgare (I și II), aflate la aripile dispozitivului, au dezlănțuit ofensiva, și pînă la 15 august, deși a fost oprită, își atinsese obiectivele propuse. Acest succes determină Bulgaria să declare război României la 19 august și să-și îndrepte spre acest front toate disponibilitățile. Pe de altă parte, rezervele lui Sarrail fiind întrebuintate pentru oprirea ofensivei bulgare, acesta nu a mai putut începe ofensiva decît la 28 august, și atunci fără aportul diviziilor engleze. Această acțiune a reușit doar să respingă diviziile bulgare pe vechiul lor aliniament, fără ca pînă la data cînd s-a consumat (20 septembrie) să fi influențat cîtuși de puțin acțiunile trupelor bulgare angajate contra României.

În această situație, Puterile Centrale au putut aduce pe frontul român pînă la sfîrșitul anului 1916 24 divizii de infanterie, 6 brigăzi de munte, 11 divizii și o brigadă de cavalerie, precum și o numeroasă artilerie grea. Dintre acestea, 17 erau divizii de infanterie germane, aduse : 10 de pe frontul oriental, 4 de pe frontul occidental, 1 de la Salonic și 2 din interior.

Momentul intrării României în război a surprins Puterile Centrale, determinînd chiar înlocuirea generalului Falkenhayn din funcția de șef al M.C.G. și trimiterea sa la comanda A. 9 germane, care avea să acționeze în România. „La 14 august 1916 — consemnează generalul german — România a declarat războiul *în mod surprinzător de timpuriu*. Eu îmi închipuiam că intrarea în război, dacă urma să se producă chiar în acel an, trebuia să aibă loc după strîngerea recoltei, adică spre sfîrșitul lunii septembrie. Nu este încă pe deplin clarificat care au fost cauzele care au grăbit-o”⁷. Falkenhayn făcea această apreciere în octombrie 1920. Într-adevăr, România ar fi putut intra în acțiune cu cel puțin o lună mai înainte sau mult mai tîrziu.

Din punct de vedere militar, intrarea în război la începutul lunii iulie ar fi prezentat avantaje incontestabile, deoarece, așa cum am văzut, Puterile Centrale erau complet angajate pe toate fronturile, elementul-surpriză ar fi realizat efecte incomparabile, iar posibilitățile inamicului de a transporta forțe pe noul front reduse la minimum. Documentar cel puțin, faptul era posibil dacă ne amintim că „Ipoteza Z” se afla distribuită comandamentelor și trupelor române încă de la 13 iulie, cu ordinul Marelui Stat-Major nr. 1 584 din 13 iulie 1916.

O angajare mult mai tîrzie în acțiune era în acord cu vederile conducerii politice, care dorea să profite cît mai mult de avantajele neutralității în așteptarea momentului cînd victoria nu mai putea fi pusă sub semnul întrebării.

În privința intrării în acțiune la 15 august existau, așadar, dezavantajele menționate.

Inoportunitatea momentului și impunerea sa de către aliați apar în lumina documentelor ca fapte pe deplin dovedite. În cadrul Comitetului

⁶ *Ibidem*, p. 138.

⁷ General Erich von Falkenhayn, *Campania Armatei 9 împotriva românilor și rușilor, 1916/17*, în românește, București, 1937, ed. a 2-a, p. 15 (subl. ns.).

parlamentar secret, care a avut loc între 28 noiembrie și 7 decembrie 1916, André Tardieu declara : „Noi am antrenat România în luptă fără a fi studiat, nici calculat, nici cunoscut posibilitățile pe care inamicul le putea pregăti contra ei și pe cale de consecință, fără a grupa pe teritoriul român sau pe frontul din Macedonia mijloacele materiale și umane care ne-ar fi permis poate să răsturnăm planurile inamicului”⁸. Punctului de vedere francez i se aliază și primul ministru englez James Ramsay MacDonald, care împărtășește părerea lordului Thomson în această privință : „Cînd în fine decizia a fost luată, el avu conștiința faptului că momentul era inoportun”⁹. Pe bună dreptate, generalul Gambiez poate reține concluzia : „Fără îndoială, România fusese aruncată în aventură”¹⁰. Este incontestabil că Înaltul comandament francez, prin persoana generalului Joffre, a insistat mult la această angajare. Generalul Falkenhayn consideră că a făcut-o „pentru a deplasa atenția lumii de la ofensiva de pe Somme, care eșuase”. Unele păreri înclină să creadă că s-a datorat și presiunii din partea Rusiei, a cărei ofensivă din Galiția „se împotmolise”, cum aprecia Falkenhayn. Sînt însă și afirmații care acuză de rea intenție chiar unele cercuri politice și militare țariste, care urmăreau scopuri ascunse. Astfel, H. Vast afirmă : „Soldatul rus se lupta bine, ofițerii își antrenau cu bravură oamenii. Însă unii șefi mari erau suspecți. Rennenkampf lăsase să-i scape germanii încercuți între cele patru riuri ; colonelul Manouilof fusese spînzurat ca trădător. Ministrului de război Soukhomlinof, căsătorit cu o austriacă, i s-a dovedit, în urma unui proces celebru, suspecte compromisuri cu inamicul. În fine, miniștrii Protopopof și Sturmer gîndeau la ieșirea Rusiei din Antantă... Rusia promisese ajutor de 200 000 de oameni. Ea a trimis mai puțin de 20 000”¹¹.

Asupra numărului, calității și misiunii trupelor ruse trimise în ajutorul României în această perioadă se mai pot formula păreri și pe baza memoriilor generalului Brussilov. Ne referim la cei aproximativ 20 000 de oameni care au constituit Corpul 47 rus (2 D.I. și 1 D.Cv.), trupe de linia a doua sub comanda generalului Zaioncikovski. Iată cum apreciază Brussilov valoarea acestui corp : „Generalul Zaioncikovski refuză la început categoric acest comandament, apreciînd că, față de compunerea și calitatea trupelor ce i se pun la dispoziție, acest corp nu era în stare să țină sus drapelul armatei ruse. El cerea cel puțin 3—4 divizii de calitate bună, fără de care nu-și putea asuma răspunderea... El plecă spre Moghilev. Nu știu ce explicații i-a dat Alexeev, dar el se duse la postul său foarte supărat, rămînînd cu aceleași trupe. Îmi scrisese că Alexeev i-a afirmat că importanța corpului său era cu totul secundară și că nu va întîlni în Dobrogea nici o rezistență specială”¹².

Că intrarea României în război, la data de 15 august 1916, a fost „împusă” de aliați o dovedesc și mărturiile generalului D. Iliescu, șeful

⁸ Général F. Gambiez și colonel M. Suire, *Histoire de la première guerre mondiale*, tome I, Paris, 1968, p. 371.

⁹ Préface de James Ramsay MacDonald à l'œuvre de brigadier-général lord Thomson of Cardington, *Smaranda*, Paris, p. 150.

¹⁰ Général F. Gambiez și colonel M. Suire. *op. cit.*, p. 371.

¹¹ H. Vast, *Petite histoire de la grande guerre*, Paris, 1919, p. 134—135 ; comentarii asupra cifrei de 200 000 de oameni și la general D. Iliescu, *op. cit.*, p. 57, 64, 66, 69 și 80.

¹² *România în războiul mondial 1916—1919*, vol. I, București, 1936, p. 94 ; *Mémoires du général Broussilov. Guerre 1914—1918*, p. 224.

de atunci al M.C.G. român. Atît în şedinţa Senatului din 13 iunie 1924, cît şi într-o lucrare publicată în 1920¹³, el aduce în sprijinul acestei idei două documente :

— articolul lui Alfred Westphal, casier general al „Ligii drepturilor omului”, din „La voix des communes” din 3 martie 1919¹⁴ şi

— telegrama generalului comandant *en chef* al armatelor franceze, prezentată guvernului român la 23 iunie/6 iulie de către ataşatul militar al Franţei la Bucureşti, maiorul Pichon¹⁵.

Din primul document rezultă că generalul Alexeev a cerut intervenţia imediată a României, iar din al doilea că „valoarea intervenţiei României depinde de data la care va avea loc intrarea sa în acţiune ; situaţia comandă armatei române să intervie acum ori niciodată”. Aceeaşi formulă este confirmată şi de lordul Thomson : „Ultimatumul aliaţilor se pregăteşte acum sau niciodată”¹⁶.

În momentul intrării în război, armata română nu era corespunzător dotată şi instruită. Astfel : — la începutul războiului, infanteria era insuficient dotată cu armament ; un batalion român dispunea de 1—2 mitraliere, pe cînd unul german avea 6—8 mitraliere, circa 12 puşti-mitraliere (mitraliere uşoare), circa 4 aruncătoare de mine, grenade etc. ;

¹³ *Războiul pentru întregirea României. Pregătirea militară*, Bucureşti, 1920, p. 34—35.

¹⁴ „La finele lui iunie 1916, aliaţii treceau printr-o perioadă foarte critică. Verdun era mai ameninţat ca oricînd. Ofensiva de pe Somme nu părea să dea ceea ce se aştepta de la ea. Armata engleză era încă în plină formaţiune. Armata lui Brussiloff, după ce pierduse 800 000 oameni în Galiţia, se retrăgea în dezordine. Aripa stîngă a armatei ruseşti rămăsese în vînt în Bucovina şi inamicii erau la porţile Ucrainei, marele lor obiectiv.

În acest moment, generalul Alexeieff, comandantul armatelor ruse, solicită intervenţia imediată a României. El cere generalului Iliescu nu de a merge contra bulgarilor prin Dobrogea şi Dunărea de sud, în legătură cu armata de la Salonic, ceea ce ar fi alcătuit adevărata tactică românească, ci de a veni în ajutorul armatelor ruseşti, de a-i acoperi stînga primejduită prin Transilvania.

Generalul român, simţind bine pericolul unei astfel de întreprinderi... , ceru avizul generalului Joffre.

Generalul Joffre sprijini punctul de vedere al generalului Alexeieff, şi la 6 iulie 1916 maiorul Pichon, ataşat militar la Bucureşti, remise guvernului român o telegramă”.

¹⁵ Anexă la scrisoarea nr. 164 a ataşatului militar, Bucureşti 23 iunie/6 iulie 1916

Rezumatul telegramei din 2 iulie 1916 a generalului comandant *en chef* al armatelor franceze.

„Generalul Alexeieff a însărcinat pe colonelul Tatarinof să expuie punctul de vedere rusec asupra intervenţiei României ministrului de război român ; o rezum aici :

Valoarea intervenţiei României depinde de data la care va avea loc intrarea sa în acţiune ; situaţia comandă armatei române să intervie acum ori niciodată.

Gîndesc că ultimele ezitări ale domnului Brătianu trebuie să cadă, evenimentele dîndu-i certitudinea că ofensive generale victorioase sînt angajate pe toate fronturile şi că Rusia a luat angajamentul de a transporta fără întîrziere materialul de război în cazul cînd România s-ar decide să intervină.

Generalul comandant *en chef* al armatelor franceze mă însărcinează să comunic generalului Iliescu că dînsul împărtăşeşte în întregime modul de a vedea al înaltului comandament rus şi estimează că România trebuie să se hotărască acum ori niciodată”.

¹⁶ Princesse Bibesco, *Le destin de lord Thomson of Cardington*, Paris, p. 80 ; C. Kirişescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916—1919*, ed. a 2-a, vol. I, Bucureşti, f.a., p. 176—179.

— infanteria era complet lipsită de puști-mitraliere, deși toate armatele beligerante dispuneau de astfel de arme;

— nu toată artileria de câmp era dotată cu material modern, iar cantitativ nu era suficientă pentru toate marile unități mobilizate. Diviziile române dispuneau, în medie, de 3—4 guri de foc de câmp pentru un batalion, pe când diviziile germane și austriece dispuneau de 6—7 guri de foc de batalion;

— artileria de munte a fost insuficientă față de natura teatrului de operații și față de materialul de munte numeros și modern al armatei austro-ungare, care dispunea pentru fiecare mare unitate care opera în munți de câteva baterii de munte;

— la intrarea în război, armata română dispunea de 28 de avioane, organizate în 4 escadrile. Avioanele erau de 5 tipuri diferite și de sistem vechi; ele nu întreceau viteza 80 km pe oră;

— măștile contra gazelor, române și franceze, au fost distribuite în august și septembrie și împlineau nevoile numai a unei jumătăți din efectiv;

— instrucția la măștile de gaze s-a făcut chiar în decursul operațiilor;

— pentru încadrarea unităților de artilerie grea s-a recurs la ofițeri de infanterie și cavalerie, care în iulie și august au urmat o școală practică pe lângă Regimentul 1 artilerie grea (Jilava);

— o mare parte din efectivul trupei mobilizate nu avea decât o instrucție sumară, ceea ce justifică în bună măsură pierderile mari din primele săptămâni ale războiului;

— și un singur aspect despre calitatea pregătirii tinerelor cadre de ofițeri: durata școlilor pregătitoare de ofițeri activi și de rezervă a fost redusă la un an, în încercarea de a completa marile lipsuri în ofițeri, iar în locul tinerilor, care pînă atunci se recrutau numai din absolvenții a 8 și 7 clase secundare, se primeau în școli și absolvenți a 6,5 sau chiar 4 clase.

IV. UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA PLANULUI DE CAMPAIE ROMÂN DIN 1916 ȘI ASUPRA DESFĂȘURĂRII OPERAȚIILOR ÎNIȚIALE

România a intrat în război cu un plan de campanie care în mod cert, corespundea atît situației strategice de pe frontul oriental, cît și acelei în care se găsea frontul nostru, deoarece:

— ofensiva cu majoritatea forțelor în Transilvania lovea aliata cea mai vulnerabilă a Puterilor Centrale, Austro-Ungaria, și punctul slab al frontului oriental, Transilvania, lipsită la acea dată de apărarea necesară;

— ajungerea forțelor române pe linia Mureșului ducea la o serioasă scurtare a liniei inițiale a frontului (aproximativ la 1/3, de la 850—900 km, cît era pe aliniamentul Carpaților, la 250—300 km) și deci la o mai bună asigurare a stîngii frontului oriental în care ne integram;

— aliniamentul Mureșului, care trebuia atins în prima etapă, mărea baza de operații a armatei române, asigurînd un serios plus de ordin material și uman; acest avantaj se amplifică pe măsură ce forțele române progresau spre vest;

— forțele pe care Puterile Centrale puteau și era de așteptat să le aducă contra României urmau a fi concentrate în Transilvania și, prin urmare, tot aici trebuiau să se găsească și principalele forțe române;

— față de inamicul de la sud era prevăzută în faza inițială o apărare cu minimum necesar de forțe.

Un astfel de dispozitiv strategic apare logic în condițiile unui război ce ni se impunea a fi dus pe două fronturi cu efortul pe cel de nord.

Și din punct de vedere juridic el se înscrie în prevederile tratatului de alianță și ale convenției militare (art. 2 din tratat : „România se angajează a declara război și a ataca Austro-Ungaria”, iar art. 9 din convenție : „Scopul principal al acțiunii române, atît cît situația militară la sud de Dunăre o va permite, va fi Transilvania în direcțiunea Budapesta”).

O parte deosebit de importantă a planului de campanie se referă la modul cum a fost organizată acoperirea strategică și misiunea primită. Acoperirea reprezintă un element de siguranță strategică prin care se urmărește a se garanta mobilizarea și concentrarea forțelor și a se asigura „grosului” condiții favorabile de desfășurare. Trupele de acoperire erau constituite din mari unități dislocate din timp de pace în regiunile de lângă frontieră. La 15 august 1916, cînd au început ostilitățile, acoperirea română de pe Frontul de nord și nord-vest, dispunînd de 120 de batalioane și 77 de baterii, era deja mobilizată și concentrată, gata a începe operațiile din prima zi de mobilizare. Aceste forțe au fost trimise pe frontiera muntoasă începînd din august 1915. Austro-Ungaria avea pe frontieră slabe forțe de acoperire : 46 de batalioane, 6 escadroane și 25 de baterii, constituite în Armata I austriacă.

Profitînd de evidenta superioritate a forțelor, Comandamentul de căpetenie român a încredințat trupelor din acoperire misiunea de a trece prin surprindere frontiera în noaptea care preceda mobilizarea și a pune stăpînire pe pozițiile favorabile de la ieșirea defileurilor, în scopul de a ușura forțelor principale trecerea masivului muntos, care constituia o fază critică a desfășurării strategice. Ulterior, împinsă dincolo de lanțul Carpaților, acoperirea se transforma în avangardă strategică, care trebuia să asigure concentrarea și desfășurarea strategică a forțelor principale la vest de marele obstacol.

Conducerea trupelor de acoperire a fost inițial asigurată de Comandamentul suprem, care le-a fixat obiectivele de cucerit, și ulterior (18 — 20 august) a trecut sub ordinele armatelor.

Problema acoperirii a fost rezolvată just și într-un mod original printr-o misiune ofensivă, cînd regula era ca asemenea trupe să-și ducă la îndeplinire sarcinile prin misiuni de apărare.

Acoperirea a constituit elementul de siguranță al forțelor principale de la al căror mod de acțiune se aștepta rezolvarea situației în fondul ei, ceea ce ne îngăduie cîteva aprecieri asupra dispozitivului acestor forțe și asupra aliniamentelor de atins, direcției și ritmului de ofensivă pe frontul transilvan.

Dispozitivul inițial a trebuit să țină seama de configurația arcului carpatic și de necesitatea de a folosi toate trecătorile și comunicațiile

de afluire existente în spate pentru ca debușarea forțelor în Transilvania să se facă cu maximum de repeziciune posibilă. În consecință, trei armate sînt dispuse în lungul frontierei, aparent dînd senzația unei repartii uniforme de forțe, dar, dacă ținem seama de frontul repartizat fiecărei armate, surprindem o nuanțare de efort, în avantajul armatelor de la aripi (A. de Nord și A. I).

Privind acest dispozitiv și direcțiile de ofensivă ale armatelor (A. de nord : Bacău-nord Tg.-Mureș ; A. II : sud Brașov-Cluj și A. I : Craiova-sud Orăștie), observăm că ofensiva se reducea mai mult la o împingere a inamicului, constînd din lovituri frontale („a ataca și a respinge”, se spune chiar în plan), în loc de a se căuta ca prin manevră să se cadă pe comunicațiile lui de retragere pentru a-l încercui și nimici. Din acest punct de vedere ar fi fost mai indicat ca după trecerea munților să fie grupate majoritatea forțelor la cele două armate de la aripi, iar direcțiile loviturilor lor principale să fi fost convergente, luînd inamicului posibilitatea de a-și organiza aliniamente de apărare succesive pe Olt și mai ales pe Tîrnave ; A. II ar fi rămas cu forțele strict necesare fixării inamicului, contribuind astfel la acțiunea de încercuire a acestuia.

Nivelul atins de arta militară a vremii, ca și natura mijloacelor mobile aflate la dispoziție și modul lor de întrebuințare, nu a permis o astfel de rezolvare.

Ca direcție generală de ofensivă era indicată Budapesta, dar nicăieri în planul de campanie nu se vorbește de „continuarea ofensivei spre Budapesta”, care este cu totul altceva. Pare surprinzătoare această neînțelegere, care a determinat „o apreciere” care acuză că obiectivul final al ofensivei a fost disproportionat față de forțele disponibile. Avem de-a face, desigur, cu o vizibilă eroare.

Referindu-se la țelurile urmărite de România în această conflagrație, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta în cuvîntarea ținută cu prilejul împlinirii unei jumătăți de secol de la bătălia Mărășeștilor : „poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenția de cotropire și anexiune teritorială ; cedînd presiunilor puterilor Antantei, cercurile conducătoare ale țării au hotărît intrarea în război alături de Anglia, Franța și Rusia, care promiteau satisfacerea dezideratului unității noastre naționale”¹⁷.

Aliniamentele de atins în cadrul fiecărei etape rămîn să le apreciem ca judicios alese, evident în condițiile în care aliații și-ar fi îndeplinit obligațiile asumate prin convenție.

În privința ritmului de ofensivă nu ne putem declara satisfăcuți. Ca și „cantitatea de mișcare” în mecanică, puterea ofensivei se măsoară prin produsul dintre masă și viteză ; această putere este deci în funcție nu numai de cantitatea de forțe și de mijloace care formează masa, ci și de viteza cu care această masă lovește pe inamic. Or, din acest punct de vedere, ritmul mediu realizat de 2—3 km în 24 de ore nu ne satisface dacă avem în vedere raportul de forțe. Chiar Ludendorff a afirmat că „armata română înainta cu încetineala unui melc” și că „un atac rapid al românilor putea transforma în derută marșul german spre Mureș”¹⁸.

¹⁷ N. Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărășeștilor*, în *Români a pe drumul desăvîșirii construcție i socialiste*, vol. 2, București, Edit. politică, 1968, p. 467.

¹⁸ Ludendorff Erich, *Souvenirs de guerre*, vol. I, Paris, 1920, p. 308.

Ofensiva pe frontul transilvan, începută în asemenea condiții și fără a se fi respectat din partea aliaților angajamentele asumate : ofensivă rusă în Galiția și ofensivă aliată pe frontul de la Salonic, au făcut ca în aplicarea planului de campanie român din 1916 să apară modificări care au pus sub semnul întrebării stabilitatea sa. De aceea „statul-major român considera cu drept cuvânt că era imprudent să se angajeze cită vreme nu i se asigura sprijinul a 500 000 de soldați aliați”¹⁹. În același timp, lordul Thomson aprecia : „Planul strategic este suficient de temeinic și va reuși dacă rușii vor acționa ofensiv simultan și dacă forțele noastre la Salonic pot reține pe bulgari. Aceste două, desigur, au o semnificație enormă și tragică. Am intuiția că sintem în ajunul unei trădări”²⁰. Astfel, cu toate că ofensiva în Transilvania se desfășura în condiții favorabile, creînd frontului austriac o situație extrem de critică, totuși la 2 septembrie, în atmosfera creată de înfrîngerile suferite în Dobrogea, Comandamentul român a modificat proiectul inițial, mutînd centrul de greutate al operațiilor de pe Frontul de nord pe cel de sud.

De altfel, de la 25 august, ca urmare a pierderii capului de pod Turtucaia (24 august)*, armatele din Transilvania primiseră ordin să se întărească pe pozițiile ocupate și să pregătească forțele necesare a fi transportate pe Frontul de sud²¹. Cu alte cuvinte, încă de la această dată, deci din a 11-a zi de mobilizare, se amînase reluarea ofensivei în Transilvania, începînd pregătirile pentru o ofensivă în sud, care a dat naștere așa-numitei „operații de la Flămînda”, după numele locului de trecere peste Dunăre.

Lucrările pregătitoare, deși au durat cam 15 zile, s-au desăvîrșit în cel mai mare secret și în ziua de 18 septembrie Dunărea a fost trecută de primele eșaloane ale Armatei III (Divizia 10.I).

Care era scopul și forma de manevră ce se proiectase? Se urmărea nimicirea forțelor inamice de la sud de Dunăre printr-o acțiune convergentă executată cu Armata de Dobrogea dinspre est și A III dinspre nord-vest.

Această acțiune a dus la modificarea planului de campanie, care prevedea pe Frontul de sud, pentru a doua etapă a acțiunilor, doar o ofensivă cu obiectiv limitat — și numai în cadrul Armatei de Dobrogea — în scopul de a constitui o amenințare „dintr-o poziție de flanc” pentru orice eventuale acțiuni ofensive inamice la nord de Dunăre. Ne aflăm în mod cert în fața unei grave abateri de la principiile conducerii războiului, care cer urmărirea cu perseverență a realizării scopului propus prin planul inițial de operații, care nu poate fi modificat decît atunci cînd intervenția unor elemente neprevăzute face planul nerealizabil. În cazul nostru, căderea Turtucaiei nu reprezenta un element de natură a influența situația strategică. Mai mult decît atît, acest cap de pod trebuia evacuat în timp oportun pentru a nu face sacrificii zadarnice! Schliffen spunea într-o anumită ocazie : „Prefer să sacrific o provincie decît să împart armata cu care vreau și trebuie să înving”.

¹⁹ Général F. Gambiez și colonel M. Suire, *op. cit.*, p. 362.

²⁰ Le brigadier-général lord Thomson of Cardington, *Smaranda*, Paris, p. 205.

* La 26 august a fost evacuat și capul de pod Silistra.

²¹ Colonel Ion Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916—1917*, București, Edit. militară, 1967, p. 69.

Pe de altă parte, comandamentul român a călcat un principiu fundamental al manevrei pe linii interioare, acela de a nu opera ofensiv în ambele direcții, punându-se astfel în situația de a nu putea realiza „masa covârșitoare” pe una din direcții. Aceasta deoarece după 26 august s-a acționat ofensiv și pe frontul din Transilvania.

Consecințele se cunosc! Manevra proiectată pe Frontul de sud a trebuit să fie oprită atunci când prima divizie trecuse Dunărea, deoarece între timp adversarul terminase concentrarea forțelor în Transilvania și învinsese dreapta Armatei I în bătălia de la Sibiu. Forțele aduse pe Frontul de sud trebuiau acum dirijate spre Frontul de nord.

Prin modificarea planului de operații inițial se dăduse armatelor austro-germane timpul necesar concentrării forțelor, renunțându-se la inițiativa operațiilor și pierzându-se astfel situația favorabilă de la începutul războiului, când aveam în Transilvania o importantă superioritate de forțe, fără a se fi realizat nimic nici pe Frontul de nord și nici pe cel de sud. Planul de campanie din 1916 era astfel consumat.

„Puterile occidentale nu prea făceau risipă de compătimire; mai aveau destul de puțin de oferit și asistau, martore neputincioase, la răul pe care-l făcuseră. În Franța, optimismul agitat și ignorant concepușe un plan egoist; Marea Britanie îl încuviințase, iar Rusia acționase în numele intereselor aliaților”²². Saint-Aulaire, noul ambasador francez la București, conștient de situația grea în care se găsea România, de responsabilitatea guvernului francez și a lui personal în atragerea României în război, încerca să convingă propriul său guvern de necesitatea unor măsuri urgente pentru redresarea situației: „... Opinia generală de aci, . . . după ce s-a arătat atât de înflăcărată în favoarea noastră, se îndepărtează de noi. Cei mai buni prieteni ne evită sau păstrează cu privire la armata din Salonic o tăcere glacială, mult mai penibilă decât incriminările lui Brătianu. Lăsînd la o parte greșelile mari ale statului-major român pe frontul de la Dunăre, eu nu pot decît să deplîng consecințele grave ale inactivității armatei de la Salonic și să constat că ea este contrară angajamentelor noastre categorice... Dacă, totuși, pentru rațiuni care mie personal îmi scapă, inactivitatea armatei de la Salonic trebuie să se prelungească, autoritatea mea aici va fi prea grav atinsă pentru ca să pot continua a reprezenta în mod folositor guvernul republicii și, ca atare, nu voi fi demn de încrederea pe care el mi-a arătat-o dacă nu-i voi cere într-un asemenea caz să mă elibereze din funcțiile mele”²³.

Punctul de vedere al lui Saint-Aulaire era însușit și de atașatul militar colonelul Maurice Després.

Cîteva aprecieri asupra manevrei de la Flămînda: judecată izolat, această operație permite unele concluzii interesante. În prim plan se situează părerea comandantului A. III, pe care și generalul Averescu o socotește perfect îndreptățită, că, „dacă operațiunea reușea, rezultatul s-ar fi

²² Christophor Birdwood Thomson, *Old Europe's Suicide*, Manchester, 1919, p. 121.

²³ Arh. M.A.E. Fr., fond. G.G. de Roumanie, N.S. 99 (VII), f. 56; document citat după comunicarea ținută de V. Vesa la A.D.I.R. I în ziua de 25 februarie 1971.

repercutat și asupra Frontului de la Salonic”. Dar de ce această răsturnare de roluri când în convenția militară se prevedea ca Armata de la Salonic să acționeze pentru a ușura acțiunea română și nu invers? ! Care e baza legală a unei asemenea acțiuni în care conducerea s-a lăsat antrenată de dorința de a restabili starea morală a populației, puternic zdruncinată după pierderea Turtucaiei? În loc de fermitate, ușurință și oarecare spirit de aventură.

Consecințele puteau fi mult mai grave; le recunoaște generalul Averescu: „Dacă înaintarea austro-germană din Transilvania s-ar fi produs numai cu puține zile mai târziu, s-ar fi ajuns la rezultatul nenorocit că, pe când grupul de sud ar fi înaintat victorios tot mai departe pe teritoriul bulgar, armatele austro-germane ar fi pătruns în Muntenia pe văile Prahovei, Dimboviței și Ialomiței, ar fi pus stăpânire pe capitală, ar fi închis drumul Armatei I din Oltenia și ar fi pus într-o situație din cele mai critice armatele Frontului de sud”²⁴. De aceea operația de la Flămînda a constituit pentru mulți o enigmă!

În afara acestor considerente de ordin strategic, această operație prezintă un interes netăgăduit și din punctul de vedere al pregătirii ei în deplin secret, ceea ce a dus la totala surprindere a inamicului, deși s-au concentrat numeroase forțe și a fost necesară o mare cantitate de lucrări tehnice: executare de drumuri, amenajări de rampe, amplasare de mijloace pontonieristice, mine fluviale etc.

De aici înainte, Comandamentul român a fost pus în situația de a renunța deocamdată la ideea de ofensivă, recurgînd la succesive planuri de apărare, pînă ce, cu prețul unor mari pierderi în oameni și materiale și cu cedarea unei mari părți a teritoriului național, inamicul a putut fi oprit la porțile Moldovei prin masiva intervenție a forțelor ruse.

Dar, învățămintele fiind și un fruct al înfrîngerilor, consider că studiul planului de campanie român din 1916, ca și al acțiunilor care au rezultat, aduce o deosebită contribuție în această privință. Judecate departe de tensiunea vremurilor, filtrînd cum se cuvine nelipsitele polemici și aprecii obiectiv marile lipsuri materiale ale armatei noastre la începutul campaniei, istoriei îi rămîne să rețină un număr de fapte, un bogat documentar, din care puterea de jertfă a soldatului român se desprinde ca un frumos exemplu de dăruire pentru pămîntul Patriei care l-a născut!

A N E X Ă

CONVENȚIA MILITARĂ *

Art. 1. — Ca urmare la tratatul de alianță încheiat la 4/17 august 1916 între Franța, Marea Britanie, Italia, Rusia și România, România se obligă, mobilizînd toate forțele sale de uscat și de apă, să atace Austro-

²⁴ General Al. Averescu, *Operațiile de la Flămînda*, colecția „Memorii”, 1931, p. 12.

* Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat-Major, serviciul istoric, *România în războiul mondial 1916—1919*, documente-anexe, vol. I, București, 1944, documentul nr. 3, p. 11—14; general G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1915—1918)*, București, f.a., vol. I, p. 22—25.

Ungaria cel mai târziu la 15/28 august 1916 (opt zile după ofensiva de la Salonic). Acțiunile ofensive ale armatei române vor începe chiar în ziua declarării războiului.

Art. 2. — De la semnarea prezentei convențiuni și în toată durata mobilizării și concentrării armatei române, armata rusă se obligă să acționeze într-un mod cu totul energetic pe tot frontul austriac în scopul de a asigura operațiunile române mai sus menționate. Această acțiune va fi în special ofensivă viguroasă și în Bucovina, unde trupele ruse vor trebui cel puțin să-și păstreze pozițiunile lor, ca și efectivele lor actuale.

Cu începere de la 12/25 august 1916 flota rusă va trebui să garanteze siguranța portului Constanța, să împiedice debarcarea de trupe inamice pe coastele române și orice incursiuni pe Dunăre în susul gurilor acestui fluviu.

De partea sa, România va recunoaște flotei ruse din Marea Neagră dreptul de a utiliza portul Constanța și de a lua măsurile necesare contra flotei submarine inamice.

Vasele de război rusești, care se vor servi de Dunăre atât pentru a apăra malurile, cât și pentru a da concurs armatei și flotei române, vor fi sub ordinele comandantului-șef al armatelor române și vor coopera pe acest fluviu cu escadra de monitoare românești. Amănunțele acestei cooperări vor fi stabilite în conformitate cu articolele prezentei convențiuni.

Art. 3. — Rusia se obligă în momentul mobilizării armatei române să trimită în Dobrogea două divizii de infanterie și una de cavalerie pentru a coopera cu armata română în contra armatei bulgare.

Aliații se obligă a face ca intrarea în război a României să fie precedată, cel puțin cu opt zile înainte, de o ofensivă fermă a armatelor de la Salonic, în scopul de a ușura mobilizarea și concentrarea tuturor forțelor militare române. Această ofensivă va începe la 7/20 august 1916.

Dacă, în cursul operațiunilor militare, puterile aliate, în urma înțelegerii dintre statele-majore respective, ar decide mărirea aporturilor lor militare, cooperând cu armata română, această mărire de forțe nu va modifica întru nimic stipulațiunile convențiunilor încheiate.

Art. 4. — Franța, Marea Britanie, Italia și Rusia se obligă a procura României munițiuni și material de război, care vor fi transportate de vase românești sau aliate și tranzitate prin Rusia.

Aceste livrări și transporturi vor trebui astfel executate pentru a le asigura sosirea în România, într-un mod cât se va putea continuu, de minimum trei sute de tone pe zi, calculat la o lună de transport.

În cazul când aliații ar avea la dispoziția lor noi căi accesibile, ușurând tranzitul munițiunilor, România va putea beneficia.

Art. 5. — Aliații se obligă deopotrivă a procura României, în limitele posibilului, caii, cauciucurile, medicamentele, articolele de subzistență și de echipament, pe care le va cere în cantitățile și categoriile care se vor fixa de comun acord.

Art. 6. — Aliații vor pune la dispoziția României personalul tehnic necesar pentru fabricarea în țară a munițiunilor și materialului de război.

Art. 7. — Îndată după încheierea prezentei convențiuni, statele-majore ale armatelor ruso-române, ca și statul-major al armatelor de la Salonic, se vor pune de acord asupra condițiilor și modalităților cooperărilor.

Acordul în timpul operațiilor militare a armatelor româno-ruse sau orice schimbare, lămurire sau adaos în vederea unei legături permanente se va stabili la cartierul general respectiv, astfel cum se va spune mai jos.

Art. 8. — Cooperarea armatelor aliate nu implică subordonarea uneia din părțile contractante celeilalte; ea nu implică decât libera acceptare a dispozițiilor sau modificărilor datorate situațiunii generale, necesităților cerute de scopul urmărit și de camaraderia de arme.

Art. 9. — În principiu, trupele regale române și trupele imperiale ruse vor conserva comandamentul lor propriu, zona lor distinctă de operațiuni și o complectă independență în conducerea operațiunilor. Linia de demarcare între cele două armate va trece de la Dorna-Vatra pe la Bistrița și văile râurilor Sieu și Someș la Debrețin. Ținta principală a acțiunii române, atît cît situația militară la sudul Dunării o va permite, va fi Transilvania în direcțiunea Budapesta.

Trupele ruse prevăzute la art. 3, destinate a coopera cu armata română, vor fi sub Comandamentul superior al armatei române.

În cazul cînd contingentul rus operînd la sudul Dunării ar fi considerabil mărit astfel ca să fie de forță egală sau superioară trupelor române cu care va coopera, acest contingent va putea forma la ieșirea din teritoriul român o armată independentă, care va fi pusă sub ordinele Comandamentului suprem rus. În acest caz, această armată, operînd în afară de teritoriul român, va trebui să aibă o zonă de operații distinctă și va fi condusă după directivele Comandamentului suprem rus, conformîndu-se în totul planurilor celor două cartiere generale pe bazele stabilite mai sus.

Dacă în vederea țintei urmărite ar trebui să aibă loc operațiuni cu forțe combinate ruso-române, comandamentul acestor forțe va fi indicat de zona respectivă de operațiuni. Toate ordinele și instrucțiunile relative la conducerea acestor operațiuni vor fi redactate în românește și rusește.

Art. 10. — În principiu, în teritoriul național, ca și în cel ocupat de armata uneia din părțile contractante, armatele celeilalte părți contractante nu vor putea să intre decît dacă interesul general și ținta comună ar reclama și cu consimțămîntul înscris și prealabil pentru fiecare caz particular.

Art. 11. — Ori de cîte ori în cursul operațiilor armatele aliate vor avea nevoie a întrebuița una sau mai multe căi ferate de pe teritoriul unui stat aliat pentru transportul de trupe, provizii și furnituri militare, întrebuițarea va fi stabilită pentru fiecare caz în particular de delegații marilor cartiere generale aliate.

Administrația, organizarea transporturilor și aprovizionarea cu resurse locale va incumba în toate cazurile autorităților teritoriale.

Art. 12. — Prizonierii, prada de război și trofeecele luate de una din armate îi vor aparține.

Prada de război luată în lupte în comun și pe același cîmp de bătaie va fi împărțită proporțional cu efectivele care au luat parte. Totuși, pentru a ușura aprovizionarea armatei române, Comandamentul imperial rus va ceda acesteia materialul de războiu și munițiunile cuprinse în această pradă mixtă de care ea ar avea o urgentă nevoie.

Art. 13. — Pentru a coordona acțiunile armatelor române, ruse și aliate și pentru a atinge mai sigur țintele militare, un reprezentant

al armatei române, ajutat de va fi nevoie de un anumit număr de ofițeri adjutanți, trebuie să se găsească la cartierele generale rus și aliate în momentul începerii operațiilor militare române. Tot asemenea reprezentanții armatelor rusă și aliate și adjutanții lor trebuie să se găsească la cartierul general al armatei române.

Cartierele generale ale armatelor cooperante trebuie să se informeze reciproc și în timp util asupra acțiunilor militare, repartiției forțelor și mersului operațiilor.

Art. 14. — Dacă în cursul operațiilor survin situațiuni cerînd luarea de măsuri noi și ridicînd chestiuni neprevăzute în prezenta convențiune, toate aceste chestiuni vor fi tratate în fiecare cartier general cu delegatul armatei aliate, dar nu vor deveni definitive decît după un acord al comandanților șefi.

Art. 15. — Pentru a se putea lua din timp măsurile preparatorii la începerea operațiilor, părțile contractante vor trebui să se înțeleagă asupra planului acțiunii militare înainte zilei începerii ostilităților de către armata română.

Art. 16. — Chestiunea armistițiilor se va decide de comun acord de comandamentele supreme a armatelor cooperante.

Art. 17. — Prezenta convențiune va rămîne în vigoare din ziua semnării ei pînă la pacea generală.

Făcut în cinci exemplare la București, la 4/17 august 1916.

CERTAINES CONSIDÉRATIONS SUR L'ENGAGEMENT DE LA ROUMANIE DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

— L'HYPOTHÈSE « Z » —

RÉSUMÉ

Au bout de deux ans de neutralité, qu'elle conserva aux prix de nombreuses difficultés d'ordre politique et économique qu'il lui fallut surmonter, la Roumanie entra dans la guerre, sur la demande pressante des Alliés, le 15 août 1916. Le plan de campagne mit en application — l'hypothèse « Z » — répondait à la nécessité de « réaliser l'unité politique » de la Roumanie, étant conforme au traité d'alliance et à la convention militaire conclus avec les Alliés. Ce plan se fondait sur l'idée de l'offensive en Transylvanie avec la majorité des forces et de la défensive (initiale) sur le front du sud.

L'engagement dans la guerre à un moment défavorable, la transgression par les Alliés des engagements assumés, l'ampleur de l'entreprise, les déficiences enregistrées dans la dotation et l'instruction de l'armée,

de même que les erreurs commises par le commandement roumain à un moment donné contribuèrent à l'insuccès des opérations qui avaient débuté sous d'heureux auspices.

Au prix de grosses pertes en hommes et matériaux et de la cession d'une grande partie du territoire national, la campagne de l'année 1916 prit fin par l'arrêt de l'ennemi aux portes de la Moldavie.

Après un demi-siècle, des documents et les contributions de date récente cherchent à éclaircir une thèse qui comporte encore des éléments controversés.

1935. AN DE LUPTĂ ÎNDÎRJITĂ A MUNCITORILOR DIN FABRICILE METALURGICE ȘI DE LA ATELIERELE C.F.R., ÎN FRUNTE CU P.C.R., ÎMPOTRIVA OFENSIVEI PATRONALE ȘI A PERICOLULUI FASCIST

DE

ECATERINA CIMPONERIU

Militînd pentru unirea tuturor forțelor democratice și intensificîndu-și activitatea în sinul clasei muncitoare, P.C.R. a reușit să organizeze în acest an un șir de lupte greviste, adunări și manifestații pentru ridicarea salariilor, împotriva legilor antimuncitorești, pentru apărarea libertăților și drepturilor democratice, atît de greu cîștigate în anii anteriori. În condițiile cînd fascismul a început să se întindă în întreaga Europă și cînd vîrfurile cele mai reacționare ale claselor exploatoare dădeau un sprijin material și moral din ce în ce mai intens organizațiilor fasciste — coloana a V-a a Germaniei hitleriste în țara noastră —, această luptă a luat și un caracter pronunțat antifascist, cu scopul de a bara calea fascismului intern și internațional, care periclita însăși existența țării ca stat independent și suveran.

„Eroica luptă dusă în acei ani de partidul comunist în fruntea clasei muncitoare și a unor largi forțe progresiste sub steagul democrației și independenței țării, atitudinea lucidă a unor grupări politice ale claselor conducătoare au stăvilat pentru un timp ascensiunea spre putere a organizațiilor fasciste și înrobirea țării Germaniei naziste”¹, arată secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, referindu-se la perioada 1934 — 1938 în expunerea făcută cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R.

Aceasta se datora în mare măsură și intensificării procesului de închegare a unității clasei muncitoare. Încă în 1934, trasînd sarcina creării unității de acțiune atît sus, printr-o înțelegere cu conducerea P.S.D. și a P.S. unitar, cît și jos, în fabrici, uzine și mine, P.C.R. arăta că este

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 371.

necesară îmbunătățirea de către comuniști a metodelor de lucru cu social-democrații, capacitatea lor de a pătrunde în organizațiile de masă, asupra cărora aceștia își exercitaseră influența, combinată cu priceperea de a ști „să se apropie frățeste, muncitorește de muncitorii social-democrați și de cei care îi urmează pe social-democrați”². Rezoluția plenarei C.C. al P.C.R. din februarie 1935 arată că „pentru a tăia drumul dictaturii militar-fasciste ce se pregătește e necesar de mobilizat în jurul clasei muncitoare și sub hegemonia clasei muncitoare a tuturor aliaților ei, de creat în jurul simburelui proletar încheșat laolaltă prin frontul unic și sub conducerea P.C. un larg *front popular antifascist*”³. În decursul anului 1935, P.C.R. s-a adresat de mai multe ori conducerii celorlalte partide muncitorești în vederea creării frontului unic. Un răspuns pozitiv însă comuniștii l-au primit numai din partea Partidului socialist unitar și mai ales a aripii stîngi a acestuia, condusă de Mihail Bujor și Constantin Popovici, care, ulterior, au ieșit din Partidul socialist unitar și au adoptat o politică de front unic cu comuniștii, aderînd și la Frontul antifascist, propus de P.C.R.

La intensificarea colaborării dintre comuniști și social-democrați, la întărirea frontului unic a contribuit în mare măsură întărirea, în această perioadă, a unității mișcării muncitorești pe plan internațional. La adunările muncitorești din țară, muncitorii social-democrați își exprimau dorința de a lupta împreună cu comuniștii împotriva fasciștilor, așa cum o fac și tovarășii lor din Franța și Spania.

În aprilie 1935, organizația tineretului socialist din capitală s-a declarat de acord cu propunerile de front unic ale U.T.C.-ului pentru mărirea salariilor, împotriva activității crescînde a organizațiilor fasciste, a lozincii șovine „Numerus valahicus”, a legii premilitare etc. În mod cu totul samavolnic, oportuniștii din conducerea P.S.D. au dizolvat comitetul local al U.T.S. și au exclus pe membrii săi, măsură primită cu vii proteste de organizațiile U.T.S. din Reșița, Valea Jiului, Craiova etc.⁴. La ședința din iunie a Consiliului general P.S.D., majoritatea membrilor consiliului, demascînd pericolul fascist, arătau importanța luptei unite împotriva politicii antimuncitorești a guvernului, a terorii împotriva stîngii, a arestărilor, a activității organizațiilor fasciste și a propagandei lor veninoase⁵. În octombrie 1935, unul din membrii marcanți ai P.S.D., vechi luptător pentru unitatea clasei muncitoare, Teodor Iordăchescu, a propus, într-un articol apărut în „Lumea nouă”, întărirea C.G.M.-ului cu elemente comuniste și unitariste pentru a putea lupta cu mai multă eficacitate împotriva ofensivei patronale și a fascismului.

S-a întărit din ce în ce mai mult rolul opozițiilor roșii din sindicate, la care participau comuniști, social-democrați, unitariști și muncitori fără partid. Acest lucru a fost remarcat și de către organele de reprimare. „Procesul de infiltrare a comuniștilor în sindicatele social-democrate continuă să dea roade”, se scrie într-un raport al direcției generale a sigu-

² „Lupta de clasă” din ianuarie 1934.

³ *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1934–1937*, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 214.

⁴ „Tînărul leninist” din aprilie 1935.

⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1319, f. 60–66.

ranței statului din 10 ianuarie 1936, raport care se referă la activitatea P.C.R. pe anul 1935. Mai departe se arată că majoritatea grevelor care au avut loc în acest an au fost conduse de comuniști, care au reușit „să acapareze conducerea Sindicatelor metalurgice și textile”. Așa-zisa acaparare n-a însemnat altceva decât că în activitatea acestor sindicate se resimțeau din ce în ce mai mult influența și metodele de luptă ale comuniștilor.

Comuniștii au dat o importanță deosebită activității în sinul muncitorilor metalurgiști, detașament de seamă al clasei muncitoare, cu vechi tradiții de luptă și cu un puternic spirit de organizare, solidaritate și combativitate revoluționară.

În 1935, în industria metalurgică lucrau 43 705 salariați, dintre care 39 551 erau muncitori ⁶. Din aceștia, 12 000 erau angajați la diferite întreprinderi din București, în capitală existând cea mai mare concentrare a industriei metalurgice prelucrătoare. La Uzinele Reșița, aparținând principalului concern siderurgic, metalurgic și de armament din țară, U.D.R.-ul, lucrau în 1935 aproximativ 7 000 de muncitori: la cele patru uzine aparținând Societății Titan, Călan și Nădrag 6 000, la Uzinele siderurgice Hunedoara 1 800. Importante centre metalurgice cu fabrici, în care lucrau de la 500 pînă la 2 500 de muncitori, erau, în această perioadă, și Brașovul, Aradul, Clujul, Oradea, Satu-Mare etc.

În același timp, un număr considerabil de metalurgiști lucrau și în cadrul C.F.R.-ului. Dintre cei peste 100 000 de angajați ai căilor ferate, aproximativ 20 % erau metalurgiști, care munceau, în ateliere, la întreținerea și repararea locomotivelor și a vagoanelor. La Atelierele „Grivița” din București lucrau, de pildă, 3 000 de muncitori metalurgiști. La Nicolina din Iași și la Pașcani — aproape 2 000. La Simeria, Timișoara etc. — cite 1 500. Ateliere mari erau și la Brașov, Cluj, Constanța și Galați.

Împreună cu muncitorii de la Atelierele C.F.R., marele detașament al metalurgiștilor număra în rîndurile sale, în acest an, aproximativ 60 000 de membri, alcătuint o importantă și în același timp temută forță în lupta maselor muncitoare pentru revendicările lor economice și politice.

Într-un material elaborat de C.C. al P.C.R. în 1937, pe baza diferitelor statistici și date oficiale ale vremii, se arată că, în 1935, procesul de concentrare și centralizare a capitalului și a producției în industrie și mai ales în industria grea, siderurgică și metalurgică nu a fost însoțit de o creștere corespunzătoare a brațelor de muncă folosite în această ramură. În timp ce indicii forțelor motrice s-au ridicat în metalurgie în 1935 cu 36 % față de cel din 1928, cei ai forței de muncă s-au ridicat numai cu 1 %. Și salariile metalurgiștilor erau în acest an cu 18 % mai scăzute față de anii dinainte de criză. Salariile reale au fost și mai mici din cauza prețurilor ridicate ale mărfurilor de larg consum, România ocupînd, în această perioadă, al treilea loc în Europa în ceea ce privește scumpetea ⁷. De-abia în 1936, în condiții economice interne și internaționale care au favorizat dezvoltarea industriei grele și mai ales a industriei de armament, începe să crească mai simțitor numărul muncitorilor metalurgiști și se ridică și salariile în această ramură.

⁶ „Anuarul statistic al României. 1935—1936”, p. 226—227.

⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1937-1938, vol. 10, p. 100.

Este de la sine înțeles că muncitorii metalurgiști nu puteau să privească cu miinile în sin situația grea economică în care trăiau, însoțită de greutățile create desfășurării luptei lor prin decretarea unor noi legi antidemocratice și antimuncitorești de către guvernul liberal. Încă în 1934 au apărut, pentru a aminti doar câteva, legea pentru permanentizarea și extinderea stării de asediu, legea pentru întărirea cenzurii, legea pentru așa-zisa apărare a ordinii publice și pentru înăsprirea sentințelor în procesele politice, legi pe baza cărora a fost interzisă activitatea unei serii de organizații de masă democratice și antifasciste, a fost interzisă apariția a numeroase ziare, au fost osîndiți la închisoare conducătorii grevei de la Grivița și sute de comuniști din Timișoara, Iași, Brașov, Reșița ș.a. În iunie 1934 a fost elaborată și faimoasa lege a protecției muncii naționale, despre care organul ilegal al C.C. al P.C.R., „Scînteia”, scria, scurt și cuprinzător, că ea urmărește „prin aruncarea pe stradă a sute de muncitori de alte naționalități... obligarea muncitorilor români să primească scăderea salariilor, mărirea orelor de lucru, înrăutățirea condițiilor lor de muncă”⁸. În iulie 1934 a apărut un alt decret-lege care îngreua situația muncitorilor, cel privind împrumutul obligatoriu pentru înzestrarea armatei.

Lupta muncitorilor metalurgiști s-a desfășurat în 1935, de cele mai multe ori, sub influența comuniștilor, într-un cadru organizat, avînd obiective economice și politice bine determinate. Principala lor organizație sindicală era Uniunea muncitorilor în fier, metal și chimie, care număra, în acest an, peste 9 000 de membri ⁹. O parte a muncitorilor metalurgiști erau înscrși și în Sindicatele independente, aflate sub conducerea Partidului socialist unitar ¹⁰. În acest sindicat a intrat majoritatea muncitorilor, care, pînă în 1929, au fost organizați în Sindicatele unitare, conduse de P. C. R. ¹¹.

Și sindicatele muncitorilor metalurgiști de la Atelierele C.F.R. făceau parte din Confederația Generală a Muncii. O parte importantă din pozițiile-cheie ale sindicatului de la Atelierele C.F.R. era în mîna social-democraților de dreapta. Rolul conducător și hotărîtor în acest sindicat, spre deosebire de cel al personalului de mișcare, îl aveau însă elementele de stînga, în primul rînd comuniștii, socialiștii din Partidul socialist unitar și social-democrații de stînga.

Întărirea ideologică și organizatorică a P.C.R., lichidarea unor manifestări sectare și creșterea prestigiului partidului după luptele ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933 au avut ca rezultat întărirea pozițiilor lui în sînul Sindicatelor metalurgice și de la Atelierele C.F.R. În 1935, majoritatea acțiunilor acestora au decurs sub conducerea și îndrumarea directă a comuniștilor.

După luptele din ianuarie-februarie 1933, P.C.R. a dat o atenție deosebită organizării luptei muncitorilor de la Atelierele C.F.R., păstrării unității lor de acțiune. Consiliul Central al Sindicatelor revoluționare, organ ilegal,

⁸ „Scînteia” din 25 martie 1935.

⁹ „Metalurgistul” din decembrie 1935.

¹⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 29, dos. 4 522, f. 49 – 52.

¹¹ Ibidem, fond. 16, dos. 3 841, f. 158. În august 1935, Sindicatele independente au fost dizolvate de guvernul Tătărașcu, iar membrii lor au trecut în Sindicatul muncitorilor în fier, metal și chimie, care făcea parte din C.C.N.

creat pentru întărirea activității opozițiilor roșii în sindicate, a hotărât, la începutul anului 1935, să îndrepte cea mai mare parte a muncii sale înspre muncitorii cefești. În acest sens cadre de bază ale partidului comunist, ca Ilie Pintilie, Constantin David și mulți alții, au depus o susținută activitate în diferite ateliere din țară, mai ales la Grivița.

În ianuarie 1935, P.C.R. chema prin manifeste, răspândite în toată țara, la comemorarea prin greve a celei de-a doua aniversări a evenimentelor din 15—16 februarie ¹². Sub lozinca „Februarie roșu”, toți muncitorii, și în primul rând cefeștii, petroliștii și minerii, erau chemați la organizarea unor greve generale și demonstrații ¹³. Primii care au răspuns la chemarea partidului au fost muncitorii de la Atelierele C.F.R. La 15 ianuarie au intrat în grevă cefeștii de la Atelierele din Iași ¹⁴. Obiectivul imediat al grevei lor a fost transformarea statutului C.F.R. într-un contract colectiv, împiedicarea scăderilor de salarii prevăzute de direcția generală cu ocazia noilor încadrări, încetarea reținerilor pentru împrumuturi de înzestrare, încetarea terorii, scoaterea poliției din ateliere, interzicerea activității organizațiilor fasciste, respectarea revendicărilor cucerite în februarie 1933 ¹⁵.

În ciuda arestărilor care au avut loc în prima zi și a ocupării atelierelor de către jandarmi, greviștii din Iași au organizat, sub conducerea comuniștilor, o demonstrație de protest în fața Inspectoratului muncii. La această demonstrație au participat, alături de muncitorii cefești, mulți muncitori din alte fabrici, precum și sute de femei, soții ale cefeștilor ¹⁶.

La începutul lunii februarie au început greva și cefeștii de la Atelierele din Pașcani. În frunte cu un comitet de grevă format din 50 de muncitori, la 7 februarie, 2 000 de greviști au pornit din curtea atelierelor înspre primărie, strigând : „Jos statutul fascist !”, „Jos încadrările și scăderile de salar !”, „Jos scumpetea !”, „Trăiască greva generală a cefeștilor !”. Și aici demonstrașilor li s-au alăturat mii de oameni din populația orașului ¹⁷.

Acțiunile de la Iași și Pașcani, conduse de comuniști în front unic cu social-democrații de stînga, au demonstrat din nou muncitorilor că numai uniți și numai folosind metode de luptă combative își pot apăra drepturile. Ele au arătat însă și claselor exploatatoare că tradițiile revoluționare, amintirea aceluia „Februarie roșu” trăiesc viu în memoria muncitorilor de la căile ferate. După ce în februarie au avut loc numeroase arestări la Atelierele din Iași, Pașcani, București și Brașov ¹⁸, în lunile care au urmat, direcția generală a C.F.R.-ului a făcut o serie de concesi, ferindu-se să ațîțe mînia muncitorilor.

La chemarea de a sărbători „Februarie roșu” prin grevă au răspuns și minerii, și cei peste 300 de metalurgiști de la Anina. La 11 februarie a izbucnit aici o grevă generală, care, după cum raporta foarte alarmat șeful siguranței locale, avea următoarele cauze : „contractul colectiv nefavorabil încheiat la 1 februarie ; neîncrederea muncitorilor în conducăto-

¹² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 566, f. 32.

¹³ Ibidem, fond. 16, dos. 3 841, f. 119.

¹⁴ „Scînteia” din 10 februarie 1935.

¹⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1556, f. 102.

¹⁶ „Scînteia” din 10 februarie 1935.

¹⁷ Ibidem din 17 februarie 1935.

¹⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 566, f. 32.

rii lor (e vorba de unii conducători oportuniști ai sindicatului local. — *n.n.*), al căror asentiment pentru grevă n-au avut-o; și dorința muncitorilor de a aniversa prin grevă doi ani de la evenimentele de la Grivița¹⁹.

Minerii și metalurgiștii de la Anina n-ar fi putut aduce un omagiu mai frumos eroicilor luptători de la Grivița. Greva lor a avut o influență și asupra muncitorilor din alte centre miniere și din alte ramuri²⁰.

Lozinca de luptă a comuniștilor de a sărbători aniversarea luptelor din 1933 printr-o grevă generală pe toată țara nu a putut fi dusă la îndeplinire, necorespunzând situației reale din acel moment din țară. Ulterior, reanalizând situația, P.C.R. a renunțat la lozinca grevelor generale pe țară, lozincă actuală numai în momente de mare încordare a luptei, și a îndrumat pe comuniști să organizeze și să conducă greve locale și parțiale în diferite ramuri și localități pentru apărarea intereselor economice și politice ale muncitorilor, împotriva pericolului fascist.

Continuând acțiunile lor în sînul ceferiștilor în primăvara anului 1935, comuniștii au răspîndit, în ateliere, manifeste care chemau la formarea unor comitete de acțiune pentru cîștigarea revendicărilor economice, împiedicarea introducerii statutului care ducea la răpirea unor drepturi cîștigate de muncitori în anii anteriori, împiedicarea aruncării pe stradă sub pretextul examenelor de limbă a sute de ceferiști, îmbunătățirea situației ucenicilor, împiedicarea ca ei să fie în permanență supuși propagandei fasciste în școlile profesionale²¹.

La 12 aprilie au fost răspîndite la Atelierele „Grivița”, un manifest comun al partidului comunist, al partidului socialist unitar și al Schutzbundului din Austria, care chema la luptă împotriva fascismului, și un manifest al U.T.C.-ului către tineretul socialist și tineretul neorganizat de la C.F.R.²². În această perioadă au fost organizate, peste capul unor conducători reformiști ai organizației sindicale și al unor elemente reacționare care au reușit să acapareze posturi de conducere în Federația Asociațiilor și sindicatelor profesionale C.F.R., cîteva greve parțiale, manifestații în fața direcției și încetări de lucru la Atelierele „Grivița”²³.

Munca sistematică depusă de comuniști în organizațiile sindicale ale Atelierele C.F.R. a dus la crearea unor puternice opoziții roșii în toată țara, care influențau întreaga activitate a muncitorilor. În aprilie și mai au avut loc, sub influența opozițiilor roșii, o serie de acțiuni împotriva statutului C.F.R., a scumpetei, a împrumutului forțat pentru înzestrarea armatei la Atelierele din Iași, Pașcani, Focșani și Turnu-Severin²⁴. În aceste acțiuni au fost atrași pretutindeni și ucenici, punîndu-se cu hotărîre și revendicările specifice acestora²⁵.

Ceea ce caracteriza acțiunile metalurgiștilor de la Atelierele C.F.R. din această perioadă era deosebita lor combativitate. La adunările de 1 Mai, de pildă, organizate în diferite centre industriale, sub egida Partidu-

¹⁹ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, dos. 8 895, f. 20, 25.

²⁰ În lunile care au urmat, au avut loc o grevă generală de lungă durată a textilistilor de la Buhuși, greve în diferite fabrici din București, Tg.-Mureș, greve la minele Societății „Lignitul și combustibilul” din Cîmpulung („Scnteia” din 3 și 8 martie 1935).

²¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 26, dos. 4 240, f. 586.

²² Ibidem, fond. 1, dos. 187, f. 39—63.

²³ Ibidem, fond. 10, dos. 2 739, f. 476.

²⁴ Arh. st. Iași, fond. Comisariatul II. Poliție, dos. 10/1935, f. 5.

²⁵ „Tînărul leninist” www.dacoromanica.ro

lui social-democrat, au luat cuvîntul mulți comuniști și social-democrați de stînga de la C.F.R., care au vorbit în spiritul unității și al luptei împotriva pericolului fascist.

La adunarea de 1 Mai de la Brașov, delegatul C.F.R.-iștilor a demascat promisiunile demagogice ale lui Codreanu, Cuza și Vaida ca fiind asemănătoare cu promisiunile făcute de Hitler și Mussolini înainte de venirea lor la putere. Analizînd lozincă naționalistă „Numerus valahicus”, el arăta că „domnul Vaida-Voievod, n-a întrebat atunci cînd a dispus să fie împușcați muncitorii de la Lupeni care dintre ei sînt români și care sînt de alte naționalități”²⁶.

Cîteva zile mai tîrziu, la sosirea lui Vaida la București, muncitorii de la Atelierele C.F.R. i-au organizat o primire cu pietre și cu ouă clocite, strigînd : „Jos asasinul de la Lupeni !”, „Jos asasinul de la Grivița !”²⁷. Au urmat arestări, bătăi, amenințări, dar după masă, în sala Eforie, unde conferința Vaida, a reînceput manifestația antifascistă²⁸.

Sub semnul combativității și al solidarității proletare s-a desfășurat și adunarea din 20 iunie ținută în sala „Locomotiva”, la care au participat 2 000 de muncitori de la Atelierele „Grivița”, cerînd amnistierea luptătorilor ceferiști : Gh. Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Dumitru Petrescu, Constantin Doncea și alții²⁹. În același timp, comuniștii au strîns iscălituri pe memoriul prin care ceferiștii de la București cereau stingerea procesului celor 32 de muncitori de cale ferată bulgari, judecați la Sofia³⁰.

În luna iulie, metalurgiștii de la Grivița au susținut, prin adunări de protest și amenințarea cu o grevă generală, greva mecanicilor de locomotivă din București, cărora direcția generală a refuzat să le plătească prime³¹. În același timp, ei au continuat acțiunile lor de protest împotriva noului statut, organizînd într-o singură lună trei adunări în curtea atelierelor, cu ocazia cărora se cereau anularea statutului C.F.R. și transformarea lui într-un contract colectiv³².

În a doua jumătate a anului 1935 au avut loc mai puține acțiuni cu caracter economic la C.F.R., dar adunările muncitorilor continuau să dovedească spiritul combativ și înaltul nivel politic al metalurgiștilor de la ateliere. La adunarea din 11 august, de pildă, sute de muncitori au aplaudat pe comuniștii Tureu, Bîgu, Pîrvintoiu, care cereau întărirea Frontului unic muncitoresc la C.F.R. în lupta pentru revendicările muncitorilor, împotriva pericolului fascist. Au fost respinse argumentările unor social-democrați de dreapta care spuneau că nu vor front unic pînă cînd nu se legalizează comuniștii³³. Muncitorii „Griviței Roșii” știau că nu existau condiții pentru legalizarea comuniștilor și că numai strîns uniți în jurul comuniștilor și al social-democraților de stînga își vor putea cîștiga revendicările și apăra drepturile.

Alături de muncitorii de la Atelierele C.F.R., un loc important l-au ocupat în luptele duse în tot cursul anului 1935 metalurgiștii capitalei.

²⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 26, dos. 4 240, f. 413.

²⁷ Ibidem, fond. 1, dos. 189, f. 310—311.

²⁸ Ibidem, f. 312.

²⁹ „Scînteia” din 30 iunie 1935.

³⁰ Arh. st. Bîrlad, fond. Poliție, dos. 10/1935, f. 268—271.

³¹ „Scînteia” din 27 iulie 1935.

³² Ibidem din 10 august 1935.

³³ Ibidem.

Deși mulți la număr și concentrați, în majoritatea lor, în fabrici mari, ceea ce crea posibilitatea organizării unor acțiuni ample și de mare importanță, în fața luptei lor stăteau greutăți deosebite. Guvernării României burghezo-moșierești, conștienți de importanța și rolul conducător al clasei muncitoare din capitală pentru desfășurarea luptei întregii clase muncitoare, împiedicau prin toate mijloacele desfășurarea mișcării revoluționare din București și treceau la represalii. Cu toată teroarea, provocările, arestarea și concedierea celor care se organizau în sindicatele legale în 1935 în majoritatea fabricilor din București, au existat organizații sindicale și în fiecare mare întreprindere existau și organizații comuniste³⁴. Folosind munca de la om la om, manifeste, presa legală, acționând în cadrul opozițiilor roșii, al sindicatelor, comuniștii au avut un rol important în conducerea acțiunilor metalurgiștilor.

În primele luni ale anului 1935 au avut loc o serie de încetări de lucru, adunări de protest și conflicte de muncă în fabricile metalurgice din capitală. În decursul lunii ianuarie au fost organizate trei întruniri de protest la Uzinele „Lemaitre”, la care au participat toți muncitorii, cerind ridicarea salariilor și încetarea imediată a concedierilor muncitorilor organizați³⁵. În același timp a avut loc o manifestație pentru ridicarea salariilor și în fața Fabricii „Malaxa”. În urma acestei manifestații, au fost arestați 12 muncitori, majoritatea comuniști, care, ulterior, au fost condamnați la 6 luni pînă la 2 ani închisoare³⁶. În februarie au avut loc adunări de protest, pregătiri de greve la fabricile „Wolff” și „Vulcan”³⁷.

La 28 februarie au intrat în grevă muncitorii de la Fabrica metalurgică „Haug”³⁸. Greva de la această fabrică, deși mică (la „Haug” lucrau 53 de muncitori și 25 ucenici), era importantă prin felul cum a decurs și prin ecoul pe care l-a avut. Muncitorii au început greva împotriva repetatelor scăderi de salariu și a încercării patronilor și a poliției de a rezolva conflictele de muncă prin concedierea și arestarea delegaților aleși de muncitori pentru tratative. Ei cereau ridicarea salariului cu 50 %, plățirea orelor suplimentare, a concediilor de boală și de odihnă, îmbunătățirea condițiilor de lucru³⁹. A doua zi a fost arestat un delegat membru al P.C.R. și concediați alți patru conducători ai grevei⁴⁰. Dar acțiunea de la „Haug” a fost bine pregătită. A fost ales din prima zi un comitet larg de grevă pe bază de front unic. Au avut loc întruniri secrete ale acestui comitet cu delegați de la Atelierele „Grivița” și de la alte întreprinderi metalurgice din capitală pentru organizarea unor acțiuni de solidarizare⁴¹. Datorită unității de acțiune și combativității lor, ajutorului primit de la ceferiști, de la muncitorii din fabricile „Vulcan”, „Venus”, „Jakard” etc., precum și unor conflicte care au izbucnit în timpul acesta la importante întreprinderi din capitală: „Malaxa”, „Metalica” etc., greviștii au reușit

³⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 10, dos. 2 568, f. 333.

³⁵ Ibidem, fond. 1, dos. 60, f. 366.

³⁶ Ibidem, fond. 5, dos. 1 043, f. 350.

³⁷ „Minerul” din 1 februarie 1935.

³⁸ „Metalurgistul” din februarie 1935.

³⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 810, f. 804.

⁴⁰ Ibidem, dos. 809, f. 396.

⁴¹ Ibidem, fond. 1, dos. 175, f. 19.

să câștige majoritatea revendicărilor și au impus reprimirea celor concediați în timpul grevei⁴².

În primăvara anului 1935 au avut loc și alte acțiuni revendicative și de protest în diferite fabrici metalurgice ale capitalei. Metalurgiștii din București au luat parte la sărbătorirea zilei de 1 Mai, care a decurs într-un spirit de unitate și hotărâre de luptă împotriva pericolului fascist⁴³.

Ca o manifestare a înțelegerii de către muncitori a necesității luptei împotriva ofensivei patronale și a fascismului, precum și a apărării celor căzuți în această luptă, în tot cursul anului, la întreprinderile metalurgice, ca și în alte întreprinderi din capitală, au fost întocmite moțiuni de protest iscălite de mii de muncitori împotriva arestărilor și a schingiuirilor comunistilor, social-democraților de stînga și antifasciștilor arestați, pentru amnistie⁴⁴. Aceste proteste au apărut, de regulă, și în presa legală. Ele au sporit în luna august, cu ocazia grevei foamei de la Doftana, muncitorii protestînd cu hotărâre împotriva politicii de exterminare dusă de conducerea acestei închisori⁴⁵.

Deosebit de combativi au fost în acest an și cei 7 000 de metalurgiști din Reșița organizînd o serie de greve, încetări de lucru și alte acțiuni de protest. Căutînd mereu metode noi de mobilizare a muncitorilor, comuniștii reșițeni, care acționau în cadrul sindicatului și chiar al organizației locale a P.S.D., împreună cu social-democrații de stînga, au preconizat, în acest an, organizarea unor greve parțiale în locul marilor greve generale care au avut loc anterior, în anii crizei. Aceste greve parțiale izbucneau însă aproape simultan în diferite secții ale uzinei, ținînd sub o permanentă tensiune atît direcția U.D.R.-ului, cît și organele de reprimere. Așa, de pildă, la 26 februarie a izbucnit o grevă de două ore la atelierul de mine în semn de protest pentru că muncitorii nu au primit salariul pe o oră cînd nu au putut lucra⁴⁶, din cauza defectării unei mașini. După cîteva zile a izbucnit o grevă pentru ridicarea salariilor la secția de lăminare⁴⁷. În martie și în aprilie au avut loc, pentru aceleași motive, încetări de lucru în ateliere, în fabrica de mașini, în secția de forjare. În iulie, muncitorii au organizat adunări de protest în fața fiecărei fabrici împotriva intenției U.D.R.-ului de a angaja spărgători de grevă cu scopul de a înfrînge greva celor 800 de muncitori forestieri de la Anina⁴⁸.

În august, șirul grevelor de protest continuă cu o grevă a muncitorilor de la fabrica de poduri împotriva refuzului inginerului șef de secție de a sta de vorbă cu un „bărbat de încredere” (delegat sindical. — *n.n.*). În septembrie, muncitorii acestei fabrici protestează din nou prin grevă împotriva refuzului direcției de a redeschide o poartă care permitea accesul mai rapid al muncitorilor la locul de muncă⁴⁹. În aceeași lună izbucnește un conflict la fabrica de mașini și au loc la toate secțiile adunări de solidaritate a metalurgiștilor reșițeni cu greva minerilor de la Doman⁵⁰.

⁴² „Scînteia” din 17 februarie 1935.

⁴³ Ibidem din 17 mai 1935.

⁴⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 26, dos. 4 240, f. 282.

⁴⁵ Ibidem, fond. 1, dos. 15, f. 220.

⁴⁶ Arh. centr. a Institutului de istorie a partidului, dos. 32 967, vol. II, f. 59.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, dos. 8 907, f. 86.

⁴⁹ Ibidem, f. 75.

⁵⁰ Ibidem, f. 90.

Comentind acțiunile muncitorilor din vara și toamna anului 1935, directorul general al U.D.R.-ului scria la 19 decembrie Ministrului Muncii că direcția a fost nevoită să ia unele măsuri pentru că, „în ultimul timp, grevele de protest se repetă foarte des” și pentru că „numai prin măsuri foarte drastice, în colaborare cu autoritățile, se va putea pune capăt spiritului de anarhie care se manifestă în întreaga uzină”. Cu această ocazie, el se plîngea de activitatea „bărbaților de încredere”, „care, în majoritatea lor, sînt comuniști” și care „se amestecă în toate problemele în ceea ce privește muncitorii, ca, de exemplu, concedierile, angajările, salarizarea etc.”. Aceasta înseamnă, de fapt, conchide directorul general al U.D.R.-ului, „o încercare a muncitorilor de a exercita controlul lor asupra conducerii”⁵¹. Stăpînii U.D.R.-ului se temeau de forța, unitatea, solidaritatea și combativitatea muncitorilor, puternic influențați de comuniști.

În tot cursul anului, cu ocazia diferitelor acțiuni și a adunărilor sindicale ținute cu regularitate la Reșița, s-a manifestat întărirea spiritului de unitate și de combativitate împotriva încercărilor organizațiilor fasciste legionare sau hitleriste de a influența muncitorii. Din acest punct de vedere a existat o unitate de concepție chiar și cu social-democrații de dreapta, care, inconsecvenți în acțiunile lor împotriva stăpînilor U.D.R.-ului și continuînd să refuze propunerile de front unic atît din partea comunistilor, cît și din partea Comitetului regional al sindicatelor revoluționare ilegale din Transilvania, erau hotărîți totuși să respingă orice propagandă șovină, fascistă⁵².

Un alt centru al industriei metalurgice unde au avut loc conflicte foarte puternice, organizate sau influențate de comuniști, a fost Aradul. La Fabrica de vagoane „Astra” lucrau în 1935 peste 2 500 de muncitori. Salariile lor erau reduse. Fabrica folosea metoda concedierii muncitorilor după 11 luni de lucru și reangajarea lor ulterior pentru ca aceștia să piardă drepturile lor de vechime. Totodată, „Astra”, de mai mult de patru ani de zile nu mai plătea sporul pentru orele suplimentare. Deși numai o mică parte a lucrătorilor de la „Astra” era organizată în „Sindicatul fier, metal și chimie”, în lunile martie și aprilie au avut loc numeroase adunări în care muncitorii cereau îmbunătățirea condițiilor de trai și de muncă. A fost elaborat un memoriu de revendicări, iar direcția „Astrei” a fost obligată să ducă tratative cu muncitorii⁵³. După 10 zile de tratative, încercări de eschivare, tărăgănare și amenințări, după ce muncitorii, au declarat că vor începe greva dacă nu li se vor satisface revendicările, conducerea „Astrei” a fost nevoită să ridice salariile cu 6 pînă la 13 % și să admită un plus de 25 % pentru orele suplimentare⁵⁴.

În a doua jumătate a anului au continuat conflictele în diferite secții ale Fabricii de vagoane „Astra”, conflicte care, ulterior, au dus la o puternică grevă în 1936.

La Brașov, spre deosebire de Arad, majoritatea muncitorilor erau organizați în sindicatul fier, metal și chimie. În aceste sindicate, după cum reiese dintr-un raport al siguranței din Brașov, „comuniștii au reușit

⁵¹ Arh. Combinatului metalurgic Reșița, Scrisori confidențiale, 1935.

⁵² Vezi E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, Edit. științifică, 1965, p. 201.

⁵³ Arh. C.C.al P.C.R., fond. 72, dos. 9 797, f. 16—17.

⁵⁴ Ibidem, f. 1—4.

să organizeze o puternică opoziție roșie, la care participau majoritatea muncitorilor”⁵⁵. Atenția comuniștilor era concentrată în primul rând asupra fabricilor celor mai importante, I.A.R., „Astra” și „Schiel”. În aceste fabrici, pe lângă munca dusă de la om la om, ei au răspândit, în decursul anului 1935, de mai multe ori, manifeste în limba română, germană și maghiară, chemînd muncitorii la luptă pentru încheierea contractelor colective împotriva împrumutului de înzestrare și a activității crescînde a organizațiilor fasciste⁵⁶. În august au fost organizate repetate acțiuni de protest la Fabrica de avioane (I.A.R.) pentru ridicarea salariilor și împotriva lipsei măsurilor de securitate a muncii. În această lună, 12 muncitori și-au găsit moartea sub plafonul de beton al unui hangar. În același timp, muncitorii Fabricii „Schiel” cereau ca noul contract să prevadă o ridicare a salariilor cu 15%⁵⁷. În septembrie, muncitorii de la aceste fabrici, împreună cu cei de la Atelierele C.F.R. din Brașov și cu muncitorii de la Fabrica de armament „Astra”, s-au solidarizat cu greviștii de la Fabrica de cauciuc și Fabrica de textile MAGO din această localitate și au împiedicat poliția cînd aceasta a încercat să atace pe greviști⁵⁸.

Comisia regională a sindicatelor revoluționare din Brașov a avut sub influența sa și activitatea sindicală de la Sibiu. La Fabrica metalurgică „Rieger” din acest oraș, unde lucrau 700 de muncitori, existau o organizație comunistă și o opoziție roșie puternică. Aceasta a condus cu succes conflictul de muncă din luna aprilie 1935, după care a fost încheiat un contract colectiv favorabil pentru muncitori. În timpul conflictului, muncitorii, pe lângă revendicări economice, au cerut interzicerea activității organizațiilor fasciste în fabrică⁵⁹.

Acțiuni puternice au avut loc în decursul anului 1935 și la Oradea. În ianuarie și februarie s-au ținut, în toate întreprinderile din oraș, greve de protest împotriva uciderii în beciurile siguranței din Oradea a luptătorului comunist Ion Minski⁶⁰.

La 25 martie au intrat în grevă cei 500 de muncitori de la Fabrica de mașini „Phoebus”. Ei cereau ridicarea salariilor și desființarea metodei de a-i obliga pe muncitori să lucreze 10—12 ore pe zi⁶¹. Imediat după începea grevei, specialiștii de la C.F.R. care lucrau aici (la „Phoebus” se reparau vagoanele C.F.R.-ului) s-au solidarizat cu greviștii. În aceeași zi au declarat grevă de solidaritate cu cei de la „Phoebus” și cei 300 de muncitori de la turnătoria de fier din Oradea⁶². Greva de la „Phoebus”, condusă de comuniștii din Oradea, a avut loc în condiții foarte grele. Ziarul P.C.R. din Cluj, „Vorös Erdély” scria că fabrica a fost tot timpul ocupată de jandarmi, iar majoritatea conducătorilor grevei au fost arestați imediat după începea ei. Cu toate acestea, combativitatea muncitorilor n-a scăzut. Au avut loc numeroase adunări de protest, în care ei cereau satisfacerea revendicări-

⁵⁵ Ibidem, fond. 26, dos. 4 240, f. 21.

⁵⁶ Ibidem, f. 894.

⁵⁷ „Metalurgistul” din septembrie 1935.

⁵⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 26, dos. 4 240, f. 132 și 386.

⁵⁹ Ibidem, f. 788.

⁶⁰ „Scînteia” din 24 februarie 1935.

⁶¹ „Metalurgistul” din iunie 1935.

⁶² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 26, dos. 4 240, f. 132 și 386.

lor lor, alungarea poliției și a fasciștilor din fabrică și eliberarea conducătorilor grevei ⁶³. Până la urmă greva s-a terminat la 11 aprilie prin încheierea unui contract colectiv, în care se prevedea o ridicare a salariilor cu 15 % și respectarea zilei de muncă de 8 ore ⁶⁴.

În decursul anului 1935 s-au ținut și în fabricile metalurgice din Cluj numeroase adunări de protest împotriva legilor antidemocratice și antimuncitorești, contra activității de dezbinare a muncitorilor, dusă de organizațiile fasciste. Au avut loc și câteva greve și încetări de lucru. În iunie a început o grevă de șase săptămâni a muncitorilor de la Fabrica de turnătorie „Rapaport” ⁶⁵. În septembrie au intrat în grevă muncitorii de la Fabrica de turnătorie și măsuri. După o săptămână, direcția a acceptat diferitele revendicări ale muncitorilor, printre care și ridicarea salariilor cu 15 % ⁶⁶. În aceeași lună a avut loc o grevă și la Fabrica metalurgică „Iunas”, care a durat 9 zile și s-a terminat cu o ridicare a salariilor cu 5 % ⁶⁷.

Lunile septembrie și octombrie 1935 au fost, în întreaga țară, foarte bogate în greve, parțiale sau generale, mai ales în industria bunurilor de consum ⁶⁸. La 16 octombrie a început cea mai importantă grevă a acestei ramuri, greva celor 1 800 de muncitori de la Fabrica de încălțăminte „Dermata” din Cluj. Ea a durat aproape două luni, greviștii fiind ajutați tot timpul de muncitorii metalurgiști, ceferiști și textiliști din toată țara, ceea ce le-a permis continuarea luptei până la câștigarea revendicărilor lor ⁶⁹.

Tot în luna octombrie a avut loc o grevă de două săptămâni la Fabrica metalurgică „Western” din Mediaș ⁷⁰. 600 de muncitori, dintre care mulți de naționalitate germană îndemnați de comuniști și de social-democrații de stînga din organizația locală sindicală, au dus aici o luptă îndrjită pentru încheierea unui contract colectiv, pentru ridicarea salariilor, desființarea sistemului Bedaux de intensificare barbară a muncii și interzicerea activității organizațiilor fasciste, legionare și hitleriste, în fabrică. Prin atitudinea lor hotărîtă, muncitorii au obținut majoritatea revendicărilor lor, consemnate într-un contract colectiv favorabil ⁷¹.

În octombrie și noiembrie intră în acțiune, din nou, muncitorii de la șantierele navale din Galați, care mai organizaseră o grevă și în primăvara aceluși an, fiind sprijiniți și de metalurgiștii care lucrau pe șantier și de cei de la atelierele locale ale C.F.R.-ului. Organele de represiune raportau în decembrie că, în acest oraș, comuniștii au o mare influență mai ales asupra muncitorilor metalurgiști. Într-adevăr, deși comuniștii

⁶³ „Vorös Erdély” din mai 1935.

⁶⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 72, dos. 9798, f. 2.

⁶⁵ „Metalurgistul” din iulie 1935.

⁶⁶ Ibidem din octombrie 1935.

⁶⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 813, f. 153 și 167.

⁶⁸ Au avut loc greve la fabricile de textile din Iași, Timișoara, Orșova, Brașov, la Fabrica de confecții „Cehoslovaca” din București, la Fabrica de sticlărie din Azuga, la Fabrica de zahăr și de mobilă din Tg.-Mureș (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 813, f. 144—148, 156—157, 164, 170, 171, 173, 184).

⁶⁹ Ibidem, f. 232—244.

⁷⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 813, f. 184 — 206.

⁷¹ „Metalurgistul” din noiembrie 1935.

au fost în permanență supravegheați, arestați, condamnați, smulși din mijlocul muncitorilor (în aprilie, după grevă, a fost arestat întregul comitet regional Dunărea de Jos, format din 14 comuniști), organizația P.C.R. din Galați a reușit să rămână în fruntea acțiunilor revendicative și a luptei antifasciste a muncitorilor din port⁷². La 18 octombrie muncitorii din Galați au organizat o manifestație de simpatie pentru poporul etiopian, cotoplit de Italia fascistă, cerînd, în același timp, încetarea terorii și interzicerea organizațiilor fasciste din România⁷³.

După cum reiese din această succintă enumerare a acțiunilor greviste, a adunărilor de protest și a diferitelor manifestații ale muncitorilor metalurgiști, activitatea susținută a comuniștilor în fruntea luptei economice și politice a acestui detașament al clasei muncitoare a avut ca rezultat oprirea în cele mai multe locuri a ofensivei patronale, patronii fiind nevoiți să facă diferite concesii, cum ar fi împiedicarea introducerii și mai ales a aplicării unor legi și măsuri cu caracter antimuncitoresc, antidemocratic.

Lupta muncitorilor metalurgiști a contribuit în acest an, ca și în anii care au urmat, într-o importantă măsură, la stăvilirea ascensiunii spre putere a organizațiilor fasciste. Lupta lor, condusă de comuniști împreună cu social-democrații de stînga în spiritul unității de acțiune a clasei muncitoare, al internaționalismului proletar și al necesității îndreptării ascuțișului luptei maselor împotriva fascismului, a dus, implicit, la apărarea intereselor vitale ale maselor populare, ale patriei.

1935. ANNÉE DE LUTTE ACHARNÉE DES OUVRIERS
DES FABRIQUES MÉTALLURGIQUES ET DES ATELIERS
DES CHEMINS DE FER DE ROUMANIE, AYANT
EN TÊTE LE P.C.R., CONTRE L'OFFENSIVE PATRONALE
ET LE DANGER FASCISTE

RÉSUMÉ

L'étude présente quelques aspects intéressants de la lutte des ouvriers de l'industrie métallurgique et des ateliers des Chemins de Fer de Roumanie, pour la plupart métallos, contre les lois antidémocratiques et les organisations fascistes, la Ve colonne de l'Allemagne hitlérienne, dans les conditions où cette dernière commençait s'étendre comme une plaie dans toute l'Europe.

Les grèves, les assemblées de protestation, les meetings, la diffusion de la littérature progressiste, de la presse légale antifasciste, de la presse clandestine, des brochures et des tracts du P.C.R. parmi les métallos, la totalité de leurs actions pendant cette année-là témoignent de la profonde compréhension manifestée par les ouvriers de l'industrie lourde envers

⁷² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 9, dos. 2 247, f. 268—270; ibidem, dos. 2 265, f. 11—18.

⁷³ Ibidem, dos. 2 265, f. 18—20.

la nécessité de la résistance antifasciste au moment où la classe ouvrière n'avait pas encore réussi à s'imposer au pouvoir et à instaurer sa dictature.

Dirigée par le parti communiste en étroite collaboration avec le parti socialiste (Popovici) et bon nombre d'organisations du P.S.D., bénéficiant du large appui des forces progressistes du pays, la lutte des métallos de Bucarest, Reșița, Brașov, Arad, Jassy, Galatz et d'autres centres industriels de la Roumanie a contribué, dans une large mesure, en 1935 ainsi que dans les années suivantes à entraver l'ascension au pouvoir des organisations fascistes et l'asservissement du pays à l'Allemagne hitlérienne, ayant un profond caractère patriotique et internationaliste à la fois.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

(STUDII DOCUMENTARE)

DIN PUBLICAȚIILE BIBLIOTECII „ASTRA” DIN SIBIU (1969—1971)

Centenarul „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” (1961) a atras atenția și asupra bogatei biblioteci a „Astrei”, astăzi și ea centenară. Studiile lui Vasile Curticăpeanu, Gh. Bondoc, I. Domșa ș.a. au tratat amplu despre istoricul și activitatea acestei instituții. Biblioteca „Astra” din Sibiu este prima bibliotecă românească din Transilvania cu o sală de lectură publică și singura bibliotecă publică din țara noastră cu o activitate neîntreruptă din 1869 și pînă astăzi. Fondurile ei au ajuns să cuprindă astăzi aproape 400 000 de volume de cărți, colecții și publicații periodice, manuscrise și documente, piese iconografice, discuri, diafilme, hărți vechi, stampe ș.a. Numărul cititorilor se apropie anual de cifra de 200 000 de persoane. Dintre materialele de importanță deosebită aflate în păstrarea Bibliotecii „Astra” menționăm colecția de circa 350 de exemplare de carte veche românească, reprezentînd toate tiparnițele românești pînă în 1830, cel mai complet fond de publicații periodice românești din Transilvania pînă în 1918, presa românească interbelică (deținută integral pe baza dreptului de depozit legal) și cele peste 6 500 de piese documentare (manuscrise, corespondență etc.). Printre cei 13 conducători ai Bibliotecii „Astra” amintim pe Visarion Roman, Nicolae Cristea, Nicolae și Horia Petra-Petrescu, Nicolae Togan, Ion Banciu și Octavian Goga.

Aceste bogate tradiții, ca și activitatea și rolul instituției din zilele noastre, au făcut necesară și posibilă desfășurarea unei activități proprii de cercetare și de publicare a rezultatelor sub forma unor lucrări de specialitate.

O prezentare a Bibliotecii „Astra” a apărut în 1970 într-un atrăgător volum, care cuprinde un cuvînt al prof. Ioachim Crăciun („In honorem...”) și o prezentare semnată de prof. Ioan Holhoș, directorul bibliotecii, ambele publicate în limbile română, franceză și germană, urmate de o amplă suită de reproduceri, fotografii și alte imagini elocvente (22 p. + 99 fig.). Biblioteca organizează diferite expoziții științifice, întreține și dezvoltă relații cu importante instituții similare din străinătate și colaborează îndeaproape cu forurile științifice și culturale ale țării (Academia, universitățile etc.).

Ne propunem ca în cele ce urmează să înfățișăm cîteva lucrări mai importante apărute sub egida Bibliotecii „Astra”, mărturii ale unor preocupări științifice cu rezultate dintre cele mai meritorii.

Cartea românească manuscrisă de Mircea Avram (1970, 77 p.) cuprinde un amplu catalog al celor 44 de opere din această categorie existente în fondurile Bibliotecii „Astra” dintre 1670

și sfârșitul secolului al XIX-lea, majoritatea datînd din secolul al XVIII-lea, unele dintre acestea avînd o întindere apreciabilă. În descrierea bibliografică a acestor manuscrise ordonate cronologic, autorul acordă o atenție specială însemnărilor marginale care transmit informații, deosebit de importante uneori, asupra epocii. Volumul se remarcă prin ținuta sa științifică și grafică, prin competența studiului introductiv și prin anexele sale valoroase (ilustrații, indici de opere, nume și localități), reprezentînd în ansamblul său un util instrument de lucru și de informare, o oglindă a unor tradiții culturale progresiste și a unor aspecte ale legăturilor culturale dintre românii de pe o parte și alți Carpaților. Un loc de prim ordin în această privință îl ocupă, desigur, copia din 1703 a operei lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea* (apărută la Iași în 1698), datorată popii Ion din Ocna Sibiului, probabil același personaj care apare în fresca bisericii din această localitate alături de Constantin Brîncoveanu. O bună parte din aceste manuscrise provin din așezările românești din Mărginime și din preajma Sibiului (Rășinari, Săliște, Avrig, Sadu, Ocna Sibiului, Racovița), de pe plaiurile care amintesc numele ilustre ale unor I. Piurari-Molnar, Samuil Micu-Clain, Gh. Lazăr, Ioan Barac, Florian Aaron ș.a. Altele sînt scrise în Banat. Savva Popovici, „popa cel bătrîn ot Rășinari”, remarcabilă figură de copist și cărturar, dă cea mai veche copie a unei *Alexândrii* existente în bibliotecile noastre (1783, față de cea a Academiei, datînd din 1799). Lucrarea lui Mircea Avram prezintă prima traducere românească (din sîrbește) a cunoscutului roman *Robinson Crusoe* al lui Daniel Defoe, datorată bănățeanului Petre Teodorovici, paroh în Timișoara, datînd din 1816, înaintea celei a serdarului Vasile Drăghieci (după o prelucrare germană, Iași, 1835), așa cum se credea pînă acum. Este într-adevăr regretabil că spațiul nu a permis reproducerea prefeței — sperăm că un studiu nu va întîrzia —, deoarece Petre Teodorovici, bun cunoscător al operelor lui Mirabeau, Voltaire, Rousseau ș.a., s-a manifestat ca un spirit luminat, îndemnînd ca „de la alte noroade... tot să învățăm, dar lumina norodului său a se stinge să nu lăsăm”.

Elena Dunăreanu a publicat două interesante lucrări: *Calendarele românești sibiene. 1793—1970* (1970, 339 p.) și *Presa românească sibiană. 1851—1968* (1969, 102 p.). Masivul volum consacrat calendarelor este una din puținele lucrări de specialitate consacrate acestei teme. Calendarele au constituit o formă specifică de manifestare a culturii românești transilvănene. Ele au înlocuit decenii întregi presa în limba națională, a cărei apariție era îngreuiată de condițiile vitrege ale epocii; prin intermediul calendarelor a fost de asemenea difuzată dincolo de Carpați literatura originală din principate. Nu e de mirare, așadar, că Visarion Roman constata în 1863 marea trecere a calendarelor în popor. Lucrarea prezintă 28 de calendare, al căror criteriu de selecție îl constituie condiția editării și a tipăririi (sau numai a tipăririi) lor la Sibiu. Firește că lucrarea de față nu și-a putut limita cercetarea la fondurile Bibliotecii „Astra”, fiind necesare investigații și în alte biblioteci și arhive. Dintre calendarele cu apariție mai îndelungată și cu funcțiuni culturale și sociale mai pronunțate rețin atenția *Amicul poporului* (1861—1941), *Calendarul săteanului*, *Calendarul „Astrei”* (1912—1948), vechiul *Cărindariu românesc* (1793—1911), *Călinarul poporului* (1886—1941), *Lumina satelor*, *Dacia Traiană*, *Calendarul săteanului* (1892—1948), *Calendarul Mitropoliei* și altele. În afara descrierii bibliografice, fiecare calendar este prezentat pe toți anii apariției sale, fiind însoțit de reproducerea cuprinsului. Printre autorii acestor materiale amintim pe Văcărești, C. Bolliac, V. Cîrlova, Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri, N. Bălcescu, G. Sion, Samson Bodnărescu, B.P. Momuleanu, Al. Donici, Al. Odobescu, I. Creangă, V. Micu, M. Eminescu, P. Vasici, A. Mureșianu, T.V. Păcățian și alții. După 1918 și mai ales după 1944, arată autoarea, numărul calendarelor scade, fenomen firesc în condițiile unei dezvoltări din ce în ce mai mari a producției editoriale și a preluării sarcinilor lor de către presa specializată. Lucrarea cuprinde numeroase ilustrații, indici (cronologici, de persoane, de edituri și de tipografii), lista colecțiilor de calendare existente la Biblioteca „Astra” și o utilă bibliografie. Ea se impune atenției cercetătorului atît prin volumul materialului informativ pe care-l conține, cît și prin rigoarea științifică a tratării acestuia, constituind o prețioasă călăuză și o sursă de documentare, de identificare și de depistare a unor nume

și titluri apărute într-o categorie de tipărituri în.că puțin cercetate. Mărturisim însă că am fi preferat ca ordinea prezentării materialului să fie cea cronologică, nu cea alfabetică.

A doua lucrare, consacrată presei românești sibiene dintre 1851 și 1968 (1969, 102 p.), este o succintă prezentare bibliografică a unui număr de 157 de publicații, însoțită de un indice cronologic, de nume, de edituri și tipografii, precum și de lucrări consultate. Cuvântul înainte este semnat de Mircea Avram. Lucrarea nu este concepută ca exhaustivă nici în amplitudine, nici în profunzime, ci mai degrabă ca un îndreptar alfabetic uzual pentru cei ce frecventează mai asiduu Biblioteca „Astra” și colecțiile de presă sibiană românească ale altor biblioteci. Prin numărul și prin importanța lor, titlurile prezentate în această lucrare au îndeplinit un rol însemnat în istoria presei și a culturii românești. Se știe că la Sibiu s-au făcut primele încercări de editare a unor periodice românești cu aproape o jumătate de veac înainte de apariția foilor lui Barițiu de la Brașov, iar apoi Sibiu a fost locul de apariție al unor prestigioase publicații, ca „Transilvania”, „Telegraful român” (organul cu cea mai îndelungată apariție), „Tribuna”, „Luceafărul”, „Amicul școlii”, „Adevărul” (apoi „Tribuna socialistă”, „Revista economică”, „Gazeta poporului”, al presei literare și științifice din perioada interbelică etc., care, alături de publicațiile progresiste din limbile minorităților naționale, îndeosebi cele germane, au contribuit la făurirea unor prețioase tradiții culturale înaintate. În aceste publicații apar numele lui Barițiu, Slavici, Coșbuc, Goga, Agrbiceanu, Blaga și alți reprezentanți de frunte ai culturii noastre.

O lucrare înrudită, distinctă, întocmită în cadrul serviciului de informare bibliografică de C. Dragoman, înfățișează *Publicațiile politice și profesionale muncitorești* (1971, 98 p.) existente în fondurile bibliotecii „Astra”, în total 176 de titluri, urmate de reproduceri și de indici. Descrierea bibliografică este mai detaliată, făcându-se frecvente trimiteri la lucrări de specialitate. Față de alte lucrări (volumele editate de Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. consacrate presei muncitorești, socialiste, presei P.C.R. și organizațiilor sale de masă), lucrarea de față aduce câteva prețioase și interesante precizări sau completări, evidențiate în cuvântul introductiv (referitoare la „Foaia țăranelui”, „Farul marinarului”, „Meseriașul român” Brașov ș.a.). O serie de titluri se află la Biblioteca „Astra” în colecții complete sau mai bogate decât altundeva. În general, lucrarea, ca și cea precedentă, are o utilitate directă. O utilitate mai redusă prezintă însă studiul introductiv, semnat de prof. Vasile Radu, care încearcă să trateze întreaga istorie a mișcării muncitorești revoluționare, menținându-se la un nivel de generalități, la suprafața problemei, nu numai din cauza limitei de spațiu, ci și a insuficienței sintetizării originale, a unei documentări mult prea sumare și în unele privințe depășite. Într-o lucrare științifică nu se obișnuiește să se citeze, de pildă, declarația de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918 după „Drumul socialismului” (fără loc) nr. 4 325 din 28 noiembrie 1968 (1). Era necesar de asemenea să se precizeze în titlul lucrării limitele cronologice ale temei abordate, așa cum s-a procedat la alte volume. Cu toate aceste observații, catalogul amintit este folositor îndeosebi pentru tinerii cercetători.

Două cataloage de corespondență, datorate Lidiei Băncescu, apărute recent (1971), întregesc seria bogată a lucrărilor cu caracter documentar editate de Biblioteca „Astra” din Sibiu. Este vorba de *Scrisori către Iosif Vulcan* (74 p.) și *Scrisori către Horia Petra-Petrescu* (188 p.). Anbele sint, firește, selective, conținând însă un mare număr de documente, date inedite și referiri la personalitățile și problemele unei întregi epoci istorice. Dintre corespondenții lui Iosif Vulcan (169 de scrisori) amintim pe V. Alecsandri, Vinčențiu și Victor Babeș, Maria Baiulescu, G. Barițiu, I. Bianu, A. Birseanu, Valer Braniște, Il. Chendi, G. Coșbuc, Partenie Cosma, G. Dima, V. Goldiș, G.G. Ionescu-Sion, N. Iorga, Titu Maiorescu etc. Ca probleme și aspecte mai importante tratate de corespondența primită de Iosif Vulcan se desprind în special numeroase colaborări la revista „Familia” — un mic ghid pentru depistarea multor manuscrise, unele nepublicate —, jubileul din 1904 al aceleiași reviste, activitatea „Societății pentru fond de teatru român”; din al doilea volum reține atenția faptul că H. Petra-Petrescu a fost „primul care

a început studiul științific al marelui maestru" I.L. Caragiale (aprecierea aparține lui Paul Zarifopol), apoi însemnatele contribuții la relațiile de prietenie româno-cehoslovace (U. și H. Jarník, J. Huškova ș.a.). Ambele lucrări conțin deosebit de prețioase mărturii cu privire la legăturile culturale ale românilor, la unitatea culturii naționale. Asemenea constatări nasc dezideratul publicării sistematice, integrale a fondului de corespondență de la Biblioteca „Astra”. Desigur că puteau fi făcute unele identificări în plus de persoane, date și probleme. Credem apoi că era și aici necesară precizarea limitei cronologice fie a volumului, fie chiar a scrisorilor primite de la aceiași corespondenți. Oricum, bogăția de nume de prim plan ale istoriei culturii noastre întlnite în aceste volume impune de la sine. Cele două cataloage sînt analitice, ceea ce sporește considerabil valoarea lucrărilor. Rezumatele, nu întotdeauna pe deplin clare, ale celor peste 800 de scrisori cuprind toate referirile la nume de persoane, opere literare, publicații periodice, grupări literare, instituții și societăți culturale; acestea sînt prezentate sistematic la sfîrșitul volumelor în indici alfabetici de nume, asociații și instituții, opere literare și științifice, colecții și publicații periodice și de localități. Un număr însemnat de reproduceri și de facsimile întregesc volumele, iar cîte un cuvînt înainte (mai dezvoltat la H. Petra-Petrescu) prezintă personalitățile și aduce precizările necesare pentru utilizarea acestor binevenite instrumente de lucru.

În seria lucrărilor cu caracter documentar se înscrie și publicarea colecției iconografice consacrate scriitorilor și artiștilor români, care conține unele imagini mai puțin cunoscute, și diferite alte cataloage și lucrări cu caracter special (indici bibliografici ai unor reviste literare sibiene etc.).

O contribuție *interpretativă* originală interesantă o reprezintă volumul consacrat centenarului revistei „Transilvania” (sesiunea de comunicări din 11—12 mai 1968), apărut sub egida bibliotecii „Astra” în 1969 (216 p.). În prefața volumului, prof. Ioan Holhoș, directorul Bibliotecii „Astra”, face un succint istoric și subliniază însemnătatea istorică a „Transilvaniei”, revista românească de cultură cu cea mai îndelungată apariție (opt decenii, cuprinse în 85 de volume, cîte numără colecția revistei), legătura indisolubilă a acesteia cu problemele și cu năzuințele fundamentale ale poporului român și semnificația aniversării în contextul altor sărbători însemnate, cum au fost semicentenarul Unirii din 1918, comemorarea morții lui G. Barișiu, aniversarea apariției primei enciclopedii românești (și, am adăuga, aniversarea prestigioasei „Gazete de Transilvania”). Principala comunicare a sesiunii, care dezvoltă pe larg această problematică, aparține tot lui Ioan Holhoș, fiind intitulată *Locul și rolul revistei „Transilvania” în cultura românească transilvăneană*. Autorul evidențiază faptul că revista „continuă lupta pentru o cultură națională, militînd pentru întemeierea de școli, studiu științific și cercetare, publicații de tot felul și care să se adreseze diferitelor categorii ale populației, pentru teatru și literatură în limba națională. A militat permanent pentru recunoașterea egalității sociale și naționale, pentru apropierea și colaborarea dintre popoare, condamînd și disprețuind șovinismul. A dus o continuă luptă împotriva rînduicilor feudale, pentru înaintarea culturală și materială a țărănimii, pentru crearea unor cît mai largi perspective de dezvoltare a meseriilor și comerțului, a însoțirilor economice, considerînd că prosperitatea economică a poporului constituie și baza dezvoltării lui culturale” (p. 69).

O interesantă comunicare despre ecoul *Memorandumului* din 1892 în presa străină semnează Nedelcu Oprea (p. 95—111); lucrarea se bazează pe extrase din 117 organe de presă, majoritatea franceze, apoi italiene, engleze și ruse, trimise de agenția „Argus de la presse” și colecționate de V.A. Urechia, atestînd marelui interes și solidaritatea opiniei publice progresiste internaționale cu cauza poporului român. Mai sînt de reținut comunicările despre activitatea lui Ioan Russu-Șirianu la „Tribuna” (de Gabriel Ștrempele), „Telegraful român” sub redacția dr. Pavel Vasici (de Grigore Ploieșteanu), începuturile ziaristice ale lui Liviu Rebreanu (de Tiberiu Rebreanu), colaborarea lui Iosif Vulcan la periodicele sibiene și brașovene (de Lucian Drimba), o revistă bibliografică italiană din secolul al XVII-lea în biblioteca stolnicului Cantacuzino (de C. Dima-Drăgan), Timotei Cipariu și începuturile Bibliotecii „Astra” (de Valeriu Nițu),

precum și unele aspecte ale relațiilor din domeniul presei cu populația germană sibiiană (despre activitatea „Astrei” oglindită în periodicele germane sibiene de Peter Binder și despre ziarele socialiste „Warheit” și „Der Kampf” din Sibiu de S. Fuchs).

Celelalte comunicări au tratat despre preocupările lui G. Barițiu pentru un teatru românesc (Maria Fanache), „Astra” – inițiativa primei enciclopedii românești (Mircea Avram), „Astra” și activitatea muzeistică (Mihai Sofronie), bibliotecarii ai „Astrei” publiciști (Elena Dunăreanu), revista „Transilvania” – cronică a dezvoltării Bibliotecii „Astra” (Lidia Băncescu), Octavian Goga și „Astra” (Mircea Popa), probleme de etnografie și de artă populară în dezbaterile revistei „Transilvania” (Constantin Catrina), „Amicul școlii”, prima revistă pedagogică din Transilvania (Victor Grecu), preocupări teatrale în revista „Transilvania” (Corneliu Dragoșman), contribuția revistei „Transilvania” la cunoașterea, valorificarea și păstrarea patrimoniului nostru popular (Gheorghe Pavelescu), popularizarea științelor naturii în revista „V. Adamașchi” din Iași (Constantin Gilea), „Progresul”, un periodic sibiian puțin cunoscut (Marina Cristea), considerații asupra unor calendare din biblioteca Muzeului Brukenthal (Sanda Coroianu), Mihail Kogălniceanu îndrumător al presei românești (Gh. Hincu), activitatea ziaristică a lui Ștefan Pop (Teodor Pavel), preocupări bibliografice în revista „Transilvania” (Mihai Rusu) și colecțiile de periodice ale Bibliotecii „Astra” (Mioara Dădărlat). Un indice final al volumului credem că era, totuși, necesar. Tematica celor 27 de comunicări pare pe alocuri cam fărâmițată, iar unele teme se resimt de pe urma unei limitări a tratării la planul local, a preocupării mai puțin susținute de încadrare a problemelor abordate în curentul larg al procesului de dezvoltare a culturii naționale unitare a întregului popor român. Cu toate acestea, se poate aprecia că, în ansamblu, sesiunea și volumul de față constituie reușite certe, subliniate și cu alte prilejuri, iar unele lucrări au o valoare deosebită.

Activitatea atât de bogată desfășurată până acum de harnicul colectiv al Bibliotecii „Astra” din Sibiu în domeniul publicării rezultatelor cercetărilor științifice proprii, continuare a vechilor publicații ale „Astrei”, îndreptățește speranțe dintre cele mai mari în ceea ce privește valorificarea în continuare a inestimabilelor valori culturale din tezaurul acestei instituții, tot atâtea mărturii și contribuții la dezvoltarea culturii noastre din trecut și din prezent.

Alexandru Porțeanu

V I A Ţ A Ş T I I N Ţ I F I C Ă

AL XIV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE STUDII BIZANTINE

Între 6 și 12 septembrie 1971 au avut loc la București lucrările celui de-al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine, importantă reuniune științifică internațională, organizată sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

Lucrările congresului s-au desfășurat sub înaltul patronaj al președintelui Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Deschiderea congresului a avut loc în dimineața zilei de 6 septembrie 1971 în sala Ateneului Român. Cu acest prilej, după cuvîntul inaugural rostit de prof. Vasile Grecu, președintele Comitetului român de organizare a congresului, tovarășul Manea Mănescu, vicepreședinte al Consiliului de Stat, a dat citire mesajului tovarășului Nicolae Ceaușescu, președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, în care după salutul adresat participanților în numele Consiliului de Stat, a guvernului Republicii Socialiste România și a tovarășului Nicolae Ceaușescu personal, se subliniază că „întotdeauna, de-a lungul milenarei istorii a popoarelor, marea cultură și știință umanistă s-au afirmat ca instrument al cunoașterii și apropierii între națiuni, ca factor de seamă în promovarea idealurilor nobile ale popoarelor”. În continuare, referindu-se la domeniul de cercetare istorică al cărui obiect este „străvechea cultură și civilizație bizantină”, în mesaj se relevă că studiul acestui capitol al istoriei universale „pune în evidență interdependența și legăturile strînse care au existat de-a lungul secolelor între popoarele care trăiesc pe aceste meleaguri”, popoare confruntate întotdeauna, în îndelungata lor istorie, cu „necesitatea de a conviețui pașnic, de a se cunoaște și conlucra strîns pentru afirmarea ființei lor naționale, pentru apărarea intereselor vitale împotriva dominației străine”. În încheiere, președintele Consiliului de Stat își exprimă convingerea că lucrările congresului, la care participă oameni de știință din peste 30 de țări ale lumii, se vor desfășura „în spiritul respectului față de adevărul istoric, al obiectivității științifice, al răspunderii față de popoare”, contribuind astfel „la realizarea țelurilor mărețe ale păcii și colaborării, la cauza destinderii și securității în Balcani și în Europa, la însănătoșirea climatului internațional”.

În cuvîntul său, prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, a subliniat marea însemnătate a istoriei Bizanțului pentru țările din răsăritul Europei, printre acestea fiind și țările române, arătînd în acest sens că, „îndeosebi în perioada de formare a poporului român și apoi a statelor românești, în decursul multor secole — aproape un mileniu — istoria țării noastre a fost strîns legată de cea a Bizanțului”.

Prof. univ. Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene, secretar general al Comitetului român de organizare a congresului, a relevat în cuvîntul său contribuția adusă

de țara noastră la inițierea reuniunilor științifice ale bizantinologilor. Astfel, în 1924, deci acum aproape o jumătate de secol, marele savant român Nicolae Iorga inițiază și prezida la București primul Congres internațional de studii bizantine. Faptul că al XIV-lea congres se ține în capitala României, având deci de-a face în această privință cu un „București II”, urmând lui „București I” de acum 47 de ani, reprezintă un semn de incontestabilă prețuire față de știința românească, față de activitatea susținută dusă de țara noastră și de savanții ei pentru promovarea unor legături largi între oamenii de știință de pretutindeni în vederea extinderii pe multiple planuri a înțelegerii și colaborării dintre popoare.

Asociația internațională de studii bizantine a salutat congresul prin președintele ei, prof. Paul Lemerle (Franța). Acesta a arătat că Bucureștiul nu a fost numai „leagănul congreselor internaționale de studii bizantine”, ci și locul unde s-a inițiat una dintre primele reviste de bizantinologie, „Byzantion”, și, în mod indirect, chiar actuala asociație de studii bizantine.

În numele participanților la congres au mai rostit cuvântări de salut prof. Steven Runciman, membru al Academiei Britanice, prof. V.N. Lazarev, membru al Academiei de Științe a Uniunii Sovietice, G. Ostrogorski, membru al Academiei Sârbe de Științe și Arte. Toți acești iluștri savanți străini au relevat contribuția marelui istoric român Nicolae Iorga atât în domeniul bizantinologiei, cât și ca inițiator al reuniunilor științifice internaționale legate de această ramură a cercetării istorice.

Tot în ziua de luni 6 septembrie au mai avut loc două evenimente, legate în mod nemijlocit de congres. Astfel, la Muzeul de artă al Republicii Socialiste România s-a deschis expoziția „Cultura bizantină în România”, organizată sub auspiciile Consiliului culturii și educației socialiste. Prin materialele prezentate, expoziția a înfățișat în mod grăitor procesul de participare a culturii bizantine la formarea celei românești, reliefind în același timp activitatea cercetătorilor români dedicată studierii bogatelor vestigii ale culturii bizantine de pe teritoriul țării noastre. Festivalitatea de deschidere a expoziției a fost marcată de scurte cuvântări rostite de Radu Florescu din partea Direcției muzei din Consiliului culturii și educației socialiste, de Corina Nicolescu, șefa Secției de artă veche românească a muzeului, și de prof. Mihai Berza.

Al doilea eveniment care a marcat prima zi a congresului a avut loc la Universitatea București, locul de desfășurare al lucrărilor congresului. Într-una din sălile universității s-a deschis o expoziție de carte, în standurile căreia au fost adunate lucrări de artă, istorie, arheologie și lingvistică, care tratează diferite probleme și aspecte referitoare la istoria și la civilizația bizantină. Tot în cadrul acestei expoziții sînt înfățișate o serie de documente și fotografii privind viața și activitatea marelui istoric român, în același timp și mare bizantinist, care a fost Nicolae Iorga.

Lucrările congresului s-au desfășurat în jurul a patru teme majore: „Societatea și viața intelectuală în secolul al XIV-lea”; „Frontiere și regiuni de frontieră în secolele VII—XII”; „Arta profană în Bizanț”; „Bizanțul și România”.

La prima temă au prezentat rapoarte: Ihor Sevcenko (S.U.A.), *Societatea și viața intelectuală în secolul al XIV-lea*; E. Werner (R.D. Germană), *Societate și cultură în secolul al XIV-lea: probleme social-economice*; J. Meyendorff (S.U.A.), *Societate și cultură în secolul al XIV-lea. Probleme religioase*; H.G. Beck (R.F. a Germaniei), *Literatura populară greacă în secolul al XIV-lea*; N. Hunger (Austria), *Tendințe clasice în literatura bizantină a secolului al XIV-lea*.

La a doua temă, „Frontiere și regiuni de frontieră în secolele VII—XII (frontierele asiatice)”, au prezentat rapoarte: Hélène Ahrweiler (Franța), *Frontiera și frontierele Bizanțului în Orient*; Z. V. Udaltova, A. P. Kajdan și R.M. Bartikian (U.R.S.S.), *Structura socială a frontierei răsăritene a Imperiului bizantin în secolele IX—XII*; A. Pertusi (Italia), *Între istorie și legendă: akritai și ghâzi pe frontiera orientală a Bizanțului*; N. Oikonomides (Grecia), *Organizarea frontierei orientale a Bizanțului în secolele X—XI și Taktikon-ul de la Escorial*; D. Obolensky (Anglia), *Zone de frontieră bizantine și schimburi culturale*.

A treia temă, „Arta profană în Bizanț”, a adus în dezbatere următoarele rapoarte : André Grabar (Franța), *Arta profană în Bizanț* ; C. J. Beckwith (Anglia), *Țesături bizantine* ; W.F. Volbach, *Lucrări profane de argint și fildeș în Bizanț* ; D.I. Podobedova, *Reflectarea cronicilor ilustrate bizantine în textele cronicii de la Tver (Troïța) a lui Gheorghe Armatolos*.

Pentru a patra și ultima temă, „Bizanțul și România”, au fost prezentate următoarele rapoarte : E. Stănescu, *Bizanțul și țările române în secolele IX—XV* ; Val. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la sfârșitul secolului al XV-lea* ; I. R. Mircea, *Legături literare între Bizanț și țările române* ; I. D. Ștefănescu, *Legături artistice româno-bizantine. Privire generală* ; M. A. Musicescu, *Legături artistice româno-bizantine (secolele IV—XV). Stadiul actual al cercetărilor*.

Comunicările prezentate pe marginea rapoartelor au fost numeroase și foarte variate din punctul de vedere al contribuțiilor aduse.

La tema I s-au abordat probleme legate de modul cum se reflecta viața socială și intelectuală din Bizanț în literatura bizantină, de producția culturală a societății bizantine, de elementele tradiționale și revoluționare în ideologia unor intelectuali bizantini din secolul al XIV-lea. S-au adus apoi contribuții interesante în ce privește viața social-economică și administrativă a Bizanțului : organizarea urbană în timpul dinastiei Paleologilor ; condiția diferitelor clase din societatea bizantină ; problema sclaviei ; adunările reprezentative din Bizanț în secolul al XIV-lea. Unele comunicări s-au referit la legăturile externe ale Bizanțului : cu lumea arabă, cu Genova, cu Veneția, precum și cu noile formațiuni politice apărute în Peninsula Balcanică.

Pe marginea temei a II-a, „Frontiere și regiuni de frontieră în secolele VII—XII”, problematica tratată în comunicări a fost de asemenea foarte diversă : avarii și Imperiul bizantin, migrațiunea slavă, raporturile cu arabii, organizarea drumurilor și a apărării imperiului în regiunile de frontieră, problema granițelor lingvistice, anumite instituții social-politice apărute în ținuturile de margine, administrația provinciilor de frontieră.

Tema a III-a, „Arta profană în Bizanț”, a reprezentat oarecum un element inedit. Pentru prima oară la un congres consacrat studierii istoriei și civilizației Bizanțului s-a pus în discuție și s-a analizat diversitatea de forme sub care s-a manifestat arta profană a epocii. În comunicările prezentate au fost analizate elementele de artă profană apărute în arhitectura și pictura religioasă, în decorația manuscriselor, în construcțiile militare și în cele civile de tip monumental.

În sfârșit, tema a IV-a, „Bizanțul și România”, a stimulat la rândul ei elaborarea unui mare număr de comunicări, care au privit raporturile dintre Imperiul bizantin și țările române pe multiple planuri : influența în ce privește instituțiile juridice și organizarea politic-administrativă, raporturile religioase și culturale, prelucrarea creatoare a artei bizantine de către țările române. Alte comunicări din cadrul temei a IV-a s-au referit la influențele și la interferențele de natură economică : dezvoltarea diferitelor meșteșuguri locale în conexiune cu unele tehnici bizantine, schimburile de mărfuri dintre sudul și nordul Dunării, circulația monetară. În sfârșit, problema construcțiilor militare din regiunile limitrofe cu Imperiul bizantin ale ținuturilor românești a fost de asemenea abordată într-o serie de comunicări și de intervenții pe marginea temei a IV-a.

În afara comunicărilor prezentate pe marginea celor patru teme principale au fost prezentate numeroase comunicări în cadrul secțiilor specializate, în număr de șase : secția I, codicologie, paleografie și diplomatică ; secția a II-a, papirologie, epigrafie și geografie istorică ; secția a III-a, numismatică, sigilografie ; secția a IV-a, arheologie și artă ; secția a V-a, muzicologie ; secția a VI-a, istoria științelor. O a șaptea secție a grupat comunicări cu subiecte diverse.

În cadrul secțiilor au susținut raporturi introductive, care puneau în lumină problemele și direcțiile principale de cercetare, următorii : J. Karayannopoulos (Grecia), secția I ; B. Besevliev (Bulgaria), secția a II-a ; M.M. Metcalf (Anglia), secția a III-a ; Kenneth Levy (S.U.A.), secția a V-a.

Marți 7 septembrie 1971, după terminarea lucrărilor, au avut loc în aula mare a universității proiecții ale unor filme de scurt metraj legate de arta românească și de viața și activitatea lui Nicolae Iorga.

Ziua de joi 9 septembrie 1971 a fost afectată vizitării de către participanții la congres a orașelor Curtea de Argeș și Tirgoviște, vechi capitale ale Țării Românești. Vizitarea acestor două orașe și a monumentelor istorice din cuprinsul lor a fost direct legată de tema a IV-a a congresului, „Bizanțul și România”. Cu acest prilej, oaspeții au avut prilejul să cunoască unele dintre monumentele mai reprezentative ale evului mediu românesc: Biserica domnească din Curtea de Argeș, Palatul domnesc și Biserica domnească din Tirgoviște, monumente care reprezintă o originală sinteză între tradiția locală în construcții și artă și influența bizantină din țara noastră. Istorici români au evocat oaspeților evenimentele istorice petrecute pe locurile vizitate și în același timp au subliniat valoarea deosebită a monumentelor din cele două foste capitale.

Duminică 12 septembrie 1971, în aula mare a universității, a avut loc ședința solemnă de închidere a lucrărilor congresului, ședință prezidată de prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice.

Făcând un bilanț al lucrărilor congresului, prof. Mihai Berza, secretar general al Comitetului român de organizare, a arătat că numărul participanților s-a ridicat la peste 560 de oameni de știință din diferite țări. În cadrul congresului au fost prezentate 24 de rapoarte pe marginea celor patru mari teme înscrise în programul reuniunii și 257 de comunicări; de asemenea au fost făcute de către participanți peste 160 de intervenții verbale la rapoarte și la comunicări. În continuare, prof. M. Berza a subliniat importanța problematicii reuniunii, care a oferit prilejul prezentării unor rapoarte și comunicări remarcabile cu date și puncte de vedere noi, care au dat ocazia unor dezbateri largi și interesante. Confruntarea unor puncte de vedere și concepții diferite, confruntare folositoare mersului înainte al științei, și spiritul deschis în care s-au desfășurat discuțiile au făcut ca marea reuniune științifică din capitala țării noastre să fie o reuniune a prieteniei și a colaborării științifice internaționale.

Au luat apoi cuvântul din partea participanților străini prof. H.G. Beck (R.F. a Germaniei), prof. Linos Politis (Grecia) și prof. Josef Kurz (Cehoslovacia), care au exprimat mulțumi- rile lor organizatorilor pentru buna desfășurare a reuniunii, relevând în același timp nivelul ridicat al lucrărilor. Vorbitorii au exprimat de asemenea gratitudinea participanților străini pen- tru primirea călduroasă și pentru ospitalitatea de care s-au bucurat pe tot timpul congresului. În afara celor de mai sus au mai rostit cuvântări prof. Agostino Pertusi (Italia), noul secretar general al Asociației internaționale de studii bizantine, și prof. Denis Zakythinos (Grecia), președintele nou ales al asociației. Încheindu-și cuvântarea în limba greacă, prof. D. Zakythinos, după ce a amintit că, pentru a doua oară în decurs de o jumătate de secol, marea reuniune inter- națională a bizantinologilor se ține în capitala României, a apreciat că „al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine a fost deosebit de important și de eficace”.

În încheierea ședinței a luat cuvântul prof. univ. Miron Constantinescu, care, după ce a sub- liniat meritele prof. Paul Lemerle, fostul președinte al Asociației internaționale de studii bizan- tine, și colaborarea sa cu Comitetul român de organizare, a felicitat noua conducere a asociației. Prof. univ. Miron Constantinescu a apreciat apoi că al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine poate fi privit ca un congres al colaborării internaționale și al prieteniei. Președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a încheiat cuvântarea sa exprimând mulțumiri delega- țiilor sosite la București și tuturor participanților care au onorat cu prezența lor a XIV-a mare reuniune internațională a bizantiniștilor.

Tot în ultima zi a congresului a avut loc adunarea generală a Asociației internaționale de studii bizantine. Au fost aleși noii membri ai conducerii asociației în persoana următorii

lor : prof. D. Zakythinos (Grecia), președinte al asociației, prof. M. Burza (România), vicepreședinte și prof. A. Pertusi (Italia), secretar general. Fostul președinte al Asociației internaționale de studii bizantine, prof. P. Lemerle (Franța), a fost ales președinte de onoare al acesteia, iar prof. V. Grecu (România), vicepreședinte de onoare.

S. Columbeanu

LUCRĂRILE CELUI DE-AL IV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE LOGICĂ, METODOLOGIE ȘI FILOZOFIE A ȘTIINȚEI (BUCUREȘTI, 29 AUGUST — 4 SEPTEMBRIE 1971)

Timp de șapte zile, sub înaltul patronaj al tovarășului Nicolae Ceaușescu, președintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, peste 800 de savanți, specialiști și experți, reprezentanți ai unor cunoscute academii, institute și asociații științifice din peste 40 de țări, au dezbătut în cadrul unor ședințe plenare și al celor douăsprezece secții (pe specialități) probleme actuale din domeniul logicii, metodologiei și filozofiei științei. În total au fost înscrise în programul lucrărilor peste 80 de rapoarte, 500 de comunicări și o serie de simpozioane tematice (dintre acestea 5 rapoarte și peste 80 de comunicări au aparținut delegaților români).

Deschiderea congresului a avut loc duminică 29 august la Ateneul Român. După cuvântul de salut adresat participanților de către academicianul Athanase Joja, președintele Comitetului național român de organizare a congresului, prof. universitar Manca Mănescu, vicepreședinte al Consiliului de Stat, a dat citire mesajului președintelui Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, adresat participanților la congres. În continuare au rostit cuvântări de salut prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Miron Nicolescu, președintele Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Malița, ministrul învățământului, iar din partea Comitetului internațional prof. Stephan Körner de la Universitatea din Bristol, președintele Diviziei internaționale de logică, metodologie și filozofie a științei.

Lucrările congresului au început într-o serie de secțiuni încă din după-amiaza zilei de 29 august 1971.

Dezbaterile problemelor de filozofie, logică și metodologie a științelor istorice și, în genere, a științelor sociale s-au desfășurat în cadrul secției a X-a a congresului.

Filozofii, istoricii și sociologii prezentați s-au remarcat atât prin varietatea și conținutul comunicărilor, cât și prin intervențiile lor în cursul dezbaterilor. Subliniem în acest sens expunerea prof. Roman Moldovan despre noile tendințe în metodologia științelor sociale (cu privire specială asupra științelor economice), cea a lui A. Ignatov (Bulgaria) despre reproducerea succesiunii în cunoașterea istorică, cele ale sovieticilor A. Starcenko (despre ipotezele empirice în cercetarea socială) și V. Kelle (despre aspectele metodologice ale problemei nivelelor teoretice sociologice), a lui P. Caravia (România) (despre dimensiunea informațională și metodologică a culturii), precum și alte comunicări și referate interesante.

În domeniul atât de discutat în ultimul timp al utilității și utilizării matematicii în cercetarea științifică generală, delegații români și-au adus contribuția lor în referate și dezbateri. Remarcăm comunicarea prof. univ. Miron Constantinescu, *Cteva observații privind dezvoltarea*

științelor sociale și matematice, cea a lui D. Vaida, *Metode matematice și tehnici de calcul în precizarea informației sociologice*, etc.

Începând din ziua de luni 30 august, în cadrul secției a X-a s-a prezentat un însemnat număr de comunicări. Au susținut referate în ordinea prezentării lor : Ph. P. Wiener (S.U.A.), *Probleme ale metodologiei și filozofiei istoriei științelor*; V. I. Stoljarov (U.R.S.S.), *Metodele istorice și funcțiile lor în știința contemporană*; V. Liveanu (România), *Selectarea faptelor istorice*; A. Ignatov, comunicarea sus-amintită; R. Ciocan-Ivănescu (România), *Gîndirea matematică aplicată la studiul modern al istoriei*; O. Trăznea (România), *Filozofia și științele istorice*; W. Leinfellner (S.U.A.), *O axiomatizare a timpului istoric*; S. Gale (S.U.A.), *Legi de evoluție în științele sociale*; G. Mihai-Luceni (România), *Inferențe cauzale în tehnica reglementării juridice*.

Marți 31 august au prezentat comunicări : H.A. Halbertsma (Olanda), *Șchiță pentru o teorie alternativă a socializării*; A.A. Starcenko (U.R.S.S.), *Ipoteze empirice în logica cercetării : logica confirmării*; E.S. Maccia (S.U.A.), *Filozofia științei educative*; M.C. Botez (România), *Metodele operaționale în cercetarea prospectivă*; V. Zamfirescu (România), *Etică și psihanaliză*; I. Orghidan (România), *Contribuția logicii pedagogice la modernizarea procesului de învățămînt*.

În cursul după-amiezii, în cadrul secției a X-a, L. Mink (S.U.A.) a ținut raportul *Divergențe dintre istorie și sociologie în filozofia recentă a istoriei*.

Miercuri 1 septembrie au prezentat referate : D. Vaida (România), comunicarea sus-menționată; I. Șerbănescu (România), *Elaborarea de modele la nivel macrosocial*; M. Blegvad (Danemarca), *Dimensiuni ale explicației*; E. S. Markarian (U.R.S.S.), *Analiza metodologică a conceptului de cultură*; M. I. Kovalson (U.R.S.S.), *Metoda analizei de clasă*; V. Kelle (U.R.S.S.), *Aspecte metodologice ale problemelor nivelelor în teoria sociologică*; O. Hoffman (România), *Valoarea metodologică și gnoseologică a conceptelor operaționale în cercetarea sociologică*; P. Caravia (România), comunicarea sus-amintită; V. Caramela (România), *Sistemul conexiunilor interdisciplinare ale unei cercetări antropologice complexe asupra personalității*.

Joi 2 septembrie, în cadrul secției a X-a, prof. Roman Moldovan a prezentat raportul *Tendențe noi în metodele științei, în special în științele economice*, urmat de discuții.

Vineri 3 septembrie s-au prezentat comunicările : W. Meissner (R.F. a Germaniei) și H. Wold (Suedia), *Fundamentele științifice prin mini modele cognitive. Aplicații cu referiri la controversa germană a metodelor și perspectivelor econometriei*; Miron Constantinescu (România), comunicarea sus-amintită; P. Crosser (S.U.A.), *Prolegomene la orice formare și deformare meta-economică viitoare a oricărei gîndiri economice*; G. Olsson (S.U.A.), *Geografie și inginerie socială*; R. B. Adams (S.U.A.), *Eficiența modelelor de migrațiune*; A. Johanson (S.U.A.), *Logica enunțurilor normative*; I. Cristescu (România), *Istoricul și logicul în cercetarea și prezentarea factorului economic* și S. Sută-Selejan (România), *Rolul practic și metodologic al gîndirii economice în epoca contemporană*.

În cursul zilei de sîmbătă 4 septembrie, lucrările secției a X-a au fost practic încheiate de dezbaterea simpozionului cu tema : „Cauzalitatea în științele sociale”, la care au participat H. Wold (Suedia), S. Nowak (Polonia), J. Coleman (S.U.A.), A. Wellmer (Canada), D. Willey (S.U.A.), referenți oficiali, și P. Suppes (S.U.A.), M. Manolescu, V. Liveanu și alți participanți cu intervenții.

În după-amiaza zilei de sîmbătă 4 septembrie a avut loc în aula Universității București ședința solemnă de închidere a lucrărilor congresului. În cursul acestei ședințe a u rostit cuvîntări B. Kedrov (U.R.S.S.), Ath. Joja (România) și A. Mostowski (Polonia), lucrările congresului fiind încheiate de prof. Patrick Suppes (S.U.A.), președintele Comitetului de program al congresului, care, după ce a relevat numărul mare de participanți și valoarea deosebită științifică a comunicărilor și a referatelor prezentate, a adus elogiile organizatorilor români pentru crearea unei ambianțe excelente de lucru, care a permis un schimb liber și larg de idei și de opinii. Prof. P. Suppes a apreciat că dintre toate congresele organizate de U.I.I.S.F., congresul abia încheiat

la București este cel mai reușit prin rezultatele sale. De altfel, într-un interviu dat cu prilejul unei conferințe de presă, savantul american observa în același sens că „realizarea contactelor directe între oamenii de știință, cunoașterea «pe viu» a concepțiilor lor și schimbul de idei contribuie în cel mai înalt grad la crearea unei atmosfere de colaborare științifică internațională, la crearea unui climat favorabil înțelegerii dintre popoare, pentru promovarea păcii”¹.

Subliniind în același sens aportul științei românești la dezvoltarea științei pe plan mondial și aducând un elogiu organizatorilor români, savantul sovietic B. Kedrov sublinia la rândul său în ședința solemnă de închidere a lucrărilor congresului că popoarele sînt mari nu atît prin dimensiunea teritoriului și numărul populației lor, cît prin contribuția lor spirituală și materială la știința și cultura universală, la construirea noii societăți.

Lucrările celui de-al IV-lea Congres internațional de logică, metodologie și filozofie a științei au constituit un nou prilej de afirmare a rolului științei în dezvoltarea lumii contemporane și în făurirea sau perfecționarea conceptelor filozofice ale societății viitoare.

Traian Udrea

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 17 mai 1970, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Viața politică în România. 1910—1914*, elaborată de *Anastasiu Iordache*.

Lucrarea cuprinde șapte capitole : cap. I, Literatura și izvoarele ; cap. II, „Dezvoltarea economică și socială” ; cap. III, „Cauzele retragerii guvernului liberal și venirea guvernului conservator” ; cap. IV, „Guvernarea conservatoare sub președinția lui P.P. Carp” ; cap. V, „Guvernul conservator condus de T. Maiorescu (martie-octombrie 1912)” ; cap. VI, „Guvernul de colaborare conservatoare T. Maiorescu — Tache Ionescu (octombrie 1912 — decembrie 1913)” ; cap. VII, „Guvernarea liberală pînă la primul război mondial”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte ; prof. univ. dr. docent Constantin C. Giurescu, conducător științific ; prof. univ. Vasile Maciu, dr. Dan Berindei și dr. Tr. Lungu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Anastasiu Iordache* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 25 iunie 1971, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de filozofie-istorie a Academiei pentru învățămînt social-politic și perfecționarea cadrelor de conducere „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *România în contextul relațiilor economice, politice și militare din sud-estul Europei (1933—1938)*, elaborată de *Dumitru N. Tușu*.

Lucrarea cuprinde două părți și șapte capitole : partea I, „Relațiile economice ale României cu sud-estul european”, cu capitolele : cap. I, „Relațiile economice ale sud-estului european cu marile puteri europene” ; cap. II, „România în contextul economic al sud-estului european între cele două războaie mondiale” ; partea a II-a, „România în contextul relațiilor politice și militare din sud-estul Europei (1933—1938)” : cap. III, „Politica externă a României între

¹ Buletinul informativ nr. 5 al congresului, din 2 septembrie, ed. românească, p. 7.

cele 2 războaie mondiale'' ; cap. IV—VIII se ocupă de relațiile politice și militare ale României cu Albania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia și Turcia.

Lucrarea mai cuprinde o listă bibliografică, precum și o introducere și o încheiere.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din : prof. univ. dr. Aron Petric, președinte ; prof. univ. dr. Titu Georgescu, conducător științific ; dr. Eliza Campus, dr. Cristian Popișteanu și conf. univ. dr. Ion Babici, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Dumitru N. Tuju* titlul științific de doctor în istorie.

* * * *Marea conflagrație a secolului al XX-lea,*
București, Edit. politică, 1971, 735 p.¹.

Marea conflagrație a secolului al XX-lea se înscrie, neîndoiește, printre lucrările de deosebită utilitate ce s-au publicat în ultima vreme în țara noastră.

Autorii² și-au propus și au izbutit să prezinte, cu un meritoriu spirit critic și cu sobră obiectivitate, teribilă încheștare ce s-a desfășurat între anii 1939 și 1945, cît și dramatica, complexa perioadă ce a precedat izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Principalele merite ale lucrării constau în faptul că autorii au ales cu competență faptele esențiale, ca și amănunțele caracteristice, dînd astfel un tablou veridic al celor mai cumplite lupte cunoscute pînă acum în istoria omenirii.

Spre deosebire de unele lucrări similare, scrise în diferite țări, *Marea conflagrație a secolului al XX-lea* scoate în evidență în chip deosebit de grăitor forțele morale, forțele de neînving ale popoarelor în luptă cu agresorii

¹ Lucrarea este editată sub îngrijirea unei comisii formate din: general-colonel Ion Coman; general-colonel în rezervă Dumitru Dămăceanu; general-colonel Ion Gheorghe; prof. univ. George Macovescu; prof. univ. Valter Roman (coordonator); general de armată Iacob Teclu; conf. univ. Gheorghe Zaharia (coordonator).

² Gheorghe Zaharia, Ion Cupșa, general-maior; Nicolae Copoiu; Gheorghe Cazan; Al. Vianu; Constantin Ucrain, colonel rez.; Dumitru Tuțu, colonel; N.Z. Lupu, Leonida Loghin, colonel; Gheorghe Unc; Al. Șiperco.

fasciști, relevînd trîncicia, vitalitatea, perenitatea tocmai a acelor factori care, în ultimă instanță, determină mersul înainte al societății.

Pe de altă parte, autorii subliniază, în mod convingător, rolul și aportul statelor mici și mijlocii, neglijate cu totul în multe dintre lucrările privind al doilea război mondial.

În acest sens sînt demne de relevant paginile consacrate luptelor purtate de Iugoslavia, ca și cele privind importanta contribuție a armatei române la înfrîngerea Germaniei naziste.

Ceea ce mai dă însă o reală pondere acestei lucrări este faptul că pentru unele capitole au fost utilizate și documente inedite sau mai puțin cunoscute din Arhiva centrală a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, din arhivele Ministerului de Externe și Ministerului Forțelor Armate ale Republicii Socialiste România, ca și din alte arhive din țară. Este de menționat că autorii au studiat și documente din arhiva Ministerului Apărării al U.R.S.S.³, ca și documente aflate în arhivele din R.D.G. și R.F. a Germaniei. Folosind, de asemenea, principalele colecții de documente publicate, memoriile unor oameni politici sau ale unor militari care au avut răspunderi importante, utilizînd cu deosebit simț critic literatură de speciali-

³ Copii de pe documente în Arhiva M.F.A și a Marelui Stat-Major al Republicii Socialiste România.

tate din țară și din străinătate, autorii au depus un foarte mare efort de informare. Aceasta le-a îngăduit să compare, să evalueze și astfel să ierarhizeze extrem de numeroasele știri ce le-au stat la dispoziție. Din această cauză, cartea are o economie proporționată, fiecare capitol înfățișând un element de seamă în descrierea și interpretarea procesului istoric constituit de al doilea război mondial.

Lucrarea mai are meritul de a pune în circulație idei și interpretări juste despre principalele evenimente, despre importanțele decizii, despre momentele-cheie din istoria războiului și din etapa premergătoare acestuia, contribuind astfel atât la eliminarea unor idei eronate, cât și la clarificarea unor concepții privind caracterul acestui război.

Marea conflagrație a secolului al XX-lea cuprinde un cuvânt înainte, patru părți împărțite în 25 de capitole⁴, precum și anexe referitoare la date cronologice mai importante, indici, surse documentare și lista de hărți.

Partea I, elaborată de Gheorghe Zaharia, constituie un excelent tablou al situației internaționale interbelice. Este urmărită, pas cu pas, complexa criză politică, care, culminând cu acordurile capitularde de la München, a reliefat pe deplin gravele consecințe ale politicii de conciliere față de agresor, purtată de marile puteri occidentale. În cadrul celor două capitole consacrate acestor ani din istoria ajunului războiului, autorul scoate adesea în evidență contradicțiile dintre marile puteri și unele state mici și mijlocii, care, luptând pentru păstrarea integrității lor teritoriale, au luptat implicit și pentru menținerea păcii și a securității mondiale (p. 20, 21, 22, 29 ș.a.). În acest sens, un exemplu deosebit de grăitor îl constituie paragraful

⁴ *Partea I* cuprinde două capitole și se referă la etapa premergătoare războiului (p. 17—82). *Partea a II-a* cuprinde 8 capitole și se referă la începutul celui de-al doilea război mondial (1939—1942, p. 83—229). *Partea a III-a* cuprinde 6 capitole și se referă la desfășurarea războiului în anii 1942—1943 (p. 233—351). *Partea a IV-a* cuprinde 6 capitole și se referă la victoriile repurtate în anii 1944—1945 (p. 355—545). *Partea a V-a* cuprinde 3 capitole și se referă la rezultatele, consecințele și învățămintele celui de-al doilea război mondial (p. 549—581).

consacrat celor două organizații antirevizioniste Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, a căror activitate pentru menținerea păcii și a securității este clar scoasă în evidență prin amănunte caracteristice, ca și prin știri de primă importanță. Caracterizând, în acest cadru, politica externă realistă purtată în România de unele cercuri conducătoare, ca și de reprezentanți de mare prestigiu ai acestei politici, ca N. Titulescu, autorul pune în circulație unele documente ale Marelui Stat-Major, caracteristice pentru această politică lucidă. Arată, de pildă, că, potrivit hotărârilor luate la o conferință a Micii Înțelegeri din 1934, în vederea „îmbunătățirii relațiilor româno-sovietice și (potrivit) garanțiilor prevăzute în Înțelegerea Balcanică”, s-au dat dispoziții să se treacă la efectuarea unor reduceri a contingentelor României la granița cu Uniunea Sovietică și ale Iugoslaviei la granița cu Bulgaria, urmând ca aceste contingente să fie folosite la granița de apus împotriva horthiștilor și a aliaților lor prezumtivi (p. 49).

Pe de altă parte, relevând în general meritele mișcării muncitorești internaționale în lupta contra fascismului, autorul scoate în evidență rolul mișcării muncitorești din România, în frunte cu P.C.R., în lupta pentru apărarea țării, contra cotropitorilor nazisti și revizionști, ca și împotriva organizațiilor reacționare fasciste interne (p. 31—33 și p. 38—41).

Gh. Zaharia a examinat, așadar, istoria politică a acestei complexe perioade, analizând atât activitatea cercurilor oficiale, cât și pe aceea a factorilor care au luptat permanent și neabătut împotriva fascismului. Astfel, el a făcut legătura logică între luptele antifasciste din etapa interbelică, conduse în primul rând de partidele comuniste și muncitorești, și marile lupte de partizani din timpul războiului, lupte ale rezistenței, în cadrul cărora aceleași partide comuniste și muncitorești au avut un rol primordial.

Partea I a lucrării reliefează pe deplin caracteristicile multilaterale ale etapei interbelice, contradicțiile, asperitățile, precum și ponderea principalilor factori politici.

Singura instituție care nu s-a bucurat, după părerea noastră, de o caracterizare completă este Societatea Națiunilor și statutul său, autorul ocupându-se doar de părțile negative ale forului de la Geneva. Credem însă că ar fi fost bine să se menționeze faptul că în articolele de statutare ale pactului Societății Națiunilor au fost instituționalizate, pentru prima dată, principiile, ca acelea referitoare la dreptul popoarelor de a dispune de propria lor soartă, principiul neimixtării în treburile interne ale statelor, principiul egalității depline între statele mari și mici. Dacă aceste principii nu au fost respectate de marile puteri, aceasta este o altă problemă. Trebuie totuși să constatăm că însuși faptul consacării acestor principii în norme de conduită internațională explică atașamentul multor state mici și mijlocii pentru Societatea Națiunilor, care a constituit totuși o piedică în calea agresorilor fasciști. Acțiunile acestora pentru a desființa sau a modifica statutul Ligii Națiunilor constituie o temeinică mărturie în sensul celor afirmate mai sus.

Cu această rezervă, consider partea I a lucrării ca o reală contribuție atât la istoria relațiilor internaționale, cât și la istoria politicii externe a României.

Autorii părții a doua, general-maior Ion Cupșa, Nicolae Copoiu, Gh. Cazan, Al. Vianu, Gh. Zaharia, prezintă atât începuturile celui de-al doilea război mondial, cât și mersul acestui război pînă în lunile de iarnă ale anului 1942. În fond, autorii se ocupă de perioada victoriilor temporare ale blocului fascist, de etapa în care ofensiva acestui bloc a cunoscut succese. Încă din primele pagini, autorii țin să sublinieze caracteristicile primordiale ale acestui război, afirmînd: „Al doilea război mondial a avut de la început un caracter just, de apărare, din partea popoarelor și statelor care au ridicat armele contra agresorului fascist, dușmanul principal al libertății și ființei lor naționale, indiferent de scopurile proprii politice și economice urmărite de cercurile conducătoare” (p. 93). În spiritul acestui adevăr istoric, de necontestat, sînt examinate toate fazele războiului de către întregul colectiv de autori.

În capitolele 3 și 4, generalul-maior Ion Cupșa izbuteste să dea o explicație științifică rapidă a invaziei a Poloniei, a cărei vitează armată a fost „copleșită de numărul și tehnica agresorului” (p. 87 și 93). Este de remarcat și faptul că, referindu-se la acest război, autorul stăruie asupra simpatiei cu care au fost întâmpinați refugiații polonezi în România, menționînd că statul român a cheltuit pentru întreținerea lor sume importante (p. 91).

Deosebit de bine sintetizat și prins în ceea ce a avut mai caracteristic este războiul-fulger în nord și vest. Relevînd superioritatea tactică, strategică a planului de campanie nazist în comparație cu planul, în genere, pasiv, defensiv, de concepție statică al Franței, scoțînd, așadar, în evidență, cu obiectivitate, superioritatea concepției strategice a comandamentului german în raport cu cea a comandamentelor francez și englez, generalul-maior Cupșa a găsit punctul vulnerabil al puternicei armate franceze, explicînd în mod științific cunoscutele ei eșecuri (p. 104—108). Analizînd de pe poziții marxiste concepțiile, doctrinele militare franceză și germană, autorul ajunge la concluzia că într-adevăr doctrina militară franceză nu a corespuns cerințelor și stadiului de dezvoltare modernă a noii tehnici de luptă. În schimb, arată autorul, concepția războiului-fulger reflectă doctrina nazistă de dominație mondială, ca și lipsurile economiei germane, care nu putea alimenta un război de lungă durată (p. 108), fapt ce s-a dovedit real, mai ales, în războiul purtat de naziști contra Uniunii Sovietice (p. 109). De altfel, chiar în bătălia Angliei, strategia nazistă a eșuat, căci bombardamentele germane asupra Regatului Unit, oricît de multe pagube au pricinuit, nu au permis naziștilor visata lor debarcare în Anglia (p. 121—122, 123, 124).

Urmărind, pas cu pas, campaniile care au dus la cucerirea Iugoslaviei și a Greciei, autorul nu uită nici o clipă situația României, încătușată de regimul militar-fascist la carul Imperialismului nazist. Astfel, atât specialiștii, cât și nespecialiștii pot urmări interdependența dintre fenomenele istorice și pot înțelege mai bine, în acest context, eforturile poporului român în lupta sa împotriva cuceritorilor.

Concomitent, autorul prezintă succesele și dificultățile italo-germanilor pe frontul din Africa de nord, cit și tactica folosită de britanici atât pe acest front, cât și în Oceanul Atlantic.

De o deosebită valoare este capitolul privind agresiunea Germaniei hitleriste contra U.R.S.S. Cu toate amănunțele de specialitate strict militară, cam prea numeroase, după părerea noastră, capitolul se citește cu un vădit interes, deoarece conținutul lui duce în mod concret la concluzia că teoria Blitzkrieg-ului a dat faliment la porțile Leningradului și ale Moscovei (p. 176). De altfel, tot ce a urmat vădește logica concluzie a autorului, care afirmă că operația de la Moscova a marcat un moment de cotitură în desfășurarea războiului pe frontul sovieto-german (p. 186).

Un merit în organizarea acestei părți — notă caracteristică a întregii lucrări — constă în faptul că autorii au izbutit să coreleze situația de pe fronturi, mersul războiului propriu-zis atât cu marile mișcări de partizani din spatele acestor fronturi, cât și cu negocierile diplomatice ce se purtau între statele care se opuneau nazismului.

Astfel, relevând importanța deosebită a constituirii coaliției antihitleriste, a tratatelor și acordurilor ce s-au semnat, Al. Vianu și Gh. Cazan stăruie și asupra principiilor care au stat la baza înfăptuirii acestei coaliții, principii ce au fost înscrise în Carta Atlanticului. Evocându-le, autorii le apreciază ca având un caracter progresist și mobilizator, ceea ce a dus mai târziu și la instituționalizarea lor în statutul Organizației Națiunilor Unite (p. 193).

Pe de altă parte, cele două deosebit de importante capitole ale acestei părți, consacrate mișcării de partizani, luptei popoarelor pentru salvagardarea ființei lor naționale, relevă, o dată mai mult, amploarea luptelor purtate de coaliția antifascistă. Autorii, N. Copoiu, Gh. Cazan, Gh. Zaharia, au caracterizat esența, baza de nezdruccinat a mișcărilor de rezistență, afirmând că acestea „își aveau originea în înseși caracteristicile celor două tabere care s-au confruntat în cel de-al doilea război mondial. De o parte — arată ei — s-au aflat puterile fasciste, al căror suport ideologic era reprezentat

de rasism, antiumanism și dispreț pentru independența popoarelor, obscurantism pe plan cultural, iar de partea cealaltă se găsea coaliția antihitleristă, formată, în ultimă instanță, din majoritatea popoarelor lumii, care luptau împotriva agresorilor, pentru apărarea independenței și suveranității statelor naționale, pentru salvarea civilizației, pentru apărarea vieții și demnității oamenilor și a popoarelor” (p. 152). Subliniind în mod deosebit esența mișcărilor de rezistență, autorii mai pun în lumină și faptul că acestea s-au bizuit întotdeauna pe legitimul principiu de drept internațional, potrivit căruia orice popor are drept la existența sa națională, la statul său național independent și suveran (p. 153). În lumina unor atare principii, autorii descriu modul cum s-au organizat și au luptat partizanii în toate țările cotoprite de naziști. Autorii părții a II-a au izbutit să dea un tablou veridic atât al perioadei de început a războiului, cât și al desfășurării lui pe toate fronturile pînă în iarna anului 1942. Ei au scos în evidență toate elementele politice, psihologice, economice și mai ales de tehnică și strategie militară, care vădeau că succesele temporare ale naziștilor și ale militaristilor japonezi atinseseră anumite limite. Analiza multilaterală deosebit de minuțioasă a acestei situații, a acestor limite de către coaliția antifascistă, de către popoarele ce-și apărau ființa națională a avut drept efect luarea tocmai a acelor măsuri care au dus la schimbări fundamentale în mersul războiului.

De altfel, autorii părții a treia, colonel Constantin Ucrain, colonel Dumitru Tuțu, Al. Vianu, N. Z. Lupu, N. Copoiu, Glt. Cazan, Gheorghe Zaharia, scot la iveală tocmai acele elemente noi care au dus, pas cu pas, la marea cotitură în desfășurarea războiului, cotitură rezultată din prodigioasele victorii ale armatelor sovietice, din succesele armatelor anglo-franco-americane pe frontul din Mediterana și din Africa de nord, din schimbările radicale consemnate pe fronturile din Oceanul Pacific și în „sfera de coprosperitate” a japonezilor în Asia, din intensificarea și organizarea sistematică a luptei de rezistență în țările ocupate de naziști în Europa.

În această fază a războiului, subliniază autorii, își impune cu fermitate ponderea forța economică superioară a puterilor participante la coaliția antifascistă, fapt concretizat printr-o producție din ce în ce mai mare de tancuri, de portavioane, de submarine și alte arme necesare purtării cu succes a războiului (p. 233, 234). Concomitent, consolidarea, coeziunea coaliției antifasciste, planurile privind organizarea lumii postbelice, în pofida unor deosebiri de vederi privind conducerea războiului, au constituit un factor de primă importanță în lupta popoarelor, a mișcărilor de rezistență, împotriva cotropitorilor fasciști (p. 234, 235 ș.a.).

Această parte a cărții, extrem de bogată în evenimente de primă importanță, evocă titanica luptă de la Stalingrad, eroismul fără de asemănare al ostașilor sovietici, ca și însemnătatea capitală a acestei campanii pentru întreaga istorie a conflagrației mondiale.

În legătură cu acest deosebit de important moment, considerăm că știrile puse în circulație de colonelul Ucrain în legătură cu poziția antinazistă a armatei române constituie o reală contribuție la istoria războiului în general și la istoria României în mod special (p. 249, 250, 251).

Concomitent cu marile bătălii de pe frontul sovieto-german sînt prezentate cu competență succesele pe fronturile din Mediterana și Africa de nord. Autorul acestui capitol, colonelul Dumitru Tușu, prezintă, în amănuntele sale esențiale, complicata bătălie de la El-Alamein (p. 260—263), preludiu al victoriilor de pe acest front. De asemenea debarcarea anglo-americană în Africa de nord, cu toate complexele ei consecințe, dacă nu am menționa decât ieșirea Italiei din război, marchează — arată autorul — atât destrămarea alianței fasciste, cât și izolarea treptată a Germaniei naziste.

Concomitent, prin capitolul privind mersul războiului în Pacific, ca și prin prezentarea marilor lupte de eliberare ale popoarelor subjugate de japonezi, imaginea despre întreaga conflagrație apare în adevărata sa amploare. Stăruind asupra luptelor de eliberare purtate de popoarele din Asia, N.Z. Lupu

se oprește în mod evocator asupra puternicei rezistențe opuse cotropitorului de armatele comuniste chineze, subliniind faptul că ele au constituit principalul factor în acțiunea de eliberare a țării (p. 278—281).

Ocupîndu-se apoi de bătăliile-cheie ale acestei etape, cea de la Midway și cea de la Guadalcanal, autorul consideră că atât aviația, cât și flota americană, înfrîngînd pe japonezi, au marcat, la rîndul lor, o cotitură și în desfășurarea războiului pe frontul din Pacific. A început și în această parte a lumii eliberarea teritoriilor cotropite, Japonia pierzînd inițiativa strategică (p. 296).

În această etapă a războiului, coaliția antifascistă și-a consolidat pozițiile, fapt care s-a concretizat, observă N.Z. Lupu, și în hotărîrile conferințelor de la Moscova și Teheran din toamna și iarna anului 1943. Este și etapa cînd unele țări satelite încep să caute mijloace politice pentru a ieși din război. În acest sens oferă interes știrile privind demersurile guvernului român, care, se știe, dorea o pace separată cu Statele Unite și cu Marea Britanie (p. 328, 329).

Partea a III-a se încheie cu deosebit de importantul capitol consacrat intensificării luptei de rezistență atât în țările din Europa occidentală și nordică, cât și în cele din sud-estul și centrul Europei. Autorii, N. Copoiu, Gh. Cazan, Gh. Zaharia, studiînd cu de-amănuntul aceste mișcări ajung la concluzia că ele au constituit o viguroasă contribuție la slăbirea generală a forțelor agresorilor (p. 332).

Un deosebit interes oferă, în acest sens, paragraful referitor la lupta de rezistență din România, unde este evocată activitatea partidului comunist. În toamna anului 1943, activul de bază al P.C.R. a hotărît să organizeze un aparat militar al său, adecvat sarcinilor clasei muncitoare atât în lupta cu regimul antonescian, cât și cu cea împotriva războiului antisovietic (p. 341—346).

Autorii părții a III-a, deși au făcut uneori abuz de amănunte tehnice și au încărcat pe alocuri textul cu descrieri tactice-strategice mult prea detaliate, au izbutit pe deplin să marcheze caracteristicile noii faze în care intrase războiul, explicînd în mod științific

cauzele profunde ale înfrîngerilor suferite de Italia, Germania și Japonia.

În partea a IV-a, autorii, colonel Leonida Loghin, Al. Vianu, Gh. Zaharia, N. Copoiu, Gh. Cazan, utilizînd aceeași manieră de sistematizare a materialelor ca și în părțile precedente, prezintă în mod multilateral acțiunile diplomatice, marile lupte de partizani și, mai ales, bătăliile de pe diversele fronturi, care toate împreună s-au înmănușat, ducînd la înfrîngerea totală și la capitularea fără condiții a Germaniei naziste și a Japoniei militariste.

Linia prodigios ascendentă a victoriilor coaliției antifasciste din vara anului 1944 este marcată cu deosebită competență de colonel Al. Loghin, care reliefează caracterul hotărîtor al operațiilor ofensive ale armatei sovietice, cu toate consecințele lor, ca și efectele unice dintre operațiile decisive ale celui de-al doilea război mondial — debarcarea anglo-americană în Normandia din iunie 1944.

Concomitent, Al. Vianu prezintă într-un interesant capitol amploarea operațiilor care au dus la înfrîngerea Japoniei, capitol care, în pofida unor amănunte mult prea detaliate, se citește totuși cu interes, iar unele paragrafe ajung să fie de-a dreptul captivante, cum este cel privitor la bătăliile pentru cucerirea atolilor (p. 471—476).

Tabloul vast și deosebit de dinamic al acestei ultime faze a războiului capătă o largă perspectivă prin capitolul consacrat marilor succese ale mișcării de rezistență din Europa. Autorii, Gh. Zaharia, N. Copoiu, Gh. Cazan, subliniind marile pierderi materiale pricinuite cotropitorilor prin lupta eroică a detașamentelor de partizani, stăruie și asupra derutei și demoralizării pe care activitatea complexă a partizanilor a produs-o în unitățile hitleriste.

Trebuie să menționăm în mod special faptul că paragraful privind insurecția națională antifascistă din România și alăturarea acestei țări la coaliția antihitleristă (p. 387—412) este extrem de bine venit.

Eforturile poporului român, lupta condusă de P.C.R. pentru răsturnarea regimului antonescian și pentru purtarea războiului antihitlerist, rolul armatei române în amplele operații militare pentru eliberarea Transilva-

niei, ca și pentru eliberarea Ungariei și a Cehoslovaciei, examinate în ansamblul teatrului de război, relevă în mod real contribuția meritorie a țării noastre la înfrîngerea naziștilor.

Partea a IV-a, ca și părțile precedente, izbutește să ofere un tablou real al uriașelor și decisivelor lupte purtate de coaliția antifascistă, care, ajungînd la sfîrșitul acestui război, a reușit să-și păstreze coeziunea atît pe cîmpul de luptă, cît și pe plan diplomatic, în ciuda piedicilor ce mereu s-au ivit pe parcurs în relațiile dintre parteneri.

Deosebit de utile, deosebit de bine organizate sînt și materialele referitoare la rezultatele și consecințele celui de-al doilea război mondial, materiale ce constituie conținutul părții a V-a a cărții. Gh. Unc și Al. Șiperco, făcînd bilanțul economic și militar al războiului, stăruind asupra impresionantelor proporții, asupra uluitoarelor cifre referitoare la distrugerile de valori materiale și mai ales de vieți omenești, subliniază că ele au fost amplificate din cauza politicii purtate de Germania hitleristă și de Japonia militaristă, din cauza metodelor lor barbare, brutale, de purtare a războiului și de exterminare fizică a popoarelor socotite de „rasă inferioară”.

Partea a V-a se încheie cu o trecere în revistă a tratativilor care au dus la încheierea tratatelor de pace și a hotărîrilor luate în legătură cu Germania. Un merit al acestei părți revine capitolului pe care Gh. Unc îl consacră marilor transformări în configurația social-politică a lumii postbelice.

Analizînd aceste profunde mutații, produse mai ales de triumful luptei revoluționare a clasei muncitoare, a maselor largi din diferite state ale lumii, conduse de partide comuniste și muncitorești, autorul constată că prin crearea sistemului mondial socialist au rezultat modificări substanțiale în raportul de forțe pe plan internațional, balanța înclinîndu-se în favoarea socialismului.

Faptul că paralel și concomitent cu aceste epocale transformări s-a produs și începutul prăbușirii sistemului colonial al imperialismului creează o impresionantă imagine a largilor perspective în cadrul cărora se proiectează lupta popoarelor pentru libertate, pentru

dreptul legitim de a dispune de propriul lor destin.

O mențiune specială trebuie acordată și anexelor atașate lucrării⁶, care sînt utile atât pentru specialiști, cît și pentru unele cercuri mai largi de cititori. Ne exprimăm, totodată, regretul că fotografiile reproduse, deși alese cu discernămint, nu sînt reușite, servind astfel în prea mică măsură obiectivului urmărit de autori.

Marea conflagrație a secolului al XX-lea este, neîndoiește, o lucrare reușită. Buzindu-se pe un important material istoriografic,

⁶ *Anexe: Date cronologice* mai importante de Z. N. Lupu, Leonida Loghin, Constantin Ucrain; indici, surse documentare, lista hărților (p. 593—705).

autorii au elaborat o sinteză care relevă în mod pregnant linia ascendentă, fazele distincte ale războiului, dînd o imagine obiectivă a desfășurării cumplitei înclăștări dintre anii 1939 și 1945. Departe de a-și fi propus doar o descriere a conflagrației, autorii au prezentat mecanismul economic, social, politic și psihologic, dinamica, ca și dimensiunile acestui proces istoric de o necunoscută amploare, de incalculabile consecințe.

Literatura noastră istorică s-a îmbogățit astfel cu o lucrare valoroasă, utilă atât specialiștilor, cît și unor cercuri mai largi de cititori interesați în cunoașterea istoriei celui de-al doilea război mondial.

Eliza Campus

GH. ZANE, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Academiei, 1970, 235 p.

Cercetările istorice privind dezvoltarea industriei în România au fost îmbogățite, de curînd, cu o nouă și valoroasă monografie, datorată prof. univ. Gh. Zane, reputat om de știință, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, ale cărui preocupări pentru studiul istoriei economiei sînt bine cunoscute.

Lucrarea prezintă, în lumina teoriei materialiste a istoriei, formele sau stadiile imediat premergătoare dezvoltării sistemului de fabrică, stabilește locul acestora în organizarea industrială a țării și rolul pe care l-au avut în dezvoltarea industriei de fabrică. Este, de altfel, cea mai completă analiză monografică asupra acestor forme cunoscute pînă acum în literatura de specialitate din țara noastră.

Lucrarea se impune atenției specialiștilor prin profunzimea cercetării fenomenului economic și social al secolului al XIX-lea — industria de fabrică —, prin finețea analizei și interpretării faptelor și, mai ales, prin unele concluzii solide, susținute cu argumente

științifice de necontestat. Bineînțeles, la aceasta contribuie, în bună măsură, și bogatul material documentar, inedit și edit, investigat de autor.

În genere, lucrarea studiază, în cele cinci părți ale sale, împărțite la rîndul lor în mai multe capitole, „platforma industrială” a industriei de fabrică, adică formele de industrie imediat preexistente sau în dezvoltare paralel cu industria mecanizată și care au concurat la edificarea acesteia: industria casnică, meseriile, cooperarea capitalistă simplă și manufactură din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Pentru ilustrarea evoluției acestor forme, și proceselor care aveau loc în interiorul lor, prof. Gh. Zane întreprinde o investigație de ansamblu asupra organizării industriei românești — privită din punctul de vedere al acestor forme —, urmărind tendințele fiecărei forme în parte, dezvoltarea sau declinul ei, condițiile pentru apariția și evoluția sistemului de fabrică. Analiza minuțioasă, riguros științifică a acestor forme a permis

autorului să stabilească geneza, formele și caracteristicile specifice pe care le-a îmbrăcat industria mecanizată în România în decursul veacului al XIX-lea. În legătură cu aceasta, din capul locului sînt de relevat două importante concluzii stabilite de autor :

1) că industria mecanizată din România s-a format în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și 2) că industria de fabrică a găsit elementele ei principale de constituire și dezvoltare : „capital efectiv, existent în întreprinderile în ființă, sau capital disponibil în mîinile particularilor ușor de atras în industrie de cîștigurile deja aduse de manufactură; credite interne și externe, constituite și în curs de dezvoltare pe piața internă și externă; întreprinzători industriali și un anumit personal de conducere; o experiență cîștigată în administrarea și conducerea întreprinderilor industriale mai mari și o formație tehnică bineînțeleas la nivelul epocii; maiștri și lucrători ... iar în unele ramuri fabrica a găsit întreprinderi deja organizate cu terenuri, construcții, utilaje ... și o piață internă de desfacere, pe care s-o dezvoltă treptat și s-o adapteze nevoilor sale prin procesul de concurență”.

În analiza principalelor forme industriale, autorul a adoptat un punct de vedere strict istoric, oprindu-se pe larg asupra împrejurărilor generale în care s-a format și s-a dezvoltat structura industrială a epocii, asupra factorilor interni și externi care au influențat această structură.

Partea I a monografiei se ocupă de industria casnică țărănească, pe care autorul o consideră „o rămășiță a formei feudale, predominantă în agricultura de prelucrare industrială” (p. 35). Analizînd-o în toate componentele ei, autorul face constatarea că industria casnică era, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, principala — adeseori unica — resursă prin care țărănimii își acoperea o mare parte a nevoilor de produse prelucrate; în a doua jumătate a secolului, industria casnică își modifică structura, restrîngîndu-și importanța în economia națională, iar către sfîrșitul secolului devine doar un simplu accesoriu. Baza socială a industriei casnice

a fost surpată de dezvoltarea capitalismului în agricultură.

Un aspect important în legătură cu industria casnică — relevat de autor — este acela că într-un anume fel aceasta a avut și un aspect pozitiv în dezvoltarea economiei naționale a României, în sensul că, „prin acest proces (de dezvoltare, limitare și fluctuație a industriei casnice), piața internă s-a lărgit și modul de producție capitalist a putut să ia o și mai mare dezvoltare”. În acest sens autorul face mențiunea, deosebit de importantă, că unele fabrici s-au înființat tocmai în regiunile de veche industrie casnică, ca, de pildă, județul Prahova, Dîmbovița, Bacău, Neamț.

Partea a II-a a lucrării analizează meseriile și producția de mărfuri simplă, autorul oprindu-se pe larg asupra proceselor interne care aveau loc în cadrul acestora. Atît meseriile, cît și producția de mărfuri simplă sînt examinate sub dublul lor aspect al caracterului lor comun și al căilor proprii de evoluție, analiza fiind făcută separat pentru oraș și sat. Autorul accentuează faptul că dezvoltarea relațiilor capitaliste a subminat, treptat, baza de existență a meseriilor, astfel că la mijlocul secolului al XIX-lea acestea, ca urmare a dezvoltării relațiilor capitaliste, își pierd rapid locul de principală formă industrială predominantă, locul lor luîndu-l treptat producția manufacturieră și mai apoi producția de fabrică.

O importanță deosebită acordă autorul analizei sociale, relevînd faptul că meseriașii, inclusiv calfele lor, alcătuiau, în centrele principale orășenești — mai ales în București și Iași —, în ajunul revoluției de la 1848, o populație numeroasă; ei constituiau o pătură însemnată a micii burghezii. Meseriașii își aveau propriile lor revendicări: breslașii voiau, pe de o parte, menținerea breslelor și întărirea privilegiilor lor, iar pe de altă parte un regim de libertate și de egalitate politică. Ei se ridicau împotriva vechiului regim în măsura în care erau afectate interesele lor; în același timp, ei susțin un nou regim în măsura în care acesta le deschidea perspectiva unei ascensiuni în viața politică, dar se îndepărtează de el atunci cînd institu-

țiile propuse de acesta amenință privilegiile lor. De altfel, ezitățile și oscilațiile din timpul celor trei luni de guvernare revoluționară își trag, în ultimă instanță, originea din ezitățile și oscilațiile meseriașilor, ale micii burghezii (p. 42).

În contextul acestei analize, autorul surprinde fenomenul accentuării diferențierii sociale din rândurile meseriașilor. Meșterul mic producător este înlocuit cu micul întreprinzător capitalist; vechea calfă — dacă n-a ajuns meșter — se transformă în lucrător salariat sau în lucrător la domiciliu. În același timp, marea masă a meseriașilor cad, într-o măsură mare, sub dependența capitalului comercial. Concluzia autorului în legătură cu analiza industriei casnice și a meseriilor este că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ele sînt principalele forme industriale care domină.

Partea a III-a a lucrării se ocupă de dezvoltarea cooperăției capitaliste simple în România, care constituie, după cum se știe, „punctul de plecare al producției capitaliste”, primul stadiu al industriei capitaliste. Cooperăția capitalistă apare în perioada de destrămare a feudalismului și continuă, luînd chiar o anumită amploare numerică, în epoca de dezvoltare a capitalismului. Autorul face unele considerații importante asupra acesteia, fără însă a delimita-o în timp, deși asupra acestui stadiu al dezvoltării industriale pe teritoriul țării noastre se cunosc prea puține lucruri. Se insistă, în schimb, mai mult asupra concurenței producției capitaliste de import și a marii industrii interne (partea a IV-a a monografiei), aspect important și care a fost analizat insuficient pînă acum în lucrările de istorie economică. Concurența — menționează autorul — rezultă, pe de o parte, din apariția pe piață a unor masive cantități de mărfuri finite de import, iar pe de altă parte din prezența pe un plan mai larg a unor noi forme de industrie superioare ca manufactura și producția de fabrică. În cadrul acestei părți, autorul acordă un spațiu larg analizei rolului devastator al importului mărfurilor finite de import asupra formelor industriale tradiționale și chiar asupra primelor stadii capitaliste în industrie.

Ultima parte a monografiei este consacrată analizei manufacturii moderne (acea formă de exploatare capitalistă industrială, organizată pe baza diviziunii muncii și a exercitării manuale a proceselor esențiale de muncă, cum o numea K. Marx), care, deși în plină dezvoltare după 1864, apare totuși, după opinia autorului, ca „o formă paralelă tranzitorie” (p. 185), înregistrînd progrese simțitoare mai ales în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Ca și în cazul cooperăției simple, ne-am fi așteptat și în cazul manufacturii la precizări mai ample și la unele concretizări privind evoluția în timp a acestei forme industriale care a premers industriei de fabrică.

În genere, concluzia autorului privind tabloul industrial din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este aceea că acesta se îmbogățește în structură, își modifică tendințele și cîștigă în dinamismul său, că formele industriale (cooperăția capitalistă simplă, manufactura și industria de fabrică) se împletesc între ele, tendința dominantă fiind, în ultimele două decenii ale secolului, dezvoltarea sistemului de fabrică, trecerea la marea producție capitalistă.

Merită a fi semnalat faptul că, legat de analiza caracteristicilor manufacturii, autorul, în cadrul acestei ultime părți a lucrării, se ocupă și de problema muncii capitaliste la domiciliu. Folosind pe larg informații din presa timpului, autorul înfățișează tabloul sumbru al exploatării capitaliste: condițiile mizere de muncă, insalubritatea locuințelor, excesivitatea zilei de muncă, concurența dintre lucrători, salariile tot mai scăzute, șomajul cronic etc.

Monografia este însoțită de o bibliografie selectivă (cărți, lucrări, articole din periodice), în scopul de a înlesni în viitor cercetările în acest domeniu și a putea fi duse pe o largă bază documentară. De asemenea, un amplu rezumat în limba franceză oferă cititorului străin posibilitatea de a cunoaște, bineînțeles în linii generale, rezultatele cercetărilor din domeniul istoriei economice. Ar fi fost necesară, credem, și alcătuirea unui indice, care să orienteze pe cititor.

În concluzie, monografia prof. Gh. Zane oferă specialiștilor noi posibilități de aprofundare și cercetare a unui fenomen economic social deosebit de important, cum este acela al dezvoltării industriei moderne a României

în decursul veacului al XIX-lea. Ea se impune atenției cititorului atât prin ideile și concluziile noi pe care le conține, cât și prin stilul său viu, antrenant, de înaltă ținută științifică.

Mircea Iosa

* * * *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, Edit. științifică, 1970. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, 688 p.

Volumul secund al lucrării *Călători străini despre țările române* continuă inițiativa salutară de a edita, respectiv reedita într-o formă modernă, accesibilă, o serie de izvoare documentare externe privind istoria noastră națională. Față de primul tom, volumul actual este mult mai voluminos și mai încheșat, tratând perioada 1551—1583. Dacă epoca anterioară anului 1551 era lungă și caracterul documentelor variat, în schimb referințele străine despre epoca Reformei și Contrareformei din țările române sînt mult mai unitare, tratînd două aspecte principale: Moldova în preajma și în timpul domniei lui Despot și situația Transilvaniei în perioada habsburgică și activitatea Contrareformei.

Moldova la mijlocul veacului al XVI-lea a fost descrisă îndeosebi de diplomații acreditați la curtea domnească (Ioan Belsius, Martin Literatul) sau de cărturari aflați temporar în slujba lui Despot (Johann Sommer și Wolfgang Schreiber). Materialul referitor la Transilvania este mai bogat și cuprinde trei relatări amănunțite: raportul emisarilor habsburgici (Werner, Bornemisza), descrierea Transilvaniei, întocmită de Giovan Andrea Gromo și cea semnată de Antonio Possevino. Cele din urmă continuă pe o altă treaptă și văzute din alt unghi chorografiile cuprinse în primul volum (Taurinus, Reicherstorffer, Olahus). Grupajul relațiilor despre Moldova și amintirile descrieri ale Transilvaniei constituie izvoare de prim rang despre

istoria tumultuoasă a țărilor românești din veacul al XVI-lea. Este interesant de remarcat că notele de călătorie propriu-zise (Erasm Otwinowski, Iacob Paleologul, Jean de Saulx, Pierre Lescapopier, John Newberie etc.) reprezintă o pondere minoritară în ansamblul volumului. Față de primul volum a scăzut și aportul descrierilor din condeiul autorilor autohtoni de genul celor semnate de Olahus, Reicherstorffer sau Honterus, fiii acestui pămînt. Cu toate acestea, și în tomul de față găsim informații scrise ale unor persoane originare din țară, ca, de exemplu, Anonim secui, sol din Transilvania, emisar brașovean, sau Petru Gerendy.

Cum am arătat și în recenzia primului volum, editorii merită toată lauda pentru traducerea calitativă și prezentarea autorilor acestor relatări. Încadrarea acestor izvoare externe în sistemul documentar intern, în cazul Moldovei în timpul lui Despot-Vodă, este exemplară. În general se remarcă inițiativa reușită de a încadra evenimentele tratate în contextul politicii internaționale sud-est europene și chiar continentale. Introducerea generală, pe lângă o lectură plăcută și cursivă, ne dă o privire documentată și interesantă a întregii perioade istorice tratate.

Observațiile noastre țin mai mult de domeniul istoriei locale și au un caracter mai ales biografic și geografic. În cazul multor personaje am încercat să lărgim sfera informațională bibliografică, chiar dacă cele semnalate

de noi nu corectează greșeli, ci caută numai să dea informații suplimentare.

1. Prezentarea biografiei episcopului *Paul Bornemisza* (p. 7—8) poate fi completată cu unele informații de un real interes. Astfel, din datele biografice referitoare la episcopii Transilvaniei, publicate de I. Seivert¹ și *Temesvári János*², aflăm că *Paulus II Bornemisza* s-a născut la 1495, în ținutul Pécs din Ungaria, dintr-o familie nobilă. La început a fost episcop de Veszprém (1549—1552), apoi de Alba-Iulia (1553—1556). După victoria partidei Zápolya-Petrovics, în 1556 n-a vrut să părăsească cetatea Alba-Iulia, aceasta fiind asediată de Melchior Balassa. În literatura istorică transilvăneană se găsesc date privind atitudinea sa față de Reforma religioasă³ și de reglementarea zeciuilii foștilor preoți catolici⁴. După ce în 1556 s-au secularizat averile episcopiei catolice, *Bornemisza* a fost numit administratorul episcopiei Nitra (Slovacia) în 1558 și locumtenent regal (1568). Din cauza vrstei înaintate, în 1571 renunță la titlul de episcop și moare la 14 decembrie 1579, în vârstă de 84 ani.

2. Se mai pot găsi date și pentru biografia lui *Georg Werner* (m. 1567) (p. 13—16). Pe lângă cunoscuta lucrare biografică medicală a lui *Stefan Weszpremi*⁵, găsim date prețioase asu-

¹ I. Seivert, *Geschichte der Siebenbürgischen katholische Bischöfe*, în „Siebenbürgische Quartalschrift“, I, 1790, nr. 4, p. 359—360.

² *Temesvári János, Series episcoporum Transylvaniensium emendata et correcta*, în „Erdély Történelmi Értesítő” I, 1912, nr. 1—2 (aprilie), p. 46.

³ [Carl Schwarz], *Zwei Briefe des Bistritzer Kapitels an den Weissenburger Bischof Paul Bornemisza oder Abstemius worin es sich wegen Annahme der Reformation rechtfertigt vom Jahre 1554*, în *Archiv des Vereins*, I (Neue Folge), p. 375—388. Episcopul avea următoarea titulatură: „Reverendissimo... Domino Paulo Abstenio, Quinque Ecclesiensi, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopo Ecclesiae Albensis-Iuliae Transilvaniae” (p.376).

⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, Brașov, 1903, p. 182.

⁵ St. Weszpremi, *Biographiis Medicorum Hung. et centuria*, I, p. 199. Lucrarea a fost reeditată în traducere maghiară: *Weszpremi István, Magyarorszáig és Erdély orvosainak rövid életrajza*, Budapesta, 1960, p. 398—405.

pra lui și în lucrarea lui *Jeremias Georg Haner* despre istoricii din Ungaria și Transilvania⁷.

În 1963 a fost publicată o nouă traducere maghiară a lucrării *De admirandis Hungariae aquis* (1549) de *Georg Werner*. În prefața reeditării, *Erdösi Laura* ne dă câteva detalii biografice, care pot completa schița introductivă din *Căltători...*, vol. II (p. 13—16). *Georg Werner* sau *Wernher* s-a născut în Pascovia în Silezia. După absolvirea Universității din Cracovia ajunge în anturajul baronului *Herberstein*, sfetnicul și diplomatul împăratului *Ferdinand* și al lui *Maximilian*. *Werner* a funcționat ca rector școlar la *Košice* și *Prešov*, apoi îndeplinește diferite funcții administrative: căpitan al cetății *Špiss* (*Zips*), comite al *Špissului*. Fiind căpitanul cetății *Soros*, era totodată și directorul cămării din *Špiss*. La cererea lui *Herberstein*, întocmește cunoscuta sa lucrare despre apele curative din Ungaria și Transilvania. A mai publicat numeroase poezii și epigrame. Moare în 1567 și este îngropat la *Eperjes* (*Prešov*), lângă soția sa, *Sofia*, și fiica lor, *Sabina*.

Raportul despre veniturile regești din Transilvania, pe lângă *I. Ch. Engel* și *Eudoxiu de Hurmuzaki*, a mai fost editat fragmentar în 1866 și de către cunoscutul istoric brașovean *Ioseph Trausch*, pe atunci președinte al Asociației pentru cunoașterea Transilvaniei (*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*)⁸.

⁷ *Haner* susține că familia *Werner* era originară din Silezia (*Georgius Wernherus seu Wernerus, natione Silezius*) (cf. *G.I. Haner, De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum... adversaria*, Viena, 1774, p. 150—153).

⁸ *Ein Bruchstück aus dem Bericht der vom K. Ferdinand I im Jahre 1552, zur Untersuchung der Siebenbürgischen Staats-Einkünfte ausgeschiedten Kommissäre Paul Bornemisza, Veszprimer Bischofs und Georg Werner kön. Rathes*. Mitgetheilt vom Vereins-Vorsteher, în *Archiv des Vereins*, VII, 1866, p. 402—413. Acest raport este amintit de *Haner* și *Seivert*. Importanța istorică deosebită a acestui raport este relevată și de *Iosif Karl Eder* în lucrarea sa despre *Ruinae Pannoniae de Schesacus*

Fragmentul, după precizarea editorului, conține câteva alineate nereproduse de Engel, care, adăugăm noi, lipsesc și din ediția de față a *Călătorilor...*, vol. II. În 1866 au fost publicate capitolele despre bogăția în aur a Transilvaniei, despre monetăria din Sibiu și alte venituri regești (de la capitolele „Quo in Statu Camera Caementationis et Campionis auri sit relicta” pînă la „De contributione Subsidiarum in Transylvania”). Acestui fragment în *Călători...*, vol. II îi corespunde pasajul cuprins între paginile 46 și 58, însă pe paginile 407—408 ale volumului VII din *Archiv des Vereins* sînt reproduse și relațiile despre veniturile vîgesimei din Brașov și Sibiu („Cibiniensis vîgesima et Coronensis vîgesimae”). Aceste pasaje, necuprinse în volumul recenzat, relatează despre arendatorii acestor vămi Johann Roth și Petrus Haller la Sibiu și senatorul Georg Rosner la Brașov. Fragmentul citat poate completa, de asemenea, lacuna din text de pe pagina 50 (nota 296): Kissbánya — Klein Schlatten. Trebind la observațiile de amănunt, la început ne vom opri la problema localizării așezării miniere „Kissbánya” (p. 47 și 50). În nota 290, aceasta este identificată cu Băișoara, așezare situată în apropierea Clujului. Aceasta din urmă însă se numea Olahbanya (1438) sau Kysbanya (1470)⁹. Raportul comisarilor regali se referă la *Băița*, situată în apropierea Devei, pe vremuri tîrg și important centru minier. Identificarea dintre Kisbanya — Medwepathaka (1444) — Pernseyfen (1427)¹⁰ și Băița a fost stabilită de Gustav Gundisch și Coriolan Suciu¹¹.

Cum s-a arătat în recenzia precedentă, termenul de „burgmaisterul Brașovului”

(Sibiu, 1791): „Est monumentum istuc facile princeps ad cognoscendas res Transilvaniae politicae Seculi sexti decimi ineuntis, sed ejus exempla integra rarissima; fragmenta quaedam passim habentur” (p. 28).

⁹ Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, p. 62.

¹⁰ 1427: „Montanis nostris Althumberg et Pernseyfen”, în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, p. 279.

¹¹ Gustav Gundisch, *Deutsche Bergwerksiedlungen in den siebenbürgischen Erzgebirge*, în „Deutsche Forschung im Südosten”, I, 1942, nr. 1, p. 63—64.

(p. 13), după părerea noastră, este impropriu. În vechile texte românești se vorbește de județul Brașovului, iar în cele noi de jude. Numele persoanei căreia i s-a donat un sat românesc aparținător castelului Vințu de Jos (p. 35) nu este Petru Mor, ci Petru *More*. El a fost un italian cunoscător al noilor sisteme de fortificații și castelan al cetății învecinate Tăuți (Muntele Sf. Mihail)¹². Tăicirile de sare din domeniul Gurghiului se referă la Jabenîța (Görgénysoákna), singura ocna de sare din acest ținut (p. 36). Ocna de sare a posesiunii Sfîntului Martin poate să se refere și la Mărtiniș de pe rîul Homorod¹³. Senatorii bistrițeni Vincențiu Blănarul și Grigore Lederer (p. 53) de fapt se numeau Vincentius Kürschner (din 1525 pirgar, iar între anii 1548 și 1551 primar) și Gregorius Daum-Daumen sau Thimar (senator sau pirgar din 1548, iar între anii 1555 și 1558 primar)¹⁴. Cele șapte sate posesiuni românești aparținînd castelului Săliște¹⁵ (p. 59) sînt Săliște, Cacova, Galeș, Tilișca, Vale, Sibiel și Foltești¹⁶. Doctorul Francisc (p. 63) de fapt este vicarul Francisc de Mediaș, cunoscut și sub numele de Franz von Mediasch¹⁷. Cele „patru sate

¹² Anghel-Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968, p. 24.

¹³ Jánosfalvi Sándor István, *Székelyhóni utazás a két Homoród mellett*, vol. I, Cluj, 1942, p. 31.

¹⁴ Albert Berger, *Verzeichnis der Bistritzer Oberrichter*, în *Festgabe der Stadt Bistritz*, Bistrița, 1897, p. 88.

¹⁵ Scaunul Săliște în 1472, prin donația lui Matia Corvinul, ajunge în posesiunea Sibiului (cf. Friedrich Teutsch, *Zur Steuergeschichte der Hermannstädter Provinz im XV Jhd.*, în *Korrespondenzblatt*, V, 1882, p. 121—122).

¹⁶ Foltești, astăzi o stradă a comunei Săliște, inițial avea cneaz propriu (cf. I. Moga, „*Marginea*” și *ducatul Amlășului în Scaunul Săliștii*, în *Omagiu lui Ion Lușas*, București, 1943, p. 584—585). În 1554, scaunului Săliște de fapt îi aparțineau doar șase posesiuni. Se pare că Folteștii s-a înglobat satului Săliște: „Possessiones ipsorum walachicales ipsis Saxonibus nostris incorporatas, videlicet Zelysthye, Gayles, Wayla, Kakova, Zebnyyel et Thelyska vocatas” (cf. N. Iorga, *Documente*, XV, p. 507).

¹⁷ Juhász Kálmán, *Két kolozsmonostori püspökapat a XVI században*, în „Erdélyi Tudományos Füzetek”, 62, Cluj, 1933, p. 224, și Kóloman Juhász, *Franz von Mediasch*,

săsești bune și mănoase" (p. 63) aflate în posesiunea vicarului amintit sînt Mănărade, Țapu, Șorostin și Cenade, inițial posesiunile abației de Agriș (Banat)¹⁸. Pentru a compara izvoarele interne cu cele cuprinse în capitolul despre Baia Mare (p. 64), după părerea noastră trebuiau consultate și citate lucrările fundamentale ale lui Gustav Gündisch și David Prodan¹⁹. Schennitz (Schemnicii p. 65), important centru minier din Slovacia, astăzi se numește Banská Štiavnica. Pasajul din relația lui Werner referitor la cnezi (p. 88) a fost cunoscut și analizat de Iosif Kemény²⁰.

3. Biografia lui *Petru Gerendi* se poate întregi pentru a explica poziția sa socială (p. 112—113). Dacă el ar fi fost nobil maghiar, așa cum s-a afirmat, cum putea fi trimisul sașilor în Transilvania în 1530? Această pseudocontradicție se explică prin faptul că Petru Gerendi, deși nobil ungar, era judele scaunului săsesc Nocrîh²¹. În secolul al XV-lea,

Pleban von Meschen und Tschanader Bischof zur Zeit der Reformation (+1553), în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", 57, 1934, nr. 1, p. 21—31.

¹⁸ 1496: „... Ad abbatem de Egres ad Monera in facto illarum quator possessionum ad eandem pertinentium" (cf. *Rechnungen aus der Archiv der Stadt Hermannstadt*, Sibiu, 1880, p. 218). După Reformă, aceste sate formau decanatul numit „Quatorvillana" (Das Vierdörfer Kapitel) (cf. G. Müller, *Die deutsche Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanaten*, în *Archiv des Vereins*, 48, 1934, p. 69).

¹⁹ G. Gündisch, *Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit 1528—1828*. în *Wiener Numismatische Zeitschrift*, 26, 1933, p. 72; *Domeniul Baia Mare 1553—1578*, în David Prodan, *Iobăgia din Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 233—259. Aici găsim date și despre Petru Literatus sau diacul, amintit de Werner.

²⁰ *Ueber die ehemalige Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen*, în „Kurz's Magazin", II, p. 308, 312, 316.

²¹ În această calitate el este menționat și de Verancsics ca judele regal al scaunului Alțina: „Sedes Saxonum; Olzona — Gerendi Peter — Judex Regius" (cf. Karl Fabritius, *Das Religionsgespräch zu Schässburg im Jahre 1538 und des ... Anton Verantius Briefe an Siebenbürger Sachsen*, în *Archiv des Vereins*, X, p. 238).

un nobil ungar din familia Gerendi s-a căsătorit cu fiica greavului sas din Alțina²². În veacul următor, prin influența acestei familii, care, de regulă, purta titlul de jude regal al scaunului, administrația scaunului din Nocrîh s-a mutat la Alțina²³. Din acest motiv, în majoritatea chorografiilor reproduse în *Călători...*, vol. I—II, se vorbește de scaunul Alțina, și nu de Nocrîh.

4. În legătură cu descrierea italianului *Giovan Andrea Gromo*, izvor atît de prețios pentru cunoașterea realităților din Transilvania, avem de făcut cîteva precizări geografice și bibliografice. Vorbind despre districtele românești din Banat, în afară de Pesty Frigyes, se puteau cita și studii românești, cum ar fi lucrarea lui Iuliu Vuia²⁴. Expresia confuză „Porțile de marmură" (p. 317) ar putea să provină de la carierele de marmură Ruschița, situate în imediata apropiere a Porților de Fier. Turnul Sfintei Marii („Torre di Santa Maria") se referă la satul hațegan Sîntamăria-Orlea²⁵.

„Le terre grosse" (p. 320) nu putea avea și sensul de luncă, pămînt fertil? Cetatea ridicată de Ioan Sigismund în Trei Scaune (p. 322, nota 75) se numea Varheghi (Várhegy) și era lingă Țufalău. La pagina 331 (nota 59), în loc de Abrud, trebuie citit Ardud. În acest sens se cere completat și indicele la pagina 654.

Scaunul „Gyrgiozeck" (p. 334, nota 77; p. 360, notele 303, 304; p. 554 etc.) corect se traduce prin scaunul *Giurgeului* și nu prin *Gurghiu* cum o fac editorii. În indice (p. 663) s-au contopit informațiile privind cetatea și ținutul *Gurghiului* cu cele referitoare la *Giurgeu*. Gurghiul este o regiune situată de-a lungul apei cu același nume (Grigîn, p. 360, nota 303), care se varsă lingă Reghin în Mureș. În schimb, *Giurgeul* — împrejurimile orașului Gheorghieni de azi — este o depre-

²² Fr. Schuller, *Beiträge zur äusseren Geschichte der Erbgrafen der sieben Stühle*, în *Archiv des Vereins*, 21, 1887, p. 334—345.

²³ Gustav Gündisch, *Zum siebenbürgischen Aufenthalt des Iacobs Paleologus*, în „Revue des études sud-est Europeennes", IV, 1966, nr. 1—2, p. 76—78.

²⁴ Iulius Vuia, *Districtus Walachorum. Cercu-rile românești bănățene*, Timișoara, 1930. — *op. cit.*, vol. II, p. 134.

siune intercarpatică pe Mureșul superior între Munții Gurghiului și Giurgeului.

Rtful ce străbate comuna Rusca din Banat (p. 338 și nota 115) se numește *Hideg*, și nu *Hidag*. „Satul frumos, numit pe ungurește *Kenyer*” (p. 341, nota 141), este de fapt localitatea Șibot. Țăranii români din Vințu de Jos și de pe toată valea Mureșului numesc „brod” luntrile cu care se trece apa. Se pare că Gromo a înțeles semnificația acestui cuvânt („brod” în limbile slave înseamnă „vad”), traducându-l prin „porto”. Trimiterea la textul lui Lescalopier din pagina 342, nota 146, se va citi pagina 437. Afluentul Mureșului în zona Șibotului (nota 143) nu se numește *Păunul*, ci *Pianul*, curgând prin așezările Pianul de Sus și de Jos. La pagina 347 lipsește precizarea potrivit căreia „Castelul Nou” se referă la Gherla. Poate acesta era conținutul notei 188, neculeasă la subsol.

Vorbind despre castelul Beclean și familia de magnați Bethlen (p. 348, nota 198), se pomenește greșit de ramura Bethlen de Iktar, în loc de Bethlen de Beclean (Bethlen)²⁶.

Consultând monografiile Sibiului, se pot localiza bastioanele cetății Sibiului construite în timpul lui Castaldo (p. 351 și 544). În 1552 s-au ridicat fortificațiile în formă de inimă, numite Bastionul Haller și Bastionul Burger (Hallerbastei, Burgertorbastei)²⁷. Tîrgul Rupea nu se află pe Tîrnava Mare (p. 353, nota 229), ci pe un afluent al Oltului. Pădurea și muntele din Munții Perșani (p. 356), dacă Gromo a fost informat de un sas, sînt Codrul Codlei (Zeidnerwald) și Măgura Codlei (Zeidnerberg). Lipsesc precizările topografice privitoare la orașul Brașov (p. 357). Suburbiile amintite sînt Șchei (locuită de români), Blumăna (secui) și Brașovul Vechi (sași), iar cele trei castele „foarte puternice” se numesc Timpa, Cetățuia și Dealul Șprenghei. Tîrnava se varsă în Mureș la Teiuș, și nu la Blaj (p. 361, nota 307).

5. Călătoria în Țara Românească (1573) a lui *Iacob Paleologul* (p. 412–413), pe baza materialului arhivistic publicat de N. Iorga, se poate stabili destul de exact. Sosit în Brașov

la 20 martie, peste trei zile el pleacă la București, revenind din Turcia la 6 august²⁸.

6. Trecerea prin Brașov și Sibiu a soliei franceze din care făcea parte și *Pierre Lescalopier* de asemenea este consemnată de socotelile editate de marele istoric român. Nominal figurează însă numai ambasadorul Gilles de Noailles²⁹.

În textul descrierii lui Lescalopier, „cel din urmă orașel din Țara Românească” (p. 428) trebuie să fie Cîmpulungul. Nota 108 de pe pagina 430, referindu-se la anii de funcționare ca jude al lui Lucas Hirscher, redă greșit intervalele de ani; corect este 1561–1564 și 1567–1590.

Lescalopier „la 29 iunie a străbătut o pădure de munte prin care drumul este în întregime podit cu trunchiuri groase de copaci” (p. 432). Acest drum podit ducea de la Codlea-Vlădeni la Șercaia³⁰ și nu trecea

²⁸ 20 Martii: „War kommen Iacobus Paleologus; ward uns von Fürsten commandirt; schickt ich zu 4 Maln Czerung fl. 1 d. 28”. 23 Martii: „Ward der Chrestel mit dem Paleologo bis in der Bokarest geschickt, Zerung f. 2 d.0”... 6 Augusti: „War der Palleologus aus Turkey zuruck kommen; ist fast 8 Tag alhie gelegen. Schickt im zu etlich Malen Ehrung, eins zum anderem H fl d. 65. Lies is kegen Czaidin fluhren per f. — d.20” (cf. N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor culese de E. de Hurmuzaki*, vol. XI (1517–1612), București, 1900, p. 809–810. La bibliografie se mai poate adăuga Bodor András, *Paleologus Jakab tanitása a türelmességről*, în „Korunk”, (Cluj) 27, 1968, nr. 7, p. 1 057–1 064.

²⁹ *Socotelile Brașovului*, 1574, 26 Junii: „Kommen Magnificus Egidius de Noalles, des Konigs aus Gallia Legat an die Porta; item N., des Polnischen Konigs Secretarius, volget auf denn Tag auch ein Graf mit Kwchy... Sein auf die 50 Personen gewesen und fast so viel Ferdit; sein 7 Tag alhie beharret”. (Polonul merge spre Cristian-Neustadt. După trei zile pleacă contele și solul către Rîșnov). 4 Julii: „Ward der Rosin Ferencz mit dem gallico oratori Bokaresthina aufs Fürsten Befelch gesandt. Lies den Oratoren kegen Rosno fluhren” (p. 810–820). *Socotelile Sibiului*, 1574, 2 Julie: Soli francezi de la prinț (cf. N. Iorga, *Documente*, XI, p. 880).

³⁰ 1547: „Viam in silva Czaydinensi”, citat de Pavel Binder, *Drumurile și platurile Țării Btrsei*, în *Studii și articole de istorie*, XIV, 1969, p. 215. „Der Zeidner oder Cronstätter Wald sähet bey dem Teutschen Dorff Sarkany

²⁶ Kővári László, *Erdély nevezetesebb csaldai*, Cluj, 1854, p. 38–43.

²⁷ E.M. Thalgot, *Hermannstadt*, Sibiu, 1934, p. 544.

Dealul Strimbei dintre Șinca Nouă și Șinca Veche, cum arată nota 121. Satul de lângă Sebeș se numește *Cut* (p. 432, nota 131). Afară de mențiunea lui Lescalar nu avem cunoștință că în satul Dragu ar fi locuit sași (p.443). Se pare deci că este vorba de o afirmație greșită a călătorului francez.

7. Despre activitatea iezuitului *Ioan Leleszi* (p. 456—458) avem și alte studii în afara celor semnate sau editate de Andrei Veress³¹. În scrisoarea către Claudio Aquaviva (10 iunie 1579), Leleszi scrie : „Dar chiar dacă au fost și unii «inovatori», li s-au pus o stavilă uriașă în zilele acelea prin judecata publică a lui Francisc David, la care am fost și eu de față. Relatarea judecății o alătur acestei scrisori”. Textul latin al pomenitei relatări, necomunicat în volumul recenzat, purtând data de 9 iunie 1579, a fost editat în 1965 de Lukács László și Polgár László³². Profesorul clujean Bodor András, în 1968, a publicat această relatare și în traducere maghiară³³. Biserica clujeană donată iezuiților (p. 459—461, nota 15 : În Monasterio) este vechea mănăstire franciscană, azi Biserica reformată de pe str. Kogălniceanu³⁴. Tot aici funcționa și noul colegiu iezuit³⁵ (p. 477—478, 480—481, 491, 572 etc.).

an. . . Dieser Wald ist von herrlichen schönen, hohen, dicken Buchen und Eichen und fast der ganze Weg durch den Wald mit gelegten Bäumen, gleich einer Brücken gemacht, Weil dess Lettens halber sonst übel fortzukommen wäre. . .” (cf. Georg Krekwitz, *Totius Regni Hungariae superioris et inferioris descriptio*. . ., Franckfurt und Nürnberg, 1681, p. 124).

³¹ De exemplu Johannes Höchsmann în studiul *Zur Geschichte der Gegenreformation in Ungarn und Siebenbürgen*, în „Archiv des Vereins”, 26, 1894, p. 522, vorbește de disputa din Alba-Iulia (1579).

³² *Documenta Romana Historiae Societatis Iezu in regnis olim corona Hungarica unitis, Romae, 1965, II, p. 353—357*. Această colecție de documente se pare că conține și alte izvoare privitoare la istoria catolicismului din România.

³³ *Ujabb adatok egy négyszázéves perről. Dávid Ferenc elítélteése*, în „Korunk” (Cluj), 27, 1968, nr. 8, p. 1208—1216.

³⁴ Șt. Pașcu-V. Marica, *Clujul medieval*, București, 1969, p. 63—64.

8. La biografia lui *Iacob Wuyek* adăugăm că prezența lui (și a lui Possevino) la Cluj este menționată încă din 1865 de istoricul catolic sibiian Wilhelm Schmidt³⁶. Textul capitolului „Posesiunile iezuiților din Transilvania în 1580” (p. 482) se putea compara cu conscripția domeniului Cluj-Mănăstur la 1580—1594, analizată de David Prodan³⁷. Substanțiala lucrare a academicianului din Cluj se ocupă și cu acuzările lui *Arator-Szántó* (p. 493) și dă localizarea satului „Tiburca” (p. 484), azi un sat dispărut în hotarul satului Chinteni de lângă Cluj³⁸.

9. Relatarea lui *Jeronim Arseno* (p. 504) a fost folosită și citată în studii publicate după 23 August 1944. Ne referim la articolul lui Pavel Chihaiia despre monumentele gotice din Muntenia³⁹.

10. Observații privind notele ce însoțesc textul lui *Antonio Possevino*: orașul Bartfa (p. 534 și 655) actualmente se numește Bardejov și aparține Cehoslovaciei. Despre mențiunea interesantă asupra rezervației de cerbi a cetății Șimleul Silvaniei am avea doar o completare : parcul de vânătoare de aici exista cel puțin ca toponim și în anul 1686⁴⁰. Monte di San Michele (Michelsberg, p. 545, nota 103) se traduce simplu : Csnădioara, și nu „dealul de la Csnădioara”. Afirmația că „cele șapte orașe ale sașilor cu cele nouă scaune sau regiuni ale lor și cu satele lor care

³⁶ Șt. Pascu, *L'université de Cluj. Cinquante ans d'enseignement en langue roumaine*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, Series Historia, fasc. 2, 1969, p. 10.

³⁷ „Der berühmte Posevinus und Jacob Wuyek Vangrovlensis — durch seine bis jetzt einzig authentisch gebliebene polnische Bibelübersetzung bekannt — besonders hervorgehoben zu werden verdienen (bei Jesuiten-Akademie in Klausenburg)” (cf. W. Schmidt, *Zur Geschichte der Jesuiten in Hermannstadt, in Archiv des Vereins*, 6, 1865, p. 233).

³⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 561—586.

³⁹ Coriolan Suciu, *op. cit.*, vol. II, p. 415.

⁴⁰ P. Chihaiia, *Gotische Baudenkmäler siebenbürgischer Meister in Clmpulung-Muscel und Tlrgoviște*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Sibiu, XI/1, p. 66.

⁴¹ „Somlyó vára mellett levő Vadkert nevű réten” (cf. *Török-magyarokori állam- és történelmi leírás*, 1871, p. 84).

împreună întrec în număr, în mărime și ca populație celelalte șapte comitate” (p. 561) trebuia calificată ca inexactă și exagerată.

La identificarea parohiilor amintite de Possevino, pe lângă lucrarea lui Orbán Balázs⁴¹, ne-am folosit și de conscripția din 1567⁴². Parohiilor catolice din Ciuc pînă în secolul trecut le-au aparținut mai multe sate, care au denumiri independente de hramul bisericii. Astfel, parohiei neidentificate „Buna Vestire a Sfintei Fecioare” (p. 568, nota 306) îi aparțineau mai multe sate. Dacă această denumire corespunde parohiei de mai tîrziu „Kisasszony megyéje”, atunci avem de-a face cu satele situate în Valea Racu (1567: „Amadefalwa, Gerechiffalwa, Vachijarchij, Rakosffalwa”). Biserica catolică din Racu (comuna Siculeni) este o construcție cu elemente medievale. Dacă însă parohia „Buna Vestire a Sfintei Fecioare” se identifică cu parohia „Nagyboldogasszony” (aceasta figurează și la pagina 581), atunci avem a face cu satele din Ciucul Superior, cu biserica de la Cîrța (1567: „Karchffalwa, Madaras, Danffalwa, Jeneoffalwa”)⁴³. Parohiei Șumuleu (Somlyo, p. 568, nota 308) îi aparțineau patru sate din Ciucul Central (1567: „Taplocha, Wardoffalwa, Chijobot et Chijomortan”⁴⁴.

⁴¹ Orbán B., *A Székelyföld leírása*, vol. II, Pesta, 1869, p. 12. Orban de altfel analizează și situația preoților căsătoriți (p. 26), fenomen descris și de Possevino (p. 568).

⁴² Szabó Károly, *Székely Oklevéltár*, vol. II, p. 220–221.

⁴³ Orbán B., *op. cit.*, p. 86.

⁴⁴ Aceste sate figurează în lista datînd circa 1569: „Somlijo megyeje: Chjomortan,

Cu privire la parohiile catolice din scaunele Chizdi, Giurgeu și Cașin, satul „Sfîntul Duh” (Sede di San Spirito, p. 569, nota 319) nu este Bisericieni, ci comuna Sînzieni (Szentlélek = Santo Spirito) de lângă Tg.-Secuiesc. Parohia Cașin amintită după Chizdi și Giurgeu nu este Cașinul Mic, comuna Sînzieni (nota 325), sat pe atunci situat în scaunul Chizdi⁴⁵. În hazinele Cașinului — care administrativ forma un scaun independent — erau patru sate⁴⁶, care însă constituiau numai o singură parohie: „Satul Mare”. Prin urmare, parohia „Nagyfalu” (nota 326), amintită de Possevino, este denumirea ecleziastică, care îngloba sub acest nume generic toate satele din Cașin (azi comuna Plăieșii de Jos)⁴⁷. Satul „Sfîntului Nicolae” din Giurgeu, și nu Gurghiu I („Zent Miklos din Gyergio”, nota 324), este orașul Gheorghieni (Gyergyószentmiklós)⁴⁸ de azi, și nu ipoteticul Nicoleni⁴⁹.

Chjobod, Vardoffalwa, Taplocza, Sijged” (cf. *Székely Oklevéltár*, vol. II, p. 272).

⁴⁵ În conscripția din 1567, în „Kyzdij zek” se amintesc următoarele sate: „Zenthlelek, Polijan, Ezelnek, Lemhen, Kyskazon” etc. ⁴⁶ 1567: „Sedis Kazon: ffelseo ffalw, Wÿffalw, Imperffalwo, Jakabffalwa”.

⁴⁷ Biserica veche, situată în Josenii Cașinului, amintită și în registrele papale din 1332 sub numele generic de „Nagy Káson” (Cașinul Mare), forma parohia tuturor așezărilor din acest bazin (cf. Orbán B., *op. cit.*, p. 52).

⁴⁸ Acest oraș, ca de altfel și întregul ținut Giurgeu, nu figurează în indice.

⁴⁹ Aici înșirăm comparativ denumirile satelor cu parohii catolice din Secuime, în forma lor actuală, redate de Possevino și după conscripția din 1567:

Denumirile actuale	Redate de Possevino	După conscripția 1567
Gheorghieni	Zent Miklos	Sedis Gyergljo : Zent Mÿklos
Tomești	San Tomaso	Sedis Chijk : Zent thamas
Mihăileni	San Michele	Zent Mÿhalÿ
Racu (Siculeni)	(Sf. Fecioară)	Rakos ffalwa etc.
Nicolești	San Nicolo	Zent Mÿklos (în Ciuc)
Șumuleu	Somlyo	Chijobot etc.
Armășeni	Menasag	Menassagh
Sînmartin	San Martino	Zent Marthon
Cozmeni	Kozmas	Kozmas
Sînsimion	San Simone	Zent Sÿmon
Sîncrăieni	Santo Re	Zent kÿralÿ
Misentea	Tutti Santi	Mindzent
Cașin (Plăieșii)	Nagyfalu	Sedis Kazon ffelseo ffalw etc.
Sînzieni		Kyzdij zek : Zenthlelek

La pagina 581 se vorbește din nou despre un sat din Ciuc, și anume: „... În satul numit Nagy-Bodog-Azzon (ceea ce înseamnă Maica Domnului) aflându-se și astăzi cam o sută de case de catolici...”. Așezarea amintită este identificată de editori cu Sîntămăria (nota 396), localitate ipotetică, necuprinsă nici în indice. Cum am arătat mai sus, parohia cu acest nume exista pînă în secolul trecut, cînd îngloba următoarele patru sate din Ciucul de Sus: Cîrța, Mădăraș, Dănești și Ineu⁵⁰. Biserica situată deasupra Cîrței are acest hram pînă azi⁵¹. Într-o descripție din circa 1569 figurează chiar un sat cu acest nume, trebuie deci să fie vorba de așezarea de sub biserică amintită⁵².

„Medicul nou eretic” (p. 589), familiarul lui Blandrata, era într-adevăr medicul italian Marcello Squarcialuppi (nota 400). El era considerat ca prieten intim al familiei Báthori și în scrisoarea generalului iezuit Aquaviva, dată, în februarie 1584. Lucrarea sa *De fontium et fluviorum origine* la 15 martie 1585 era dedicată lui Petru Cercel, fiind semnată de el ca un „tunc novus, fidelis tamen cliens”⁵³.

11. *Însoțitorul lui Possevino*, printre altele, vorbește și de un castel din defileul Mureșului (p. 601). Deoarece însuși Possevino pomeneste de castelul Ilia al nobilului Wolfgang Bethlen (p. 584), spusele despre copilul de trei ani pot să se refere chiar la Gabriel Bethlen, fiul lui Wolfgang, viitorul principe, născut

⁵⁰ Cele mai nordice așezări ale bazinului Ciuc — Sindomic și Tomești — erau înglobate parohiei Sf. Toma (San Tomaso, la Possevino).

⁵¹ Pe pocalul bisericii din Cîrța este gravată următoarea inscripție: „Dominus Tomas Presbiter natus de Nochboldog asson A.D. 1540” (cf. Orbán B., *op. cit.*, p. 86).

⁵² „Fel Chyk (Ciucul de Sus — n. n.): Zent Thamas, Bodogazzon — Jenewffalwa, Karczfalwa, Danffalwa, Madaras” (cf. *Szekely Oklevéltár*, II, p. 269).

⁵³ Holl Béla, *Az ujkori természettudományos világszemlélet kialakításának erdélyi történetéhez*, în „Korunk” (Cluj), 28, 1969, nr. 5, p. 774—779.

⁵⁴ Franz Zimmermann, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884*, în *Archiv des Vereins*, 19, 1884, p. 536—537.

la Ilia în 1580. Datele cronologice prin urmare concordă perfect.

În vremea vizitei lui Possevino la Sibiu — în 1583 — (p. 602—603), prim-preotul orașului era Georg Melas, jude regesc Albert Huet, iar primar Joannes Wayda⁵⁴. Termenul latin de „consul” se traduce prin primar sau jude, și nu prin plugar (nota 52), care înseamnă senator. „Centumviro” (p. 604, nota 60) în textele istorice românești de obicei se traduce prin centumvir. Satul de români așezat la obârșia Crișului (p. 605, nota 65) este Negreni. Acesta, deși figurează și în introducerea (p. XXVII), nu s-a inclus în indice.

COMPLETĂRI

1. În *arhivele din Bruxelles și bibliotecile din Burgundia* se păstrează numeroase relații și chiar note de călătorie din perioada de după 1550. În documentele publicate de Hatvani Mihály în anul 1858⁵⁵ se găsesc următoarele izvoare narative externe privitoare la Transilvania:

— Nota în limba germană a unui anonim despre oștirile lui Castaldo trimise în Transilvania (Siebenbürgen und den Türken belangennt) (p. 252—255, nr. 216).

— Despre cucerirea Transilvaniei de către oștirile lui Ferdinand (p. 255—258, nr. 218).

— Narațiunea unui funcționar al curții regale despre întimplările transilvane și ungare din perioada august — 11 septembrie 1551. Date referitoare la asediul Timișoarei.

— Narațiunea unei persoane, se pare militare, participantă la evenimente, despre pierderea Lipovei, Cenadului, asediul Timișoarei și uciderea lui George Martinuzzi, 15 septembrie-18 decembrie 1551 (Hernach folgt wie der Weglerweg die Stat und Schloz Temanschwar belagert. Hernach folgt die Eroberung der Stat und Schloss Lippa) (p. 275—294, nr. 220).

⁵⁵ *Monumenta Hungariae Historica*, II. *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta Hatvani Mihály*, II (1538 — 1551). Pest, 1858.

— Cristofor Schradt către regina Maria despre asediul cetății Lipova (Das Schloss Lippa) (p. 307).

— Relatarea lui Martin Weys către Peter Haller despre evenimentele din Țara Românească: victoria lui Radu și pierderea lui Mircea (Sibiu, la 19 noiembrie 1552) (p. 356—357).

2. Relatarea lui *Bernhard Dukh din Leutschau (Levoča-Slovația) și Hanns Simon din Innsbruck* despre ținutul minier din vestul Transilvaniei. Textul este nepublicat și se păstrează la Arhiva camerală din Viena⁵⁶. Pasajul publicat de G. Gündisch (1942) ne ajută să identificăm cele patru orașe montane din Munții Apuseni (Abrud — Schlatten, Baia de Arieș — Offenburg, Baia de Criș — Altenberg și Băița — Pernseifen), locuite în majoritate de români și unguri, germanii fiind în minoritate.

⁵⁶ Hofkammerarchiv Wien, ms. 374, fol. 74 ff. „Beschau etzlicher perggerch in Sibenburgen, durch Bernharden Dukhen Ro. K.M. vrbareinnemer im Zyps vnd Hannsen Symon von Innspruckh in Mertzen anno 1552”.

⁵⁷ „Vier Orte sind fürnehmlich zu nennen, die man die pergstetnennet. Schlatten, Offenburg, Altenburg und Pernseifen. Dise pergst haben di Teutschen fundirt vnd vngezwayfelt di pergwerch mit zimblicher ordnung, wie man derselben Zeit gewusst,

3. Propunerea *episcopului de Oradea* despre posibilitățile de recucerire a Transilvaniei și scrisoarea împăratului Ferdinand către fiul său Maximilian, regele Boemiei, despre această posibilitate, 1561⁵⁸ (s-ar putea include în categoria relatărilor indirecte).

4. Relatarea iezeitului *Ioan Leleszi* despre procesul intentat lui Francisc David în 1579 (vezi, mai sus, la observațiile despre Leleszi).

Semnatarul acestei recenzii a căutat ca aceste volume, conținând relatările călătorilor străini, de o excepțională importanță, să poată fi folosite într-o măsură cât mai largă și de istoricii locali.

Pavel Binder

auffgericht, gebaut vnd erhalten, wie man denn augenscheinlich sicht, das grosse arbeit aldo geschehen. Jezo ist an allen enten ain gemengts volkh, zum teil noch teutsch doch das maiste hungriß vnd walachisch” (cf. G. Gündisch, *Deutsche Bergwerksiedlungen*, în *loc. cit.*, p. 63—64).

⁵⁸ „Vorschlag des Bischofs von Grosswardein wie das Fürtentum Siebenbürgen mit geringer Mühe überfallen und erobert werden könnte. Schreiben Kaisers Ferdinand an seinen Sohn Maximilian, König von Böhmen... über einen Vorschlag des Bischof von Grosswardein... Siebenbürgen überfallen und erobern. 1561 den 29 dec.”. Mitgeteilt von S-z (Schwarz), în *Archiv des Vereins*, Neue Folge I (1853), p. 289—295.

GUY FOURQUIN, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Paris, 1969, 446 p. (collection U, série „Histoire médiévale”, dirigée par Georges Duby).

De obicei lucrările de istorie economică, indiferent la ce epocă sau regiune geografică se referă, riscă de cele mai multe ori să fie elaborate în mod unilateral, și anume: istoricii să țină seama mai puțin de unele legi economice, suplینind această carență cu o bogată documentare în special de arhivă, iar economiștii să acorde mai puțină importanță prezentării și interpretării documentelor

istorice, tentați să sublinieze mai ales elementele de bază ale legilor economice de dezvoltare a societății respective.

Trebuie să recunoaștem totuși că există și lucrări în care autorii lor reușesc să preîntîmpine și să înlătore astfel de dificultăți, și printre ele se numără interesanta monografie a prof. Guy Fourquin, recunoscut prin activitatea sa de pînă acum drept o autoritate

de prestigiu în domeniul cercetării problemelor speciale ale evului mediu european.

Spre deosebire de alte lucrări similare, cea de față se impune de la început prin două mari calități: prima, că prezentarea principalelor etape ale dezvoltării materiale a societății medievale din Europa este făcută prin folosirea ultimelor cercetări în acest domeniu; a doua, că autorul supune unei analize profunde și reconsideră cu acest prilej diferitele concluzii, în special ale lui H. Pirenne, considerate până acum ca infailibile în istoriografia problemei. De asemenea este necesar de menționat că tema concepută ca un fenomen istoric în evoluție a fost încadrată în limitele unei periodizări care ușurează în mod vădit urmărirea continuității vieții economice din antichitate în evul mediu și din evul mediu în epoca modernă. Astfel, prima parte, intitulată „L'conomie des temps obscurs”, se referă la secolele V—X, a doua „L'âge de l'expansion”, la secolele XI—XIII și, în fine, a treia, „L'âge des mutations”, la secolele XIV—XV.

În prima parte, unde sînt tratate problemele economice ale feudalismului timpuriu, autorul caută să stabilească mai întîi condițiile istorice ale apariției în Europa occidentală a unui nou spațiu economic după căderea Imperiului roman de apus, delimitat, structurat și stabilizat cu foarte mici variații între domnia lui Carol cel Mare și sfîrșitul secolului al X-lea, făcînd totodată și unele aprecieri interesante asupra evoluției economice a părților răsăritene ale continentului.

Marea sărăcie și dispersiune a izvoarelor economice, ca, de exemplu, capitulariile, inventariile de proprietate funciară ecleziastică (polipticile), monedele și vestigiile materiale rezultate din săpăturile arheologice, menite să descurajeze uneori mai mult decît să încurajeze cercetările în acest domeniu al istoriei economice europene, permite lui Guy Fourquin să stabilească totuși principalii factori ai producției în perioada feudalismului timpuriu, care în concepția sa sînt cel *natural*, cel *instrumental*, înțelegîndu-se prin aceasta formarea și investițiile capitalului bănesc, și cel *uman*, adică forța de muncă.

În legătură cu acești factori de producție ni se par interesante cercetările realizate atît în domeniul istoriei climei, care oferă date valoroase relativ la evoluția repartiției masivelor păduroase, la extinderea terenurilor de cultură, la interdependența dintre agricultură și creșterea vitelor, la apariția mijloacelor și a căilor de comunicație etc., cit și în domeniul istoriei dinamicii populației, care explică nu numai progresul sau regresul unor așezări rurale și urbane, dar și lenta evoluție înregistrată în dezvoltarea principalelor forme ale producției de bunuri materiale ale societății europene din această epocă.

Bineînțeles că cercetările lui Guy Fourquin nu se opresc aici, ci sînt extinse asupra economiei rurale și economiei de schimb din secolele V—X. În acest sens, pe de o parte, sînt arătate caracteristicile și elementele constitutive ale marii proprietăți funciare din epoca merovingiană și carolingiană, cunoscute sub numele de *villa*, precum și obligațiile în natură și în muncă ale țăranilor care aveau în folosință loturi de pămînt aparținînd de drept feudalului. Pe de altă parte, sînt furnizate știri interesante relativ la structura administrației de pe marele domeniu feudal și la condițiile istorice ale trecerii treptate, chiar din această epocă a evului mediu, de la economia naturală la cea de schimb.

În privința economiei de schimb, autorul introduce o periodizare chiar în sfîrul epocii feudalismului timpuriu în sensul că studiază rînd pe rînd orașele și comerțul în două etape deosebite, mijlocul secolului al VIII-lea fiind momentul de răscruce dintre ele. Această periodizare este justificată dacă ținem seama că în prima etapă viața orășenească și comercială a suferit o adevărată eclipsă, numai că această eclipsă a fost parțială și nu totală, cum au afirmat unii istorici care au încercat să exagereze reformele economice din timpul lui Carol cel Mare. Este întemeiată de asemenea și afirmația potrivit căreia orașele și comerțul au cunoscut progrese remarcabile mai ales în a doua etapă (mijlocul secolului al VIII-lea — secolul al X-lea), datorită existenței unor condiții locale specifice de dezvoltare, elementele autohtone avînd acum un rol hotărîtor, dar și apariției diferențierilor

regionale în cadrul aceluiași spațiu geografic al Occidentului medieval, în sensul că orașele și comerțul din Italia aveau să devanseze pentru o vreme pe cele dintre Loara, Rin și Ron.

În partea a doua este expusă epoca de avânt economic a Occidentului medieval, care a cuprins fără excepție toate sectoarele de producție. Privită în ansamblu, dezvoltarea economică a societății medievale occidentale europene capătă de data aceasta noi dimensiuni, mai largi, și se impune printr-o mai mare activitate, reușind în timp relativ scurt să pună bazele unui mod nou de viață de la oceanul Atlantic la Elba, Oder și Marea Adriatică, mod de viață care a exercitat o influență și asupra regiunilor răsăritene ale Europei.

Acest progres economic este explicat mai întâi de autor prin succesele pe care le-au dobândit europenii asupra naturii, prin extinderea terenurilor de cultură pe seama masivelor păduroase, prin introducerea de noi mijloace și procedee tehnice în cultura plantelor (de exemplu asolamentul trienal era generalizat în secolul al XIII-lea), prin realizarea unui echilibru între cultura cerealelor și creșterea vitelor, prin sporirea rețelei de căi de comunicații terestre, fluviale și maritime etc. Bineînțeles că aceste realizări remarcabile nu pot fi înțelese fără cunoașterea sporului cantitativ al populației, care la începutul secolului al XIV-lea a cunoscut o densitate mare mai ales în mediul rural.

Dar cercetările lui Guy Fourquin asupra dezvoltării economice a Occidentului medieval din secolele XI—XIII ne apar mai concludente pe măsură ce cunoaștem în mod analitic nivelul pe care l-au atins cele trei sectoare de activitate (după clasificarea lui Collin Clarke), adică cel *primar*, *secundar* și *terțiar*, prin primul înțelegându-se tot ceea ce privește prelucrarea materiilor prime, prin al doilea tot ceea ce privește activitatea industrială și prin al treilea tot ceea ce privește comerțul, transporturile etc. În acest sens sînt studiate, pe de o parte, aspectele economice ale senioriei, și anume evoluția rezervei, transformările pe care le suferă suprafața loturilor de pământ și producția lor,

opoziția țăranilor dependenți față de sarcinile de natură feudală, comercializarea produselor agricole atât de către țărani, cît și de stăpînii de pământ, ajungîndu-se la concluzia îndreptățită că în secolul al XIII-lea cantitatea cea mai mare de cereale se obținea de pe rezerva seniorială.

Pe de altă parte, se acordă o deosebită atenție studierii înfloririi orașelor drept o consecință a dezvoltării comerțului și producției meșteșugărești. Pe lângă faptul că autorul aduce noi date privind creșterea populației urbane, el stabilește totodată și fazele pe care le-au cunoscut gruparea și organizarea profesională a meșteșugarilor în limitele orașelor, precum și modul în care la oraș s-a trecut de la producția atelierului meșteșugăresc la producția manufacturieră, prin prelucrarea fibrelor textile, mai ales în Țările de jos și la Florența.

În fine, sînt expuse inovațiile din tehnica comercială (apreciate drept o „revoluție comercială” încă din secolul al XIII-lea), extinderea pe care a luat-o comerțul ambulant și bălciurile — formă tipică a comerțului medieval —, nivelul pe care l-a atins acumularea monetară care va contribui la genera creditului, a băncilor și a societăților comerciale specializate pe plan regional european în desfacerea unor anumite categorii de mărfuri. Această parte se încheie cu o discuție relativ interesantă asupra problemei dacă expansiunea medievală din secolele XI—XIII a avut sau nu un caracter capitalist, în cadrul căreia autorul expune pe larg cele trei obiecții care circulă în prezent în literatura de specialitate.

A treia și ultima parte a lucrării cuprinde o expunere asupra marilor schimbări pe care le-a suferit Occidentul european prin decăderea economiei sale medievale și prin nașterea formelor economice capitaliste. Multă vreme această etapă de trecere la capitalism a stat în atenția economiștilor și a istoricilor pentru a stabili dacă în această vreme se poate vorbi de o extindere sau numai de o îngustare a vechiului sistem economic și dacă aceste schimbări sînt determinate de cauze interne sau de cele externe. Toate aceste probleme sînt abordate de Guy Fourquin, care,

pe baza discuțiilor angajate cu diferiți istorici și economiști, caută să le dea rezolvarea cea mai apropiată de realitate, sprijinindu-se și pe noile izvoare pe care i le oferă această etapă a economiei medievale.

Într-adevăr, spre deosebire de etapele anterioare, materialul documentar este superior din punct de vedere calitativ și cantitativ, și în acest sens se poate afirma că istoricul, ca și economistul, are posibilitatea să aplice cu acest prilej metoda cercetării cantitative în lumina datelor care-i indică pe bază de cifre cantități și statistici în toate sectoarele de producție. Fără a avea un caracter general, aceste documente pot procura totuși oricărui cercetător al problemei o imagine relativă asupra producției agricole pe anumite domenii și loturi individuale, asupra producției atelierelor meșteșugărești și ale unor manufacturi, asupra schimburilor comerciale, asupra ritmului de dezvoltare demografică la orașe și sate, asupra evoluției prețurilor mărfurilor desfăcute pe piețele locale și în târgurile cu caracter regional, național și internațional, care pot să explice nu numai cauzele marii depresiuni pe care a cunoscut-o sfârșitul evului mediu, ci și limitele acesteia.

Urmind același procedeu, Guy Fourquin analizează apoi cele trei principale sectoare de activitate ajungând la concluzia că între 1300 și 1450 dezvoltarea agriculturii a trecut prin mari dificultăți datorită amplorii pe care a luat-o, pe de o parte, destrămarea domeniului feudal în anumite regiuni din

Europa occidentală, iar pe de alta dezvoltării în ritm prea lent a agriculturii pe loturile țărănești, că transformările pe care le-a suferit atelierul meșteșugăresc de la sate și orașe mai ales din punct de vedere tehnic au grăbit trecerea spre capitalismul industrial îndeosebi în ramura industriei miniere, în fine că dezvoltarea unei tehnici superioare în sectorul comercial și bancar a împins pe locul întâi această ramură a producției și a determinat o răsturnare a vechiului sistem de producție și desfacere pe plan european, care marchează atât decăderea orașelor hanseatice și italiene, cât și ridicarea orașelor engleze, olandeze, franceze, spaniole și portugheze de la Oceanul Atlantic.

De un real folos oricărui cercetător al problemei, lucrarea este însoțită de numeroase hărți, planuri, tabele statistice, grafice, diagrame, precum și de un mare număr de extrase din izvoare documentare și narrative de bază în edițiile cele mai noi, care oglindesc faptele expuse în text, fără să mai amintim prețioasa bibliografie și glosarul simplificat de termeni economici arhaici și moderni.

Privită în ansamblu, lucrarea istoricului francez Guy Fourquin este o valoroasă sinteză privind istoria economică regională europeană într-o epocă istorică anumită, iar prin principiile care au stat la baza realizării ei, poate constitui un exemplu în cercetările istoricilor și ale economiștilor din țara noastră.

Constantin Șerban

ISTORIA ROMÂNIEI

GH. I. IONIȚĂ, *P.C.R. și masele populare*
București, Edit. științifică, 1971, 374 p.

Printre lucrările valoroase realizate cu ocazia aniversării semicentenarului Partidului Comunist Român și recent premiate de către Consiliul culturii și educației socialiste se numără și cartea istoricului Gheorghe I. Ioniță: *P.C.R. și masele populare*, apărută în condiții grafice excelente la Editura științifică. Lucrarea cuprinde zece capitole, intitulate: „Locul și rolul partidului comunist în sistemul vieții politice din România în anii 1934—1938. Linia sa politică-tactică”; „Partidul comunist și clasa muncitoare. Activitatea pentru făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare”; „Activitatea desfășurată de P.C.R. pentru atragerea țărănimii în luptă alături de clasa muncitoare, pentru făurirea alianței muncitorești-țărănești. Mișcări țărănești în anii 1934-februarie 1938”; „Intelectuali patrioți — o prezență activă și eficientă în mișcarea democratică antifascistă din România”; „Organizațiile democratice, create, îndrumate și influențate de P.C.R. — rezervor de cadre și energii revoluționare, mijloc important de strângere a legăturilor partidului cu masele”; „Acorduri democratice antifasciste realizate sub conducerea P.C.R.”; „Acțiuni de masă desfășurate în România pentru apărarea independenței și suveranității patriei împotriva revizionismului fascist”; „Succesele electorale ale forțelor democratice

îndrumate sau influențate de P.C.R., confirmare a justeții tacticii preconizate și aplicate de comuniști”; „Poziția internaționalistă a forțelor democratice din România, de sprijinire a luptei antifasciste din alte țări”; „Partidul comunist, mișcarea revoluționară și democratică din România în preajma instaurării dictaturii regale”.

Lucrarea este bogat ilustrată cu imagini sugestive privind lupta maselor populare împotriva pericolului fascismului în anii 1934—1938, fiind însoțită la sfârșit de un indice general. Bazându-se pe o documentare extrem de cuprinzătoare, care include surse de primă mână, autorul introduce prin această carte în circuitul științific pentru prima dată o lucrare de sinteză pentru perioada 1934—1938 și, totodată, multiple date și concluzii noi, contribuind la îmbogățirea cunoașterii unei problematice de real interes atât pentru istoria națională, cât și pentru istoria universală. Se știe că o serie de teze și idei promovate în unele lucrări apărute în Occident, semnate de istorici sau transfugi politici din România postbelică, dovedesc o necunoaștere a realităților vremii din țara noastră, din care rezultă o denaturare a adevărului istoric. Mai mult, diferite lucrări din literatura țărilor capitaliste promovează în mod deliberat idei care defăimează istoria zbuciumată, dar glorioasă a poporului român. Cartea elaborată de dr. Gh. I. Ioniță dă o replică științifică, argumentată, de pe pozițiile marxism-leninismului, falsificatorilor perioadei amintite din istoria patriei.

În pofida condițiilor grele ale ilegalității, Partidul Comunist Român a depus eforturi stăruitoare pentru întărirea legăturilor sale cu masele largi, considerând aceasta drept cheazășia realizării cu succes a obiectivelor de luptă majore ce-i stăteau în față. Este meritul P.C.R., subliniază autorul, de a fi militat în acei ani pentru gruparea și unirea într-un front larg a forțelor democratice, progresiste, patriotice, de a fi îndeplinit un rol esențial în realizarea unității lor de acțiune pe baza unor țeluri comune, corespunzătoare intereselor fundamentale ale țării și poporului. Obiectivele sub care s-a desfășurat activitatea pentru unirea tuturor acestor forțe într-un singur front — lupta împotriva exploatării burghezo-moșierești, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice ale maselor, contra stării de asediu și cenzurii, pentru interzicerea activității organizațiilor fasciste, pentru asigurarea dreptului de întrunire, pentru amnistierea deținuților comuniști și antifasciști, pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și suveranității naționale etc. — interesau în mod firesc masele cele mai largi: clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii, iar în anumite privințe o parte a burgheziei, neliniștită de perspectivele sumbre ale aservirii țării intereselor Reichului hitlerist. Autorul prezintă pe larg succesele deosebite înregistrate de P.C.R. în mobilizarea maselor la acțiuni pe cele mai diferite probleme și în jurul unor variate revendicări general-democratice, antifasciste și antihitleriste. Prețutindeni proletariatul, clasa cea mai revoluționară a societății contemporane, s-a aflat în fruntea marilor acțiuni de masă îndreptate împotriva primejdiei fascismului intern și extern. Afirmându-se ca cei mai consecvenți apărători ai libertății și independenței naționale, comuniștii au format coloana vertebrală a luptei antifasciste în România. Analiza profundă întreprinsă de autor a numeroaselor acțiuni de masă antifasciste confirmă încă o dată și pe deplin justițea aprecierii plenerai Comitetului Central al Partidului Comunist Român din vara anului 1936 că „fascismul nu e popular în România și nu are rădăcini în masele populare”.

Masele populare din țara noastră au fost prezente în mod activ la marile lupte antifasciste desfășurate pe plan internațional. În lucrare sînt evocate cu căldură manifestările internaționaliste și acțiunile de sprijinire a luptei antifasciste din alte țări. Caracterizînd luptele maselor populare organizate și conduse de P.C.R. în anii 1934—1938, autorul definește această perioadă „ca una dintre cele mai bogate perioade în acțiuni de masă din istoria partidului și a mișcării noastre muncitorești, perioadă în care forțele democratice au dobîndit o serie de succese care constituiau mărturia de netăgăduit a existenței în România a forțelor sociale și a posibilităților de realizare a unei largi concentrări democratice antifasciste” (p. 326).

Prin studiul competent și erudit al unei perioade importante din istoria patriei, care se integrează organic în istoria umanității în general, lucrarea lui Gh. I. Ioniță, scrisă într-o formă atrăgătoare și îngrijită, constituie o contribuție valoroasă, care merită atenția specialiștilor din țară și de peste hotare.

I. Babici

NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I, Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, București, 1970, 2 vol., 800 p.

Lucrarea datorată lui Nicolae Stoicescu, intitulată modest „bibliografie” reprezintă de fapt un repertoriu complet al monumentelor feudale din Țara Românească.

Rezultatul unei munci temeinice, volumul se remarcă atît prin numărul, cît și prin varietatea tipurilor de monumente înregistrate (mănăstiri, schituri, biserici, curți domnești și boierești, locuințe, hanuri etc.).

Sînt cuprinse în lucrare monumente existente sau dispărute, datînd din primele vremuri ale feudalismului pînă către 1850. Amploarea și varietatea materialului biblio-

grafic ilustrează seriozitatea și minuțiozitatea cu care a fost întocmită lucrarea. Sînt consemnate indicații bibliografice de cele mai diferite surse: acte, inscripții, cronici, descrieri de călători, documente iconografice, studii, monografii, precum și numeroase documente aflate în dosarele Arhivei de stat sau ale Academiei Republicii Socialiste România. Gruparea bibliografiei aferentă monumentelor este făcută după criteriile științifice, urmărindu-se ordinea cronologică a fiecărui document, începînd cu cele mai vechi și terminînd cu cele mai recente.

Astfel alcătuită, lucrarea lui Nicolae Stoicescu constituie un instrument de lucru prețios, indispensabil oricărui cercetător în

domeniul istoriei arhitecturii românești. Depășind o simplă bibliografie, în lucrare sînt cuprinse datele esențiale privitoare la fiecare monument înregistrat: vechime, refaceri, restaurări sau reconstrucții intervenite în timp. În atenția autorului, alături de formele arhitecturale, au intrat și elementele decorative: pictură, sculptură, stucaturi, alcătuiind astfel o viziune completă asupra monumentului.

Astfel concepută, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România* apare ca una din lucrările de incontestabilă utilitate, a cărei rigurozitate științifică îi conferă calitate de prim ordin.

Grigore Ionescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

MILAN KRAJČOVIČ, *Slovenská politika v strednej Európe. 1890—1901. Spoluprácva Slovákov, Rumunov a Srbov* (Politica slovacă în Europa centrală. 1890—1901. Colaborarea slovacilor, românii și srbilor), Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1971, 302 p.

Cartea lui Milan Krajčovič este prima lucrare de sinteză privind o problemă istorică pînă nu de mult insuficient cercetată: alianța realizată între mișcarea națională a slovacilor, a românii transilvăneni și a srbilor din Ungaria la sfîrșitul secolului trecut. Inițiată, imediat după 1890, apropierea dintre cele trei popoare s-a manifestat în timpul acțiunii memorandiste și a culminat în august 1895, prin Congresul naționalităților de la Budapesta. În anii următori, alianța și-a pierdut din vigoare, însă numai temporar, căci, începînd din 1905, s-a reînchegat în cadrul parlamentului din capitala Ungariei. Autorul tratează numai prima fază a alianței, pe care o consideră încheiată în 1901, cînd slova-

cii părăsesc tactica pasivistă, participînd la alegerile parlamentare.

Realizarea lucrării a necesitat o muncă dintre cele mai dificile, materialele fiind în general inedite, risipite în numeroase arhive și redactate în mai multe limbi. Cunoșcînd limbile română, maghiară și srbă, descoperind materiale în Cehoslovacia, Ungaria, România și Iugoslavia, autorul a reconstituit cu o deosebită migală, aproape zi cu zi, evoluția alianței. Documentarea excepțională a lucrării este dublată de o prezentare remarcabilă, prin stilul sobru folosit și logica înlănțuirii faptelor, analizate sub toate aspectele, în causalitatea și interdependența lor.

Desigur, principala contribuție constă în analiza mișcării naționale slovace și aportului său în cadrul alianței (foarte interesante sînt datele asupra tinerei generații politice slovace, condusă de Miloš Štefanovič și reprezentată, printre alții, de Gustav Augustini). Autorul este însă, în general, bine orientat și în ce-i privește pe srbii și pe români. El acordă o atenție deosebită prezentării mișcării memorandiste, precum și *Replicii*,

considerând că aceste evenimente au impulsionat și mișcarea națională slovacă; astfel, după modelul românilor s-a încercat și în Slovacia o acțiune memorandistă (p. 34—39). Încă din primele pagini este subliniat faptul că românii au inițiat colaborarea cu popoarele slave din monarhie; foarte interesantă mi se pare scrisoarea (plină acum necunoscută) adresată de Aurel C. Popovici omului politic ceh J. Grégr la 16 februarie 1891, în care se expune planul unei asemenea alianțe (p. 17—18). În mod just este subliniat și rolul României (mai ales prin intermediul „Ligii culturale”) în activarea mișcării naționale din Imperiul habsburgic. Nu numai românii transilvăneni, dar și slovacii au fost ajutați, moral și material, din București.

Pe lângă evidențierea altor aspecte pozitive, credem că lucrării i se pot face totuși și două observații :

1. Oricare specialist va simți lipsa unei liste bibliografice. Este drept, în introducerea sînt prezentate cîteva lucrări socotite mai importante; într-o lucrare de înalt nivel științific cum este aceasta, o bibliografie generală este însă absolut necesară. În plus, referirile bibliografice se opresc la anul 1968; alt în România, cît și în Cehoslovacia au mai apărut însă și după acest an studii, care ar fi trebuit să fie amintite cel puțin într-o notă finală.

2. Lucrarea începe *ex abrupto* cu anul 1890 și se termină la fel, în 1901. O introducere de mai multe pagini în care să se arate evoluția relațiilor dintre slovaci, români și sîrbi, începînd cu anul 1848, ar fi fost de dorit. Chiar dacă în ultimul deceniu colaborarea a atins punctul culminant, ea nu a luat naștere atunci, ci în deceniile anterioare (acest fapt este amintit în lucrare, dar în mod prea general). La fel, activitatea lui Gustav Augustini este prezentată începînd cu anul 1891; dar despre anii anteriori nu era bine să se scrie cîteva rînduri, dat fiind că ziaristul slovac își începuse activitatea la București încă din 1883? De asemenea trebuia, în încheiere, amintită evoluția alianței după 1901, prezentată cît de sumar reluarea activității parlamentare și relansarea colaborării în acest nou cadru. În felul acesta, colaborarea dintre cele

trei popoare ar fi fost mai bine încadrată în timp și explicată nu numai prin împrejurările politice de la sfîrșitul secolului, ci prin interese comune constante.

Se pot face și cîteva observații mai mărunte, unele scăpări fiind, poate, din vina tipografiei. Astfel, corect este Septimiu Albini, nu Septimius sau Septimus; Coriolan Brediceanu, nu Corojan; Ion Nistor, nu Niștor; Rubin Pațiția, nu Pațițiu; D.A. Sturdza s-a născut în 1833, nu în 1853; Ion Ghica a fost ministru plenipotențiar la Londra între 1881 și 1890, deci în 1894, cînd s-a ținut mitingul de la Oxford, nu mai îndeplinea de mult această funcție; autorul îl confundă, probabil, cu fiul său, diplomatul Dimitrie Ghica, care se afla în această vreme în Anglia (p. 104); Augustin Bunea nu a fost avocat (p. 285), ci cleric etc.

Rezultat al unei cercetări ample pe un teren dificil, lucrarea are deci unele scăpări, poate și unele aprecieri discutabile. Dar acestea nu prezintă o prea mare importanță în raport cu ansamblul, care este remarcabil, Prin *Slovenská politika v strednej Európe*, Milan Krajčovič se afirmă ca unul dintre cei mai buni istorici slovaci și unul dintre cei mai interesați cercetători ai colaborării popoarelor din Europa centrală și răsăriteană.

Lucian Boia

GEORGE BARANY, *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791—1841*, Princeton University Press, 1968, XVIII + 487 p.

Lucrarea profesorului Barany este mai mult decît o biografie, deoarece autorul prezintă figura lui Széchenyi într-un larg și detaliat context al epocii și mai ales în problematica ei complexă. Prin aceasta, biografia personajului este mai puternic reliefată, iar lucrarea în sine constituie o importantă contribuție la cunoașterea mai aprofundată

a istoriei primei jumătăți a secolului al XIX-lea nu numai în Ungaria, ci în întreaga Europă de centru și de sud-est. De asemenea, urmărind reconstituirea activității lui Széchenyi, autorul corelează strîns complexul evenimential din Imperiul habsburgic cu împrejurările politice și diplomatice ale Europei. Dintre preocupările lui Széchenyi analizate de George Barany poate fi urmărită, printre altele, poziția sa în problema națională; mai apar și preocupările sale economice și, printre ele, cea privind modernizarea navigației pe Dunăre, prilej de contact cu domnitorul muntean Alexandru Ghica. De un mare interes sînt considerațiile autorului privind ideile noi vehiculate de Széchenyi și, de asemenea, transformările structurilor în societatea maghiară. Prezentarea și discutarea operei lui Széchenyi, și îndeosebi a lucrărilor sale majore, reprezintă totodată o contribuție de seamă adusă prin masivul volum a lui George Barany.

Volumul, care va fi urmat de un al doilea, este întemeiat pe o bogată informare nu numai edită, ci mai ales inedită, autorul recurgînd amplu la fonduri arhivistice din Austria, Anglia, Franța, Suedia, Statele Unite etc., ceea ce i-a înlesnit o aprofundare evidentă a subiectului, lucru dezvăluit de nivelul lucrării, care este, în ansamblu, o contribuție istoriografică importantă.

Dan Berindei

LUKATOS SPIROS, Σχέσεις ελλήνων μετά σέρβων και μαυροβουνίων κατά την ελληνικήν επανάστασιν 1823—1826 (Relațiile grecilor cu srbii și muntenegrenii în timpul revoluției grecești din 1823—1826), Salonic, 1970, 183 p. + 4 f. pl.

Sprînjit pe un bogat material inedit, autorul pune în lumină un capitol mai puțin cunoscut al istoriei revoluției grecești. Este vorba de negocierile angajate de conducătorii greci cu srbii și muntenegrenii în vederea unei acțiuni împotriva Imperiului otoman. Analiza riguroasă a surselor permite autorului să stabilească detaliile fazelor acestor

tratative desfășurate în anii 1823—1826 de către A. Papoutzalof și Pan. Porphyros cu factorii de conducere srbii și muntenegrenii.

Propunerile grecești prevedeau desfășurarea unor acțiuni comune sub conducerea lui Miloș Obrenovici. La această luptă urmau să fie atrași și alți vecini ai Serbiei. La capătul luptei se întvedea realizarea unei cooperări a popoarelor din Balcani supuse de turci, ceea ce denotă o influență a ideilor proclamate mai înainte de către Rigas Vellestinis.

Miloș Obrenovici a formulat la rîndu-i un șir de propuneri și de rezerve. El considera că după ocuparea Moldovei și a Țării Românești de către turci, în 1821, poziția srbilor și a muntenegrenilor era primejdioasă. Față de eventualitatea unei reacții austriece, de lipsa de armament și de divergențele existente în chiar sinul conducerii grecești, M. Obrenovici se declara în principiu de acord cu oferta elenă, dar cerea un timp de pregătire.

În continuare, autorul urmărește negocierile din 1825 purtate de Paul Macedoneanul cu mitropolitul Muntenegrului.

În cuprinsul altor două capitole, autorul analizează tentativele de alianță greco-srbă și examinează alte încercări închinată aceluiași scop.

O bogată anexă documentară pune la îndemîna cercetătorului un șir de documente prețioase privind diversele momente ale acestor tratative.

Lucrarea lui Lukatos constituie un aport important la cunoașterea unei perioade pe cît de importante, pe atît de complexe din istoria sud-estului european.

Venera O. Tulliu

* * * *Pour une histoire de l'alimentation*, Recueil de Travaux présentés par Jean-Jacques Hémardinquer, Paris, A. Colin, 315—317 p. („Cahiers des Annales”. nr. 28)

Cunoscuta publicație „Cahiers des Annales” prezintă, sub îngrijirea lui Jean-Jacques Hémardinquer, o serie de studii și articole consacrate istoriei alimentației, domeniu de

cercetare care se înscrie în problematica mai largă a istoriei modului de viață, problematică ce constituie unul din principalele obiecte de preocupare ale istoriografiei actuale.

Într-adevăr, istoria alimentației reprezintă un domeniu de cercetare mai puțin spectaculos al istoriei social-economice. Cu toate acestea, necesitatea și totodată importanța unei istorii a alimentației a fost întrevăzută încă din secolul al XIX-lea de către Jules Michelet. Problema a ieșit însă destul de repede din câmpul de investigație al istoricilor, fiind lăsată pe seama etnografilor, geografilor și statisticienilor.

În secolul nostru, subliniază J. J. Hémardinquer, problemele de istorie a alimentației au fost reluate în unele lucrări ale lui Ernest Labrousse și Edmond Esmorin, acesta din urmă fost colaborator al lui E. Lavisse. Lucien Febvre, cunoscutul promotor al curentului istoric de la revista „Annales”, s-a arătat de asemenea foarte interesat de istoria alimentației, indicând chiar punctele principale după care trebuie să se conducă o anchetă privind cadrul geografic sau cartografic al răspândirii alimentelor. La rîndul său, și profesorul Fernand Braudel a luat inițiativa efectuării de lucrări în acest domeniu de cercetare al istoriei alimentației, lucrări care trebuie să se înscrie în cercul mai larg de preocupări privind viața materială și comportamentele biologice.

În prezent, direcțiile de cercetare care se cer abordate sînt, după opinia lui J. J. Hémardinquer, următoarele: investigația de ordin cantitativ, problematica psihosociologică pusă de istoria alimentației și studierea cadrului geografic al istoriei alimentației, indicată, așa cum am arătat mai sus, de Lucien Febvre.

În studiul de la începutul culegerii, semnat de prof. F. Braudel și avînd de altfel un caracter programatic, autorul atrage din capul locului atenția că istoria alimentației este unul din domeniile de cercetare și de interpretare istorică în cadrul căruia avem de-a face cu o mare cantitate de date, caracterizate printr-o „monotonă regularitate”, date care însă sînt indispensabile, deoarece constituie materialele de bază ale cercetării.

Enumerînd principalele categorii de elemente necesare cercetării istoriei alimentației — plante, animale, rețete de bucătărie etc. —, J. Braudel arată că acestea constituie în același timp și bunuri așa-zis culturale. Antropologii au relevat mai de mult această caracteristică a datelor ce trebuie folosite în istoria alimentației. Istoricii, la rîndul lor, o știu și ei, acceptînd-o cu mai multă sau mai puțină convingere. Cercetarea istorică obișnuită arată că între diferitele civilizații de pe planeta noastră au avut și au loc în permanență schimburi de bunuri. Prin călătorii și prin mari mișcări de populație, diferite soiuri de animale, de plante alimentare și de plante tehnice trec dintr-o parte în alta a lumii. Pentru a exemplifica această afirmație, F. Braudel arată că trestiei de zahăr și produsului ei le-au trebuit 25 de secole pentru a consuma călătoria lor lentă în jurul lumii. În schimb, arborele de cafea și cafeaua au făcut o călătorie mult mai rapidă. O hartă a acestor deplasări ale unora din produsele alimentare de mare consum ar fi deosebit de utilă, deoarece ne-ar ilustra cu o deosebită evidență gradul de generalizare a cutărui sau cutărui aliment.

Apoi istoria alimentației, la fel ca orice altă istorie, trebuie să aibă o cronologizare a ei, o împărțire pe perioade mai mari sau mai mici. Festinurile de la curțile princiare sau din instituțiile publice au fost evenimente înregistrate întotdeauna de cronicari, ele oferind o serie de elemente interesante care ilustrează evoluția alimentației, dar într-un mod foarte limitat. Prin aceste descrieri nu putem vedea dect cum se hrăneau membrii clasei dominante. Or, cercetarea istoriei alimentației trebuie făcută mult mai în profunzime, pentru a surprinde modul de hrană al maselor populare: categoriile de alimente consumate de acestea, gradul în care alimentele conțineau substanțe nutritive, răspîndirea mai largă sau mai restrînsă a diferitelor produse alimentare. O atare cercetare ar veni să completeze cu noi informații cunoștințele pe care studiile de istorie social-economică ni le oferă în legătură cu modul de viață al maselor în diferitele perioade istorice ale dezvoltării societății.

Tot referitor la cronologizarea istoriei alimentației se mai ridică problema conjuncturilor. Avem astfel conjuncturile scurte, care sînt legate de perioade foarte limitate de timp (1—2 decenii), cînd se manifesta fie o oarecare abundență, fie o mare foamete. Unii din factorii determinanți ai acestor conjuncturi sînt războaiele, invaziile și calamitățile naturale. Dar, în afara conjuncturilor scurte, cercetătorul istoriei alimentației este obligat să constate și existența conjuncturilor lungi. Acestea au loc cu prilejul substituirii unui aliment cu altul: de pildă, zahărului făcut din sfeclă i-a trebuit peste un secol pentru a se răspîndi în Europa și în lume ca să înlocuiască zahărul de trestie. De asemenea, răspîndirea unor plante, astăzi de mare consum, cum sînt porumbul și cartoful, n-a fost nici ea mult mai rapidă. Sau în Japonia secolului al XVIII-lea, unde se constată o curbă demografică puternic ascendentă, culturilor de orez le-au fost necesare cîteva decenii ca să se extindă de la cîmpie la niveluri mai ridicate pentru a răspunde astfel nevoilor alimentare ale unei populații din ce în ce mai numeroase. Dar exemplul clasic al conjuncturii lungi este acela al produselor din India și Insulinda: piperul și mirodeniile au animat timp de mai multe secole comerțul european cu Orientul îndepărtat. În sfîrșit, tot în legătură cu conjunctura lungă este de relevat imensa durată în timp a unora din plantele preistorice, cum ar fi, de pildă, grîul, care constituie și astăzi aliment de bază în toată lumea.

În funcție de cele cîteva linii directoare mai importante ale istoriei alimentației expuse mai sus, culegerea noastră conține un număr destul de mare de articole, majoritatea publicate în „Annales” (1961—1966), care pun în lumină diferite aspecte legate de acest domeniu de cercetare.

O primă parte a volumului conține materiale referitoare la nivelurile și la regimurile alimentare în diferite perioade istorice. A doua parte include articole de istorie alimentară regională (mediul rural și mediul urban). În sfîrșit, a treia parte cuprinde materiale referitoare la unele produse și condiții

unea lor, cum ar fi porumbul, ceaiul, sarea, pîinea de grîu, unele categorii de grăsimi.

Din toate aceste articole ni s-au părut ca prezentînd un interes deosebit cele în care autorii încearcă să reconstituie masa zilnică a unui an de rînd în veacurile trecute. Avem astfel liste cu alimentele mai frecvente cu conținutul de substanțe nutritive ale acestora și cu valoarea lor energetică, exprimată în calorii. Din toate acestea se degajează lipsa de varietate în alimentația maselor populare și caracterul irațional al acesteia, concretizat prin absența unor substanțe nutritive de bază și prin marea răspîndire a maladiilor stomacale, cu urmări asupra întregii structuri biologice a organismului și a capacității de efort.

Pentru a încheia acest scurt expozeu, ne îngăduim să subliniem încă o dată importanța cercetărilor de istorie a alimentației, care, alături de cercetările privind istoria îmbrăcămîntei și a locuinței, oferă date din cele mai concrete și mai palpabile asupra modului de viață al societății omenești în diferitele etape ale evoluției ei.

S. Columbeanu

* * * TIERRAS NUEVAS. *Expansión territorial y ocupación del suelo en América (siglos XVI—XIX)*, México, „El Colegio de México”, Álvaro Jara (editor), (1969), IX + 138 p.

În introducere, editorul atrage atenția că cele opt studii reunite în acest volum analizează unele caracteristici mai importante ale ocupării, populării și vieții de frontieră în teritoriile nou cucerite din America Latină în perioada dintre primii ani ai secolului al XVI-lea și începutul secolului al XX-lea. Diferențierea geografică, economică și umană a ariilor studiate explică diversitatea colonizărilor, varietatea factorilor care au impulsionat migrația și a modalită-

șilor de exploatare a subsolului în diferite epoci și spații ale lumii americane.

Volumul începe cu studiul lui Álvaro Jara (Universitatea din Chile) intitulat: *Ocuparea pământului, popularea și frontiera*. Autorul arată că, de-a lungul secolelor XVI și XVII, frontiera militară în Chile a fost împinsă datorită investițiilor particulare în cadrul întreprinderilor conchistadorilor, care căutau o rapidă recuperare a capitalului investit. Valorificarea noilor pământuri se făcea și cu munca forțată a indienilor, care era dificilă mai ales în zonele unde populația era obișnuită să trăiască numai din vînat și pescuit. Acolo a fost nevoie să se creeze centre militare de apărare a noilor și uriașelor latifundii (*encomiendas*). Teritoriul acestor indigeni s-a transformat într-o zonă „de război privat de stil seniorial”, zonă care, mai tîrziu, a trebuit să fie apărată de către armata coroanei spaniole.

Următorul studiu este cel de Rolando Mellafe: *Frontiera agrară; cazul viceregatului peruan în secolul al XVI-lea*. Pe măsură ce elemente noi se adăugau structurii coloniale, nu se mai putea vorbi de formarea unei frontiere rurale. Autorul analizează cele patru aspecte fundamentale: I. Condițiile pentru formarea de piețe agrare ce depindeau la rîndul lor de: 1) capacitatea de consum a produselor agricole în ariile nerurale; 2) un sistem de schimb mai mult sau mai puțin stabil; 3) un sistem permanent de măsuri de lungime și volum; 4) o certă disponibilitate de mîină de lucru neservilă (*no encomendada*) și liberă sau sclavagistă; și 5) un drept legal consuetudinar sau scris, care le apăra. II. Piețele și frontiera, care dispar cu ocazia apariției pieței agrare diversificate. III. Mecanismul de însușire a pămînturilor de la frontieră, ca efect al înființării de noi piețe agrare. IV. Interesul inițial al coroanei pentru pămînt, ca efect al uniformizării politicii de populare a teritoriilor de peste mare.

Enrique Florescano (Colegiul din Mexic) în articolul său: *Colonizarea, ocuparea solului și «frontiera» în nordul Noii Spanii, 1521—1750*, începe prin a sublinia că reconchista din Spania a creat o ideologie care să justifice expansiunea teritorială în patria mamă.

Această teorie medievală a facilitat cucerirea și colonizarea pămînturilor în Lumea Nouă. Autorul arată că penetrația spaniolă în aceste locuri din Mexic a transformat „pămîntul de război” în pămînt de cultură, în pășuni pentru vite și în mari centre miniere.

Penetrația spaniolă în nordul Mexicului s-a realizat în mai multe etape: 1) Înaintarea pe drumul spre Zacatecas, unde s-au descoperit în 1546 „munți de argint”, fapt ce a atras o avalanșă de aventurieri, coloni și comercianți. Acest oraș a constituit apoi punctul de plecare al expansiunilor viitoare către pămînturile septentrionale. 2) Colonizarea teritoriilor Nueva Vizcaya, Nuevo México, Sinaloa și Sonora. 3) Expansiunea spre Texas și cele două Californii. Expansiunea spaniolă în acest spațiu geografic a durat pînă în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu scopul de a bara penetrația comercianților ruși și englezi dinspre Alaska și Marile Lacuri.

Ocuparea pămîntului a fost stimulată de următorii factori: 1) Complexul minelor de aur a atras după sine dezvoltarea fermelor agricole (*ranchos agrícolas*) și a crescătoriilor de vite (*estancias de ganado* sau *ranchos ganaderas*). Noile centre contribuiau și la apărarea zonelor miniere. Fenomenul s-a repetat și în alte zone miniere (de exemplu San Luis Potosí etc.). 2) Acțiunea de transformare a soldaților, a marilor căpitani și a guvernatorilor de „noi regate” în agricultori ce asigurau și paza împotriva indienilor a avut drept rezultat și schimbarea băștinașilor în agricultori după tehnica adusă din Spania. În noile zone locuite de indieni nomazi au fost aduși coloni indigeni din centrul Mexicului, experți în muncile agricole și deja creștinați, care au fost stabiliți în teritorii mai îndepărtate (de exemplu în Texas și Arizona). După 1630, cînd producția minelor a început să scadă, mulți mineri bogați au cumpărat imense latifundii, unde creșteau mii de vite mari și mici. Multe dintre aceste latifundii (*haciendas*) au devenit „mici regate”, unde, din lipsă de mîină de lucru indigenă, au fost folosiți sclavi negri, mulatri și indieni aduși din sud prin „sistemul de datornici”. 3) Opera laică a misionarilor în ținuturile nordice

(California, Arizona, Noul Mexic și Texas) unde a reușit să-i învețe pe nomazi cultura cerealelor și creșterea vitelor.

În sfârșit, este analizată structura economică și socială din nordul Mexicului, diferită de cea din centrul și sudul țării. Lucrarea se încheie cu o listă a rebeliunilor indigene din nordul Mexicului (secolele XVI—XVIII), pe provincii și triburi participante. O serie de hărți ilustrează pe etape procesul de colonizare și expansiunea agricolă.

Tulio Halperin Donghi (Universitatea din Harvard) este autorul lucrării *Expansiunea teritorială a Republicii din Buenos Aires (1810—1852)*, în care arată că, după obținerea independenței, din cauza nevoilor crescătorilor de vite, atenția guvernului a fost îndreptată către noi terenuri, aflate dincolo de frontiera stabilă, cu toate că acea frontieră se afla mereu sub presiunea indigenilor deposedați de terenurile lor. Dublarea teritoriului Republicii Argentina a avut drept rezultat mărirea zonei sale de infiltrație și de control politic. Noile teritorii au constituit o pradă bogată pentru marii proprietari de pământ (*haciendados*). Autorul analizează: 1) bazele economice ale expansiunii în noile terenuri; și 2) cadrul social al expansiunii din Buenos Aires. El subliniază de asemenea că în acea perioadă exporturile s-au dublat față de epoca colonială. În același timp marii proprietari de pământ originari din Buenos Aires nu voiau să abandoneze legăturile cu capitala, centrul politic și comercial al țării.

Urmează studiul lui Ezequiel Gallo (Institutul Torcuato di Tella și St. Antony's College), intitulat *Ocuparea pământurilor și colonizarea agricolă în Santa Fé (1870—1895)*. În această epocă de mare expansiune cerealieră în Argentina, autorul arată că procesul a fost cauzat de: a) acțiunea guvernului provincial care stimula instalarea de colonii agricole, și b) vecinătatea râului Paraná, care constituia atunci singura cale de transport a cerealelor-marfă din acea provincie.

Penultimul material, *Stăpînii așezărilor și exploatărilor agropecuraria¹ în noile teritorii argentine (1890—1910)*, aparține lui

Roberto Cortés Conde (Yale University), care se ocupă de: I. Schimbările făcute de către stăpînii așezărilor și exploatărilor în modul de folosire a pământului datorate extinderii rețelei de cale ferată. Se subliniază creșterea cantității de grâu transportat pe calea ferată către piețele urbane, spre deosebire de porumb, care fiind destinat mai mult piețelor locale, se transporta mai puțin pe calea ferată. II. Deplasarea populației și schimbarea stăpînitorilor așezărilor și exploatărilor în funcție de zonele unde se aflau mijloace de transport pe calea ferată. III. Factorii care au influențat deplasarea către terenurile marginale și valorificarea lor (noile pământuri erau mai ieftine, în schimb salariile erau mai ridicate).

Volumul de față se încheie cu articolul lui German Carrera Damas (Universitatea Centrală din Venezuela), care poartă titlul: *Asupra importanței și semnificației politicii agrare în Venezuela în decursul secolului al XIX-lea*, în care sînt analizate originile îndepărtate ale problemei agrare din perioada colonială și primele încercări reformiste în domeniul agriculturii pe timpul independenței, făcute de Boves (care a confiscat bunurile republicanilor) și apoi de Bolívar (care, la rîndul său, a confiscat bunurile regalștilor). În încheiere, autorul conchide că în Venezuela reforma agrară a fost inițiată în secolul al XIX-lea și a avut ca punct de plecare pozițiile Cortesurilor din Cadíz, care au corespuns legislației republicane din Venezuela. În decursul secolului al XIX-lea au avut loc mișcări social-politice, care au constituit adevărate crize ale societății, astfel cum s-a petrecut pe timpul războaielor Independenței și Federației², și au fost legate în mod special de problema agrară.

Această interesantă culegere de studii nedă posibilitatea să cunoaștem particularitățile problemei expansiunii agrare în unele țări din America Latină.

Ioan I. Neacșu

² Este vorba de războiul de eliberare dus de coloniile spaniole din America (1810—1826) și în special de cel purtat de către Federația Marii Columbii (Columbia, Venezuela și Ecuador).

¹ Exploatare agricole și zootehnice.

VICTOR CHEREȘTEȘIU

În ziua de 27 mai 1971 a încetat din viață profesorul Victor Chereșteșiu de la Universitatea Babeș-Bolyai, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice, unul dintre cei mai de seamă specialiști în istoria Transilvaniei secolului al XIX-lea.

Născut la 5 septembrie 1895 la Dej, urmîndu-și studiile universitare la Budapesta și Viena, obținînd încă din 1917 titlul de doctor, Victor Chereșteșiu a desfășurat o susținută activitate pe tărîmul culturii și științei istorice. Dicționarele sale maghiar-român și român-maghiar — care au avut un însemnat rol în apropierea popoarelor român și maghiar — au cunoscut un număr însemnat de ediții. Totodată, ca membru din 1930 al Partidului Comunist Român, el și-a consacrat o bună parte din activitate propagării culturii marxiste, prin traduceri și prin muncă de difuzare propagandistică, ceea ce a atras asupra sa acțiunile represive ale autorităților burgheziei și moșierimii.

După 23 August 1944, Victor Chereșteșiu a activat o perioadă și în diplomație, deși principala sa preocupare s-a dovedit în această perioadă cercetarea istorică. În 1947 a publicat broșura *Românii și ungurii. Scurtă privire istorică asupra raporturilor româno-maghiare din Ardeal*. Cercetările sale de detaliu s-au îndreptat îndeosebi spre anii revoluționari 1848—1849, materializîndu-le într-o serie de studii parțiale, unele orientate în direcția studierii mișcării țărănești și toate încununate prin masivul său volum *Adunarea națională de la Blaj, 3—5 (15—17) mai 1848. Începuturile și alcătuirea programului revoluției din 1848 din Transilvania* (București, 1966, 671 p.).

Merită o subliniere și studiul său, publicat în 1970, *Bestrebungen zur revolutionären Einheit der Jahre 1848—1849*. Dintre figurile pașoptiste l-a atras îndeosebi personalitatea lui Eftimie Murgu — asupra căruia a scris un studiu în 1956 — și cea a lui George Barițiu, el îngrijind — împreună cu George Em. Marica și Camil Mureșan — editarea volumului de *Scrieri social-politice* ale acestuia (București, 1962, 431 p.) și publicînd un studiu asupra activității ziaristice a lui Barițiu pînă la 1848. De asemenea, Victor Chereșteșiu a consacrat unele cercetări lui Nicolae Bălcescu, el fiind editorul în 1955 al unui volum de *Scrieri alese*.

Dar reputatul istoric a mai fost preocupat și de problemele perioadei de sfîrșit a istoriei moderne românești. Împreună cu acad. C. Daicoviciu și cu profesorul L. Bányai a publicat în 1960 studiul *La Transylvanie*

*pendant la première guerre mondiale et son union avec la Roumanie. Tot în colaborare cu cei sus-numiți și cu V. Liveanu publicase doi ani mai înainte studiul *Lupta revoluționară a maselor — factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu România*. Victor Chereșteșiu a colaborat la realizarea cărții *Lucrări și publicații din România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1917—1944)* (București, 1967).*

Membru al Comitetului de redacție la volumul al IV-lea din *Istoria României*, profesorul Victor Chereșteșiu a fost, de asemenea, și unul din realizatorii sintezei *Din istoria Transilvaniei*, scriind pentru aceasta capitolul consacrat revoluției din 1848—1849.

În anii 1953—1956, Victor Chereșteșiu a fost director al actualului Institut de istorie „N. Iorga”.

Intelectual de valoare, devotat României socialiste, avînd o susținută activitate și pe tărîm obștească, militant pentru prietenia și frățietatea dintre popoarele român și maghiar, om de o rară delicatețe sufletească, profesorul Victor Chereșteșiu a lăsat în urma sa unanime regrete.

Dan Berindei

N.A. CONSTANTINESCU

Discret, așa cum a trăit toată viața, la 15 iulie 1971 a decedat profesorul N.A. Constantinescu. Colaborator apropiat al profesorului N. Iorga, pe lângă a cărui catedră a ocupat funcția de conferențiar începînd cu anul 1926, în afară de activitatea didactică, în cei 86 de ani ai unei vieți împlinite, N.A. Constantinescu a desfășurat și o remarcabilă activitate științifică.

Născut la 23 noiembrie 1885 în comuna Scorțeni (jud. Prahova), după ce termină liceul din Ploiești, urmează Facultatea de istorie și geografie la Universitatea din București, pe care o absolvă în 1912, iar în 1923 își susține doctoratul în istorie cu profesorul Nicolae Iorga, care l-a trimis pentru specializare la Școala română din Franța în anii 1922—1923.

În îndelungata lui activitate didactică a publicat, pe lângă cunoscutele manuale, *Atlasul istoric*, care a ajuns la zece ediții, și unele cursuri, ca cel despre *Bibliografia medievală și introducerea în istoria evului mediu* (1930) sau volumul apărut în 1935 și intitulat *Istoria universală și problemele ei actuale*, în care sistematiza în mod didactic concepția vremii lui — concepție, desigur, discutabilă în unele privințe — despre perioadele istoriei universale și factorii determinanți în desfășurarea evenimentelor istorice.

S-a ocupat și de istoria locală, publicînd studii în legătură cu raiaua Giurgiului, acte privitoare la trecutul județului Buzău sau la satul lui natal și satele învecinate din Prahova.

A fost printre primii membri ai Institutului sud-est european, înființat de N. Iorga, și a publicat mai multe articole și comunicări în legătură cu păturile rurale, reformele sociale și agrare din Imperiul bizantin.

În ultima perioadă a vieții și-a concentrat preocupările asupra problemelor onomastice, lăsînd un remarcabil *Dicționar onomastic român*, apărut în 1963.

Profesor conștiincios, care păstra legătura cu studenții și după ce aceștia intrau în viață, om de știință onest, colaborator devotat al profesorului Nicolae Iorga, N. A. Constantinescu lasă amintirea omului cinstit care și-a făcut datoria față de patrie și semenii lui.

REVISTĂ DE ISTORIE
INDEX ALFABETIC

ANUL XXIV, 1971

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

	<u>Nr.</u>	<u>pag.</u>
CAMPUS, ELIZA, Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939) . . .	4	711
IONESCU, MATEI, Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane românești	4	683
IOSA, MIRCEA, Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918	4	691
NETEA, VASILE, Activitatea publicistică și literară a lui N. Iorga	4	735
POPESCU-GOGAN, PETRE, Nicolae Iorga la Academia Română	4	701
PROTASE, MARIA, Petru Maior, istoricul : concepție și metodă	2	253
ȘTEFĂNESCU, ȘT., Începuturile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga	4	673
* * * La semicentenarul Partidului Comunist Român	3	461
* * * Pentru dezvoltarea spiritului militant în domeniul științei istorice . .	6	I

STUDII, NOTE ȘI COMUNICĂRI

Istorie medie

ADĂNILOAIIE, N., și GH. DUZINCHEVICI, Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821	1	3
BULAT, G., TOMA, Noi documente privind bunurile rămase de la Tudor Vladimirescu	1	33
CORFUS, ILIE, O nouă scrisoare a lui Miron Costin	2	237
DECEI, AUREL, Din trecutul comun româno-iranian	6	1109
DEMÉNY, L., Noi contribuții cu privire la lupta socială și națională a românilor transilvăneni la sfârșitul secolului al XVIII-lea	6	1159
GĂȚEIU, MONICA, MARIA, Bătălia de la Malázgirt, moment crucial în istoria comună a Occidentului și a Orientului	6	1133
GOLDENBERG, S., Comerțul, producția și consumul de postavuri de lână în țările române (sec.XIV — jum. sec. XVII)	5	877
LIU, NICOLAE, Anul revoluționar 1821 în istoriografia românească (contribuție bibliografică)	1	77

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
MACIU, VASILE, Caracterul mișcării lui Tudor Vladimirescu	5	931
MEHMET, A. MUSTAFA, Acțiuni diplomatice la Poartă în legătură cu mișcarea revoluționară din 1821	1	63
MUȚIU, MARIA, Un nou comentariu la studiul lui Aurel Decei intitulat „Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050)”	6	1127
NEACȘU, I. IOAN, Participarea pandurilor români la cea de-a doua luptă de la Drăgășani (7/19 iunie 1821)	1	41
NIȚĂ, SORIN, Stabilirea înlăturii diferitelor variante ale istoriei Țării Românești, 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc	2	333
OLTEANU, ȘTEFAN, Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV	4	757
PENELEA, GEORGETA, Date noi despre mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu (refugiații în districtul Brașov)	1	53
PIPPIDI, ANDREI, Moldova și Persia într-un document italian din 1621	6	1123
PLOEȘTEANU, GRIGORE, Un iluminist român în secolul al XIX-lea : Paul Vasici	1	93
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei	6	1143
ROMAN, LOUIS, Așezarea statornică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)	5	899
VÎRTOSU, EMIL, Tudor Vladimirescu la Viena (iunie-decembrie 1814)	1	21

Istorie modernă

ATANASIU, col. VICTOR, Unele considerații asupra angajării României în primul război mondial. Ipoteza „Z.”	6	1211
BODEA, CORNELIA, Cu Iancu Alecsandri în Anglia și Scoția la 1850	2	265
BODEA, CORNELIA, Vasile Alecsandri — ctitor de seamă al României moderne	6	1093
BOIA, LUCIAN, Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)	5	963
CRISTEA, GHEORGHE, România și Comuna din Paris	2	207
IOSA, MIRCEA, Clasele și păturile sociale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	2	289
LIVEANU, V., (responsabilul temei), C. LULEA, S. ASĂNĂCHESCU, V. MEDELEANU, C. MOȚEI, Factorii determinanți ai variațiilor arenzii țărănești la începutul secolului al XX-lea în România	2	307
SANMARTIN, LÓPEZ JOSEFINA, Contacte și relații comerciale între Spania și România pînă la semnarea „Modus-ului Vivendi” comercial din 1923	6	1187
ȚINCU, BUCUR, Contribuții la istoria căilor ferate din România. Idei și probleme în perioada 1859—1869	5	951

Istorie contemporană

BÁNYAI, LADISLAU, Contribuția Madosz-ului la concentrarea forțelor antifasiste sub îndrumarea Partidului Comunist Român (1933—1937)	1	115
CIMPONERIU, ECATERINA, 1935. An de luptă îndrjită a muncitorilor din fabricile metalurgice și de la Atelierele C.F.R., în frunte cu P.C.R., împotriva ofensivei patronale și a pericolului fascist	6	1231

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
CUTIȘTEANU, S. Elucidarea problemei caracterului revoluției, imperativ major al activității ideologice și politice a P.C.R. în anii 1921—1931	3	487
IONIȚĂ, I. GH., Locul și rolul partidului comunist în opoziția politică din România anilor 1934 — februarie 1938. Linia lui politică-tactică	3	501
LIVEANU, V., Particularități ale strategiei politice a Partidului Comunist Român în revoluția populară. Revendicările imediate și obiectivul final	3	581
MARCU, N., Din istoricul economiei forestiere a României interbelice (1919—1939)	4	777
MATICHEȘCU, OLIMPIU, Aniversarea Comunei din Paris în mișcarea muncitorească din România după crearea P.C.R. (1921—1944)	2	221
NEDELCU, FLOREA, Carol al II-lea și Garda de fier — de la relații amicale la criză (1930—1937)	5	1009
PUIA, ILIE, Influența Partidului Comunist Român asupra unor periodice social-economice burheze în perioada interbelică	3	525
ROMAN, A. AUREL, Contribuții la istoria luptelor greviste din România (a doua jumătate a secolului al XIX-lea — 1944)	3	563
RUSENESCU, MIHAI, Relațiile Partidului Comunist Român cu alte partide în anii 1922—1928	5	985
STĂNESCU, M. C., Procesul din Dealul Spirii și ecoul produs în opinia publică internă și internațională	3	467
ȘERBĂNESCU, ION, Perspectivele dezvoltării politice a României în dezbaterile de idei din anii 1944—1947	3	609
UDREA, TRAIAN, Acțiuni ale Partidului Comunist Român pentru făurirea Frontului patriotic antifascist (1941—1944)	3	537

DOCUMENTAR

BOLOGA, V. L., I. SPIELMANN, Z. SZÖKEFALVI-NAGY, Date noi cu privire la activitatea lui Ion Piuaru-Molnar	4	793
CONSTANTINESCU, RADU, Manuscrisele slavo-române ale vechii bibliotecii sinodale din Moscova	5	1029
CORFUS, ILIE, O descriere polonă a uniformei armatei lui Ipsilanti	5	1035
DUZINCHEVICI, GH., Arhive și instituții sibiene evacuate în Țara Românească în timpul revoluției din 1848	2	365
IORDACHE, AN., M. IOSA, TR. LUNGU, Titu Maiorescu, „Însemnări zilnice” (continuare)	2	369

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

LĂZĂRESCU, DAN, A., Problematika Revoluției franceze și motivarea socială a Revoluției (Pe marginea unei noi și fundamentale lucrări de istorie cantitativă)	4	801
PORȚEANU, ALEXANDRU, Din publicațiile bibliotecii „ASTRA”, Sibiu (1969—1971)	6	1245

	<u>Nr.</u>	<u>Pag</u>
PORȚEANU, AL. și TR. UDREA, Lucrări de Lucrețiu Pătrășcanu consacrate istoriei moderne și contemporane a României	3	627
DISCUȚII		
CRONȚ, GHEORGHE, Feudalismul bizantin	1	139
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ		
APOSTOL, I., Sesiunea științifică consacrată aniversării unui sfert de veac de la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945	1	153
APOSTOL, I., Sesiunea științifică jubiliară a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al. P.C.R.	4	809
A. I., Sesiune științifică < a Institutului de istorie „N. Iorga” >	3	640
COLUMBEANU, SERGIU, Al XIV-lea Congres de studii bizantine	6	1251
CONSTANTINIU, FLORIN, Ș. PAPACOSTEA, Simpozionul de studii fanariote de la Salonic	2	420
CRISTEA, GHEORGHE, Conferința de la Moscova consacrată aniversării Comunei din Paris	4	822
CRISTEA, Gh., Sesiunea științifică consacrată centenarului Comunei din Paris	4	813
DUMITRESCU-TAFTĂ, LUCIA, MARIETA RĂDULESCU, MIRCEA GROSU, Aniversarea centenarului nașterii lui Nicolae Iorga	5	1037
DUȚU, AL., Cel de-al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene (Atena, 7—13 mai 1970)	1	160
IONESCU, MATEI, Cel de-al XLV-lea Congres de istorie a Risorgimentului consacrat centenarului unirii Romei cu Italia	1	163
LIVEANU, VASILE, Conferința anglo-română „Matematica în arheologie și științele istorice”	2	351
MARINESCU, STELE, Sesiunea Adunării Generale a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România	2	414
PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, CORNELIA, Colocviul internațional de istorie de la București	2	417
PORȚEANU, AL., Centenarul „Societății pentru fond de teatru român din Transilvania”	5	1046
RADULOVICI, GH., Sesiunea de comunicări Vincențiu Babeș de la Timișoara .	5	1049
RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN, Sesiunea științifică A.D.I.R.I.	4	811
STAN, VALERIU, Sesiunea științifică consacrată aniversării a 150 de ani de la mișcarea revoluționară din 1821	4	819
ȘERBAN, CONSTANTIN, A XVII-a sesiune de vară a centrului de studii superioare de civilizație medievală din Poitiers (7 iulie — 4 august 1970) . . .	1	158
UDREA, TRAIAN, Lucrările celui de-al IV-lea Congres Internațional de logică, metodologie și filozofia științei	6	1255
WAGNER, GABRIELA, Publicațiile membrilor Institutului < de istorie „N. Iorga” > pe anul 1970	2	399
* * * Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1970	2	381
* * * Sesiunea științifică dedicată aniversării nașterii lui F. Engels	1	156

	Nr.	Pag.
* * * Sesiunea științifică jubiliară < cu prilejul semicentenarului Partidului Comunist Român >	3	637
* * * Sesiune științifică	4	812
* * * Teze de doctorat	2	423
* * * Teze de doctorat	4	824
* * * Teze de doctorat	6	1257

RECENZII

COLES, PAUL, <i>The Ottoman impact on Europe</i> , Thames and Hudson, London, 1968, 216 p. (cu 119 ilustrații, 16 în culori) (<i>T. Gemil și I. Ciupercă</i>) . . .	1	183
CONSTANTINESCU, MIRON, CONSTANTIN DAICOVICIU, HADRIAN DAICOVICIU, TRAIAN LUNGU, ION OPREA, ȘTEFAN PASCU, ARON PETRIC, ALEXANDRU PORȚEANU, GHEORGHE SMARANDACHE <i>Istoria României — Compendiu</i> , București, Edit. didactică și pedagogică, 1970, 728 p. + 16 pl. + 15 h. (<i>Manolescu Radu și Dan Berindei</i>)	1	166
COPOIU, NICOLAE, <i>Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România</i> , București, Edit. politică, 1971, 175 p. (<i>Damian Hurezeanu</i>)	5	1057
CORBU, CONSTANTIN, <i>Țărâniștea din România între 1864 și 1888</i> , Edit. științifică, București, 1970, 229 p. (<i>N. Adăniloie</i>)	2	425
DEMEL, J., <i>Historia Rumunii (Istoria României)</i> , Edit. Institutului Național „Ossołiński”, Wrocław, 1970, 487 p. (<i>Ilie Corfus</i>)	4	842
DUPARC, PIERRE, <i>Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française</i> , vol. XXIX, Turquie, publié sous les auspices de la commission des Archives diplomatiques au Ministère des Affaires Étrangères, Paris, Editions du Centre National de la recherche scientifique, 1969, LVI + 509 p. (<i>V. Mîhordea</i>)	2	432
FOURQUIN, GUY, <i>Histoire économique de l'Occident médiéval</i> , Paris, 1969, 446 p. (Collection U, Serie) „Histoire médiévale” dirigée par Georges Duby (<i>Șerban Constantin</i>)	6	1276
IONIȚĂ, GH., I. GH. ȚUȚUI, <i>Frontul plugarilor, „Mica bibliotecă de istorie”</i> , București, 1970, 300 p. (<i>Ion Stanciu</i>)	3	645
MATICHESCU, OLIMPIU, ELENA GEORGESCU, <i>1 Mai în România</i> , Edit. politică, București, 1970, 366 p. (<i>M. Rusenescu</i>)	3	648
NETEA, VASILE, C. A. Rosetti, București, Edit. științifică, 1970, 444 p. (<i>V. Mîhordea</i>)	5	1061
PAVLESCU, EUGEN, <i>Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)</i> , Edit. Academiei, București, 1970, 574 p. (<i>L. Demény</i>)	5	1067
POTRA, GEORGE și N. I. SIMACHE, <i>Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632—1857)</i> , editat de Comitetul de cultură și artă al jud. Prahova și Comitetul de cultură și artă al municipiului Ploiești < f. 1, 1970 >, 580 p. (<i>N. Sloicescu</i>)	2	428
ZANE, GHEORGHE, <i>Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i> , Edit. Academiei, București, 1970, 235 p. (<i>Iosa Mircea</i>) . .	6	1265
* * * <i>Călători străini despre țările române</i> , vol. II, Edit. științifică, București, 1970. Volum îngrijit de: Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, 688 p. (<i>Pavel Binder</i>) . .	6	1268

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
* * Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 — august 1924), Edit. politică, București, 1970, 822 p. (<i>I. Apostol</i>)	5	1051
* * Filozofia istoriei. Studii. Edit. politică, București, 1969, 280 p. (<i>Valeriu Stan</i>)	1	174
* * Histoire militaire de la Pologne. Problèmes choisis, sub redacția lui Witold Bilgański, Piotr Stawecki și Ianus Wojtasik, Varșovia, Edit. Ministerului Apărării Naționale, 1970, 570 p. (<i>C. Rezachevici</i>)	1	179
* * Marea conflagrație a secolului al XX-lea, Edit. politică, București, 1971, 735 p. (<i>Eliza Campus</i>)	6	1259
* * Nicolae Stoica de Hațeg, Cronica Banatului, studiu și ediție de Damaschin Mioc, Edit. Academiei, București, 1969, 365 p. (<i>I. D. Suci</i>)	4	827
RETTEGI, GYÖRGY, Emlékezésre méltó dolgok 1718—1784 (Întimplări demne de amintire. 1718—1784), publicate cu o introducere și note explicative de Sigismund Jakó, Edit. „Kriterion”, București, 1970, 564 p. (<i>L. Demény</i>)	4	838
* * Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences. Editor Keith Hitchins, University of Illinois, vol. I, Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 p. (<i>S. Columbeanu</i>)	4	846
* * Studii privind politica externă a României 1919—1939, Edit. militară, București, 1969, 339 p. (<i>Traian Udrea</i>)	4	831

REVISTA REVISTELOR

APOSTOL ION, „Anale de istorie”, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., an XVI, 1970, nr. 1—6, Edit. Știința, București, 1 184 p.	3	651
CONSTANTINESCU, IOANA, „Valachica (Studia)”, Studii și materiale de istorie și istoria culturii. Publicația Muzeului județean Dîmbovița, Tîrgoviște, vol. I (1969), 300 p.; vol. II (1970), 358 p.	5	1073
CONSTANTINIU, FL., și MIHAI IONESCU, „Военно-исторический журнал“ (Moscova), 1970, nr. 1—12, 1536 p.	4	853

ÎNSEMNĂRI

Istoria României

DEAC, AUGUSTIN, Engels și România, București, Edit. politică, 1970, 286 p. (<i>Ion Babici</i>)	3	666
GEORGESCU, VLAD, Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830, editată de „Association internationale d'études du sud-est européen”, București, 1970, 197 p. (<i>Apostol Stan</i>)	4	859
GOGONEAȚĂ, N. și A. GĂLĂȚEANU, Panait Mușoiu. Antologie, Edit. politică, București, 1970, 215 p. (<i>Ion Radu Vasile</i>)	3	663

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
HUSCARIU, N., Alexandru Constantinescu, Edit. politică, București, 1970, 256 p. (<i>M. Rusenescu</i>)	1	189
IONESCU, GH. VASILE, Alexandru Ionescu, Studiu și antologie, Edit. politică, București, 1970, 254 p. (<i>M. Iosa</i>)	3	662
IONIȚĂ, GH. I., P.C.R. și masele populare, Edit. științifică, București, 1971, 374 p. (<i>Babici Ion</i>)	6	1281
ARPAD, dr. LÖBL, Vasile Goldiș i nacionalno pitanje — erdeljskobanatskih Rumuna (1885—1918) (Vasile Goldiș și chestiunea națională a românilor ardeleni și bănățeni), în Zbornik za društvene nauke, Edit. Matica Srpska, Novi Sad, 1969, fasc. 53, p. 111—126 (<i>S. Iancovici</i>)	1	195
MARIN, WILIAM, GH. I. OANCEA, Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat, Timișoara, 1971, 352 p. (<i>Traian Udrea</i>)	5	1083
NEAGOE, STELIAN, Nicolae Codreanu, Edit. politică, București, 1970, 184 p. (<i>Valeriu Stan</i>)	3	660
NETEA, VASILE, O zi din istoria Transilvaniei. 1 Decembrie 1918, Edit. „Albatros”, București, 1970, 208 p. + 16 f. ilustr. (<i>Nicolae Liu</i>)	1	192
POPA, RADU, Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea, București, Edit. Academiei, 1970, 304 p. (<i>Ștefan Olteanu</i>)	5	1079
PRODAN, D. Încă un Supplex libellus românesc, 1804, Edit. „Dacia”, Cluj, 1970, 92 p. (<i>Vasile Netea</i>)	5	1081
STOICESCU, NICOLAE, Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea), București, 1970, 2 vol. 800 p. (<i>Ionescu Grigore</i>)	6	1282
ȘINCAI, GHEORGHE, Opere I. Hronica românilor, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, tom. I—III, București, Edit. pentru literatură, 1967—1969; CCXXVIII + 603 p. + 20 pl. (I); 451 p. + 10 pl. (II); 379 p. + 8 pl. (III) (<i>P. Cernovodeanu</i>)	2	439
VULCĂNESCU, ROMULUS, Etnologie juridică, Edit. Academiei, București, 1970, 339 p. (<i>Dan A. Lăzărescu</i>)	2	441
* * * Bibliografia istorică a României. 1944—1969, Edit. Academiei, București, 1970, XL + 386 p. (<i>N. Stoicescu</i>)	4	861
* * * Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944, vol. I, Edit. politică, București, 1970, 579 p. (<i>M. Rusenescu</i>)	3	659
* * * Satu-Mare. Studii și comunicări, vol. I, Oradea, 1969, 240 p., 54 planșe și figuri (<i>Viorica Ursu</i>)	1	190
* * * Stephan Ludwig Roth, Gesammelte Schriften und Briefe, ed. II-a neschimbată a volumelor 1—6, ed. I-a a volumului 7. Publicat din scrierile postume de Otto Folberth, Edit. Walter de Gruyter & Co., Berlinul de vest, 1970 (<i>Michel Kroner</i>)	4	863
* * * 130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania”, sub redacția prof. Mircea Băltescu, directorul Muzeului județean Brașov. Editată din inițiativa Comitetului județean pentru cultură și artă, a Filialei Societății de științe istorice și a Filialei Uniunii ziaristilor Brașov, Brașov, 1969, 228 p. (<i>Alexandru Porțeanu</i>)	2	444

Istorie universală

- BARANY, GEORGE, Stephen Szechenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791—1841, Princeton University Press, 1968, XVIII + 487 p. (*Dan Berindei*) 6 1284
- BAUMGART, WINFRIED, Bibliographie Zum Studium der neuen Geschichte Mit einem Geleitwort von Konrad Repgen, Bonn, 1969, XIII + 312 p. (Historisches Seminar der Rheinischen Friedrich-Wilhelm-Universität (*A. Armbruster*)) 5 1089
- CRAWLAY, C. W. John Capodistrias Some unpublished documents, Thessaloniki, „Institute fur Balkan Studies”, 1970, 109 p. (*Venera O. Tulliu*) 4 868
- DIMARS, C. TH., d. Koumarianou, L. Droulia, Modern Greek-culture. A selected bibliography (In English-French-German-Italian). Third revised edition, Athens, 1970, VIII + 110 p. (*Venera O. Tulliu*) 5 1089
- FLORA, RADU, Relațiile sârbo-române. Noi contribuții, Panciova, 1968, 406 p. + 6 pl. + 2 hărți (*I. D. Suci*) 2 446
- FOSSIER, ROBERT, La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIII-é siècle, tome I—II, Paris, Louvain, Nauwelaerts, 1968, 2 vol: 435 + IV (—VIII) p. + 18 f. pl. + 5 f. h. (I); p. 437—824 (—826) + 4 f. pl. + 5 f. h. (II) (*S. Columbeanu*) 1 197
- FOUR QUIN, GUY, Seigneurie et féodalité au Moyen Âge, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, 248 p., „L'historien”, section dirigée par Roland Mousnier, 2 (*Radu Manolescu*) 1 196
- GRIFFIN, CHARLES, C., Ensayos sobre historia de América, Caracas, Imprenta universitaria, 1969, 285 (—287) p. (*Ioan I. Neacșu*) 2 455
- HALECKI, OSKAR, Das Europäische Jahrtausend, trad. din engleză de Otto Wenniger, Salzburg, Otto Muller Verlag, 1969, 458 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 4 869
- HINRICHS, CARL, Preussen als historisches Problem. Gesammelte Abhandlungen, Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 430 p. (*Adolf Armbruster*) 4 867
- JABLONICKÝ, J. și M. KROPILÁK, Slovník slovenského národného povstania (Glosarul răscoalei naționale slovace), ed. a 2-a, Bratislava, 1970, 338 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 2 453
- JARA, ALVARO. Problemas y métodos de la historia económica hispanoamericana, Caracas, Imprenta Universitaria, 1969, 89 (—93) p. (*Ioan I. Neacșu*) 1 203
- KEMÉNY, G. GABOR, Iratok a nemzetiségi Kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (Documente privind istoria problemei naționalităților în Ungaria în perioada dualismului), vol. V (1906—1913), Budapesta, 1971, 740 p. (*Lucian Boia*) 5 1087
- KOLTUNOV, G. A., B. G. SOLOVIEV, Курская Битва, Moscova, Voenizdat, 1970, 397 p. (*Fl. Constantin*) 2 451
- KRAJCOVIĆ, MILAN, Slovenska politika v srednej Europe. 1890—1901. Spolupraca Slovakov. Rumunov o Serbov (Politica slovacă în Europa Centrală. 1890—1901. Colaborarea slovacilor, românilor și sârbilor), Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1971, 302 p. (*Lucian Boia*) 6 1282
- KURÁS, STAN., Osadnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do połowy XVI w. (Colonizarea și problemele rurale în Gorlice până la jumătatea

	Nr.	Pag.
secolului al XVI-lea), în „Nad rzeka Ropa” (pe râul Ropa) III (Cracovia, 1968, p. 61–91 și extras) (<i>I. Corfus</i>)	4	864
LLOYD, CRISTOPHER, <i>The British Seaman 1200–1860. A Social Survey</i> , Londra, Collins, 1968, 319 p. (<i>S. Columbeanu</i>)	2	454
LUCATOS, SPIROS, Λουκάτος (Σπίρος,) Σχέσεις ἐλλήνων μετὰ σέρβων καὶ μαυροβουνίων κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν 1823–1826, Relațiile grecilor cu sîrbii și muntenegrenii în timpul revoluției grecești din 1823–1826), Salonic, 1970, 183 p. + 4 f. pl. (<i>Venera O. Tulliu</i>)	6	1285
RAYBAUD, LEON-PIERRE, <i>Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258–1354)</i> , Paris, 1968, 294 p. (<i>Stelian Brezeanu</i>)	2	449
RUNCIMAN, STEVEN, <i>The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek war of Independence. At the University Press</i> , 1968, X + 445 p. (<i>Dan A. Lăzărescu</i>)	1	199
RUSSOCKI, STANISŁAW, STEFAN K. KUCZYŃSKI și JULIUSZ WILLAUME, <i>Godło, Barwy i Hymn Rzeczypolitej, Zarys Dziejów (Emblema, culorile și imnul republicii. Schiță istorică)</i> , Warszawa, Wiedza Powszechna (1970), 342 p. (<i>Șerban Papacostea</i>)	4	867
VETULANI, A., <i>Początki na najstarszych wszechnic srodkowo-europejskich (Începuturile celor mai vechi universități în Europa centrală)</i> , Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład, Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo, 1970, 215 p. (<i>Șerban Papacostea</i>)	5	1088
* * * <i>Pour une histoire de l'alimentation. Recueil de travaux présentés par Jean Jacques Hemardinquer</i> , Paris, A. Colin, 315 (–317) p. (<i>Cahiers des Annales</i> . 28) (<i>S. Columbeanu</i>)	6	1285
* * * <i>Relaciones diplomáticas hispano-mexicanas (1839–1898). Documentos procedentes del Archivo de la Embajada de España en México. Serie I. Despachos generales, IV, 1846–1848. México „El Colegio de México”</i> , 1968, 281 p. (<i>Ioan I. Neacșu</i>)	5	1090
* * * <i>Tierras Nuevas. Expansion territorial y ocupacion del suelo en America (siglos XVI–XIX). Alvaro Jara (editor). México, „El Colegio de México”</i> , (1969), IX + 138 p. (<i>Ioan I. Neacșu</i>)	6	1287

<u>VICTOR CHERESTEȘIU</u> (<i>Dan Berindei</i>)	6	1291
<u>N. A. CONSTANTINESCU</u> (<i>I. D. Suciu</i>)	6	1293

INDEX ALFABETIC, an. XXIV, 1971	6	1295
---	---	------

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

„Studii”. Revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici dactilografiate la două rânduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor vor fi precedate de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- D. TUDOR, *Poduri romane de la Dunărea de Jos*, „Istorie și civilizație 2”, 1971, 211 p., 15 lei.
- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, „Istorie și civilizație 1”, 1970, 176 p., 15 lei.
- ȘERBAN PAPACOSTEA, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, „Biblioteca istorică XXIII”, 1971, 343 p., 22,50 lei.
- N. GRIGORAȘ, *Instituții feudale din Moldova I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, 1971, 477 p., 28 lei.
- * * * Nicolae Iorga — *Istorie al Bizanțului*, Culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.
- ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domnești din București și Iași*, „Biblioteca istorică XXVIII”, 1971, 23 lei.
- * * * *Relații româno-bulgare de-a lungul vecherilor (sec. XII—XIX)*, Studii, vol. I, 1971, 445 p., 28 lei.
- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae 33”, 1971, 335 p., 13,50 lei.
- D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum or the political struggle of the romanians in Transylvania during the 18th Century*, „Bibliotheca Historica Romaniae VIII”, 1971, 476 p., 33 lei.
- * * * *Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with Old Romania*, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii VII”, 1971, 368 p., 30 lei.
- GHEORGHE MATEI, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, „Biblioteca istorică XXVII”, 1971, 307 p., 26 lei.
- * * * *Bibliografia istorică a României, I, 1944—1969*, 1970, 388 p., 52 lei.

